RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA 178.

RAZREDI HISTORIČKO-FILOLOGIČKI I FILOZOFIČKO-JURIDIČKI.

72.

U ZAGREBU 1909.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE)
(GJURO TRPINAC.)

Dionička tiskara u Zagrebu.

Sadržaj.

	Strana
Dr. Dragutin Boranić: Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima	1—86
† Ivan Tkalčić: O staroj zagrebačkoj trgovini (Svršetak)	87—114
Dr. Dragutin Prohaska: Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić. Studija o baroku u našoj književnosti	115—224
Dr. Gjuro Arnold: Monizam i kršćanstvo. Poglavlje iz vjerske filozofije	225—238

Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima.

Primljeno u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 16. svibnja 1906.

Napisao član dopisnik dr. Dragutin Boranić.

I.

Ako u riječima, kao što su na pr. stslov. кокавица, lit. kaukiu (o psu), lat. turtur (grlica), grč. κίκιρρος (pijetao), skr. kiṅkiṇī (zvonce) i t. d., isporedimo njihove glasove s glasovima predmeta, koje označuju, opazit ćemo, da između jednih i drugih, između jezičnih glasova i značenja, ima neka sveza. Ovaj je pojav već od davnina zanimao i gramatike i filozofe, poglavito onda, kad su kušali tumačiti postanje jezika.

Platon se ovim pojavom bavi u dijalogu Kratilu, gdje ističe, da riječi postaju κατὰ μίμησιν, t. j. one su imitacije stvarî s pomoću glasa (isp. 423 A); ali pri tom ima na umu samo t. zv. glasovnu simboliku, te mu na pr. glas ρ izriče kretnju, pa zato dolazi u riječima, koje znače kakvo kretanje: ῥεῖν, ῥοή, τρόμος i dr. (426 D), glas λ označuje što glatko i klizavo: λεῖον, λιπαρόν, μαλακός i dr. (434 C), glasovima φ ψ σ ζ izriče se ono, što psiče i duha: ψυχρόν, ζέον, σεισμός, φυσωδές i dr. (427 A) i t. d. Slično misli i Aristotel, koji uči još i to, da su jezični glasovi simboli duševnih stanja (na pr. de interpr. 1: ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα), ali je oprezniji od Platona te ne nabraja nikakvih primjera. Ovu simboliku pojedinih glasova ostavljaju Stoici, te pod κατὰ μίμησιν (ili κατὰ φύσιν) razumijevaju skup glasova — riječi —, kojima se nasljeduju prirodni glasovi. Nauk je njihov prikazao sv. Augustin (dial. princ. 6)

govoreći: „Stoici autumant, nullum esse verbum, cuius non certa ratio explicari possit. Et quia hoc modo suggerere facile fuit, si diceres hoc infinitum esse, quibus verbis alterius verbi originem interpretareris, eorum rursus a te originem quaerendam esse, donec perveniatur eo, ut res cum sono verbi aliqua similitudine concinat, et cum dicimus aeris 'tinnitum', equorum 'hinnitum', ovium 'balatum', tubarum 'clangorem', 'stridorem' catenarum; perspicies enim, haec verba ita sonare ut res, quae his verbis significantur." Za mišljenjem Stoikâ povode se gramatici grčki, a za ovima rimski, samo što mjesto izraza κατὰ μίμησιν upotrebljavaju izraz πεποιημένον ὄνομα ili ὀνοματοποιΐα. Tako na pr. piše Dionisije Tračanin (§ 14. p. 637): πεποιημένον δέ ἐστι τὸ παρὰ τὰς τῶν ἤχων ἰδιότητας μιμητικῶς εἰρημένον, οἷον φλοῖσβος, ῥοῖζος, ὀρυμαγδός, a sholijasti dodaju tome (p. 877) još primjere iz Homera: . . . ὡς τὸ λίγξε βιός καὶ ὡς τὸ σίζ' ὀφθαλμός. Više primjera onomatopejskih riječi navodi iz Homera Dionisije Halikarnašanin (de comp. verb. c. 16): ῥοχθεῖ γὰρ μέγα κῦμα ποτὶ ξερὸν ἠπείροιο, — αὐτὸς δὲ κλάγξας πέτετο πνοιῇσ' ἀνέμοιο, — αἰγιαλῷ μεγάλῳ βρέμεται, σμαραγεῖ δέ τε πόντος, — σκέπτετ' ὀϊστῶν τε ῥοῖζον καὶ δοῦπον ἀκόντων. . . ; prema prirodnim su glasovima načinjene riječi: ταύρων μυκήματα, κρεμετισμὸς ἵππων, πάταγον ἀνέμων i t. d. Da ne navodim različne primjere iz drugih gramatika, reći ću, da se najobilatiji popis grčkih onomatopejskih riječi nalazi u t. zv. Etymologicum magnum, na pr. βάρβαρος, βόμβος, κλαγγηδὸν, κρίκε, μύκον, σίζω i t. d. — Od primjerâ dalje ne idu ni rimski gramatici; tako Varon (de lingua lat. V. p. 69) piše: „*Murmuratur* dictum a similitudine sonitus . . . Similiter *fremere*, *gemere*, *clamare*, *crepare* ab vocis similitudine et sonitus dicta . . . Vicinaque horum *quiritare*, *iubilare*"; ili (p. 53): „*Tremor* dictum a similitudine vocis, quae tunc, quum valde tremunt, apparet, quum etiam in corpore pili, ut arista in spica ordei, horrent"; ili za ptičja imena (p. 80): „De his pleraeque a suis vocibus ut haec: *upupa*, *cuculus*, *corvus*, *hirundo*, *ulula*, *bubo* . . ." U Varona još ne nalazimo osobitoga izraza za ovakvu vrstu riječi; on se prvi put javlja u Kvintilijana (VIII. 6): „Ὀνοματοποιΐα quidem, id est, fictio nominis, Graecis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt, aptantes adfectibus vocem. Nam *mugitus* et *sibilus* et *murmur* inde venerunt." Isporedi također Harisija (IV. p. 245): „Ὀνοματοποιΐα est dictio ad imitandum sonum vocis conficta, ut cum dicimus *hinnire* equos, *balare*

oves, *stridere* valvas", i Priscijana (II. p. 581), koji navodi kao onomatopejske riječi: *tintinnabulum*, *turtur*.[1]

Iz ovoga kratkoga pregleda vidimo, da su stari filozofi i gramatici razlikovali dvije vrste onomatopeja: simboličku i imitativnu. I noviji se istraživači onomatopejskih riječi kreću ponajviše u ova dva područja. Leibniz[2] primjenjuje nauk Platonova Kratila na njemački jezik te razlaže, da je na pr. glas *r* kod starih Germana i Kelta služio za izricanje buke, zato on i dolazi u riječima kao: *rinnen*, *rühren*, *rauschen*, *Riss* i dr.; glasom *l* izriče se nešto nježno, milo: *leben*, *lind*, *Laub* i dr.; *a* s malom aspiracijom označuje slabo trepetanje uzdaha: ἄω, *aura*, *halare*, *Athem*, sprijed je dodato *w: wehen*, *Wind* i t. d. Što se tiče imitativne onomatopeje, Leibniz upozoruje na riječi, koje znače životinjske glasove; tako je lat. *coaxare* postalo od žabljega glasa kao i njem. *quaken*. Za Leibnizom se povodi De Brosses[3], koji je onomatopejske riječi razvrstao na više kategorija: s pomoću imitativne onomatopeje postale su na pr. riječi, koje znače kakav šum u prirodi *(bruit, trictrac, taffetas . . .)* ili životinjske glasove *(pipire, gannire, baubari, turtur . . .)*; s pomoću simboličke onomatopeje postale su na pr. riječi, kojih su glasovi u svezi s organom, koji označuju *(lingua, loqui*, λάλαξ . . .), ili riječi s glasovnom grupom *st*, kojom se izriče što čvrsto i stalno, jer su zubi izgovarajući glas *t* zatvoreni *(stare, stupide*, στατήρ, *stuc . . .)*. Pored nekih valjanih opažanja u Brossesovoj se radnji nalazi mnoštvo fantazija, osobito u njegovim etimologijama i u prikazivanju simboličke onomatopeje. Zato već kod njegova suvremenika Condillaca[4] vidimo, da se na simboličku onomatopeju i ne osvrće, već govori samo o imitativnoj.

Pravu psihologičku osnovu nauka o onomatopejskim riječima podao je Herder god. 1772. u svojoj prvoj knjizi „Abhandlungen über den Ursprung der Sprache". Što su potonji istraživači, veli Wundt,[5] u tom smjeru uradili, sve se to više ili manje nalazi po-

[1] Potanje o svemu ovome vidi u III. svesku knjige L. Lerscha Die Sprachphilosophie der Alten, str. 20—31, 35, 41—48, 79—90, 129—132, odakle su uzeta navedena mjesta iz starih pisaca. Isp. i Филологич. Записки. Воронежъ. XXV. (1886), sv. 2. str. 130—132; P. Regnaud, Origine et philosophie du langage. Paris 1889², str. 62—65.

[2] Nouveaux Essais sur l'entendement humain, str. 270—272.

[3] Traité de la formation mécanique des langues (1766), gl. VI.

[4] Essai sur l'origine des connaissances humaines, II. str. 21.

[5] Völkerpsychologie, II. str. 590.

kazano ili natuknuto već kod Herdera. Tako su na pr. misli M. Renana (Origine du langage, 1848. str. 135. i d.) o tom predmetu samo kombinacija ideja Brossesovih i Herderovih. Stopama Herderovima ide i W. Humboldt,[1] koji osobitu snagu u stvaranju jezika pripisuje simboličkoj onomatopeji; a tek u pojedinostima se od Herdera udaljuju Burgraff, Steinthal i drugi francuski, njemački i engleski naučnjaci.[2] Svi se ovi naučnjaci bave onomatopejskim riječima istražujući postanje jezika; oni su i stvorili t. zv. imitativnu teoriju o postanju jezika.

S čisto filologičkoga gledišta izučavao je onomatopejske riječi prvi (koliko je meni poznato) Vilhelmo Wackernagel. On je u Baselu god. 1867. objelodanio prvo, a god. 1869. drugo, popravljeno izdanje svoje knjige „Voces variae animantium. Ein Beitrag zur Naturkunde und zur Geschichte der Sprache". U toj je knjizi iz rječnikâ i literature grčke, latinske i njemačke pokupljeno veliko mnoštvo riječi za različne životinjske glasove. Wackernagelova je građa često dosta nepouzdana, mnoge etimologije danas više ništa ne vrijede, ali u radnji ima nekoliko lijepih opažanja, koja ni danas nijesu izgubila svoju cijenu. Dok Wackernagel obrađuje onomatopejske riječi za sve životinje, stegnuo je ovo područje J. Winteler te u svojoj monografiji „Naturlaute und Sprache. Ausführungen zu W. Wackernagels Voces variae animantium" (Aarau 1892.) razmatra samo one onomatopejske riječi, koje služe za ptice i njihove glasove. Winteler je ovaj dio Wackernagelove građe popunio i uklonio neonomatopejske riječi, ali i on uzima primjere samo iz jezika, iz kojih je uzimao njegov prethodnik. — Od god. 1885—1889. izlazila je u voroneškom časopisu „Филологическія Записки" rasprava V. J. Šercela pod natpisom: „Основные элементы языка и начала его развитія". U njoj se u pogl. III. (god. 1886. i 1887.) govori i o onomatopeji, i to najprije uopće, a zatim se navode primjeri onomatopejskim riječima za životinje, za neke prirodne šumove, za fiziološke funkcije, za različne predmete i napokon za dječje riječi. Pisac je za svoje kategorije izabrao samo najmarkantnije pojave iz indoevropskih jezika, kako su mu se upravo nadali; ali je njegova radnja znatna po tome, što je u njoj prikupljen velik broj onomatopejskih riječi

[1] Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues, Werke VI. § 10. str. 80. i d.

[2] O svemu ovome vidi pobliže kod Regnauda o. c. str. 67—121.

iz različnih neindoevropskih jezika i što je pokazano, kako se u tom pogledu neindoevropski jezici lijepo slažu s indoevropskima. — Onomatopejske osnove, koje u germanskim jezicima znače „glodati“ i „gristi“, istraživao je Teodor Braune (Ueber einige schallnachahmende Stämme in den germanischen Sprachen. Berlin 1896.). — Jedna kategorija onomatopejskih riječi s osobitim obzirom na osnove u litavskom jeziku obrađena je kod A. Leskiena: „Schallnachahmungen und Schallverba im Litauischen“ (Indogermanische Forschungen XIII. 3. i 4.). — U slavenskim jezicima, koliko ja znam, nije o onomatopejskim riječima potanje još nitko pisao, pa ni u gramatikama se ne priklanja njima dovoljna pažnja. Jedini izuzetak čini u tom T. Maretić, koji je u svojoj „Gramatici i stil.“ govori o njima u osobitom paragrafu (51.) navodeći ono, što je za njih najkarakterističnije.

*

Prije nego stanemo razmatrati onomatopejske riječi, osvrnut ćemo se na jedan pojav u jeziku, koji će nam pokazati, kako je primitivan čovjek svagda spreman da riječima nasljeduje glasove, što ih čuje u prirodi. Dok na pr. riječ *kukati* (o kukavici) već po svojim glasovima, od kojih je sastavljena, dakle sama po sebi, pokazuje očitu svezu s glasom ove ptice, vidjet ćemo, da u primjerima, što će se sada navesti, nema takve sveze između prirodnih glasova i pojedinih riječi. Ali primitivan čovjek želeći, da nasljeduje prirodne glasove, kadšto namješta više riječi jednu za drugom tako, da im glasovi izlaze kao imitacija dotičnoga prirodnoga glasa. Primjerâ za taj pojav nalazimo ponajviše u dječjim pričama, a iz njemačke ih književnosti navodi Wackernagel u pomenutoj knjizi na str. 10—20. Tako u nekoj priči o mlinaru viče pijetao: 's sind Diebe do; pas pita: wo wo wo wo? pilad: wer wer wer wer wer wer ischs? a mlin odgovara: der Müller, der Müller, der Müller, der Müller, a mačka ga ispravlja i veli: d Frau au, d Frau au. U Steinu na Rajni nasljeduju zvukove zvonâ riječima, kojih akustički dojam ima da poda imitaciju različnih tonova; sitno zvono „govori“: Sind d Lumpen all da? a krupno „odgovara“: Bi n âm (t. j. bis auf einen). Isp. zagonetku (u Vuka): „Zvono kuca: ko za čim, ko za čim“, ili češku (Čelakovský): „Zvono klepá: Svým ne cizím! svým ne cizím!“ Ovamo ide i zagonetka (iz Novakovićeva zbornika str. 147): „Ja izidoh na idek, nazvah kući bilibrek; navranih se sine mine, te ne zavadi s njime.“ Odgonetljaj je: ovan, zvonar i vuk, a Daničić

(Ak. rj. s. v.) za riječ *bilibrek* veli: „može biti da pokazuje samo glas od zvona“. Meni se čini, da valja reći: *bilibrek* (upravo samo: *brek)* pokazuje glas od ovna (isp. str. 23.), a riječima „sine, mine“ pa „njime“ nasljeduje se glas zvona.

Ovako se riječima osobito rado prikazuje ptičji pjev, na pr. u Njemačkoj pjeva lastavica: „Wenn ich wegzieh, wenn ich wegzieh, sind Kisten und Kasten voll; wenn ich wiederkomm, wenn ich wiederkomm, ist alles verzehrt.“ U nas (oko Vukovara) vele za ševu da pjeva, kad se uzdiže: „Idem bogi, idem bogi, da ubijem bogu“, a kad se spušta: „Sikiricu, sikiricu, da ubijem bogu“. (Zbornik za nar. život i običaje I. str. 4—5.). Za istu pticu u Sošicama kažu da pjeva: „Sij, sij, ori, ori, vrzi, vrzi!“ (ib.). Kod Malorusâ ševa leteći u vis pjeva: „Нум, боже, биться, нум, боже, биться“, a spuštajući se: „Кій упустив, кій упустив“. (M. Dragomanov Малорусскія нар. преданія и разсказы. Кіевъ 1876. str. 6.). Sjenica pjeva u proljeće: „Skrij gunj, skrij gunj, skrij gunj!“ a u jesen: „Vuci gunj, vuci gunj, vuci gunj!“ (Gjurašin Ptice I. str. 219.). U Poljskoj kukavica svoje kukanje završuje smijehom: „Ha ha ha! Koko-sza-sza!“ ili govori: „Kupię, kupię“ (Wisła XII. str. 388.). U Češkoj opisuju prepeličin pjev riječima: „Pět peněz“. (Český Lid XI. str. 191.). Isp. još i poslovice (u Vuka): „Kokoš pjeva: kako ko! kako ko!“ (t. j. tko), ili: „Šta ti tu činiš, prokleti pope, kod tuđe žene, kod tuđe đece? Kad grivnjaš (golub) guče kažu da govori ovako“. Poznata je priča o sedam Švaba, kako su se iza neuspjela lova na zecove svi potopili, jer im je žaba neprestano vikala: wat, wat, wat..., a oni su mislili, da im veli: waten. Isp. s time, kako se tumači poslovica (u Vuka): „Volj' ti piti, volj' kapu kupiti“. Ovakvih primjera ima, kako je poznato, i kod pjesnikâ; dosta je sjetiti se Homerova stiha (Od. XI. 598), u kojemu se zgodno sastavljenim riječima, koje same po sebi nijesu onomatopejske, dobiva akustički dojam zvuka, koji nastaje, kad se kotrlja kamen: αὖτις ἔπειτα πέδονδε κυλίνδετο λᾶας ἀναιδής. Ponavljajući riječi, u kojima se vraća slog „qua“ prikazuje Ovidije (Met. VI. 376) žablje glasove: „Quamvis sint sub aqua, sub aqua maledicere temptant“, a Vergilije (En. VIII. 596) zgodno složenim riječima brzi kas konjski: „Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum“. Isp. i našu nar. pjesmu (Vuk V. 3. 43), gdje se ponavljanjem sloga „pu“ prikazuje zvuk od puške: „A kad puče puška Jovanova, onda puče trideset pušaka“. — Ovakvi narodni opisi životinjskih glasova mogu kadšto poslužiti za bolje

razumijevanje onomatopejskih riječi, pa ćemo ih mi kasnije imati prilike i više navesti.

Vraćajući se k pravim onomatopejskim riječima, treba istaći, da su one često bile predmet psihologičkoga istraživanja. Ja ovdje ne ću navoditi mišljenja različnih psihologa o tom pitanju, nego ću samo ukratko razložiti ono, što o našim riječima uči Wundt,[1] koji je ovaj predmet najtočnije obradio s psihologičkoga gledišta. Wundt razlikuje dvije vrste onomatopejskih riječi. U prvu vrstu idu riječi, kojih glasovi pokazuju neposrednu sličnost s nekim objektivnim glasovima: prirodni se glas kao ponovi jezičnim glasom. Takve su na pr. riječi za neke životinje: *kukavica*, *kokot*, *bumbar* ... ili glagoli: *gruhati*, *ljosnuti*, *topotati*, *tutnjiti* ... Kod ovih i sličnih riječi nalazimo onomatopeju (t. j. nasljedovanje prirodnih glasova jezičnima) u užem smislu. U drugu vrstu idu riječi, kao *ljuljati*, *teturati*, *gegati se*, *vrvjeti* ..., gdje za radnju, koju ovi glagoli izriču, nije karakterističan glas, nego živahna kretnja; tu imamo onomatopeju u širem smislu. Prva se grupa riječi može nazvati „nasljedovanje glasova" (Schallnachahmung), a druga „glasovne slike" (Lautibilder). Riječi prve i druge vrste postaju na isti način, t. j. objektivni glas ili objektivna kretnja izazivaju najprije kretnje artikulacionih organa, a ovi po tome stvaraju analogne glasove. Prema tome se onomatopeja s psihologičkoga gledišta ne smije shvaćati kao imitacija glasa, nego kao imitacija glasom (t. j. s pomoću glasa).

*

Ovdje ću se obazreti na dva prigovora, koji se češće dižu protiv onomatopejskih riječi. Opažalo se naime, da veliko mnoštvo takvih riječi potječe iz mlađih jezičnih perioda. Tako na pr. Paul[2] prikazuje onomatopejske riječi kao novotvorine, dok L. Geiger[3] ne dopušta, da su riječi kao *Rabe*, *Krähe*, *Kuckuck*, *donnern* i t. d. već pri svome postanju bile onomatopejske, nego misli, da su se one takvima počele osjećati istom s tijekom vremena. Da takve riječi ne pripadaju samo u područje sekundarnih pojava, kako neki zaključuju iz toga, što se one javljaju ponajviše u mlađem jezičnom razvoju, lijepo pokazuje Wundt (o. c. str. 314—316.). Koji tako misle, veli on, oni suponiraju, da je čovjek kod prvoga stvaranja

[1] Völkerpsychologie, I. str. 312. i d.

[2] Prinzipien der Sprachgeschichte[3], str. 160. i d.

[3] Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft, I. str. 169.

riječi bio posve drukčiji negoli je danas. Ali nije tako: ima nekih osnovnih zakona ljudskoga mišljenja, koji se nijesu izmijenili, otkako je jezika. Ovamo pripada na pr. činjenica, da čovjek razlikuje predmete od njihovih svojstava, ili sebe od svoje okoline, pa i zakoni, po kojima je čovjek od najtamnije davnine stvarao izražajne kretnje i mimičke znakove. A kako su glasovi, od kojih postaju onomatopejske riječi, samo kretnje artikulacionih organa, ne može biti nikakve sumnje, da je i u prvim počecima jezika moralo biti takvih riječi, kad vidimo, da se one grade i danas.

I na drugi se prigovor, da je broj onomatopejskih riječi prema drugim riječima vrlo neznatan, osvrće Wundt na pomenutom mjestu svoje knjige. I on dopušta, da takvih riječi ima razmjerno malo, ali je glavno to, da ih ima, jer „in der Sprache ist jede Erscheinung, die irgend eine Beziehung zwischen Laut und Bedeutung erkennen lässt, von Interesse, mag sie nun oft vorkommen oder nicht". A na str. 344. upozoruje Wundt i na to, da se broj onomatopejskih riječi mogao s tijekom vremena umanjiti po tome, što su različni glasovni zakoni riječima podavali drugi oblik. Da je nekoć u jezicima bilo veće mnoštvo onomatopejskih riječi, uči nas već sam odnošaj čovjeka prema prirodi. Dobro opaža Paul (o. c. str. 165.): „Nicht die ruhende und schweigende Welt, sondern die bewegte und tönende ist es, deren sich der Mensch zuerst bewusst wird, und für die er die ersten Sprachlaute schaft." Zato i vidimo, da velika većina riječi, kojima se označuju predmeti ili radnje, što se u prirodi javljaju bud kakvim glasom, pripadaju u područje onomatopeje. Ali što je čovjek više napredovao, a po tome i svoj jezik razvijao, to se on više udaljivao od prirode i u jeziku zaboravljao onomatopejske elemente te ih zamjenjivao drugima. Tako biva, da u jezicima, koji su književnošću usavršeni, nalazimo znatno manje onomatopejskih riječi, nego u primitivnim jezicima; da ih više susrećemo u dijalektima, nego u literarnom jeziku, više u običnom, familijarnom, dječjemu govoru, nego u ozbiljnom i javnome.

*

Glasovi, koje čujemo u prirodi i od životinja, razlikuju se od glasova, koji sastavljaju ljudske riječi, između ostaloga i po tome, što su oni neartikulirani, a ovi se artikuliraju. Već zato ne može čovjek svojim jezikom t o č n o nasljedovati glasove životinja i prirode. Imitacija će biti ponajviše samo približna, te će mnogo stajati do toga, kako čovjek neki objektivni glas apercepira. Tako

vidimo, da se često jedni isti prirodni glasovi u različnim jezicima, a kadšto i u istom jeziku, nasljeduju posve različnim jezičnim glasovima. Prepelica na pr. u hrv. više *pućpulik*, u slov. *petpedi*, u njem. *wakdiwak*, u rus. je za njezin glas glagol: *вавакать;* glas psa nasljeduje se grč. βαΰζω, lit. *kaukiu*, češ. *havkati* i t. d.; glas zvona prikazuje skr. *kiṅkiṇī* (zvonce), lat. *tintinnire*, njem. *bimbam*, engl. *ding-dong* i t. d. (Isp. Šercela Фил. Зап. XXV. str. 125—127.) Sve su navedene riječi, veli Šercel, pošto je spomenuo više ovakvih primjera iz različnih nekulturnih jezika, onomatopejske, ali u kojima su objektivni glasovi točnije prikazani, to mi nijesmo kadri odrediti, jer zato nemamo objektivnoga mjerila, i svatko sudi po svome dojmu; a to u ostalom nimalo ne mijenja onomatopejski karakter navedenih riječi.

Gdjekojim se onomatopej. riječima nasljeduje samo po jedan određeni glas u prirodi; tako na pr. stslov. блѣяти, hrv. *blejati* i t. d., lit. *bliauju*, njem. *blähen*, grč. βληχή i druge riječi od istoga korijena prikazuju samo glas ovce (koze); hrv. slov. *kokotati*, rus. *кокотать*, polj. *kokać* i t. d., lat. *coco* (interj.), grč. κοκκύζω, njem. *Gockel* (pijetao) i dr. nasljeduju glas kokoši; rus. *мяукать*, hrv. *maukati*, polj. *miauczeć*, njem. *miauen* i t. d. služe za glas mačke. Ali to biva dosta rijetko; češće se događa, da jedna riječ ima po dva ili više značenja. Tako na pr. grč. βαῦ-βαῦ lat. *baubari*, bug. *бау-бау* (interj.), slov. *bavkati* i t. d. izriču glasove psa, ali istim se riječima kadšto prikazuje i glas vuka, isp. na pr. hrv. *bau* („glasovi, kojima plaše djecu, uzeti od vijanja vučjega" Ak. rj.); rus. *бекать*, hrv. *beketati*, slov. *bečati* i dr. nasljeduju glasove ovce (koze), a od istoga korijena iste riječi (na pr. slov. *bečati*, češ. *bekati*, polj. *beczeć*) služe i onda, kad se hoće nasljedovati glas jelena. Kad se uzme na um, da se i pas i vuk, pa ovca i jelen javljaju vrlo sličnim glasovima, ne će biti čudno, što se za ove životinje upotrebljavaju iste riječi. Hrv. *gakati*, rus. *гагать*, lit. *gagu*, njem. *gacken* i t. d. služi za gusku, ali i za patku; hrv. *gakati* i njem. *gacken* također za gavrana, a slov. *gagljati*, njem. *gacken* i za kokoš; — stslov. боучати, hrv. *bukati* i t. d. označuje viku goveda, isp. i lit. *bubauju* (o govedu); od istoga korijena imamo hrv. *bukavac* (neka čaplja), češ. *bukati* (o sovi), slov. *bukati se* (o svinjama, kad se upaljuju), rus. *бучать* (o pčelama) i stslov. бъчела i t. d. I ovdje je narod slične glasove (ili glasove, koji su se njemu učinili slični) u prirodi nasljedovao sličnim jezičnim glasovima. Dok je u primjeru: rus. *бекать* i t. d. vjerojatno,

da se riječ najprije upotrebljavala za ovcu, a onda je počela služiti i za jelena, jer je ovca svakako čovjeku bliža i poznatija negoli jelen, — u posljednjem se primjeru (боучати i t. d.) ne može kazati, koje je značenje primarno, a koje li sekundarno; takve su riječi po svoj prilici nastajale u isto vrijeme za iste predmete, koji ispuštaju iz sebe slične glasove.

Ovoliko držim da je bilo potrebno u ovome pristupu kazati o onomatopejskim riječima uopće. U II. ću glavi podati građu, t. j. razvrstat ću riječi za pojedine predmete; na osnovi ove građe prikazat ću u III. glavi, kako onomatopejski elementi primaju oblik riječi, a u IV. glavi govorit ću o različnim osobinama onomatopejskih tvorevina.

II.

Najobilatiju i najzanimljiviju građu za onomatopejske riječi podaju životinje sa svojim glasovima. U jezicima se ovi glasovi često prikazuju elementima, koji nijesu prave riječi, t. j. nemaju nikakvih nastavaka, na pr. grč. κοάξ κοάξ, kojim se glasovima nasljeduje glas žablji, hrv. *kau-kau* za glas ćuradi i t. d. Ovakvi se sklopovi glasova, koje nalazimo samo u onomatopejskom području, zovu u njemačkim gramatikama i rječnicima „prirodni glasovi" (Naturlaut) ili, rjeđe, poradi spoljašnje sličnosti s uzvicima, „interjekcije"; a tako ćemo ih i mi zvati. Od interjekcija se grade riječi, kako će se pobliže pokazati u III. glavi, i one nam mnogo puta služe zato, da možemo pouzdano odrediti, da li je koja riječ onomatopejska. Tako na pr. prema rus. interjekciji *кукареку* (za pijetla) imamo glagol *кукарекать*, prema češ. *gágaga* (za gusku): *gágati* i t. d. Kadšto se u nekom jeziku prema onomatopejskoj riječi ne nalazi zabilježena interjekcija, na pr. prema hrv. *mukati* (o govedu) nemamo zapisane interj. *mu*, ali je nalazimo u kojemu drugom jeziku, na pr. u njem. *mu* (prema kojemu je i glagol *muhen*, za govedo, vidi Wackernagela o. c. str. 28.); u skr. dolazi interj. *hiṅ* („tako krava doziva tele") i prema njoj možemo pouzdano odrediti, da je slov. *hinkati* („krava tele hinče") onomatopejska riječ, premda u slov. nije zabilježena interj. *hin*.

Za ptičje glasove imamo još jedan način, po kojemu možemo često raspoznati, je li koja riječ onomatopejska. Pri opisivanju ptica u zoologičkim djelima gotovo se svagda nalaze i opisi njihovih glasova. Kada dakle nađemo, da se s takvim naučnim opisom podudara riječ, onda nema nikakve sumnje, da je ta riječ

onomatopejska. Sovin glas zabilježen je na pr. „*bu*[2]“ (t. j. bu-bu, isp. Wintelera o. c. str. 10.) i njemu posve odgovaraju riječi: lat. *bubo*, slov. *bubuj*, hrv. *bukoč*, bug. *бухамъ* (o sovi) i t. d.; ili glas kokošji „*kutt*[x]“ (t. j. kutt se mnogo puta ponavlja), a prema njemu imamo lit. *kutnoju* (o kokoši), rus. *кутюшка* (kokoš) i t. d. Naučnim opisima s uspjehom se poslužio Winteler na str. 9—21. svoje monografije (vidi str. 4.), gdje se nahodi zapisana i literatura, koja radi o ptičjim glasovima. Wintelerovim ćemo se navodima poslužiti i mi, a uza to ćemo ih prema potrebi potpunjivati opisima ptičjih glasova u knjizi dra. Stj. Gjurašina „Ptice“ I. (Zagreb 1899.), II. (Zagreb 1901.).

Često se naučni opisi slažu s narodnima, t. j. s interjekcijama (na pr. „*kutt*[x]“ je naučni opis, a *kut* je u lit. interjekcija za kokošji glas), ali kadšto je naučni opis drukčiji negoli narodni; za pupavca na pr. kod Wintelera (str. 26.) imamo naučni opis „*hupp*[3]“ (i prema njemu riječi na pr. njem. *Hupp*, hrv. *hupač*, Nastavni Vjesnik VII. str. 152.), a u hrv. je interj. *vuk-vuk-vuk* (i prema njoj riječ *vukvanac*, ib.); ili za gavrana je naučni opis (između drugih i) *kra* (Winteler str. 14.), isp. rus. *кракать*, a u češ. nalazimo interj. *kvá-kvá-kvá* i prema njoj glagol *kvákati*. Ove se razlike lako razumiju iz onoga, što je na str. 8—9. rečeno o različnom apercepiranju objektivnih glasova.

Kadšto se koja onomatopejska riječ može odrediti i iz onakvih opisa životinjskih glasova, o kojima smo govorili na str. 5—6.; tako na pr. hrv. *četrkati* i *četverikati* pripada u onomatopejsko područje, jer je postalo od opisa: *četr četr četr četr* (t. j. četiri), kojim se riječima nasljeduje jarebičin glas (Zbornik I. str. 8.).

Za druge životinje (osim kukaca kod H. Landois-a „Thierstimmen“, Freiburg im Breisgau 1874.) nemamo naučnih opisa, a nijesu nam ni potrebni, jer svatko poznaje glasove psa, mačke, goveda i t. d.

Iz popisa riječî, koji sada dolazi a) za ptice, b) za sisare i c) za ostale životinje, izostavljene su one riječi, koje bilo iz kojega uzroka iziskuju potanje tumačenje u III. ili IV. glavi.[1]

[1] Građu sam prikupio iz ovih slavenskih jezika: staroslovenski (Miklošić Lexicon), hrvatski (srpski) (Akadem., Vukov, Iveković-Brozov i Bjelostjenčev rj.), slovenski (Pleteršnikov rj.), bugarski (A. Дювернуа Словарь), ruski (Booch-Frey-Messer[5]), češki (Kott) i poljski (Booch-Árkossy[4]). Na ostale sam se slavenske jezike obazirao samo pripadom. Gdje je što uzeto iz drugih djela, to je svuda izrijekom spomenuto.

Ptice.

batić javlja se „fi[2] tak“ (Gjurašin I. str. 81—2.): hrv. *fikakavac* (ib., gdje su zabilježena mnoga hrvatska narodna imena za ptice; dotična je literatura spomenuta u predgovoru).

bukavac viče „buh“ (Winteler str. 19.): hrv. *bukavac*, polj. *bąkać* (vikati kao bukavac); isp. lit. *baublys* (bukavac), lat. *buteo*. S drugom apercepcijom: slov. *gugač* i rus. *ухала*.

carić: „zit“ (Winteler str. 12.)[1]: hrv. *cice* (Gjurašin I. str. 222.); isp. njem. *Zisbelberte*, lat. *zinzilulare* (o cariću), vidi kod Kellera Zur lat. Sprachgeschichte I. Leipzig 1893. str. 94.

čaplja. Gjurašin (II. str. 217.) veli za jednu (najobičniju, sivu) vrstu da „ima glas nalik hrapavom guščijem gakanju“, a prema tome dolazi u hrv. *gak* i *kvakavac* (ib. str. 213. i 227.); isp. skr. *bakas* (neka čaplja).

čavka: „kre[2]“ (Gjurašin I. str. 197.): slov. *krehtati*, češ. *kráka* (čavka); isp. i rus. *клуша* sa grč. κλώζω (o čavki), pa lat. *graculus*. U svim slavenskim jezicima dolazi za tu pticu naziv *kavka* (isp. Ak. rj. s. v.: „valja da je onomatopoetska ... postaje od glasa same ptice“), u slov. *kavkati* (vikati kao kavka). O stslov. чайка, hrv. *čavka* i t. d.[2] vidi u glavi IV. br. 6. Za stslov. галица, rus. *галка* veli Miklošić (Et. Wtb. str. 60.) da im je osnova ona, koja je u *galŭ („schmutzig“), ali ja mislim, da ne može biti sumnje, da je u tim riječima korijen *ga*, koji služi i za riječi drugih ptica (isp. na pr. kod guske, gavrana), isp. i let. *kākis* (čavka; Fick Et. Wtb.[4] str. 18.).

češljugar. Njegov se glas nalazi zabilježen kod Wintelera (str. 13.) „stichlit“, a kod Gjurašina (I. str. 160.) „ciflit“; prema tome imamo slov. *štiglec*, češ. *stehlec*, polj. *szczygieł*, rus. *щеголь*; isp. i njem. *Stieglitz*, za koju riječ Kluge (Et. Wtb.[6] str. 380.) uči da je pozajmljena iz češkoga jezika. Za slov. i polj. riječ ne treba misliti da su uzete iz njemačkoga jezika, kako tvrdi Miklošić (Et. Wtb. str. 342.).

čižak. Pjesma je njegova „zapravo cvrkut“ (Gjurašin I. str. 158.), pa premda ni kod Wintelera nije točno prikazan glas ove

[1] Ovdje pripominjem, da ću naučne opise iz Wintelera točno bilježiti, kako su u njega, ne ću ih dakle fonetički transkribirati.

[2] Gdje se ista riječ nalazi u svim slavenskim jezicima ili u većini njih, navodim samo po dva tri primjera; tako isto mećem ponajviše samo po koji oblik, kad neka riječ ima više oblika (različne nastavke). Takve će se riječi prema potrebi obilnije navoditi u III. glavi.

ptice, opet mislim, da su slavenske riječi: rus. *чижъ*, slov. *čižek*, češ. *čiž*, polj. *czyż* i t. d. onomatopejske. Iz slavenskih jezika potječe srvnjem. *zīsec* (danas *Zeisig*), isp. Kluge Et. Wtb.[6] str. 434.

čvorak više „squär" (Winteler str. 14.): stslov. скворьць, rus. *скворецъ*, hrv. *skvorac* i t. d. Kako se ova riječ u nekim slavenskim jezicima izmijenila, pokazat će se u gl. IV. br. 6.

drozd. Prema kriku „drrti[2]" (Winteler str. 11.) postale su slavenske riječi: stslov. дрозгъ, bug. *дрозденъ*, hrv. *drozd* i t. d., isp. i hrv. *dršć* (Nast. Vjes. VII. str. 148.); sa slavenskim su riječima srodne: lit. *strazdas*, stvnjem. *drōsca* (danas *Drossel*), lat. *turdus* i t. d. Nadaleko se čuje drozdov oštri krik, koji se kod Wintelera (str. 11.) bilježi „tsi[2]" ili „zip": slov. *cîk* (drozd) i hrv. *cikelj* (Gjurašin I. str. 87.), isp. lat. *zinzire* („o prirodnom glasu u drozda").

galeb. Krik je njegov „nalik na paunov, otprilike mau" (Winteler str. 20.); prema njemu nalazimo (s promjenom suglasnika) u hrv. *kaukavac* (neki galeb); isp. grč. καύαξ (neki galeb). Ovim riječima stoji blizu polj. *kulik* (galeb), isp. skr. *kulīkā* (neka ptica), koju Uhlenbeck (Et. Wtb. str. 60.) isporeduje s poljskom riječi i rus. *куликъ* (šljuka).

gavran javlja se glasovima, koji su kod Wintelera (str. 14.) zabilježeni „kra", „kruch" i dr.: stslov. кракати, hrv. slov. *krakati*, rus. *кракать*, isp. interj. *каркъ*, češ. *krákati*, polj. *krakać* i t. d.: stslov. кроукъ, polj. *krukać*, *kruk* (gavran); isp. grč. κράζω (o gavranu), lat. *craxare* (Wackernagel Voces str. 56.), stvnjem. *krā (krāja)*, danas *Krähe*, lit. *kraukiu* (o gavranu). — Mjesto *k* apercepiran je glas *g*: stslov. гракати, bug. *гракня*, hrv. *grakati*, rus. *гракать* i t. d.[1]; isp. njem. *gra-gra* (interj., Wackernagel Voces str. 56.), lat. *grahare* (ib.). U češ. prema interj. *kvá-kvá-kvá* (Čes. Lid. XI. str. 191.) dolazi glagol *kvákati* i slov. *kvakati;* isp. skr. *kvayiṣ* (neka ptica), njem. *quaken* (o gavranu, Wackernagel Voces str. 57.). — Bez glasa *r* u korijenu: hrv. *gakati*, *gakuša* (vrana), malor. *гава* (vrana); isp. skr. *kākas* (vrana), njem. *gacken* (Wackernagel Voces str. 57.). — O riječi stslov. гавранъ i t. d. vidi u gl. III. br. 2.

golub javlja se glasom, koji Winteler (str. 17.) bilježi „kuku": hrv. *gu* (interj., „glas kojijem se zovu golubi — obično sličan golubinjem glasu" Ak. rj.): *gukati*, bug. *гукамъ*, *гугушка* (golub)

[1] U poljskoj gatki viče gavran: „Skradł! skradł!" (Wisła XIV. str. 688.), u zimi vele da govori: „Kołacz! kołacz!" (ib. str. 158.). U hrv. Zagorju kažu, da gavran viče: „Kvar! kvar!"

i t. d.; isp. skr. *ghulaghulā* (golubinji glas). Drugi čuju u njegovu glasu *r* (Winteler str. 17.: „rukuku"): stslov. грькати, hrv. *grgutati*, polj. *gurczyć* i t. d., slov. *purkati*, češ. *urkati*, rus. *боркать*, slov. *brlonkati* i dr.; isp. njem. *gurren*, lit. *burkúju*, *urbauju* i t. d.

grlica javlja se glasom „tur[2]" (Winteler str. 17.), prema kojemu je lat. *turtur*, a nablizu mu stoji polj. *trukać*, *turkawka* (grlica), isp. i slov. *tulati* („grlica ziblje in tuta") i *trkati*. U praslavenskom se jeziku mjesto „tur" apercepiralo „gŭr" i odatle: stslov. грълица, bug. *грълица*, rus. *горлица*, češ. *hrdlice*, polj. *garlica* i t. d., isp. i bug. *гургусица*. Miklošić (Et. Wtb. str. 64.) nepravo dovodi ove riječi u svezu s korijenom *ger-, od kojega je stslov. жрѣти (vorare).

guska: „gahkahkakgak" (Winteler str. 20.), isp. interj. njem. *ga-ga-ga* (Wackernagel Voces str. 24.), češ. *gágaga:* hrv. *gagati*, *gakati*, slov. *gagljati*, rus. *гагакать*, *гагка* (guska), češ. *gágati* i t. d.; isp. lit. *gagu* (o guski), *gagonas* (gusak). S drugim samoglasnikom: slov. *gogotati*, rus. *гоготунъ* (gusak). Zabavljajući se ispušta osobite glasove, koji su kod Wintelera (str. 20.) zabilježeni „tat[5]", prema kojemu će opisu biti hrv. *đaktati;* isp. lit. *dadenu* i njem. *dadern* (prema interj. *da-da*, Wackernagel Voces str. 24.). Onomatopejski je svakako i glagol češ. *čaragati*, s kojim isp. skr. *cakravākas* (t. j. koji viče „cakra", neka patka), Uhlenbeck Et. Wtb. str. 86.

jarebica: „tschattibit" (Winteler str. 17.), u Hrvatskoj nasljeduju jarebičin glas riječima: *četr*, *četr*, *četr*, *četr* (Zbornik za nar. život i običaje I. str. 8.), i prema tome imamo glagole: *četrkati* i *četverikati*. Oko Grobničkoga polja opisuju njezin glas riječima: „Anton Škrgatić Matijev, četiri skopit, pet pustit, Škrgatić, Škrgatić, Škrgatić!" (ib.), s čime isp. češ. *škrhati* (o jarebici).

kobac. Njegov je krik kod Wintelera (str. 9.) zabilježen „phiyyy"; prema njemu držim da je načinjeno: stslov. пилюкъ, bug. *пилвкъ*, hrv. *piljuga*. Miklošić (Et. Wtb. str. 246.) navodi ove slavenske riječi pod pilŭ (odakle je na pr. hrv. *pile)* te izvodi značenje „Hühnergeier". No da ne treba ovako tumačiti, dokazuje pomenuti naučni opis krika i narodni opis: „Pil bi, pil bi!" i „ženil bi se ja, ženil bi se ja" (Zbornik I. str. 8.). Isp i lat. *plipiare*, *piplare* (o kopcu), Wackernagel Voces str. 51.

kokoš (pijetao, pile). U glasu se ove ptice ponajviše čuju u različnim jezicima guturali (isp. opis kod Wintelera str. 18.: „kagagag", lat. interj. *coco-coco*, njem. interj. *gack-gack*, Wackernagel

Voces str. 52.): slov. *kokati*, polj. *kokać*, hrv. *kakotati*, rus. *кокотать*, hrv. slov. češ. *kokotati*, stslov. кокотъ, кокошь, koje se riječi nalaze u svim slavenskim jezicima, stslov. гоготати, rus. *гоготъ* (pijevac); isp. lit. *kaksiu* (o piladi), njem. *kakeln* (Wackernagel Voces str. 52.), lat. *caccinare* (ib.), grč. κακκάζω i t. d. — Uz guturale se čuje i glas *r* (isp. opis kod Wintelera str. 18.): „kickirickih“: slov. *kikirikati*, isp. grč. κίκιῤῥος (pijetao), njem. *Kikeriki;* rus. interj. *кукареку: кукарекать*, bug. *кукуригамъ*, hrv. *kukurijekati*, slov. *kukurikati*, isp. madž. *kukurékol* (Miklošić Et. Wtb. str. 146.); polj. interj. *kokoryku: kokorykać*, češ. *kokrhati;* isp. lat. interj. *cucurru: cucurrire*, skr. *kukkuṭas* (pijetao) od *kurkuṭas. — Uz guturale se čuje i glas *d (t)*, isp. opis kod Wintelera (str. 18.) „kutt^{x}“, interj. rus. *кутьь-кутьь*, češ. *kut-kut-kut-kdák*, slov. *kokodaje:* hrv. slov. *kokodakati*, slov. *kokodajkati*. bug. *кутькудечѫ*, rus. *кудакать*, češ. *kodkodákati, kdákati* i dr.; isp. lit. *kudokiu, kutnoju*. — S drugim suglasnikom na početku: slov. češ. *puta* (kokoš), isp. njem. *putt* „Lockruf für Hühner, nach dem eigenthümlichen Ton, den sie ausstossen“, lit. interj. *put-put*. S opisom glasa „tuck^{3u}“ (Winteler str. 25.) isp. češ. *tut'a* (kokoš). — U povodu krika „kräh^{x}“ ili „kahr^{x}“ ili sličnoga (ib.) postale su riječi: češ. *krákorati*, polj. *krekorać, krokorać;* isp. lit. *karkiu*, lat. *gracillare*, njem *grackeln;* pa dalje: slov. *krketati* (o kokoši, kad vidi kopca), češ. *krčeti*, rus. *керкать* (o bolesnoj piladi), *горкотать;* isp. lit. *kirkiu* (o kokoši na jajima), grč. κέρκος (pijetao), skr. *kṛkavākuṣ* (pijetao, upravo: *kṛka*-Rufer). — Mjesto glasa *r* apercepirao se *l*, isp. opis „gluck^{x}“ kod Wintelera str. 18., interj. njem. *glu-glu-glu* („Statt der Dame, statt der Zofe Macht die Henne glugluglu“, Goethe „Musen und Grazien in der Mark“): slov. *klocati*, bug. *клокоть* (pijetao), rus. *клохтать, клохтунья* (kokoš); isp. lit. *klagu* (o kokoši), lat. *glocire*, grč. κλώζω. — Mjesto *l* vidimo u slavenskim jezicima često *v:* hrv. *kvocati* (i: *kocati*), slov. češ. *kvokati*, polj. *kwokać*, rus. *квокать*, bug. *квачѫ* i dr. — Glas piladi opisuje se kod Wintelera (str. 18.) „pīp^{x}“, interj. bug. *пипипию*, češ. *pi-pi:* hrv. *piple, pile*, slov. *pipa* (isp. *pipikati* „dozivati pilad glasom: pi-pi“), češ. *pípati, pipinka, piple;* bug. *пищамъ*, hrv. *pijukati;* isp. lit. *pypczioju* (pijukati), njem. *piepen*, lat. *pipire*, grč. πιππίζω. Istom se glasovnom grupom označuje poznata bolest u živadi: hrv. *pipa* „(u Srijemu) nekakva kokošinja bolest“, polj. *pipeć (pypeć)* m. „bolest u živadi“. Prema interj. češ. *típ* („glas kokoši, koja ima pipu“) dolazi *típati* i *típec*, rus. *типунъ* (pipa)

prema interj. *mu-mu-mu! тибъ-тибъ!;* isp. lat. *pituita* (pipa) i srednjolat. **pipita*, odakle je pozajmljeno njem. *Pips* (stvnjem. *pfiffiz*, Kluge Et. Wtb.[6] str. 300.); u slov. se pipa zove *kika*. — Prema rus. interj. *цыпъ-цыпъ* (isp. bavarski *zib-zib*, kojim se glasovima zove pilad) imamo *цыпкать* (dozivati pilad), *цыпка* (kokoš), *цыплёнокъ* (pile), slov. *žiba* bit će pozajmljenica iz njemačkoga; isp. lit. *cypiu* (pijukati). Hrv. *darati* „znači onaj glas, koji kokoš daje od sebe prije nego snese".

kos javlja se „töck[3]" (Winteler str. 11.): hrv. *čoktati*, *ćok* (kos, Nast. Vjesnik VII. str. 150.), češ. *šťoktati;* hrv. *čuktati* (ib.); isp. njem. *Stockamsel*.

kukavica. Njezin se karakterističan krik gotovo u svim jezicima jednako nasljeduje; isp. interj. lat. *cucu*, slavensku *kuku*, njem. *gugu* (Wackernagel Voces str. 53.): stslov. коукавица, hrv. slov. *kukavica* i t. d., hrv. slov. češ. *kukati*, polj. *kukać* i t. d.; isp. lit. *kukúju*, njem. *Kuckuck*, lat. *cuculus*, skr. *kuhūṣ* (glas kukavičji). Prema interj. grč. κόκκυ imamo u grč. κοκκύζω, rus. *коковать*. Neobična je apercepcija kukavičjega glasa u lit. *gegė*, *gegužė*, češ. *žežhule* i dr. riječi, o kojima vidi u gl. IV. br. 6.

labud. U rus. *кыкать* (o labudovu glasu), *кыкъ* (glas labudov); s ovom se riječju lijepo slaže grč. κύκνος. Winteler (str. 19.) bilježi za labudov glas opis „uugh[2]", koji dakako ne odgovara rus. i grč. riječi, ali to ne znači, da one nijesu onomatopejske; postale su u povodu koje druge apercepcije labudova glasa.

orao (i soko) javlja se ugodnim i jasnim krikom „kli[3]" (Winteler str. 10., Gjurašin II. str. 62.): stslov. клекътати (o orlovima), rus. *клектать*, hrv. *kliktati*, *kliktaš* (orao krstaš; Gjurašin II. str. 75.), slov. *kliktati*, *klinktač* (neki orao); isp. i polj. *głogotać*, *gogotać*, pa bug. *га-гу* („neka igra, nazvana po kriku orla").

patka. Prema kriku, koji je kod Wintelera (str. 20.) zabilježen „quäk" ili „knäk", interj. njem. *quak-quak-quak* (Wackernagel Voces str. 24.): rus. *квакать*, *квакуша* (patka), polj. *kwakać;* isp. lit. *kvaknoju*, njem. *quaken*. — U proljeću više patka „krück" (Winteler str. 20.), isp. lit. *kriklė* (patka), prema sličnome glasu načinjena je u rus. riječ *крякать*, *крякуша* (patka). — Prema interj. njem. *gagah* (Wackernagel Voces str. 24.) imamo slov. *gaga* (patka), rus. *гагка*, *гавка*, *гагачъ* (neka patka), isp. hrv. *gagula* „(u Srijemu) nekaka crna vodena tica". O češ. *kačka* (patka), polj. *kaczka* (patka) u gl. III. br. 3. — Prema njem. interj. *pak-pak-pak* (Wackernagel Voces str. 24.) s drugom apercepcijom posljednjega

glasa mislim da je načinjena riječ *patka* (hrv. bug. slov.), koju nije potrebno izvoditi iz turskoga *bat* (Miklošić Et. Wtb. str. 234.), gdje je također onomatopejskoga postanja. U bug. ima interj. *namъ-namъ-namъ* (i *namu* . . .), ali je po svoj prilici sekundarna, t. j. izvedena od gotove riječi *namka*. Prema češ. interj. *ták-ták-ták* nalazimo u rus. *шакать* (početni je suglasnik drukčije apercepiran).

prdavac više „krek[2]“ (Gjurašin II. str. 252.), prema čemu je na pr. grč. κρέξ, hrv. *kreštelj, recelj* (Nast. Vjes. VII. str. 155.), gdje se sprijeda izgubilo *k* (vidi u gl. IV. br. 3.). Prema interj. češ. *kec* (više: kec kec vávra!) ima *kecek*.

prepelica se javlja poznatim karakterističkim daktilom, koji se u različnim jezicima nasljeduje različnim glasovima. Prema interj. hrv. *puć pulik, puć pulik* (Nast. Vjes. VII. str. 154.): *pućpulik* (ime prepelici), *pućpuruć* (ib.), *počporača* (ib.) i dr., isp. lit. *putpela* (prepelica); prema interj. hrv. *pod podom, pod podom* (Nast. Vjes. VII. str. 154.): hrv. *potpodanjka*, slov. *podpoda, podpodankati*, a na sličnoj se interj. osniva bug. *пъдпъдъкъ, пъдпъдъкамъ;* prema interj. slov. *petpedi: petpedikati*, isp. i polj. *pitpadyakać*.[1] U rus. ima glagol *вавакать*, s kojim isp. interj. njem. *wakdiwak* (Wackernagel Voces str. 27.). Ne potječu od glasa, nego od lepršanja, slavenske riječi za prepelicu, koje Miklošić (Et. Wtb. str. 243.) navodi pod osnovnim oblikom „perpera“: rus. *перепелъ*, hrv. i sl. *prepelica*, češ. *přepelice*, polj. *przepiora* i t. d. Vidi u gl. IV. br. 6.

pupavac javlja se glasom, koji se kod Wintelera (str. 26.) nalazi zabilježen „hupp[3]“, interj. hrv. *hup-hup-hup* (Nast. Vjes. VII. str. 152.): hrv. *hupač* (ib.), slov. *hupati, hupkač;* isp. njem. *Hupphupp* (ime pupavcu, Wackernagel Voces str. 27.).[2] Prema interj. hrv. *vuk-vuk-vuk* (Nast. Vjes. VII. str. 152.): *vukvanac* (ib.). S drugim suglasnicima: slov. *futač*, češ. *dud* (isp. interj. *du-du-du*, Ces. Lid XI. str. 191.), isp. njem. *Wudwud* (Winteler str. 26.), lit. *tūtlys* (pupavac); ovamo idu i slavenske riječi, što ih je Miklošić

[1] U Češkoj opisuju prepeličin pjev riječima: „Pět peněz“ (Ces. Lid XI. str. 191.); u Poljskoj više u proljeće: „Chodźcie pleć! chodźcie pleć!“ a ljeti: „Chodźcie zać! chodźcie zać!“ (Wisła XVI. str. 61.).

[2] U Poljskoj kukavica govori: „Kupię, kupię“, a pupavac joj odgovara: „Kup, kup, kup!“ (Wisła XII. str. 388.).

(Et. Wtb. str. 396.) skupio pod zajednički oblik vŭdodŭ: stslov. въдодъ, rus. *удодъ*, slov. *udeb* i t. d. (vidi o njima u gl. IV. br. 6.)

puran. Prema interj. hrv. *kau* (glas u ćuradi) imamo: hrv. *kaukati*, slov. *kavkati*, *kavrati;* isp. lit. *kiauksiu*, njem. *kaudern*. — Glasovi, što se čuju, kad se purani „ježe", nasljeduju se različnim glasovima, među kojima se svuda ističe *r*, na pr. hrv. *brbotati*, *borbotati* (Nast. Vjes. VII. str. 146.), *brbanjkati* (ib.), *alaburditi* (ib.), *furlati* (ib.), *drduriti*, slov. *hurhurovati*. — Hrv. *ćurka* potječe iz novogrč. κοῦρκος (Miklošić Et. Wtb. str. 130.), gdje je postala od glasa, koji Winteler (str. 18.) bilježi „kurre[2]", isp. lit. *kurka* (pura). Ne znam, na kakvom se glasu osniva češ. *t'opati* (o puranu), *t'opka* (pura); dok je češ. i slov. *puta* zacijelo pozajmljeno iz njem. *Puter* (onomatopejska riječ, isp. „put[3]" kod Wintelera str. 18.).

sjenica. Hrv. *čiktati* „riječ kojom se kazuje, kako sjenica cvrkuće, načinjena od njezina glasa" (Ak. rj.), isp. njem. *Zizigäg* (Winteler str. 18.) i opis sjeničina glasa: „zifi[x]" (ib.).[1] — O stslov. синица, hrv. *sjenica* i t. d. vidi u gl. IV. br. 6.

slavuj. Prema interj. hrv. *fi-fi* (isp. opis kod Wintelera str. 11.: „fid[3]"): hrv. *fikati*. U hrv. *jocati* (možda prema „djo[10]" ib.), *grljukati* (možda prema „goll-oll[6]" Gjurašin I. str. 66.); — *bulbul* potječe iz turskoga jezika: *bülbül*, koja je riječ postala onomatopejskim putem.

sojka više „kräh" (Winteler str. 15.): hrv. *kreštalica*, *kreja*, isp. i *krakelica*. — O riječima *maruša* i *soja* vidi u gl. IV. br. 7. i 6.

sova. U riječima, kojima se nasljeduje njezin krik, ističe se svuda glas *u*. Prema opisu „bu[2]", „buhu" ili „pupu[2]" (Winteler str. 10.): bug. *бухамъ*, *бухъ* (sova), slov. *bubuj* i *vubuj*, češ. *bukati;* polj. interj. *pupu-pupu: puhać* (o sovi), *puhacz* (neka sova), rus. *пугачъ*, isp. još polj. *pućka*, *pójdźka* (prema opisu, po kojemu sova zove k sebi čovjeka: „Pójdź! pójdź!" ili: „Póódź, póódź!" Wisła XIII. str. 613/4.). Isp. lat. *bubo*, grč. βύας, njem. *Puhu* (sova, Winteler str. 10.) i *Pu-vogel* (ib.). — Prema kriku „hu[x]" (ib.), interj. njem. *hu-hu-hu* (Wackernagel Voces str. 24.), polj. *huhu*, *hnuk* (Wisła XIII. str. 614.): hrv. *huhukati*, *huktati*, *huhtati*, *huveljka* (sova, Nast. Vjes. VII. str. 153.), slov. *huhukati*, *huhati* i

[1] Kod Malorusâ pjeva sjenica ljeti: „Кидай сани, óери віз!" a zimi: „Бери сани, кидай віз!" (Dragomanov o. c. str. 6.).

dr.; isp. njem. *Huhu* (Wackernagel Voces str. 24.). — Prema „kuwitt[2]“ (Winteler str. 10.) ili sličnome kriku imamo: češ. *kuvík* (sova), *kuvíkati*, *čuvík*, *čuvíkati*, *t'uhýk*, *t'uhýkati*, slov. *čovik;* ovamo će ići i hrv. *kukuvija;* isp. lit. *kuvykszu*. U češ. dolazi interj. *čuhú* („Sovy hučia v skalnom kruhu: uhú, čuhú! tuvit, tuhú!“). Prema svim ovim riječima držim, da je i hrv. *ćuk* onomatopejska riječ (Vuk rj.: „vom Laute ću!“) te je ne treba dovoditi u svezu s glagolom *ćućnuti*, *čučati* (Ak. rj.). — O hrv. *jej (jejina)* vidi u gl. III. br. 2.

strijež: vidi u gl. III. br. 3.

strnadica: „tzi[7]“ ili „cip[3]“ ili „cik[3]“ (Winteler str. 13., Gjurašin I. str. 145. 147.): hrv. *cip* (neka strnadica), *cikuš*, *čikavac* (narodna imena, vidi kod Gjurašina I. str. 143. 145.); isp. češ. *tytyryty* (interj., kojom se nasljeduje strnadičin glas). — O riječi *strnadica* vidi u gl. IV. br. 7.

ševa. Možda prema glasovima, koji su kod Wintelera (str. 12.) zapisani: „wittge[2]“: hrv. *viduljka* (Gjurašin I. str. 130.), *vintulija* (ib.), *pitulja* (ib.), isp. lit. *vyturys* (ševa). S bug. *чурулига* (ševa) isp. lit. *cyrulis* (ševa). U hrv. interj. *cii* („glasovi *ci* i *i*, kojima se kazuje kako ptica — ševa — pjeva“ Ak. rj.), *cara* (isto).[1] — O stslov. сковраньць (ševa) i t. d. vidi u gl. IV. br. 6.

šljuka. U rus. se ona zove *кулик* *куликать* (vikati kao šljuka), isp. polj. *kulik* i *kulig* (galeb), možda na osnovi kojega krika, kakav je na pr. „kuwitrüü“ (Winteler str. 19.). — Prema kriku „be-ko[6]“ („kao da čujemo kozu gdje mekeće“, Gjurašin II. str. 260.) imamo i hrv. *bekačin*, *bekanot* (ib. 259.); isp. franc. la *bécasse*, odakle je njem. *Bekasse* ili *Bekassine;* od ove posljednje riječi moglo je u ostalom poteći i hrv. *bekačin*.

tetrijeb. „U vrijeme parenja čuje se od mužjaka jasno zviždanje i osobit glas tihi-tititi-tih“ (Gjurašin II. str. 164.). Na ovaj ili slični krik valja svesti riječi, koje sve potječu iz Azije (isp. Miklošića Et. Wtb. str. 356.): grč. τέτραξ, lat. *tetrao*, lit. *tetervas*, stslov.

[1] Osim narodnih opisa za ševino pjevanje, što su spomenuti na str. 6., evo još dva iz poljskoga. Oraču, kojemu je vo ili konj pao pod plugom, te se ne može dignuti, govori ona: „Jakeś pasł, tak masz! jakeś pasł, tak masz! Bij, bij, bij! biczykiem po rogach, po nogach, po rogach, po nogach, po ogonie, to ci prędzej wstanie!“ (Wisła XV. str. 79.). Leteći u vis ima u kljunu slamku i pjeva: „Boziu, chodź bić się!“ a kad slamku ispusti: „Niema czym! niema czym!“ (Wisła XIV. str. 776.).

*

тетрѣвъ i t. d. — Isp. češ. *dák-dák* (interj. o tetrijebu), polj. *tokować* (vikati kao tetr.).

vivak više karakterističnim glasom „kiwit“ (Winteler str. 18.): rus. *пивикъ, чибисъ;* isp. njem. *Kibitz, Kiwitt* (Wackernagel Voces str. 25., interj.: *kiwitt-kiwitt).* — Prema hrv. interj. *bi bok, bi bok* (Nast. Vjes. VII. str. 155.): *bibok* (ib.) ime za vivka; hrv. *vivak* („ptica po glasu vi! tako nazvana“ Iveković-Broz Rj.); isp. i hrv. *bibica* (Nast. Vjes. VII. str. 155.), slovački *bíbic* i madž. *bíbicz* (Miklošić Et. Wtb. str. 12.).

vrabac. Prema interj. češ. *činčara čim-čim-čim: činčarovať;* u slov. *čiripetati*, rus. *чикать*, češ. *šibřinkati.*[1] U polj. imamo interj. *stryc-stryc*, prema kojoj nije načinjena riječ. — O riječi *vrabac* vidi u gl. IV. br. 6.

vuga: vidi u gl. IV. br. 6.

zeba: „pink“ ili „fink“ (Winteler str. 13.): rus. *пѣнка*, hrv. *pinjavac* (Gjurašin I. str. 148.), češ. *pinkati, pinkava* (zeba), *pěnkoti, pěnkava*, polj. *piąka*. Isp. njem. interj. *pink* (Wackernagel Voces str. 24.), *pinken* (ib.), *Fink*, odakle je hrv. *fink* (Gjurašin I. str. 148.) i *finkulja* (ib.). S polj. interj. *cin cin* isp. hrv. *činčati*, slov. *ščinkati.*

zimovka: rus. *фуфукъ* (isp. „güük“, Winteler str. 14.); hrv. *ćućurin* (Gjurašin I. str. 175.).

ždral. S njem. interj. *kuru* (Wackernagel Voces str. 25.) isp. rus. *курлыкать;* u polj. za ždralov glas služi glagol: *strukać.* O riječi *ždral* vidi u gl. IV. br. 6.

žunja. Prema glasu „kli[3]“ (Gjurašin I. str. 304. 308.) i interj. *kli kli kli:* hrv. *kliktati.* Winteler (str. 9.) bilježi njezin glas „kick“, „giick[5]“, isp. skr. *pikas* (žunja), lat. *picus*, njem. *picken* (Wackernagel Voces str. 58.): rus. *микать*, s kojim isp. interj. češ. *týtý-týtý*, hrv. *fićkati.* Glas, koji se čuje, kad žunja udara kljunom u šuplje drvo, nasljeduje se u hrv. glagolom *totrkati;* isp. opis: „Kad žunja u proljeće stane totrkati, kažu da govori prelji, koja još nije sve oprela: *Ototòli* debelo, kao moje koljeno; ako li ćeš i

[1] Gjurašin njegov glas bilježi „živ-živ“ (I. str. 152.), isp. s time narodni opis, po kojemu u Hrvatskoj, kad je sam, pjeva vrabac: „Živ, živ, živ!“ a kad ih je mnogo na okupu, onda viču: „Đik, sterentete, vreće je, žita ni!“ (Zbornik za nar. život i ob. I. str. 8.). Kod Malorusâ je vrabac odgovorio Židovima, koji su došli da vide, je li Hrist umr'o: „Жив! жив!“ (Dragomanov o. c. str. 10.).

deblje, kao moje i bedre.“ (Vuk Rj.) Žunjino pjevanje opisuju u Hrvatskoj: „Jug, jug, jug!“ (Zbornik I. str. 8.)

*

U ovome pregledu onomatopejskih riječi, koje su postale u povodu ptičjih glasova, navodio sam samo one riječi, koje su više ili manje karakteristične za dotičnu pticu. Ali pored toga ima dosta riječi, koje su onomatopejske i služe za oznaku ptičjih glasova uopće. To biva ponajviše onda, kad se hoće da označe glasovi ptica u skupu ili glasovi mladih ptica, koje se još ne javljaju svojim karakterističkim krikom. Takve ću riječi sada navesti, a uza to ću amo tamo dodati još koje ime za pticu, koja se u rječnicima pominje kao „neka ptica“, te je prije nijesam mogao uvrstiti.

Polj. *ci-ci* „interj., kojom se nasljeduje pjevanje nekih ptica“; rus. *цыркать, цырюкать;* bug. *цръчж;* slov. *cvičati* (osobito o lastavicama), *cvičkati* (o vrapcima), isp. njem. *zwitschern;* bug. *цврькамъ*, hrv. *cvrkati, cvrkutati,* isp. *paticvrk* „(u Srijemu) nekaka žućkasta tičica“, *cvrgulјiti* (osobito o lastavicama), češ. *cvrkati, cvrlinkati* (osobito o vrapcima). — Češ. *čičirikati, čiřikati* (osobito o lastavicama), *čiřinkati,* isp. *čirik* (vrabac), rus. *чирикать* (o ptičicama), *чиликать, чирликать;* isp. skr. *cīcīkūcī* (onomatop. o ptičjemu cvrkutanju), *ciccikas* (neka ptica); hrv. *ćipirkati* (cvrkutati); slov. *čvrkati, čvrlinkati,* češ. *cvilikati* (osobito o vrapcima i lastavicama), *čvikati* (o glasu neke ptice). S lit. *cziurlyvoju* (o pticama) isp. hrv. *ćurlin* (neka ptica), *ćurlikavac* (isto). — Češ. *švihlati, šviřinkati, švitorati;* rus. *щебетать* (o pticama); češ. *šveholiti* (osobito o lastavicama). — Rus. *пикать*, češ. *pikati, pipati* (o mladim pticama), slov. *pivkati;* isp. skr. *pippakā* (neka ptica), grč. πιππίζω (o pticama), πίπος (ptičica), lat. *pipiare* (osobito o mladim pticama), njem. *piepen* (o ptičicama; interj. *piep).* Ovdje je navedeno samo nekoliko karakterističnih primjera; popis takvih riječi mogao bi se i umnožiti.

Kod žunje su spomenuti glagoli *totrkati* i *ototoliti,* kojima se nasljeduje glas, što se čuje, kad ona udara kljunom; a sada ću dodati ovdje još nekoliko takvih riječi. Prema interj. njem. *pick-pick* („das Hacken mit einem Schnabel bezeichnend: an das Fenster klopft es: pick! pick!“), od koje je glagol *picken,* imamo u slov. *piketati* („piščeta pikečejo, kadar zobljejo“), *pikljati* („žolna piklja, da luknjo izpiklja“). Ovamo idu i riječi, koje Miklošić (Et. Wtb. str. 120.) navodi pod osnovom kljŭ: stslov. кльвати (picken), bug. *кльвж*, isp. *кльвачъ* (žunja), rus. *клевать*, hrv. *kljuvati, klju-*

cati (odakle sekundarna interj. *kljuc* „uprav glas, kojijem se pokazuje buka, kojom kokoši — ili druge ptice — kljuvaju“ Ak. rj.), isp. *kljuj-drvo* (veliki djetao), češ. *klvati*, polj. *klwać* i t. d. Za rodu piše Gjurašin (II. str. 231.): „Jedini je glas, što ga može roda proizvesti svojim grlom, nekakvo čudno, slabo psikanje, koje je čuti samo katkada. To češće čujemo njezino klopotanje, koje proizvodi udarajući jednu čeljust kljuna o drugu.“ Prema ovome dolazi u lat. *gloctorare* („prirodni glas rode“, t. j. od kljuna), hrv. (kajk.) *klokotati*, češ. *klekotati*.

I za lepetanje krilima, kad ptica poleti, ima više onomatopejskih riječi: hrv. *frk* („uprav glas, kojijem se pokazuje, kako ptica zatrepetavši krilima odlijeće“), *frknuti*, *vrknuti* („cum strepitu avolo“), slov. *frk* (interj.: „frk na vejo! — tako govore čarovnice, kadar hočejo zleteti na vejo“), *frkati*, *frfotati*, češ. *frkati*, bug. *хвркъ*, *хвърр* (interj.), *хвркнѫ* (poletjeti), *фрькамъ*. S njem. *flattern* isp. slov. *flafotati* (udarati krilima). Još ću zabilježiti: slov. *fofotati* (krilima šumjeti, o velikim pticama), češ. *fejfnouti* (odletjeti). Ovamo idu i riječi, koje Miklošić (Et. Wtb. str. 241.) navodi pod osnovom perch- i koje znače „flattern“, kao hrv. *prhnuti*, rus. *порхать*, češ. *prchnouti* i t. d.; isti korijen vidimo u hrv. *lepršati se* („volutari in arena“; o *le* vidi u gl. III. br. 2.). Isp. i hrv. *prpuškati se* („kokoš se u pijesku prpuška“), slov. *drbacati* („grepsti, strugati: kokoš drbaca“), češ. *paprati (papřiti)* „jarebica p. po zemlji, kad hoće da snese jaje“.

Sisari.

govedo. Poznati njegov mukli i otegnuti glas nasljeduje se riječima, u kojima dolazi glas *u*; prema interj. njem. *bu* (Wackernagel Voces str. 26.): stslov. *боучати*, hrv. *bukati*, slov. *bučati*, češ. *bučeti* i dr.; isp. lit. *bubauju*, lat. *bucula* (krava), gr. βούμυκοι (rukanje volova). Od istoga je korijena stslov. *бъıкъ*, hrv. *bik* i t. d. — Prema interj. njem. *mu* (Wackernagel Voces str. 28.), isp. i lit. *muż-muż* (interj., kojom se doziva krava): hrv. i slov. *mukati*, bug. *мукамъ* (isp. *муковъ-денъ* „tako narod zove dan sv. Vlaha“), rus. *мычать*; isp. njem. *muhen*, lat. *mugire*, grč. μυκάομαι (prvobitno — u Hom. — o govedu). — O govedu imamo i stslov. *рюти*, *ръıкати*, hrv. *rikati* i t. d.; isp. skr. *ruvati* (brüllt), lat. *rugire*, grč. ὀρυγμός (Gebrüll) i t. d. — Prema interj. skr. *hiñ* („tako krava doziva tele“) imamo slov. *hinkati* („krava tele hiče“),

isp. i lit. *yna* („eine Art Stöhnen, vom Verlangen des Rindes, wenn es nach Futter, wenn die Kuh nach dem Kalbe verlangt"). — O riječi stslov. говѧдо, hrv. *govedo* i t. d. vidi u gl. IV. br. 6.

konj. Rzanje se njegovo izriče u slavenskim jezicima jednako: stslov. ръзати, hrv. *rzati*, rus. *ржать* i t. d., ili s dodanim sprijeda *h:* slov. *hrzati*, isp. i češ. *hrzati*, pa slov. *hrgogati*. Poznato duvanje u konja nasljeduje se: stslov. храпати, rus. *храпѣть*, hrv. *brektati*, slov. *brehutati*, hrv. *krhati*, *dahtati*, *frkati*, rus. *фыркать* i dr. Prema interj. njem. *hi* (Wackernagel Voces str. 28.): hrv. *hištati*, *fištati*, stslov. вискати, bug. *вискамъ*, hrv. *visnuti*, *viska;* isp. i češ. *hníkati* i bug. *ништати;* isp. lat. *hinnire*, njem. *hienen* (Wackernagel Voces str. 65.).

koza (i o v c a). Obadvije se ove životinje jednako javljaju, pa se prema tome za njih upotrebljavaju gotovo uvijek iste riječi. — Prema interj. njem. *me-me* (Wackernagel Voces str. 29.), hrv. *meme-meme* (Valjavec Prip. str. 53.), češ. *me*, polj. *meme* i t. d.: hrv. *meknuti*, slov. *meketati*, češ. *mekati*, polj. *mektać;* isp. lit *mekenu*, njem. *meckern*, grč. μηκάομαι. U hrv. imamo *večati*, *vekavica* (koza), isp. lat. *vebare* (o kozi, Wackernagel Voces str. 68), i *gegekati* („jare gegeče"). — Prema interj. grč. βῆ, lat. *bee*, njem. *bä*, bug. *бе*, hrv. *bê* i t. d.: hrv. slov. češ. *bekati*, polj. *bekać*, rus. *бекать*, hrv. *bebekati*, slov. *beketati* i dr.; isp. njem. *bähen*, lat. *bebare* (Wackernagel Voces str. 68.). U slov. pored *bebljati* dolazi i *babljati*. Kadšto se uz *e* apercepira i glas *l:* grč. βληχάζω, lat. *blatterare*, njem. *blähen*, lit. *bliauju:* stslov. блѣати, блѣкати i tako gotovo u svim slavenskim jezicima. Isp. još češ. *brekot (břekot)* „glas ovčji", hrv. *drečati* („Osnova d r e k postaje po svoj prilici od d r r r, čijem se hoće da pokaže, kakav je sam glas" Ak. rj.), *drekenjati se* (o jarcu). — Kad se koza (ovca) upaljuje, ispušta osobite glasove, koji se nasljeduju riječima: stslov. мръкати, hrv. slov. *mrkati se* (isp. hrv. *mrkalj* „ime ovnu"), slov. *mrgetati*, češ. *mrekati* i dr. Ovamo idu: slov. *prskati se* („brünstig sein"), češ. *prskati* (bocken), hrv. *prcati se;* stslov. пръскание (mugitus) tiče se jamačno koze (ovce).

lisica javlja se glasom, koji je posve nalik na glas u psa, pa će se gdjekoja onomatopejska riječ navesti kod psa.

mačka. Prema interj. njem. *miau*, *mau* (Wackernagel Voces str. 28.), hrv. *mau*, češ. *miau-miau*, rus. *мяу* i t. d.: hrv. *maukati*, slov. *maukati* i *mavkati*, *mijavkati*, bug. *маукамъ*, *мявкамъ*, rus. *мяукать*, češ. *mňoukati*, polj. *miauknąć;* isp. njem. *miauen*, kitajski

miao (Фил. Зап. XXV. str. 162.) — Malo je drukčija apercepcija mačjega glasa u slov. *njavkati*, češ. *ňamkot* (maukanje), *kňakati*, *kňoukati*, *kňourati*, *škňurati*; isp. lit. *knaukiu* (o mački). — Poznati glasovi, koje čujemo, kad mačka „prede", nasljeduje se riječima, u kojima se ističe glas *r*, isp. interj. polj. *mru-mru*, češ. *vrní-vrní-vrní:* hrv. *vrčati*, češ. *vrněti*, *vrňoukati*, hrv. *frndati*, rus. *мурлыкать*, slov. *mrnjavkati*, *mrmravkati*, češ. *mriavkati*, *mrňoukati*, polj. *mrukać*, *marmotać*, hrv. *krmaukati*, *krnjaukati*, slov. *krnjavkati* i dr.; isp. njem. *murmauen* (prema interj. *murmau*[8], Wackernagel Voces str. 28. 64.). — O riječi *mačka* vidi u gl. III. br. 3.

magarac. Prema interj. njem. *ika* (Wackernagel Voces str. 27.): češ. *jigati;* isp. njem. *gigagen* (ib.). Hrv. *njakati*.

miš. Prema interj. hrv. *ci: cičati*, *ciju: cijuk* (o mišjem glasu); isp. lit. *cypiu* (o mišu). — Glas, koji se čuje, kad miš gloše, nasljeduje se u slov.: *škrbati*, isp. i hrv. *čagrljati* („strepitare — o mišu").

pas. Njegov se glas nasljeduje različno. Prema interj.: grč. βαῦ-βαῦ, njem. *bau-bau* (Wackernagel Voces str. 28.), bug. *бау-бау*, slov. *bav-bav* i t. d. imamo: slov. *bavkati*;[1] isp. lat. *baubari*, njem. *bauzen* i t. d. Na početku se apercepirao drugi suglasnik: češ. *hafkati*, rus. *гавкать*, *мявкать;* isp. njem. *gauzen* (Wackernagel Voces str. 63.), lit. *kaukiu*. — U nekim se riječima mjesto glasa *a* nalazi *e:* hrv. *kevtati*, *kevkati* („njekijem osobitijem načinom lajati ispuštajući često ali ne jako glas kratak [čuti je od prilike kao këv]; ovako laje lovački pas, kad slijedi po tragu kakvu divljač" Ak. rj.), *ćevkati*, *ćevkati* („lajati, ali ne jako" ib.), slov. *čevkati;* hrv. *ževkati;* slov. *revkati*, *bevkati* (o psu i lisici); hrv. *štektati* „(u C. g.) bäfzen (vom Spürhunde)", češ. *štěkati* (o psu i lisici), polj. *szczekać*, *szczekuła* („pas, koji neprestano laje"). — Prema interj. polj. *huf: hupać* (f : p, zamjena suglasnika kod onomatop. riječi vrlo je obična, isp. gl. IV. br. 2.). — Prastari je onomatop. korijen *lā:* skr. *rāyati*, lat. *latrare*, lit. *loju*, stslov. лаати, i t. d. — Glasovi, koji se čuju, kad pas „reži", nasljeduju se riječima, u kojima dolazi glas *r* („littera canina"!), isp. interj. njem. *knurr:* rus. *рычать*, *гырчать*, *ворчать*, polj. *warczeć*, hrv. *vrčati* (ponajviše o mački), *mrčati* (kajk.); isp. njem. *knurren*, grč.

[1] Ovamo ide i hrv. *bavor* („tijem se imenom u pjesmi naziva pas" Iveković-Broz Rj.), te se iz sveze s navedenim interj. vidi, da tu riječ ne treba izvoditi od *blavor* (neka zmija), kako se čini u Ak. rj.

ῥύζω. — Osobit glas, kad pas „cvili“, nasljeduje se riječima: stslov. скъчати, hrv. *skvičati* („skviči na pr. pas, kad ga tko bije“), češ. *kvíkati* i dr.; isp. grč. σκύλαξ (štene). Ovamo će pristati i stslov. скомлѧти, češ. *skomliti*, polj. *skomlić* i dr. („ispuštati glas kao pseto, koje se ulaguje svome gospodaru“). Isp. njem. *winseln* (od korijena *hwī̆, Kluge Et. Wtb.“ str. 426.). — Prema interj. polj. *chap*, kojom se označuje glas, kad pas za čim jezikom hlapne, imamo polj. *chapać (łapać);* interj. češ. *ňaf* (s istim značenjem): *ňafati;* interj. rus. *хамъ (амъ)* tumači se: „Na warte, ich (beisse od.) fresse dich!“ te se prvobitno tiče psa, isp. *хамка (амка)* „pas“.

svinja. Njezin se glas nasljeduje poglavito guturalima: interj. grč. γρύ (ili γρῦ): hrv. *guritati (gurikati)*, *grditi*, češ. *gruliti*, slov. *grohotati*, *krokati (krokelj* „svinja — u zagonci“), hrv. *hrokati* („shvaća se kao da svinja guričući čini glasom: hrö! hrö!“ Ak. rj. s. v. *hrocati)*, *hroktati (roktati)*, *hrupati*, rus. *хрюкать* (isp. *хрюкало* „rilo u svinje“), češ. *ruchati*, gdje je na početku zacijelo otpao gutural; isp. grč. γρύζω (guritati), lat. *grunnire*, njem. *grunzen*, lit. *krukinu* i t. d. — Prema interj. hrv. *gud-gud* („glas kojijem se vabe i gone svinje — slično glasu same svinje —“ Ak. rj.): *guda* (krmača). — Za glasove, koje svinja ispušta, kad se upaljuje, imamo riječi: hrv. *bucati se*, *bukariti se*, slov. *bukati se*, češ. *boukati se* i *houkati se*, isp. polj. *hukać*, *ukać się* (o divljoj svinji). — Skičanje mladih svinja nasljedovalo se u grč. interj. κοΐ (prema kojoj je glagol κοΐζω; isp. i lit. interj. *koïszu*, kojom se dozivaju svinje), njem. *quiek* (glagol: *quieken):* stslov. квичати, češ. *kvíkati*, hrv. *skičati*, češ. *škvíkati* i dr.; isp. i slov. *skomuckati* („ispuštati glasove kao odojak“) i *skumuckati*. — O riječi *svinja* i t. d. vidi u gl. IV. br. 6.

vjeverica: onomatopeja druge vrste *ver-ver: stslov. вѣверица i t. d. Isp. gl. IV. br. 6.

vuk. Prema interj. hrv. *bau* („glasovi, kojima plaše djecu, uzeti od vijanja vučjega“): *baukati*. Ista interj. služi i za glas u psa, kao i njem. *wau-wau-wau* (Wackernagel Voces str. 29.): *der Wauwau* (pas, u dječjem govoru).

zec. Hrv. *kmečati* („zečji glas, kad ga pas pritisne“ Ak. rj.), *kvečati*, slov. *kvekati*, *večati;* češ. *kohekati;* rus. *керкать* (o zecu); isp. njem. *quäken* (o zecu i lisici).

Druge životinje.

cvrčak. Rus. *цыркунъ, цырюканъ*, isp. njem. *zirpen*, lit. *cirpiu* (o cvrčku); bug. *црѣчѫ*, slov. *crgutati*, češ. *crkati;* hrv. *cvrčak, cvrčati*, slov. češ. *cvrkati.* Prema interj. *crn-bil*, kojom se u hrv. Zagorju nasljeduje pjevanje cvrčkovo, dolazi u bug. ime za cvrčka: *црнбилъ;* prema interj. hrv. *zri: zrikavac (zrijavac)* „pred jesen viče noću: zri!“ U bug. se cvrčak zove i: *цуцулъ.* — S glasom *č* na početku riječi: rus. *чирикать*, slov. *čiriti, čirič* („Weingrille“); isp. skr. *cīrī* (cvrčak), *cillī* (isto), grč. κίλλος · τέττιξ (Vidi Uhlenbecka Et. Wtb. str. 92.); hrv. *črčati*, slov. *črček* (cicada), bug. *чрѣчѫ*, slov. *čvrčati* i dr. Staroslov. свръчати, свръчькъ, prema čemu imamo riječi u svim slavenskim jezicima, na pr. rus. *сверчать*, češ. *svrček*, polj. *świerczek*, hrv. *smrčak* i t. d. — Prema interj. slov. *šuri* („Šuri-muri, pojdi ven! tako kličejo otroci murne iz luknjic“): *šurček;* rus. *ширкунъ* (šturak), češ. *šurkati* (zirpen) i dr. Ovamo idu i riječi, koje Miklošić navodi pod osnovom šturŭ (Et. Wtb. str. 343—4.): stslov. штоуръ (cicada), hrv. *šturak* i t. d. — Slov. *grigec* i *grigetati* bit će poteklo iz njemačkoga *(Grille;* isp. i grč. γρύλλος šturak).

hrušt. Za nj nalazimo u svim slavenskim jezicima iste riječi; Miklošić (Et. Wtb. str. 91.) navodi ih pod hrenst-, hrensk-, čemu bilježi značenje „summende“: stslov. хрѫщь, rus. *хрущъ*, hrv. *hrušt* i t. d. Isp. i glagole: rus. *хрястѣть* (knarren), češ. *chřestati*, polj. *chrzęstać* i dr. U Archiv-u f. slav. Phil. (XV. str. 485.) nastoji se dokazati, da je slavenska riječ pozajmljena iz got. *thranstei* (cvrčak).

komar. Sa stvnjem. *zinzala* (komar) isp. hrv. *cilinkuša* (komar) i slov. *cvilinkati* (o komarima). Onomatop. će biti i stslov. комарь, hrv. *komar* i t. d.; isp. gl. IV. br. 6.

leptir. Kod njega se dakako ne nasljeduje glas, nego živahna kretnja (uzmahivanje krilima); riječi dakle, koje ovamo pripadaju, idu u drugu vrstu onomatopeja (isp. str. 7.). Bug. *пеперуга, пренеруга* (od istoga korijena, koji smo imali kod prepelice; Miklošić Et. Wtb. str. 243.). — Hrv. *leptir (lepir), leper* potječe od istoga onomatopejskoga korijena, od kojega i *lepetati*. Isp. lat. *papilio.*

muha. Od indoevrop. korijena *mu-, koji znači „zujati“, imamo: stslov. моуха, hrv. *muha* i t. d. (lit. *musė*, njem. *Mücke*, lat. *musca*, grč. μυῖα; vidi Uhlenbecka Et. Wtb. str. 209.).

pčela (bumbar, osa). Ova tri kukca uzimam zajedno, jer se gotovo jednako javljaju, te se u rječnicima slabo razlikuju. Njihov se glas nasljeduje ponavljanjem jezičnoga glasa *b:* hrv. *bumbar*, bug. *бумбаръ*, slov. *bumbljati;* isp. skr. *bambharas* (pčela, samo kod gramatikâ), grč. βομβέω (o pčeli), lat. *bombiare* (Wackernagel Voces str. 69.), lit. *bimbilas* (neka malena osa). Samo jedno *b* nalazimo u: stslov. въчела, hrv. *pčela* i t. d., od istoga korijena, od kojega je i *bučati*, isp. i rus. *бучать (бучать)* „zujati, o pčelama", *бученъ* (apis terrestris), polj. *bęczeć* (o pčelama i sl.). Uz glas *b* dolazi *r:* stslov. брѫчати (o pčelama), slov. *brenčati* (o pčelama), *brencelj* (štrk), polj. *brzęczeć* (o pčelama i muhama). Sa skr. *bhṛṅgas* (neka velika crna pčela) isp. bug. *брѣмчѫ* (o pčeli, komaru, muhi, bumbaru), interj. *брѣнъ*, slov. *brneti*, češ. *brnčeti* i dr. Hrv. *brujati* („samo o pčelama kad zuje, i to kad ih je mnogo, kao u košnici"), češ. *brunčeti* (zujati), slov. *brunkati* (o štrku). — Hrv. je interj. *zuk* sekundarna, t. j. izvedena od glagola *zujati*, koji je onomatopejskî te služi za pčele, ali i za druge kukce; isp. i češ. *zučeti* (o pčelama), slov. *žučati*, češ. *žukati;* isp. njem. *summen*, lat. *susurrare* (o pčelama). — Slov. *krcati* znači „davati glas od sebe kao matica", *krkati:* „o pčelama, prije negoli se stanu rojiti", *grmota:* „o žestokom zujanju pčela" (korijen je isti, koji je u *grmjeti).* — Stslov. трѫтъ, hrv. *trut* i t. d. (Miklošić Et. Wtb. str. 362.) potječe od onomatopejske indoevrop. osnove *dhrenō (Fick Et. Wtb. str. 76.), od koje imamo na pr. grč. θρῆνος (tužba), njem. *Drohne* (vidi i kod Klugea Et. Wtb.[6] str. 83.).

riba. Onomatopeja druge vrste: hrv. *prporiti se* (biti se, mriještiti), *prpor* (coitus piscium). — Prema interj. slov. *čof*, kojom se označuje glas, što se čuje, kad riba udari po vodi. imamo: slov. *čofotati.*

stršljen. Od indoevrop. onomatopejskoga korijena *k̑r̥s- (vidi Brugmanna Grundriss I.[2] str. 479.), od kojega je na pr. njem. *Hornisse*, lit. *szirszů*, imamo u stslov. сръшень, rus. *шершень*, hrv. *sršljen* i t. d.; isp. i glagole: rus. *шершить* (zučati), češ. *sršeti (šršeti).*

štrk Nekoliko je onomatopejskih riječi za nj navedeno kod pčele. Prema interj. slov. *bz-bz* („ako živina sliši bz-bz, kakor obadi brnijo, začne bezgati"): češ. *bzikati*, polj. *bzikać*, rus. *бзыкъ* (štrkljanje goveda; prijelaz značenja, isp. češ. *bzíti* 1. o štrku, 2. štrkljati se), slov. *bezgati.* S drugim glasom na početku: polj. *gzić* (ubosti, prvobitno o glasu u štrka), *gzik* (štrk i štrkljanje).

zmija. Glas joj se nasljeduje sibilantima: hrv. *siktati* (Nast. Vjes. V. str. 298.), slov. *sikati*, bug. *сикамъ*, *сискамъ*, rus. *сикать*, češ. *sykati*, polj. *sykać;* u češ. i *sípati*, *sípěti*. Hrv. *šikati*, rus. *шикать*. Isp. njem. *zischen* (o zmiji).

zujak (scarabaeus). Stslov. жоужель, rus. *жужель*, slov. *žužica*, *žužanka*, hrv. *žižak* (Kornwurm)"; isp. rus. *жужжать* (zujati), *жукать* (isto), *жукъ* (Käfer), polj. *żuk* (isto); stslov. жоупельць i dr. (Vidi u gl. IV. br. 6.) Hrv. *zujak*, *zunzak*, isp. i *zundarača* (musca vomitoria), *pop zuk*. Hrv. *gundelj*. — Onomatopejske su i riječi, koje ću ovamo prisloniti, a tiču se nekih drugih sitnih kukaca: bug. *буба* (Seidenwurm), hrv. *buba*, *guga* (Nast. Vjes. V. str. 179.).

žaba. Njezin se glas nasljeduje ponajviše riječima, u kojima dolaze *k* i *r:* stslov. крекєтати, bug. *крѣкамъ*, hrv. *kreketati*, *kreketuša*, slov. *kreketati* (i *regetati*, isp. i *vegati* „o zelenoj žabici"), češ. *křehotati* i dr.; isp. njem. *krekken* (Wackernagel Voces str. 70.); s drugim samoglasnicima: hrv. *kraketati* (i *gračati);* bug. *крукамъ* (i *крькнѫ*), češ. *krokati*. Isp. i rus. *žлехотать*. — S hrv. interj. *bàka* (žablji glas), prema kojoj nema glagola, isp. skr. *bakabakāyate* (kreketati). — Prema njem. interj. *quak* imamo u bug. *квакамъ*, isp. i lit. *kvakiu* (o žabi), njem. *quaken*, lat. *quaxare* (Wackernagel Voces str. 70.). Poznata je grč. interj. βρεκεκεκὲξ κοάξ. — Česte su riječi, u kojima se onomatopeja izriče poglavito glasom *u* (isp. lit. *pūpûju* „nŭk-ŭnk oder pū-pū rufen, von manchen Fröschen, in deren Rufen der Laut *ŭ* vorherrschend gehört wird"): hrv. *kunkač* (Nast. Vjes. V. str. 303.), češ. *kunkati (kuňkati), kuňka* (žaba), slov. *skunkač;* isp. i češ. *škruňkati*, njem. *Unke;* dalje: hrv. *punjkač* (Nast. Vjes. V. str. 304.), *tukac* (jer se glasi „tûk-tûk", ib. str. 304.), polj. *dukać* (coaxare). — Prema žabljemu su glasu načinjene i riječi, koje Miklošić (Et. Wtb. str. 139.) navodi pod osobitom osnovom krĕku-, a znače „Froschlaich": rus. *крякъ (укрякъ)*, polj. *krzek*, *skrzek*, hrv. *okrijek* i *žabokrečina*, slov. *krek*, *krak*, *okrak* i *žabokrečina*, češ. *okřehek*. Kako se vidi, ove su riječi načinjene od istoga korijena, od kojega i sprijed navedene: stslov. крекєтати i t. d. Za prijelaz značenja isp. hrv. *žaba* i *žabljak* (Froschlaich). Prema tome ne mislim, da slavenske riječi valja dovoditi u svezu s njem. *Laich* (Kluge Et. Wtb.[6] str. 235. postavlja got. oblik **laik),* kako čini Miklošić (Et. Wtb. str. 139.). I prema rus. *хлехотать* (kreketati) dolazi *хлехотье* („Froschlaich"). S bug. *крънѫ* (o glasu žabljem) isp. lit. *kurkla*, *kurkolai* („Froschlaich").

III.

1. Onomatopejske riječi uopće, a za životinje napose zanimljive su poradi svoje tvorbe. U drugoj smo glavi imali mnoštvo primjera, gdje smo uz riječ mogli navesti prirodni zvuk, na pr. uz stslov. кракати (o gavranu): „kra“, uz slov. *bubuj* (neka sova): „bu[3]“, uz hrv. *pijukati* (o piladi): „piju“ i t. d. Ovakav prirodni zvuk, izrečen čovječjim glasovima, nazvali smo interjekcija. Ako ovakve interjekcije i nijesu pravi korijeni u običnom značenju te riječi[1], opet se od njih grade riječi kao od korijenâ, te ih zato možemo zvati „onomatopejski korijeni“. Dok u riječi, koje su postale od običnih korijena, često nijesmo kadri pouzdano ustanoviti pravi korijen, t. j. odrediti granicu između korijena i nastavka[2], ne ćemo se naći u velikoj većini slučajeva u takvoj neprilici kod onomatopejskih riječi, jer nas kod njih prirodni zvuk upućuje na pravi korijen, t. j. interjekciju. Kojim se sredstvima služi jezik, da od interjekcija stvori riječi, o tom ćemo govoriti u ovoj glavi.

U jezicima nalazimo dosta interjekcija, koje nijesu primile oblik riječi; za primjer ćemo ih nekoliko navesti: polj. *tatuf-tau-tauf* (o psu, kad laje), češ. *tate-tý-tý-tý* (o vijoglavu), *ty-ty-ty-sit-sit* (o puzavcu), *ty-ty-ry-ty* (o strnadici), hrv. *baka* (glas žablji), *cara* (o ševi), češ. *mimi* (glas mladih srna), *čuhu* (o sovi), polj. *huf-huff* (o psu, kad laje), *taf* (isto), hrv. *hop* (glas neke ptice), polj. *cincin* (o zebi) i t. d. Isp. grč. τιὸ-τιὸ-τιὸ-τιὸ-τιὸ-τιὸ-τιοτίζ (Aristofan Av. 738), njem. *glu-glu-glu* (o kokoši, Wackernagel Voces str. 25.) i dr. Ovako su „na pragu jezika“ ostale poglavito one interjekcije, koje imaju više slogova; ali valja spomenuti i to, da se u običnim rječnicima često i ne bilježe riječi, koje su izvedene od različnih onomatopejskih interjekcija. Tako na pr. ni u velikim njemačkim rječnicima ne ćemo naći glagola *gagagagen* (prema kriku, interjekciji „gagaga“) ili imenice *Huppupp* (pupavac, prema kriku „huppuppupp“; isp. Wackernagel Voces str. 38. i 53.). No često biva i protivno, t. j. prema riječi ne dolazi zabilježena interjekcija; na pr. prema stslov. боучати (o govedu) nemamo interj. „bu“, prema slov. *tutati* (o grlici) nije zabilježena interj. *tu*, prema rus. *хрюкать* (o svinji) ne dolazi interj. „hru“ i t. d. Događa se i to (kako je već spomenuto na str. 10.), da je u jednom jeziku zabi-

[1] Isp. Maretića Gramatika i stil. str. 372.

[2] Isp. Brugmanna Grundriss I.[2] 36., II. 19. i Delbrücka Grundfragen der Sprachforschung, Strassburg 1901., str. 113—120.

lježena interj., a u drugome riječ, koja joj odgovara; na pr. u hrv. „gu“ (golubinji glas): njem. *gurren* (o golubu). — U svakom slučaju, t. j. nalazimo li ili ne nalazimo interjekciju zabilježenu, korijen u onomatopejskim riječima treba držati prirodnim zvukom, koji je prikazan jezičnim glasovima.

Iz naučnih opisa životinjskih krikova vidjeli smo, da su oni ponajviše udvojeni, a tako ih često prikazuju i jezici u svojim interjekcijama. Tako na pr. za sovu nalazimo (Winteler str. 10.) opis „hu^{x}“, prema njemu dolaze interjekcije: njem. *huhuhu* (Wackernagel Voces str. 24.), polj. *huhu;* guska viče „ponavljajući guturale“ kao: „gahkahkahgack“ (Winteler str. 20.), interj.: njem. *gagaga,* češ. *gágaga* i t. d. Od ovakvih interjekcija postaju riječi, koje idu u područje redupliciranih jezičnih tvorbi: od interj. „huhu“ imamo u hrv. i slov. *huhukati* (o sovi), od interj. „gagaga“ u rus. *гагакать*, u njem. *gagacken* (o guski). Ali ovakve se potpune reduplikacije nalaze dosta rijetko; običnije se one pokraćuju, te na pr. prema *huhukati* imamo u hrv. *huhtati* (o sovi), prema rus. *гагакать: гагать* (o guski), prema lat. *cucubire: cubire* (o sovi) i t. d. Najposlije može reduplikacije posve nestati, te ostane samo jedan slog od interjekcije, na pr. prema rus. *гаг-ать* dolazi u hrv. *ga-k-ati* (o guski), njem. *ga-ck-en*, prema hrv. *huh-t-ati:* njem. *Hu* (ime sovi, Wackernagel Voces str. 24.). Budući da rečene riječi s potpunom i pokraćenom reduplikacijom potječu od reduplicirani interjekcija, a ove su slike prirodnih glasova, nema u značenju nikakve razlike na pr. između rus. *гагакать* i *гагать* s jedne i hrv. *gakati* s druge strane. S drugim riječima: ne može se tvrditi, da se na pr. oblikom *гагакать* izriče veći intensivitet, negoli oblikom *гагать* ili *gakati.* Opaža se tek pojav, da jezik voli interjekcije, kad od njih gradi riječi, pokraćivati; a taj pojav treba tumačiti tako, da se u jeziku javlja težnja, da mu onomatopejski korijeni budu što jednostavniji i sličniji pravim korijenima. Pokraćivanje nastaje ponajviše u drugome dijelu reduplikacije (t. zv. „reduplicatio suffixa“), na pr. češ. *píp-ati* (o piladi); isp. Brugmanna Grundriss II. str. 13.[1]

[1] Drukčije pokraćenu reduplikaciju tumači Per Persson (Studien zur Lehre von der Wurzelerweiterung und Wurzelvariation. Upsala 1891., str. 216/7. u bilj. 1.). On uzima, da je na pr. *mimē* (u skr. *mímāti* mećati) sastavljeno od dvaju različnih korijena: *mi*+*mē*, koji se razlikuju samo vokalizacijom. Uz ovo mišljenje ja ne mogu pristati zato, što se u većini slučajeva ne može dokazati, da svaki od

Budući da se onomatopejskim interjekcijama izriče neki prirodni zvuk, dakle radnja, ulaze one u golemoj većini u jezik u obliku glagola. Prema glagolima se često grade nomina agentis, koja mogu sasvim izgubiti svoj karakter te ostanu samo oznaka za konkretni predmet[1]; na pr. prema grč. τρύζω „gučem“ postaje nomen agentis τρυγών, koji je prvobitno značio „onoga, koji guče“, a poslije „grlicu“; u hrv. prema *bukati* dolazi *bukavac* (ime ptici), u njem. prema *guggen: Gugger* (kukavica) i t. d. Dosta velik broj interjekcija primaju oblik riječi i kao glagoli i kao imenice s pomoću istih sufiksnih elemenata, na pr. stslov. крѣч-ет-ъ „cicada“ i hrv. *krek-et-ati.*[2] Prema ovome će se u daljem razlaganju prislanjati imenice uz glagole, gdje će to biti ikako moguće.

*

2. Od onomatopejskih korijena (interjekcija) grade se riječi a) tako, da im se dodaju osnovni nastavci, na pr. grč. βύ-α-ς (sova), lat. *bub-o*, stsl. гра-ıа-ти (o gavranu); ili b) tako, da se iza korijena a ispred nastavka umeće osobiti determinativni element, na pr. grč. βυ-κ-άνη, stslov. боу-ч-ати (t. j. bu-k-êti), ръı-д-ати i t. d.

Prije negoli ogledamo riječi prve kategorije, osvrnut ćemo se na jedan pojav. Najprimitivniji način, kako onomatopejske interjekcije ulaze u jezik, može biti taj, da sama interjekcija, bez osobitih nastavaka, služi kao riječ. To se nalazi često u t. zv. nekulturnim jezicima, na pr. u papuanskom (Nova Gvineja) pijetao znači „kukreku“, u jezicima južne Australije guska se zove „gnâk-gnâk“, žaba „kong-kong“ i t. d.[3] U indoevropskim jezicima rijetko kada sama interjekcija dolazi kao riječ, ako izuzmemo dječji govor (na pr. njemačko dijete zove psa „hauhau“, kravu „mu“, francusko goluba „rourou“, pticu „pipi“ i t. d.). U slavenskim jezicima išle bi ovamo ove riječi, koje odgovaraju krikovima (vidi u drugoj glavi): slov. *čovik*, češ. *čuvík*, *ťuhýk*, *kuvík* (nazivi za različne sove), rus. *фыфыкъ* (zimovka), *пивикъ* (vivak), *чибисъ* (isto), isp. njem. *Kibitz* (vivak), hrv. *bibok* (isto), isp. i slovač. *bíbic* (vivak), dok je u hrv. ista riječ primila već nastavak -a: *bibica*. Tako se isto slažu s prirodnim zvukovima trosložne imenice, kojima se

---

suponiranih korijena dolazi u jezicima za se, kao što se može dokazati za *mi*+*mē* i još koji.

[1] Isp. Brugmanna Grundriss II. str. 431—432.

[2] Isp. Brugmanna Grundriss II. str. 1038.; Maretića Gramatika i stil. str. 379.

[3] Фил. Зап. XXV. str. 163. 164.

označuje prepelica: hrv. *pućpulik* i *pućpuruć*, pa jednosložna hrv. *ćok* (kos), isp. češ. *ťoktati* = ťok vikati. Isporedi takve imenice u njem.: *Kiwütt* (vivak), *Schwunsch* (zelendur), *Zizigäg* (sjenica), *Tluit* (šljuka) i dr Od rečenih se slavenskih imenica grade glagoli, na pr. češ. *čuvíkati* prema *čuvík*, *ťuhýkati* prema *ťuhýk*, *kuvíkati* prema *kuvík;* u slov. prema *čovik* dolazi glagol *čoviniti*, gdje je prvobitna onomatopeja već donekle oslabljena.

Ovamo ću prisloniti nekoliko primjera, u kojima se interjekcija svezala s drugom riječi. Tako se gavran javlja krikom „ga“ (isp. hrv. *gakati* i njem. *gacken* [o gavranu]), te se ova interjekcija svezala s riječju *vran*, i tako imamo stslov. гавранъ, rus. *гавранъ*, hrv. i slov. *gavran*, polj. *gawron*, češ. *havran;* a prema kriku „gra“ dolazi u hrv. *gravran*, prema „ka“: hrv. i slov. *kavran*. Miklošiću je element *ga* i *ka* „neobjašnjen“, tek mu se čini, da ga valja dovoditi u svezu sa zamjenicom kŭ (Et. Wtb. str. 395., isp. i str. 152.). Pravo tumači Daničić (Kor. str. 47.), da je ono *ga* korijen, koji se nalazi i u glagola *gakati* (isp. Ak. rj. s. v. gavran). Element *ka* dolazi i u stslov. riječi кагръличишть (pullus turturius), a kako se on ne može izvesti iz grličina krika, mislim, da se uz riječ гръличишть prislonio po analogiji riječi гавранъ. — U hrv. *šišmiš* i češ. *šišmyš* imamo složenicu od *šiš* i *miš*, koja je postala pod utjecajem njem. *Fledermaus*, upravo „Flattermaus“, gdje prvi dio pripada stvnjem. *flëdarōn*, srvnjem. *vlëdern* „flattern“ (Kluge Et. Wtb.[6] str. 116.). U našim je riječima pojam „lepršanja“ izrečen interjekcijom *šiš*, koja dolazi i u hrv. glagolima *šišnjati* „(u C. G.) tražiti što zavirujući amo i tamo“ (Iveković-Broz Rj.), *šišiti* „daždjeti“; značenje jednome i drugome lako se moglo razviti iz značenja „lepršati“. — I hrv. glagol *lepršati se* „kao valjati se, kokoši se lepršaju u pijesku, patke se lepršaju po vodi i t. d.“ (Iveković-Broz Rj.) sastavljen je od glagola **pršati*, *prhati* „krilima potresati; flattern, volitare: prše na pr. ptica u krleci kad potresa krilima hoteći da odleti“ (ib.) i od onomatopejskoga elementa *le*, koji se nalazi u *lelijati se* (vidi u gl. III. br. 7.). Češće nahodimo ovakve složenice u njem. jeziku, na pr. *Truthahn* („Trut ist wohl eine Nachbildung des Geschreis der Tiere“, Kluge Et. Wtb.[6] str. 401.), *Puvogel* „sova“ (isp. polj. interjekciju „pupu“, kojom se javlja sova), *Kätsch-schnepfe* „šljuka“ (prema kriku „kähtsch“, isp. Winteler str. 19.) i dr. Ovakvi pojavi u jezicima dolaze kadšto i izvan onomatopejskoga područja, te ih Brugmann zove „verdunkelte Composità“ (isp. Grundriss II. str. 7—9.). Ja-

snija je složenica rus. *куропать*, *куропатка*, češ. *kuroptva* (isp. i *kurotev* i *korotev)*, polj. *kuropatwa* (jarebica), u kojoj je prvi dio osnova od onomatop. korijena, od kojega imamo na pr. u stslov. коуръ (u gl. III br. 5.), a drugi je dio onaj, koji je i u riječi *patka.*[1] Osnovu *pŭt- nalazimo u prvom dijelu hrv. riječi *paticvrk* „(u Srijemu) nekaka žućkasta tičica"; drugi je dio onomatopejsko *cvrk*, koje imamo u glagolu *cvrčati.*

Od riječî pomenute prve kategorije navest ću najprije one, u kojima se javlja potpuna reduplikacija. Takovi su glagoli: slov. *frfr-ati* (udarajući krilima letjeti), *hurhur-ovati* (o ćuradi), *kuku-vati* (o kukavici), a od *kuku-ati postalo je *kukovati.* Isp. takve tvorbe na pr. u skr. *bhaṭabhaṭā-yate* (o kokoši), lat. *pulpul-are* (o pticama), njem. *gagag-en* (o kokoši). Češće nalazimo glagole s pokraćenom reduplikacijom: hrv. *činč-ati* (o zebi), hrv. i slov. *gag-ati* (o guski), rus. *гаг-ать*, češ. *gág-ati*, polj. *gęg-ać*, *gąg-ać;* slov. *grg-ati* (o golubu); *gug-ati* (o bukavcu); češ. *huh-ati* (o sovi); *píp-ati* (o piladi); hrv. *pup-ati* (o pupavcu); slov. *tut-ati* (o grlici); polj. *pip-eć* (o piladi). Isp. grč. βομβ-έω (poglavito o pčelama), lat. *bomb-ire*, njem. *piep-en* (o piladi), lit. *dad-u* (o guski), *baub-iu* (o govedu) i dr.

Udvojene interjekcije ulaze u jezik i kao imenice s različnim nastavcima; tako na pr. s nastavkom -a: slov. *gag-a* (patka), češ. *gag-a*, polj. *gęg-a*, hrv. *pip-a* (nekakva kokošinja bolest), slov. *pip-a* (pijevac), češ. *pip-a* (neka žaba), *tout-a* (kvočka); neke između ovih i sličnih riječi mogu biti ipokoristici; — nastavak -ьсь: slov. *grig-ec* (cvrčak), hrv. *pup-avac;* -акъ: hrv. *bumb-ak* (bumbar), *zunz-ak* (zujak); -арь: hrv. *bumb-ar* (i od toga glagol *bumbarati)*, bug. *бумб-арь* i *бръмб-арь;* -jь: slov. *bubu-j* (sova); -ъкъ: slov. *čuč-ek* (pile), češ. polj. *dud-ek* (pupavac), hrv. *viv-ak* (ime ptici); -ica: slov. *pip-ica* (pile); -ь(ъ)ka: češ. *pip-inka* (pile; isp. Miklošića Vgl. Gr. II. str. 272.), rus. *гуг-ушка* (guska; ib. str. 271.), češ. *pip-iška* (neka ševa), bug. *гург-ушка* (grlica), gdje su završeci -inka, -iška, -uška došli na korijen po analogiji onih riječi, u kojima su se iz rečenoga nastavka prirodno razvili. Navedene i slične imenice ponajviše su ili nomina agentis ili imaju deminutivno značenje. — Napokon ću spomenuti tri reduplicirane tvorbe, u kojima pored nastavka -a dolazi i nastavak -ica i drugi: od *per-per:

[1] Isp. Miklošića Vgl. Gr. I. str. 163.; drukčije, ali manje vjerojatno tumači Miklošić ovaj kompozit u Vgl. Gr. II. str. 382.

polj. *przepior-a* (stslov. bi bilo *прѣпѣра, isp. Miklošića Et. Wtb. str. 243.), bug. *прѣпер-ица*, rus. *перепел-ъ, пелепел-ка* i dr.; — *ter-ter: rus. *метер-я*, stslov. тетрѣ-вь, i t. d., isp. lit. *teter-vas* (Miklošić Et. Wtb. str. 356.); — *ver-ver: stslov. вѣвер ица, polj. *wiewior-ka* i t. d. (ib. 389.). Potanje o ovim riječima vidi u gl. IV. br. 6. — Za ovakve imeničke tvorbe isporedi skr. *ghurghur-ī* (cvrčak), lat. *upup-a* (pupavac), njem. *Piep-er* (neka ptica), *Gugg-er* (kukavica) i dr.

Interjekcije od jednoga sloga svršuju se na samoglasnik ili na suglasnik. Od prvih se grade glagoli tako, da im se u infinitivu dodaje završetak -jati: stslov. блѣ-яти (o ovci), bug. *блѣ*-ж, rus. *бле-ять*[1]; hrv. *bru-jati* (o pčelama); (staro)rus. *га-ять* (o gavranu); stslov. гра-яти (o gavranu), rus. *гра-ять*, hrv. *gra-jati; zu-jati* (o pčelama). Ovamo ide i onomatop. korijen rju-, od kojega se infinitiv gradi ili neposredno, na pr. stslov. рю-ти (ponajviše o govedu), slov. *rju-ti*, češ. *řu-ti*, ili prema prez. osnovi, na pr. hrv. *rev-ati*, rus. *рев-ѣть*, češ. *řv-áti*. Isp. takve tvorbe u drugim jezicima: lit. *gro-ti* (o gavranu), njem. *kräh-en* (stvnjem. *krā-en*, Kluge Et. Wtb.[6] str. 223.), *muh-en* (o govedu), *bäh-en* (o ovci), *bä-en* (isto) i dr.

Imenice su rijetke i dolaze kao nomina agentis, na pr. hrv. *zu-jak* (govnovalj), rus. *зу-ёкъ* (Regen-, Wettervogel). Hrv. se *kreja* drži za ipokoristik od *kreštelica* (isp. Ak. rj. s. v.), ali ova bi riječ mogla postati i od *kre-jati te bi bila nomen agentis, kao što je njem. *Kräh-e* od *kräh-en* (Kluge Et. Wtb.[6] str. 223.). Još ću spomenuti hrv. *jej* (augmentativno *jejina*). U Ak. se rj. navodi (s. v. jejina), što je o toj riječi mislio Miklošić (da je došla iz turskoga jezika), pa se dodaje: „ali ne će tako biti po tome što je dosta stara riječ, i što se osobito govori po zapadnijem kraje-

[1] Brugmann (Grundriss II. str. 1086.) rastavlja: *bl-ê-ją*, t. j. meće ovaj glagol u svoj XXVIII. razred, gdje je -ē- umetak prezentske osnove, no pri tom dodaje „vielleicht". Slično radi Per Persson (o. c. str. 87.), samo što ovo -ē- zove samoglasničkim determinativom, s pomoću kojega je postao nov korijen blē- (bhlē-) pored bhel- (na pr. u skr. *bhaṣ-ati*, gdje se ṣ razvilo iz -ls-). Brugmannovo je mišljenje dakako opravdano za glagole, koji nijesu onomatopejski, ali za ove ne treba smetnuti s uma, da se često izmiču glasovnim zakonima (isp. gl. IV. br. 4.), te zato ja držim, da se ono -ē- nalazi već u onomatop. korijenu kao sastavni njegov dio, i rastavljam glagol: *blê-jati*. Isto vrijedi i za korijen *gra-* i slične. (Isp. Brugmanna Grundriss II. str. 1088.)

vima; valja da je onomatopeja po glasu same životinje". Pristajući uz ovo mišljenje ja držim, da je *jej* postalo od interj. *he, a oblik se toj riječi mogao razviti na tri načina: reduplikacijom (heh = jej, isp. *jehina*, Ak. rj.), nastavkom -jь (*he-j = jej), ili kao nomen agentis prema glagolu *he-jati (= *je-jati, je-j); ovo posljednje čini mi se najvjerojatnije.

Interjekcije od jednoga sloga na suglasnik: češ. *haf-ati* (o psu), isp. polj. interj. *huf-huff* (kojom se imitira glas u psa i prema kojoj nema glagola); češ. *ňaf-ati* (o psu), interj. *ňaf* („o psu, když hubou po ňekom lapá"); polj. *chap-ać* (o psu), interj. *chap;* češ. *chňap-ati* (o psu), interj. *chňap* (schnapp); slov. *hup-ati* („den Laut hup hören lassen", o pupavcu), *hup-ač* (pupavac), isp. njem. interj. *hupp-hupp* (o pupavčevu glasu); polj. *hup-ać* (o psu); češ. *t'op-ati* (o puranu), *t'op-ak* (puran); slov. *krc-ati* („einen Laut von sich geben, wie die Bienenkönigin: matica krca"), interj. *krc*. Prema interj. hrv. *vud-vud* bio bi glagol *vud-ati, a od ovoga nomen agentis *vud-ak* (pupavac); što je od rečene interjekcije dalje postalo u slavenskim jezicima, vidi u gl. IV. br. 6. — Rečeno je na str. 16/7., da prema njem. interj. *pak-pak-pak* možemo držati, da je u hrv. i bug. postala imenica *pat-ka*, isto tako kao što je od njem. interj. *putt* („Lockruf für Hühner, nach dem eigentümlichen Ton, den sie ausstossen") potekla imenica *Pute* (Heyne Wtb. vel. izd. s. v.). — U njem. se jeziku često grade glagoli od jednosložnih interjekcija na suglasnik, na pr. *quarr-en* (o žabama), interj. *quarr* („Nachahmung des Geschreies der Frösche oder Schnepfen" Heyne s. v.), *knurr-en* (o psu, medvjedu), interj. *knurr*, *baff-en*, *blaff-en* (o psu), interj. *blaff* i dr.

*

3. U drugu kategoriju, rekli smo, pripadaju oni onomatopejski korijeni, u kojima se ispred običnih nastavaka nalazi kakav osobit element.

Velika većina onomatopejskih korijena ulazi u jezik s pomoću glasa **k**, zato ćemo se njime najprije zabaviti. U indoevropskim jezicima opažamo pojav, da uz korijen rado prianja glas *k*. Evo nekoliko primjera, u kojima se isti korijen javlja sad prost sad s glasom *k:* prema grč. βύ-ας (sova), lat. *būb-o:* grč. βύ-κ-της (heulend), lat. *bū-c-ina*, stslov. бoу-ч-ати (t. j. bu-k-êti); prema let. *mau-ju* (mukati): grč. μυ-κ-άομαι; prema skr. *ru-vati* (rikati), lat. *ru-mor:* stvnjem. *ro-h-ōn*, stslov. ры-к-ати; prema lat. *lā-trāre* (lajati), lit. *ló-ti*, stslov. ла-ıати: grč. λα-κ-έρυζα („Beiwort der

*

Krähe und des Hundes"), stvnjem. *la-h-an* (kuditi) i t. d. (Isp. Per Perssona o. c. str. 12—14.). Rečeno se *k* privezuje vrlo često uz onomatopejske korijene, kakvi su i sad navedeni, no ono se dodaje i drugim korijenima (vidi kod Per Perssona o. c. str. 5—12.). Ono pripada u područje t. zv. korjenitih determinativa, o kojima govori Brugmann u Grundrissu II. str. 19—20. (u 2. bilj.) te primjećuje, da je za tvorbu riječi svejedno, hoćemo li takve elemente zvati determinativima ili sufiksima. Na pitanje o determinativima vraća se Brugmann u Grundrissu II. (str. 880—3.) ističući, da se u svojim prezentskim razredima na njih ne će obazirati, jer se nahodi malo primjera (u području, koje obrađuje njegova knjiga) i slabo su produktivni, a ne će u to dirati ni zato, što bi ga to odvelo u mučno istraživanje o „analizi korijenâ", koje nije zadaća njegova Grundrissa. Pri tome upućuje Brugmann (na str. 880. u noti) na pomenutu Per Perssonovu knjigu te izjavljuje, da se slaže s obradbom načelnih pitanja u njoj.

U slavenskim je jezicima determinativni element *k* postao produktivni sufiks. Miklošić ga (Vg. Gr. II. str. 470. i d.) navodi kao glas, s pomoću kojega se grade poglavito intenzivni i deminutivni glagoli (na pr. slov. *skom-uk-ati* str. 459., hrv. *cij-uk-ati* str. 463. i t. d.) i glagoli nedeminutivni od interjekcija i imenica (na pr. hrv. *oškati* „dicere oš" str. 473., češ. *podpolíkati* „wie die Wachtel schreien pod pole" str. 475. i t. d.). Maretić (Gramatika i stil. § 387.) navodi *k* kao osobiti nastavak mnogim glagolima 1. i 2. razreda V. vrste, na pr. *bućkati*, i u svezi s drugim suglasnicima i samoglasnicima, na pr. *gur-ik-ati*, *fij-uk-ati*, *ćep-urk-ati* i t. d. Maretić ističe, da među ovim glagolima ima dosta onomatopejskih i deminutivnih. Poglavita je služba glasa *k* u tvorbi glagolâ kod Miklošića i Maretića dobro istaknuta: njima se od interjekcija grade glagoli. Ali kako je glas *k* dobio ovu službu, kako je postao te se razvijao, o tome rečena dva naučnjaka ništa ne govore, pa će se to sada pokušati da razloži.

Vidjeli smo na str. 30., kako udvojene interjekcije jezik rado pokraćuje, da budu sličnije pravim korijenima. Ovakve pokraćene interjekcije nalazimo na pr. u ovim glagolima: grč. κρέκ ω, κλώσσω (= κλωκ-ἰω), lat. *croc-o*, njem. *krekk-en*, *kick-en*, lit. *krok-iu*, *kvark-iu*, stslov. крак-ати, hrv. *kuk-ati*, *kvok-ati* i t. d. Već time, što se prvobitna udvojena interjekcija pokratila (od *kre-kre* postalo *kre-k*), izgubio je preostali glas drugoga dijela, u našim primjerima dakle *k*, svoj interjekcionalni karakter, on se od krika

rekao bih odijelio, a to se s tim lakše moglo dogoditi, što u jezicima ima veliko mnoštvo jednosložnih interjekcija, koje se svršuju na samoglasnik (na pr. *zu-jati*). U nekim se jezicima ovakvo *k* počelo osjećati kao krajnji glas korijena, na pr. u grčkom: κρέκ-ω, a u slavenskim se iz njega razvio iznajprije determinativ, a zatim sufiks. Taj razvoj pomišljam ja ovako: Na jednosložne korijene, koji su se počinjali glasom *k* i koji su postali skraćivanjem od udvojenih, stali su se privezivati determinativni suglasnici, na pr. slov. *kav-r-ati*, polj. *kre-r-ać*, češ. *kňou-r-ati*, slov. *kru-l-iti* i t. d. (o determinativima *r* i *l* vidi pod br. 5.). Kad su dakle postali parovi: *kav-k-ati* i *kav-r-ati*, *kru-k-ati* i *kru-l-iti* ..., stao se uz determinative *r*, *l* ... i *k* osjećati kao determinativ. A kad je on dobio tu službu, počeo se dalje prislanjati i uz korijene, kojima prvi glas nije bio *k*. Ja držim, da je on počeo prianjati najprije uz one onomatopejske interjekcije, koje se počinju glasom *g*, na pr. *gra-k-ati*, gdje je u pokraćenoj reduplikaciji zamijenio glas *g* (o toj zamjeni vidi u br. 3.); a onda se privezivao i na druge korijene, na pr. *bu-k-ati*, *me-k-ati*, *zu-k-ati* i t. d. Na taj je način glas *k* postao produktivni element i zato se od determinativa mogao razviti sufiks. Kao takav on se danas u slavenskim jezicima ne osjeća samo u riječima, kojima se korijen ne počinje glasom *k* (na pr. *bu-k-ati*), već i u riječima, gdje se korijen počinje tim glasom, t. j. gdje je *k* nekoć bio drugi (pokraćeni) dio interjekcije, na pr. u *ku-k-ati*, i u riječima, što su postale od interjekcija, koje se svršuju na *k*, na pr. u rus. *mu-k-amь* (o žunji) prema interj. **tik (ćik)*, isp. opis žunjina glasa kod Wintelera str. 9.: „giik[5]“ ili „kick“. Zato ovakve riječi nijesu uvrštene u prvu kategoriju, nego će se navoditi u drugoj.

Iz prirode onomatopejskih interjekcija, kojima se izriču glasovi, moglo se sufiksu *k* lako razviti značenje: „javljati se glasom ...“, na pr. *ga-k-ati:* javljati se glasom ga, *mu-k-ati:* javljati se glasom mu, *lele-k-ati:* govoriti lele ... (isp. Miklošića Vgl. Gr. II. str. 473.). A budući da se interjekcije kadšto osjećaju kao riječi, počeli su se i od gotovih riječi s pomoću sufiksa *k* graditi glagoli, na pr. *nije-k-ati:* govoriti nije, *što-k-ati:* govoriti što (vidi Maretića Gramatika i stil. str. 372.). A kako se ponavljanjem nekoga jezičnog sklopa izriče često intenzitet i deminutivnost (isp. Brugmanna Grundriss II. 90. 845.), zadržao je sufiks *k* još iz vremena, kad se nalazio kao glas u potpunoj *(kre-kre)* i pokraćenoj *(kre-k)* reduplikaciji, u tvorbi glagolâ umanjeno značenje, na pr.

gur-k-ati prema *gurati*, *govor-k-ati* prema *govoriti* . . . (isp. Miklošića Vgl. Gr. II. 470. i d., Maretića Gram. i stil. str. 377.). Premda se sufiks *k*, kako je ovdje razloženo, najlakše mogao razviti iz onomatopejskih interjekcija, gdje je udvajanje posve razumljivo, a zatim se mogao pridruživati neonomatopejskim korijenima, opet držim, da je on kod ovih posljednjih iz redupliciranih korjenitih oblika uporedo postajao kao i kod redupliciranih onomatopejskih tvorbi.

Prelazeći sad na interjekcije, od kojih se grade glagoli s pomoću sufiksa *-k-*, uzet ćemo najprije one, koje imaju više od jednoga sloga. Ovamo ide interj., kojom se označuje kokošji krik: hrv. i slov. *kokoda-k-ati*, hrv. *kakoda-k-ati*, isp. slov. *kokodaj-k-ati* i češ. *kokodvá-k-ati*, rus. *куда-к-ать*; *d* je iz posljednjega sloga zavučeno i u prvi slog, i tako je postala reduplikacija: češ. *kodkodá-k-ati*, bug. *куткудечк*; u češ. i polj. nalazimo prvi dio interj. pokraćen: češ. *kdá-k-ati*, polj. *gda-k-ać*. U češ. dolazi i bez sufiksa *k*: *kokodati*; isp. madžarski *kodacsól* (Miklošić Et. Wtb. str. 426.). Dalje imamo trosložne interjekcije, kojima se označuje krik pijevčev: polj. *kokory-k-ać* (isp. interj. *kokoryku*), slov. *kukuri-k-ati*, *kukore-k-ati*, hrv. *kukurije-k-ati*, rus. *кукаре-к-ать* (interj. *кукареку*), češ. *kukyry-k-ati*; slov. *kikiri-k-ati* i dr.; isp. lit. interj. *kakarykū*, lat. *cucurrire*, madž. *kukurékol* (Miklošić Et. Wtb. str. 146.), njem. *Kikeriki* i dr. Trosložne interjekcije za prepeličin krik: slov. *petpedi-k-ati* (interj. *petpedi*), bug. *пъдпъдъ-к-амъ*, polj. *pidpadja-k-ać*, slov. *podpodon-k-ati*, češ. *podpolí-k-ati*. U hrv. imamo za jarebicu: *kotori-k-ati*.

Interjekcije od dva sloga: hrv. *brbanj-k-ati* (o puranu), slov. *brlon-k-ati* (o golubu), hrv. *četr-k-ati* (o jarebici), isp. i *četveri-k-ati* (o kojemu vidi u gl. IV. br. 7.), *totr-k-ati* (o žunji); češ. *kohe-k-ati* (o zecu). — Napose valja spomenuti dvosložne interjekcije na *-au*: hrv. *bau-k-ati* (interj. *bau*: „glasovi kojima plaše djecu, uzeti od vijanja vučjega“; isp. bug. interj. *бау-бау* „o psu“, njem. *bau-bau*, grč. βαῦ-βαῦ i dr.); hrv. *kau-k-ati* (o ćuradi, isp. interj. *kau* „glas u ćuradi“); hrv. i slov. *mau-k-ati* (o mački), raširena je interj. u *krmau-k-ati*, *krnjau-k-ati*; prema njem. interj. *miau* (o mački) i polj. *miau* imamo: polj. *miau-czeć*, *miau-k-nąć*, češ. *miau-č-eti* i bug. *мяу-к-амъ*, rus. *мяу-к-ать* (isp. interj. *мяу*). Isp. lit. *kau-k-iu* (o psu). U slov. je od krajnjega *u* u takvim slučajima postalo *v* (isp. Miklošića Vgl. Gr. I. str. 334.): *bav-k-ati* (o psu), *mijav-k-ati* (o mački), *mav-k-ati*, *krnjav-k-ati*, *njav-k-ati*, *mrnjav-k-ati*, a po ana-

logiji ovakvih glagola došlo je *v* i tamo, gdje u interjekciji nema glasa *u*, na pr. *krav-k-ati* (o gavranu, interj. *kra)*, *papadav-k-ati* (o prepelici, isp. primjere sprijed), *krev-kati* (o gavranu, žabi, interj. *kre)*; tako i bug. *мяв-к-амъ* pored *мяу-к-амъ*, češ. *miav-k-ati* pored *miau-č-eti*. Prema navedenim sprijed interjekcijama za psa čini se, da *v* stoji mjesto *u* u rus. *гав-к-ать*, češ. *hav-k-ati*, isp. i bug. interj. *джавъ* i rus. *тяв-к-ать* i *чав-к-ать*; no u ovim glagolima moglo je *v* biti i u interjekciji, t. j. krik je apercepiran kao „hav“: tako je valjada i u glagola, kojima se označuje lajanje psa: hrv. *ćev-k-ati* („lajati, ali ne jako“), *čev-k-ati*, tako i slov., isp. rus. *чев-к-ать* („cvrkutati“), hrv. *kev-k-ati* („njekijem osobitijem načinom lajati ispuštajući često ali ne jako glas kratak [čuti od prilike kĕv“] Ak. rj. s. v. kevtati), slov. *rev-k-ati*, rus. *ряв-к-ать*, hrv. *žev-k-ati*, slov. *žev-k-ati*. — Prema interj. bug. *пию-пию* (o piladi) dolazi u bug. *пию-к-амъ*. hrv. *piju-k-ati*, slov. *piv-k-ati*.

Glagoli od redupliciranih interjekcija: hrv. *bebe-k-ati* (o ovci), rus. *гага-к-ать* (o guski), hrv. *gege-k-ati* (o jaretu), hrv. i slov. *huhu-k-ati* (o sovi), slov. *kuku-k-ati* (o kukavici), *pipi-k-ati* (o piletu), rus. *вава-к-ать* (o prepelici); — pokraćena reduplikacija: slov. *grg-uk-ati* (o golubu, isp. *grg-ati)*, *gorg-uk-ati* (isto, isp. *gor-gr-ati)*.

Jednosložne interjekcije, od kojih se grade glagoli s pomoću sufiksa *-k-*, u velikoj se većini svršuju na samoglasnik: hrv. *be-k-ati (bečati)*, slov. *bekati (bečati)*, rus. *бе-к-ать*, češ. *be-k-ati (bečeti)*, polj. *be-k-ać (beczeć)* sve o ovci, kozi, isp. interj. bug. *бе*, hrv. i polj. *bê*, lat. *bee*, grč. βῆ i t. d.; — stslov. блъ-к-ати (o ovci), hrv. *ble-k-ati (blečati)*, slov. i češ. *ble-k-ati*; — hrv. *br-k-ati* („kao gukati, totrkati, o divljem kokotu“), slov. *br-č-ati* (o kukcima), rus. *бор-к-ать* (o golubu); isp. lit. *bur-k-ůju* (o golubu); — stslov. бръ-ч-ати (o pčelama), slov. *bre-č-ati*, polj. *brzę-cz-eć*; — češ. *bru-č-eti*, *brou-k-ati* (o medvjedu), isp. i *bry-k-ati* (o zebi); — stslov. боу-ч-ати (o govedu), hrv. *bu-k-ati*, slov. *bu-k-ati* (o svinji), rus. *бу-ч-ать* (o pčelama), češ. *bu-k-ati* (o sovi, pčelama i dr.), *bu-č-eti* (o govedu), polj. *bu-k-ować*, isp. češ. *by-k-ati* i polj. *bą-k-ać* (o bukavcu), *bę-cz-eć* (o pčelama); — hrv. *ci-k-ati* (o pticama, konju i dr.), *ci-č-ati* (o zmiji), slov. *ci-k-ati* (cvrčati), isp. interj. hrv. *cí* i *cíi* (o pticama, mišu i dr.), polj. *ci;* — bug. *цръ-ч-ѫ* (o pticama, cvrčku), slov. *cr-č-ati*, češ. *cr-k-ati;* — slov. *cvi-k-ati* (o pticama), *cvi-č-ati;* — bug. *цвръ-к-амъ* (o pticama), hrv. *cvr-k-ati*, slov. *cvr-č-ati* (o cvrčku), češ. *cvr-k-ati;* — rus. *чи-к-ать* (o pti-

cama); — bug. *чрь-ч-ѫ* (o cvrčku), hrv. *čr-č-ati*, slov. *čr-k-ati* (o zebi), *čr-č-ati* (o cvrčku); — češ. *čví-k-ati* (o branjugu); — slov. *čvr-k-ati* (o pticama); — češ. *dr-č-eti* (o nekim pticama; o žunji, ždralu); — hrv. *dre-č-ati* (o pticama, kozi, psu i dr.); — polj. *dru-cz-yć* (o pticama); — polj. *du-k-ać* (o žabi); — hrv. *fi-k-ati* (o slavuju, isp. interj. *fi-fi)*; rus. *фи-к-ать* (o ptici); — bug. *фрь-к-амъ* (ponajviše o ptici, kad poleti zatreptavši krilima), hrv. *fr-k-nuti*, slov. i češ. *fr-k-ati*, pored toga dolazi u bug. *хвръ-к-амъ*; — bug. *фу-ч-ѫ* (o zmiji); — hrv. i slov. *ga-k-ati* (o vrani, guski); — stslov. гръ-к-ати (o golubu, grlici), hrv. i slov. *gr-k-ati*, češ. *hr-k-ati*, isp. rus. *гар-к-ать* („kreischen"); — stslov. гра-к-ати (o vrani), bug. *гра к-нѫ*, hrv. *gra-k-ati*, *gra-č-ati* (o žabi), slov. *gra-k-ati*, rus. *гра-к-ать*; — slov. *gru-k-ati* (o golubu), *gro-k-oti* (o gavranu); — bug. *гу-к-амъ* (o golubu), hrv. i slov. *gu-k-ati*, isp. rus. *гу-к-ать* („einen dumpfen Laut von sich geben"); — češ. *hní-k-ati* (o konju, rzati); — hrv. *hr-k-ati* (ponajviše o životinjama, na pr. o konju, medvjedu), isp. rus. *хар-ч-ать* (o gavranu); — hrv. *hro-k-ati* („shvaća se kao da svinja guričući čini glasom: hrõ! hrõ!" Ak. rj. s. v. hrocati); — hrv. *hru-č-ati* (o svinji), rus. *хрю-к-ать*; — hrv. *hu-k-ati (hu-č-ati)* „činiti da se čuje glas hu, pa osobito o ptici kad leti ili o drugoj životinji kad brzo trči..." Ak. rj., polj. *hu-k-ać* (o svinji i dr.), isp. interj. češ. *hu* (o sovi), skr. *hū* (o šakalu); — hrv. *kme-č-ati* („uprav izgovarati kmekme ... o kozi, zečji glas kad ga pas pritisne... ili mišji kad ga mačka pritisne" Ak. rj.); — češ. *kňá-k-ati* (o mački), isp. lit. *kniau-k-iu* (o mački) i bez *k* hrv. *nja-k-ati* (o magarcu); — češ. *kňou-k-ati* (o mački) i bez *k*: *ňou-k-ati*; — slov. *ko-k-ati* (o kokoši), polj. *ko-k-ać*, isp. rus. *ко-к-ать* („Eier schlagen", — *ся)*; — stslov. крък-нѫти („pipire"), bug. *кръ-к-амъ* (o žabi), hrv. *kr-č-ati* (o prasetu i dr.), slov. *kr-k-ati* (o pčelama prije negoli se roje), rus. *кер-к-ать* (o zecu, o piladi, kad ima pipu), češ. *kr-č-eti* (o kokoši i dr.), isp. interj. *kŕ-kŕ-kŕ* (o gavranima); — stslov. кра-к-ати (o gavranu), hrv. *kra-k-ati* (i *kraa-k-ati)*, slov. *kra-k-ati*, rus. *кра-к-ать*, češ. *krá-k-ati*, polj. *kra-k-ać*, isp. i bug. *кря-к-амъ*, rus. *кря-к-ать* (o patkama); — stslov. кре-к-ати (o žabama), bug. *кръ-к-амъ*, hrv. *kre-k-ati* (o kokoši), *kre-č-ati* (o kokoši, žabi, pticama), slov. *kre-k-ati* (o žabama), češ. *kře-k-ati* (o žabi i svinji, kad se upaljuje), *kře-č-eti* (o kokoši), polj. *krze-k-ać* (o svinji); — slov. *kro-k-ati* (o gavranu, žabi, svinji), češ. *kro-k-ati*; — bug. *кру-к-амъ* (o žabi), polj. *kru-k-ać* (o gavranu); — hrv. i t. d. *ku-*

k-ati (o kukavici); — rus. *кы-к-ать* (o labudu); — bug. *ква-к-амъ* (o žabi), hrv. (kajk.) *kva-k-ati* (o gavranu), rus. *ква-к-ать* (o žabi), češ. *kvá-k-ati*, polj. *kwa-k-ać;* — slov. *kve-k-ati* (o zecu), bez *k* na početku: slov. i hrv. *ve-č-ati*, isp. češ. *vě-k-ati* (o psu); — stslov. кви-ч-ати (o svinji), bug. *кви-ч-ж*, češ. *kví-k-ati* (o branjugu), polj. *kwi-k-ać;* — hrv. i slov. *kvo-k-ati* (o kokoši), rus. *кво-к-ать*, češ. *kvo-k-ati*, polj. *kwo-k-ać;* — hrv. *kvr-č-ati* (o mački); — hrv. *me-k-ati* (o ovci), slov. *me-č-eti*, češ. *me-k-ati*, isp. interj. *me* i polj. *me-me*, njem. *mä;* rus. *мя-ч-ать;* — češ. *mňou-k-ati* (o mački); — stslov. мръ-к-ати (o kozi), hrv. *mr-k-ati se* (o ovci, coëo), *mr-č-ati* (kajk.) (o psu), slov. *mr-č-ati* (o kozi), češ. *mr-č-eti* (o volu, „mrr dělati"), isp. i *mre-k-ati* (o kozi); — češ. *mru-k-ati* (o medvjedu), polj. *mru-k-ać* (o medvjedu, mački), interj. *mru;* — bug. *му-к-амъ* (o govedu), hrv. slov. češ. *mu-k-ati*, rus. *мы-ч-ать;* — rus. *пи-к-ать* (o pticama), češ. *pi-k-ati*, polj. *pi-k-ać;* — slov. *r-č-ati* (o psu); — hrv. slov. *ru-k-ati* (o govedu), češ. *ru-č-ati*, stslov. ры-к-ати, hrv. slov. *ri-k-ati* (u slov. o magarcu), rus. *ры-к-ать*, *ры-ч-ать* (o psu), češ. *ři-č-eti* i *ry-č-eti;* — bug. *си-к-амъ* (o zmiji), slov. *si-k-ati*, češ. *si-č-ati* i *sy-k-ati*, polj. *si-k-ać;* — stslov. свръ-к-ати (o cvrčku), slov. *svr-č-ati*, češ. *svr-č-eti*, sa *k:* češ. *skvr-č-eti*, polj. *skwier-cz-eć;* — rus. *ша-к-ать* (o patku); — hrv. *ši-k-ati* (o gusaku); — češ. *škr-k-ati* (o žabi i dr.), *škrou-k-ati;* češ. *škvě-k-ati*, *škví-k-ati* (o prasetu); — češ. *škvr-č-eti* (o žabi, lastavici i dr.); — češ. *ště-k-ati* (o psu), polj. *szcze-k-ać;* — češ. *švr-k-ati* (o cvrčku), isp. i *šver-k-ati* (o pticama); — rus. *ви-к-ать* (o žunji); — češ. *to-k-ati* (o tetrijebu), polj. *to-k-ować;* — slov. *tr-k-ati* (o grlici); — polj. *tru-k-ać* (o grlici); — polj. *u-k-ać się* (o divljoj svinji, kad se upaljuje); — rus. *ва-к-ать* („wa wa rufen", o prepelici, žabi); — hrv. *vŕ-č-ati* (o mački), slov. *vr-k-ati* (o golubu, žabi), češ. *vr-k-ati* (o psu, lisici i dr.), isp. interj. *vrkú* (glas golublji), gdje je *-ku* poradi rime: „Vrkú, vrkú, dej mi húlku v ruku, v ruku!", rus. *вор-ч-ать* (o psu), polj. *war-k-ać*, isp. i češ. *vru-č-eti* (o psu, mački), u stslov. връ-к-ати („einen Laut von sich geben"); — hrv. *zu-k-nuti* (o pčelama i sl.), češ. *zu č-eti;* — slov. *žu-č-ati* (o pčelama), rus. *жу-к-ать*, češ. *žu-k-ati;* — slov. *žvr-č-ati* (o pčelama i dr.).

Jednosložnih interjekcija na suglasnik, koje ovamo pripadaju, ima vrlo malo Osim nekoliko, što su već sprijed navedene, u kojima se konsonantni završetak *r* očito razvio iz sonantnoga *r* (na pr. češ. *šver-k-ati*, rus. *вор-ч-ать*), idu ovamo: rus. *хам-к-ать* (i *ам-*

к-амъ) (o psu), slov. *pur-k-ati* (o golubu), češ. *pin-k-ati* i *pěn-k-ati* (o zebi), gdje je *k* završetak interjekcije (vidi str. 20.), isp. njem. *pin-k-en.*

Ovako s pomoću glasa *k* grade se od interjekcija glagoli često u njem. jeziku, na pr. *blö-k-en* (o ovci), *ga-ck-en* (o guski), *quak-en* (o žabi i dr.), *quie-k-en* (o svinji), *me-ck-ern* (o kozi) i t. d., ali se *k* tu nije razvilo u sufiks, kao u slavenskim jezicima; u njemačkim se gramatikama i rječnicima uzima kao posljednji glas od korijena. U lit. imamo na pr. *kudo-k-iu* (o kokoši), *me-k-nůju* (o kozi) i u mnogo glagola, gdje se *k* može držati za pokraćenu reduplikaciju: *ku-k-ůju* (o kukavici), *krau-k-iu* (o gavranu) i t. d.; u lat *glo-c-ire* (o kokoši), *ur-c-are* (o risu, isp. Wackernagela Voces str. 82.); u grč. κρέ-κ-ω (svirati), μυ-κ-άομαι (o govedu); u skr. (samo imenice, kao) *ghū-k-as* (sova), *bhe-k-as* (žaba) i dr.

Prema ovakvim glagolima postale su i imenice, kao *guk, zuk* . . . , koje Miklošić (Vgl. Gr. II. str. 2. i d.) navodi u poglavlju sa sufiksom -ъ. Prema onome, što je dosada razloženo, možda bi bilo točnije, da se i za takve imenice uzima sufiks *-kъ;* no treba istaći, da se glas *k* u takvim imenicama i ne osjeća kao sufiks, te ga možemo zvati determinativ, a na tako determinirani korijen dolazi sufiks -ъ. Imenica *gûk* znači „gukanje" te je po mome mišljenju postala od glagola *gukati* upravo tako, kao i *gukanje;* ona je dakle nomen actionis. Takvih imenica ima u slavenskim jezicima mnogo: na pr. stslov. рыкъ (rugitus); hrv. *krak* (krakanje, vika), *vek* (das Meckern), *muk* (d. Gebrülle); slov. *blek* (d. Blöken), *cvrk* (d. Gezirpe), *kvek* (d. Gequäke), *ruk* (die Brunst der Hirsche); rus. *кыкъ* (labuđa vika), *крякъ* (d. Gekrächze), *мыкъ* (d. Gebrülle); češ. *bek* (d. Blöken), *křek* (vika žabâ), *kuk* (kukavičji pjev), *vrk* (vrčanje); polj. *bek* (d. Blöken), *kwak* (d. Quaken), *kwik* (d. Quieken) i t. d. Isp. slične imenice u njem.: *Quak* (vika žabâ), *Quiek* (vika svinjâ), koje služe i kao interjekcije. I u slavenskim jezicima mogu rečene imenice kadšto služiti i kao interjekcije, isp. na pr. hrv. *frk* („uprav glas, kojijem se pokazuje kako ptica zatreptavši krilima odlijeće, te se po tom gotovo upotrebljava kao adverb sa značenjem: brzo, odmah" Ak. rj.); tako je interj. i u slov., dok u češ. već služi kao nomen actionis = frkání.

Od nom. actionis lako postaju nomina agentis (isp. Brugmanna Gr. II. str. 431.), pa tako vidimo, da imenice, o kojima je govor, često pokazuju nosioca radnje, t. j. krika; na pr. polj. *bąk* (bukavac),

slov. *cik* (drozd), češ. *cvrk* (cvrčak), hrv. *gak* (neka ptica), slov. *hrk* (hrčak), stslov. кроукъ (gavran), polj. *kruk*, *żuk* (kukac), rus. *жукъ* i dr. Na taj je način postala i imenica stslov. бъıкъ, hrv. *bik*, rus. *быкъ* i t. d., za koju i Miklošić (Vgl. Gr. I. str. 157.) primjećuje, da „setzt ein *bykati voraus". Jednako valja tumačiti riječ slov. *ćuk* (ima i glagol *ćukati* „o ćuku"), hrv. *ćuk* („... ako ne dolazi od glasa *ću*" Ak. rj., gdje se ipak drži za vjerojatnije, da je u svezi sa *ćućnuti*, *čučati*). — Ovakve imenice (ponajviše u hrv. jeziku) primaju nastavak *-a*, na pr. *bleka* (ballatus), *cika* (stridor), *gaka* (gakanje), *guka* (gukanje), *kreka* (krečanje), *meka* (mekanje), *ruka* (mugitus) i dr., te i od njih može postati nomen agentis, ali u drugim slavenskim jezicima, na pr. slov. *graka* (neka ptica), češ. *kráka* (čavka), polj. *kwoka* (kvočka); isp. i lit. *kniauka* (ein Miauer).

Interjekcije, raširene glasom *k*, mogu na glag. osnovu primati različne nominalne sufikse, na pr. -čь: hrv. *bukač*, češ. *kukač* (kukavica), polj. *szczekacz* (pas); -ьсь (isp. Miklošića Vgl. Gr. II str. 310.): hrv. *bukavac*, *kijokavac*, *rikavac*, *zrikavac* ...; obično se dodavaju nastavci samoj interj. s glasom *k*, na pr. -ušь(a): hrv. *cikuš* (strnadica), rus. *крякуша* (patka), *квакуша* (žaba, patka), *тявкуша* (pas); -unъ: rus. *шрикунъ* (neka ptica); -jь: rus. *грачъ* (gavran), stslov. сврьчь (cvrčak), češ. *sič* (der Zischer); -ьkъ stslov. мєчькъ (medvjed, prema *me-k-ati*, „eigentlich Brummer" Miklošić Vgl. Gr. II. str. 255.), hrv. *cvrčak*, *hrčak*, slov. *ruček* (ime volu), češ. *cvrček*, *křeček* (hrčak), polj. *mruczek* (Murrhahn) i t. d.; s nastavkom -ьka: hrv. slov. *kvočka*, polj. *kwoczka* i dr. Ovako mislim postala je i hrv. riječ *mačka*, za koju veli Daničić (Osnove str. 298.) da je tamna postanja, dok za riječ *mačak* kaže da je postala nastavkom *a* od glasa životinjina mac (str. 282.). Ove se dvije riječi ne mogu odijeliti jedna od druge i obadvije su postale od interj. *ma* (koja je možda pokraćena od *mau* ili *miau*, isp. bug. *мя-к-амъ* „o mački" prema *мяу-к-амъ*), od deternativa *k* i sufiksa -ьka: ma-k-ьk(a) = mač(a)k(a). Prema tome ne držim za opravdano ni mišljenje Miklošićevo (Et. Wtb. str. 179.), da je *mačka* postalo od *maca*, a ovo od Marija. Od *mačka* razvio se ipokoristik *maca*, a od ovoga interj. (sekundarna) *màc (màc)*, kojom se zovu mačke; isp. i polj. *maciek* „interj. Mietz!" — Tako je i češ. *kačka* (patka) i polj. *kaczka* postalo od

interj. kak+ьka, te ne znači Kätchen, kako tumači Miklošić (Et. Wtb. str. 108.).[1] Od *kačka* se razvila u češ. sekundarna ipokoristična interj. *kači*, kojom se zovu patke.

Glas *k* kao determinativ može se zamijeniti glasom **g**; premda se ova zamjena u indoevropskim jezicima opaža i kod riječi, koje nijesu onomatopejske, opet dolazi ponajviše u ovima, te je tu i najrazumljivija. Isp. Per Perssona o. c. str. 21—23., Brugmanna Grundriss I.[2] str. 630—632. Evo nekoliko primjera onomatopejskih korijena, kojima se dodaje sad *k* sad *g:* prema grč. μυ-κ-άομαι, hrv. *mu-k-ati:* lat. *mu-g-ire;* prema stslov. ръı-к-ати, stvnjem. *ro-h-ōn:* lat. *ru-g-io*, grč. ῥι-ρυ-γ-ον; prema lat. *cro-c-ire*, lit. *kro-k-iu:* grč. κρώζω (t. j. κρω-γ-ίω); prema grč. κλώσσω (t. j. κλω-κ-ίω): κλώζω (t. j. κλω-γ-ίω). Vidi Per Perssona o. c. str. 12—13., gdje se *g* zove (prema *k*): „erweichter" Auslaut. O izmjeni glasova *k*—*g* u interjekcijama govorit će se u gl. IV. br. 2., a sad će se pokazati, da se i u slavenskim jezicima determinativ *k* rado zamjenjuje glasom *g*.

U bug. pored *кукури-к-амъ* (o pijetlu) imamo *кукури-г-амъ;* češ. *mě-k-ati* (o kozi): *mě-g-ati*, *crk* (drozd): *crh;* stslov. гръ-к-ати: slov. *gr-g-ati* (o grlici); češće ispred nastavka -t- (vidi u br. 4.): stslov. клє-къ-тати (o orlu): клє-гъ-тати, slov. *be-k-etati* (o ovci): *be-g-etati*, češ. *kře-k-otati* (o svinji): *kře-h-otati*, *skře-k-ati* (o žabi i dr.): *skře-h-ati*, polj. *świer-k-otać* (o pticama): *świer-g-otać*, *ko-k-ot: ko-g-ut*, slov. *cvr-k-ati* (o cvrčku i dr.): *cvr-g-etati*, češ. *hr-k-ati* (o golubu): *hr-g-otati*, stslov. клє-къ-тати: rus. *кле-г-тать*, hrv. *mr-k-etati* (o ovcama): slov. *mr-g-etati*, rus. *ще-к-отать* (o pticama): slov. *šče-g-otati*. Isp. lat. *gra-c-ulus* i *gra g-ulus*, lit. *kro-k-iu* i *kro-g-iu*.

Gdje zvučni glasovi (ovdje *g)* stoje mjesto bezvučnih (ovdje *k)*, vjerojatno je, da su se oni razvili iz ovih (isp. Brugmanna Grundriss I.[2] str. 631., Per Perssona o. c. str. 25. i 205.). Koji je razlog ovoj zamjeni, to se u ponajviše događaja može teško odrediti. Što se slavenskih onomatop. riječi tiče, svakako držim, da se u njima glas *k* kao determinativ nije zamijenio glasom *g* poradi onomatopejskih uzroka. Budući da većina navedenih i sličnih riječi ima u korijenu glas *r*, meni se čini vjerojatno, da je upravo on izazvao

[1] U češ. je za patku zabilježena interj. *ták*, prema kojoj je (s drugim početnim suglasnikom) lako moglo postati *kak*.

ovu promjenu, t. j. glas *r* bio je uzrok, što se *k* „umekšalo“ u *g*. *R* nalazimo u korijenu gotovo svih riječi, koje ćemo sada navesti i u kojima također stoji determinativ *g* mjesto *k*. U njima se doduše uz riječ s glasom *g* ne može postaviti riječ s glasom *k*, ali kad su jednoć postali parovi s *k—g*, lako su i drugi neki onomatop. korijeni dobili determinativ *g* i posve ostavili determinativ *k*. Ovakvo *g* nije bilo produktivno, nije se dakle razvilo kao sufiks; obično se ono uzima za posljednji glas od korijena. Tako imamo u hrv. *br-g-alica* (grlica), isp. *gr-k-ati* (o grlici), izmjenu glasa *b* i *g* na početku interjekcije valja tumačiti različnom apercepcijom; — češ. *čara-g-ati* (o guski), *hur-g-ati* (o golubu), *ji-g-ati* (o magarcu), isp. njem. interj. *ika* (Wackernagel Voces str. 27.); — slov. *ri-g-ati* (o magarcu) treba rastaviti od (također onomatopejskoga) ry-g- (Miklošić Et. Wtb. str. 286.). Od korijena rŭ + g imamo u slavenskim jezicima: stslov. ръ-з-ати (o konju), hrv. slov. *r-ž-ati* (isp. i češ. *ur-z-ati)* i s dodatim sprijed *h:* slov. *hr-z-ati*, prema prez. osnovi: bug. *жр-ж-ам*ь, češ. *r-ž-áti*, polj. *r-ź-ać*, rus. *р-ж-ать;* u slov. kao da se cijelo (h)rz- već osjeća kao onomatopejska interjekcija te se od nje dalje gradi glagol s pomoću determinativa *g: rz-g-ati, hrz-g-etati*, isp. i polj. *wyrz-e-g-otać* („auskrächzen“ Miklošić Et. Wtb. str. 285.) i gornjolužč. *ŕe-h-otać* (ib.). Od stri + g s nastavkom -jь mislim da je postalo: stslov. стри-жь (regulus), rus. *стри-жь*, češ. *stři-ž*, polj. *strzy-ż*, hrv. *strije-ž*, a od či + g rus. *чи-жь*, slov. *či-ž-ek*, češ. *čí-ž*, polj. *czy-ż* (isp. rus. *чи-к-ать* „o pticama“).

*

4. U indoevropskim jezicima često dolazi determinativ **t**, na pr. prema skr. *var-t-ate* (okretati se), lat. *ver-t-ere*, stslov. врь-т-ѣти: lat. *ver-mis* (crv), got. *waúr-ms* i t. d. Isp. Per Perssona o. c. str. 28—35., Brugmanna Grundriss II. str. 1038. i d. Ovaj se determinativ vrlo rado domeće onomatopejskim korijenima, na pr. lat. *crocitare* (o gavranu) prema *crocire*, *frigutire* (o pticama): *frigere*, *gloctorare* (o rodi): *glocire*, isp. još *butare*, *butire* (o bukavcu), *bombitare* (o pčeli), *quiritare* (o svinji i dr.) i t. d.; njem. *quatteln*, *quattern*, srvnjem. *snateren*, *schnattern* i dr. (vidi Wackernagela Voces str. 81.); lit. *krunkterėti* (o gavranu), *pypterėti* (kurz aufpiepen) i mnogi drugi, o kojima vidi kod Leskiena Schallnachahmungen und Schallverba im Litauischen (Indoger. Forsch. XIII. str. 177—181.). Rečeni je determinativ poglavito u onomatopejskim riječima vrlo produktivan te ima značenje intenzivno, iterativno. On dolazi kao

sufiks jednako u imenicama i u glagolima (isp. Brugmanna Grundriss II. str. 1038.). Što se tiče slavenskih glagola, koji ovamo idu (na pr. *klepetati),* Miklošić (Vgl. Gr. II. str. 454. i d.) ih drži za denominativne, t. j. glagol *klepetati* izvodi od imenice *klepet.* Tako čini i Maretić (Gramatika i stil. § 387.), ali na str. 379. (u bilj.) dopušta i obrnuti razvitak, t. j. da je na pr. imenica *tandrk* postala od glagola *tandrkati.* Ja držim, da su od onomatopejskih korijena najprije postajali glagoli (na pr. *gugutati, kokotati . . .),* a tek prema njima imenice (na pr. *gùgût, kòkôt . . .).* Na tu me misao navodi potpuni paralelizam ovih imenica s onima sa završetkom *k,* koje su postale od glagola s nastavkom *-k-,* na pr. *muk* prema *mukati* (vidi na str. 42.); u hrv. i kvantiteta upućuje na isti način postanja: imenice sa završetkom *-t* imaju krajnji slog uvijek dug, na pr. *gùgût, klòkôt, klèpêt . . .,* a tako je isto i imenicama na *-k* rečeni slog svagda dug, na pr. *mûk, vêk, krâk . . .*

Od onomatopejskih korijena grade se s pomoću nastavka *t* glagoli ili tako, da *t* dolazi odmah na korijen (čist ili determiniran glasom *k),* ili tako, da se između korijena i nastavka umeću samoglasnici *e, o, u.*

1. Korijen + t:

a) slov. *gol-t-ati* (o golubu); hrv. *kev-t-ati* (o psu, isp. *kev-k-ati);* hrv. *hlap-t-ati* (o psu); češ. *pip-t-ěti* (o kokoši); slov. *škr-t-ati* (o zebi i dr.); češ. *švr-t-ati* (o pticama); slov. *gaga-t-ati* (o patki i dr., isp. *gaga-ti),* hrv. *koko-t-ati* (o pijevcu); stslov. рю-т-ити (sibilare, isp. рю-ти).

b) Nastavak -t- dolazi na korijen determiniran glasom *k*: stslov. *цръкъ-т-ѣти* (imenica цръкътѣние „stridor"); hrv. *čik-t-ati* (o sjenici), *čok-t-ati* (o kosu), češ. *t'oh-t-ati* (o pticama); hrv. *đak-t-ati* (o guski); hrv. *gak-t-ati* (o guski, gavranu); hrv. i slov. *grak t ati* (o gavranu); hrv. *grk-t-ati* (o gavranu); hrv. *guk-t-ati* (o gušteru!); hrv. *hrok-t-ati, rok-t-ati* (o svinji); stslov. клєкъ-т-ати (o orlu), češ. *klek-t-ati,* polj. *klek-t-ać* (o guski, rodi); hrv. slov. *klik-t-ati* (o žunji, djetlu i dr.); hrv. (za)*krk-t-ati* (o gavranu); češ. *krák-t-ati* (o gavranu); stslov. крєкъ-т-ати (o žabi), hrv. *krek-t-ati,* polj. *krzek-tać* (o svraki); češ. *mek-t-ati* (o kozi), polj. *mek-t-ać;* rus. *стрек-т-ать* (o svraki); hrv. *štek-t-ati* (o psu); polj. *świek-t-ać* (o pticama). — Ispred *-t-* prelazi determinativ *k* kadšto u *h:* prema rus. *кряк-ать* imamo *крях-т-ѣть* (o gavranu), prema slov. *krek-ati: kreh-t-ati* (o čavki), prema rus. *квок-ать: (квок-т-ать)* i *квох-т-ать* (o kokoši), prema rus. *кудак-ать: кудах-т-ать* (o kokoši),

prema češ. *štěk-ati:* hrv. *(štek-t-ati)* i *šteh-t-ati* (o psu). Kao u ovim glagolima, tako držim *k* za isprvično i u hrv. *brek-t-ati* (o psu) pored sekundarnoga polj. *brzech-t-ać*, rus. *клок-т-ать* (o kokoši) pored *клох-т-ать*, i u glagolima, gdje ne nalazimo paralelan oblik sa *k:* češ. *cech-t-ati* (o cvrčku), *dřach-t-ati* (o patki), *kach-t-ati* (o guski), slov. *rah-t-ati* (o kokoši), češ. *rach-t-ati* (o svinji, žabi), *řech-t-ati* (o konju, žabi), *švech-t-ati* (o pticama), *žvech-t-ati* (o patki). — U češ. *hoh-t-ati (hoch-t-ati)* „o sovi" i hrv. *huh-t-ati* (pored *huk-t-ati)* „o sovi" može se *h* shvatiti i kao glas od pokraćene reduplikacije.[1]

2. Korijen + et:

a) slov. *frf-et-ati* (udarati krilima);

b) hrv. *bavk-et-ati* (o psu), hrv. i slov. *bek-et-ati* (o ovci), slov. *blek-et-ati* (o ovci), *cek-et-ati* (o pticama), *cvik-et-ati* (o žunji), *crk-et-ati* (o kosu), *ček-et-ati* (o svrakama), *čevk-et-ati* (o pticama), *frk-et-ati* (lepršati), *klek-et-ati* (o gavranu), *krk-et-ati* (o puranu), hrv. *krak-et-ati* (o žabi), stslov. hrv. slov. крек-ет-ати (o žabi, svraki i dr.), isp. i slov. *krok-et-jati*, slov. *kvek-et-ati* (o zecu), *mek-et-ati* (o kozi), *pik-et-ati* (o piladi), *sik-et-ati* (o zmiji), *šček-et-ati* (o svraki), *ščrk-et-ati* (o šturku), *vek-et-ati* (o zecu), hrv. *vek-et-ati* (o kozi); — sa determinativom *g:* slov. *črg-et-ati* (o pticama), *grig-et-ati* (o cvrčku), *mrg-et-ati* (o ovci), *reg-et-ati* (o svraki i dr.), isp. i *rez-et-ati* (o konju) i *rezg-et-ati*, *skrž-et-ati* (o pticama), *ščeg-et-ati* (isto).

3. Korijen + ot:

a) hrv. *brb-ot-ati* (o puranu), slov. *čof-ot-ati* (o ribama po vodi), *flaf-ot-ati* (udarati krilima), *fof-ot-ati* (isto), *frf-ot-ati* (isto), češ. *gag-ot-ati* (o guskama), polj. *gęg-ot-ać* (isto), polj. *glog-ot-ać* (o gavranu), stslov. гог-от-ати (o pijevcu), slov. *gog-ot-ati* (o guski, kokoši), rus. *гог-от ать*, polj. *gog-ot-ać* (o gavranu), polj. *gołg-ot-ać* (o puranu), slov. *grg-ot-ati* (o golubu), češ. *haf-ot-ati* (o psu), rus. *хлех-от-ать* (o žabi), češ. *klep-ot-ati* (o rodi), polj. *murm-ot-ać* (o mački), slov. *mum-ot-ati* (o biku);

---

[1] Iz ovakvih je oblika po mome mišljenju preneseno *h* i onamo, gdje bismo očekivali *k*, na pr. iz češ. *břech-t-ati* u *břech-ati* (stslov. брѣх ати, polj. *brzech-ać*, rus. *брех-ать)*, iz češ. *dřach-t-ati* u *dřach-ati*, prema hrv. *grok-t-ati:* češ. *hroch-ati* (o svinji), prema češ. *kloch-t-ati: kloch-ati* (o tetrijebu), prema slov. *kro-k-ati: kroh-ati* (o svinji), prema hrv. *ruk-nti:* rus. *рюх-ать* (o jelenu); češ. *čišeti* (o jarebici) postalo je valjada tako od *čih-j-eti (isp. rus. *чи-к-ать* o pticama).

b) stslov. блек-от-ати (o ovci), rus. *блек-от-ать*, češ. *blek-ot-ati* (o psu, lisici), slov. *cvrk-ot-ati* (o pticama), *frk-ot-ati* (lepetati), rus. *горк-от-ать* (o guski i dr.), hrv. *kak-ot-ati* (o kokoši), isp. i *kakoć-ati*, gdje je *ć* došlo iz prezenta, slov. i češ. *klek-ot-ati* („klappern"), polj. *klek-ot-ać* (o guski i dr.), hrv. i slov. *kok-ot-ati* (o pijevcu i dr), rus. *кок-от-ать*, hrv. i slov. *krak-ot-ati* (o gavranu), češ. *křek-ot-ati* (o svinji), polj. *krzek-ot-ać*, slov. *krok-ot-ati* (o vrani i dr.), češ. *mek-ot-ati* (o kozi), *mrek-ot-ati*, polj. *skrzek-ot-ać* (o pticama i dr.), rus. *стрек-от-ать* (o svraki i o cvrčku), slov. *šček-ot-ati* (o kosu), rus. *щек-от-ать* (o svraki i o slavuju), češ. *škvík-ot-ati* (o prasetu), polj. *terk-ot-ać* (o guski), *turk-ot-ać* (o golubu), *wark-ot-ać* (o psu i dr.); — s determinativom *g:* polj. *cięg-ot-ać* (o jarebici), slov. *hrg-ot-ati* (o konju), češ. *krh-ot-ati* (o gavranu), *křeh-ot-ati* (o žabi), *řeh-ot-ati* (o konju, žabi i dr.), *škrh-ot-ati* (o jarebici), *štěh-ot-ati* (o slavuju), *švih-ot-ati* (o pticama), polj. *świeg-ot-ać* (o pticama); — s determinativom *h*, koji je mjesto *k:* polj. *brzech-ot-ać* (o psu), *grzech-ot-ać* (i *grzeg-ot-ać*) „o žabi i dr.", *gruch-ot-ać* (o golubu), češ. *rach-ot-ati* (o žabi i dr.).

4. Korijen + ut:

a) hrv. i slov. *grg-ut-ati* (o grlici), hrv. *gug-ut-ati* (o golubu) i prema prezentu: *gug-uć-ati;*

b) hrv. i slov. *cvrk-ut-ati* (o pticama), slov. *čvrk-ut-ati*, češ. *hrk-ut-ati* (o golubu), hrv. *kuk-ut-ati* (o kukavici); isp. i slov. *bekmutati* (o ovci) prema *beknuti;* — s determinativom *g:* slov. *crg-ut-ati* (o šturku), *hrg-ut-ati* (o konju), hrv. *krakag-ut-ati* (o žabi).

Premda sufiks *t* dolazi ponajviše u onomatopejskim riječima, opet se njegovo postanje ne da izvesti iz prirode onomatopejskih tvorevine.[1] Što se tiče samoglasnikâ *e*, *o*, *u*, koji stoje između korijena i nastavka *t*, Miklošić (Vgl. Gr. II. str. 188.) veli za *e*, *o* da zavise o samoglasniku u korijenu (isp. *beketati*, *gogotać*, *kukutati*). Ovu tvrdnju Miklošić potanje ne objašnjuje, a iz naših se primjera vidi, da često samoglasnik u korijenu ne odgovara samoglasniku ispred *t*. Ja bih rekao, da su se rečeni samoglasnici razvili ovako: Kao u *gaga-t-ati* (isp. 1. točku), tako je *t* moglo stajati i uz druge reduplicirane korijene, na pr. **krekre-t-ati*, **kloklo-*

[1] Za *-t* na svršetku mnogih lit. interjekcija (na pr. *bumpt*, *capt* . . .) dokazuje Leskien (o. c. str. 180—1.) da potječe iz infinitiva te nema ništa zajedničko s isprvičnim interjekcijama, koje su glasile na pr. *bum*, *cap* . . .

t-ati, gugu-t-ati. Kad su se reduplikacije počele pokraćivati, te su od navedenih glagola postali oblici: *krek-t-ati, klok-t-ati, gug-t-ati*, lako se moglo ne samo *t*, nego i *e, o, u* shvatiti kao onaj dio riječi, koji ne pripada korijenu, t. j. odlučili su se nastavci *-et-, -ot-, -ut-;* a pošto se to dogodilo, oni su se stali dodavati na korijene bez obzira na samoglasnike u njima.

Prema glagolima, koji su postali nastavcima -et-, -ot-, -ut-, grade se imenice, na pr. *ček-et* (= čeketanje), *gog-ot* (= gogotanje), *gug-ut* (= gugutanje)... Od ovakvih nomina actionis postaju kadšto nomina agentis, na pr. stslov. кречетъ (cicada), rus. *кречетъ;* rus. *чечетъ* (čiz), češ. *čečet-ka;* stslov. i t. d. кокотъ (što se u polj. nalazi i *kogut*, a u češ. *kohout*, tu imamo zamjenu glasova k—g, o kojoj zamjeni vidi u gl. IV. br. 2.); rus. *кочетъ* (pijevac). — Nastavak se -тъ nahodi i u stslov. тржтъ, hrv. *trut*, slov. *trot*, češ. *trout*, polj. *trąt;* da ovdje *t* ne pripada korijenu, kako uči Miklošić (Vgl. Gr. II. str. 40.), dokazuje lit. *tranas* i stvnjem. *trëno*, danas *Drohne* (Kluge Et. Wtb.[6] str. 83.). — Evo još nekoliko imenica s različnim nastavcima: polj. *marmotek* (medvjed, t. j. „Brummer", prema glag. *marmotać)*, hrv. i slov. *futač* (pupavac; glagol bi bio **futati)*, bug. i hrv. *kreketuša* (žaba, prema *kreketati)*, rus. *клохтунья* (kvočka, prema *клохтать)* bug. *гургутка* (grlica, prema **gurgutati)*, hrv. *cikutići* („u zagoneci nazivaju se tako prasci po cičanju", prema **cikutati)* i dr.

Pored determinativa *t* u indoevropskim jezicima često dolazi i determinativ d, na pr. prema skr. *ru-d-ati* (naricati, plakati), lat. *rud-ere*, stslov. ры-д-ати: skr. *ru-va-ti*, grč. ὠ-ρύ-ω, lat. *rū-mor*, stslov. ръ-к-ати; prema stvnjem. *blā-z-an* (blejati): srvnjem. *blæ-jen*, stslov. блѣ-ю, lat. *flē-re* i t. d. (vidi kod Per Perssona o. c. str. 35—42.); — isp. još lat. *gloci-d-are* (o kokoši) prema *gloci-t-are*, njem. *bla-d-ern* (o guski), *schna-d-ern* (Wackernagel Voces str. 81.).

U slavenskim se onomatopejskim riječima determinativ *d* rijetko nahodi: prema slov. *brn-eti* (o muhama i sl.) imamo i *brn-d-ati*, prema *brun-k-ati: brun-d-ati*, hrv. prema *fr-k-ati: frn-d-ati* (o mački), prema *vrn-č-ati* (o mački i dr.): *vrn-d-ati* (isp. i češ. *vrn-ěti);* u svim ovim primjerima ispred determinativa *d* nalazi se još determ. *n* (vidi o njemu pod br. 6.); hrv. *gr-d-iti* (o svinji), isp. grč. interj. γρύ (ili γρῦ) i lat *grun-d-ire* (o svinji) pored *grunn-ire* (Wackernagel Voces str. 67.), polj. *gr-d-ać* (o pupavcu); — hrv. *zun-d-arača* (nekaka velika muha); polj. *by-d-ełko* (dem. od

byk), hrv. *blesti: ble-d-em* (blejati). Na str. 43. vidjeli smo, da stslov. мечькъ (medvjed) stoji prema glagolu *me-k-ati* te znači „der Brummer" (bolje „der Blökende" kao i skr. *ma-k-akas);* kako je ovdje na interjekciju *me* došao determinativ *k*, tako je po mome mišljenju uz nju pristao i determ. *d: med*, i ova je tvorba dala povod, te je ta životinja prozvana *medv-ědь* t. j. „Honigesser", jer se isprvična interj. + *d* shvatila kao riječ *medъ* (to se stim lakše moglo dogoditi, što medvjed doista rado jede med), isp. i polj. *niedźwiedź*, gdje je na početku *n*, te se značenje riječi više ne osjeća kao „Honigesser". (O ovakvim tvorbama vidi u gl. IV. br. 7.)

Za izmjenu determinativa *t* determinativom *d*, koja se u indoevrop. jezicima kadšto javlja (isp. Per Perssona o. c. str. 42—43.), našao sam u području slavenskih onomatopeja samo jedan primjer: polj. *trąd* (trut) prema *trąt*.

*

5. Između obilja indoevropskih korijena, koji su determinirani glasom **r**, Per Persson (o. c. str. 59—67.) ne navodi ni jednoga onomatopejskoga. Često dolazi taj determinativ u lat. (na pr. *mu-r-ire* „o mišu" prema *mu-n-ire*, *gru-r-ire* prema *gru-ere* „o ždralu", Wackernagel Voces str. 64. i 53.), u njem. (na pr. *blä-rr-en* prema *bläh-en* „o ovci", *qua-rr-en* prema *qua-k-en* „o žabi", ib. str. 66. i 70.) i u slavenskim jezicima (na pr. slov. *kav-r-ati* „o puri" prema *kav-k-ati*). O postanju toga determinativa ne može se kazati ništa pouzdano; čini se tek, da je u gdjekojim riječima pristao uz korijen, da objača onomatopejski dojam njegov, t. j. kao neki novi dio interjekcije; isp. na pr. češ. interj. *činčarara čim čim čim* (krik vrapčji) i prema njoj glagol *činčarovati*. Miklošić (Vgl. Gr. II.) pribraja takav glas *r* korijenu (na pr. str. 474.), ili ga u svezi s nekim samoglasnicima uzima za sufiks s deminutivnim značenjem (na pr. str. 453.: hrv. *ževkariti*), jednako Maretić (Gramatika i stil. § 384. i 387.).

1. Korijen + r:

a) češ. *čič-r-ati* (o guski, kad kljunom udara po vodi), slov. *dar-ati* (o kokoši prije nego snese jaje), slov. *kav-r-ati* (o puri), češ. *kňou-r-ati* (o mački), polj. *kre-r-ać* (o guski i dr.), *kry-r-ać* (isto), češ. *mam-r-ati* (o govedu), *mum-r-ati* (o medvjedu i dr.), češ. *pap-r-ati* (o kokoši), polj. *skam-r-ać* (o psu); slov. *či-r-iti* (o pticama), češ. *švi-ř-iti* (isto);

b) *r* dolazi na korijen determiniran glasom *k:* hrv. *buk-ar-iti se* (o prasetu), rus. *чик-ар-итъ* (o pticama), hrv. *ževk-ar-iti* (o psu); ovi su glagoli postali od *bukati se*, *чыкать*, *ževkati*, te je iz njihovih osnova prešlo *a* u one glagole s *r*.

2. Korijen + or:

a) hrv. *cac-or-iti* (o kokoši), isp. *cak-ol-iti* (na str. 53.), češ. *gag-oř-iti* (o guskama), hrv. *prp-or-iti se* (o ribama, kad se biju);

b) hrv. *krak-or-iti* (o kokoši), češ. *krák-oř-iti*, polj. *krek-or-ać* i *krok-or-ać* (o kokoši); — s determinativom *t:* češ. *švit-or-ati*, *švit-oř-iti* (o lastavicama), isp. i češ. *šveh-r-ati* (o lastavicama).

3. Korijen + ur:

hrv. *drd-ur-iti* (o puranima), slov. *frf-ur-iti* (udarati krilima).

Za glasove *o*, *u* ispred *r* isporedi ono, što je rečeno na str. 48. za ove glasove ispred *t*.

4. Glasom *r* determinirani onomatopejski korijeni postaju glagoli s pomoću sufiksa *k;* u takvom se događaju *r* osjeća kao posljednji glas od korijena. Na ovakav novi korijen dolazi *k* ili neposredno, na pr. rus. *цыр-к-ать* (o pticama), hrv. *čevr-k-ati* (o psu), rus. *чыр-к-ать* (o pticama), polj. *ciur-k-ać* (o žunji), rus. *фыр-к-ать* (o konju i dr.), *мур-ч-ать* (o medvjedu), isp. i češ. *kokr-h-ati* (o kokoši); — ili s glasom *i*, koji je došao iz glagola bez nastavka *k* (na pr. rus. *чири-к-ать* prema slov. *či-r-iti):* rus. *чири-к-ать* (o pticama, cvrčku), od glagola je postala i sekundarna interj. *чирикъ*. češ. *čiří-k-ati*, hrv. *guri-k-ati* (o svinji), i sa determ. *t: guri-t-ati;* isp. i slov. *čiripetati* (o vrapcima), hrv. *ćipirkati* (cvrkutati).

Determinativ *r* dolazi i u onomatopejskim imenicama, od kojih su jedne mogle postati prema glagolima, a druge samostalno. Na pr. češ. *čiřík* (prema glagolu *čiřikati)* znači „vrapčje cvrkutanje", a onda i „vrapca", slov. *čirič* (cvrčak), češ. *čírek* (patka), polj. *czyranka*, rus. *чирокъ;* — slov. *kavra* (pura, prema glagolu *karrati),* tako će biti nastalo i češ. *vávra* (neka ptica), hrv. *čavraka* (isp. *čavka);* — hrv. *gagrica* (neka ptica, isp. češ. *gagořiti).* Ovakvo će *r* biti (kao nastavak) u riječi stslov. коуръ (pijetao), češ. *kura*, polj. *kur* i t. d., u kojoj Miklošić (Vgl. Gr. II. str. 19.) *r* pribraja korijenu, a za nastavak uzima -ъ, dok je — po mome mišljenju — bolje rastavlja u Vgl. Gr. I. (str. 170.) u *ku-rъ* (isp. glagole na pr. slov. *kukurikati*, lat. *cucurrire;* vidi str. 15.). Ovako valja rastavljati i stslov. штоу-рь (cvrčak), rus. *щу-ръ* i t. d. (isp. sprijed slov. *čirič*, koje Miklošić Et. Wtb. str. 343—4. meće uz osnovu

šturů, i glagole *čiriti* i *чирикать)*, pa možda hrv. i slov. *pu-r-a(n)*, rus. *пу-р-ыш* (isp. *r* u glagolima o puranu: slov. *kavrati*, hrv. *drduriti*, *brbotati*, a za *pu-:* njem. *Pute).*

Uz determinativ *r* vrlo je običan u slavenskim onomatopejama determinativ l, o kojemu vrijedi ono, što je na str. 50. kazano za *r*. On često dolazi u lat. i njem. onomatopejskim riječima, na pr. lat. *be-l-are* (o ovci, prema *beb-are)*, *pipi-l-are* (o jastrijebu, prema *pip-are), bomb-il-are* (o pčeli, prema *bomb-ire)*, njem. *bellen*, *maulen*, *kakeln* (Wackernagel Voces str. 80.); lit. *baub-l-iu* (o bukavcu, prema *baub-iu).* Na jednaki način kao kod *r* ulaze i ovdje onomatopejske interjekcije u jezik kao glagoli.

1. Korijen + l:

a) slov. *bev-l-iti* (o psu, ovci, isp. *bev-k-ati);* stslov. цви-л-ити (цви-л-ѣти) „o pticama i dr.“, hrv. *cvi-l-jeti*, slov. *cvi-l-iti*, isp. *cvi-k-ati*, *cvi-č-ati;* slov. *čvr-l-eti* (o pticama, isp. *čvr-k-ati);* slov. *fr-l-eti* (flattern, isp. *fr-k-ati)*, *gr-l-eti* i *gr-l-iti* (o grlici, isp. *gr-k-ati)*, *gru-l-iti* (o golubu, isp. *gru-k-ati)*, češ. *grou-l-iti* (o svinji); slov. *kru-l-iti* (o svinji, isp. *kru-k-ati);* češ. *kví-l-iti*, *kvě-l-iti*, polj. *kwi-l-ić*, *kwie-l-ić* (wimmern), isp. češ. *kví-k-ati;* bug. *мрѣ-л-ѣтъ се* („sich paaren, eig. einen bestimmten Laut von sich geben“, Miklošić Et. Wtb. 192., gdje sam ovu riječ našao zapisanu: mrъlet se, i gdje se ne veli, koje se životinje tiče), isp. hrv. *mr-k-ati se;* slov. *mu-l-iti* (o kravi, isp. *mu-k-ati), ru-l-iti* (o govedu, isp. *ru-k-ati)*, *rju-l-iti* (isto, isp. *rju-ti);* — slov. *frf-l-ati* (udarati krilima), *fur-l-ati* (o puranu), češ. *mum-l-ati* (o medvjedu i dr.), *švr-l-ati* (o pticama, isp. *švr-k-ati)*, *žuž-l-ati* (o lastavicama i dr., isp. *žuž-nj-ati);* — slov. *bab-lj-ati*, *beb-lj-ati* (o ovci), hrv. *drd-lj-ati* (o puranu, isp. *drd-ur-iti)*, slov. *faf-lj-ati* (lepršati se), *gag-lj-ati* (o kokoši i dr., isp. *gag-ati).*

b) Na korijen determiniran glasom *k*, *g* i dr. dolazi *l:* slov. *ček-lj-ati* (o pticama), *čvrk-lj-ati* (isto), *kok-lj-ati* (o kokoši), *krok-lj-ati* (o svinji), *pik-lj-ati* (o žunji), *šček-lj-ati* (o svraki); *reg-lj-ati* (o žabi i dr.), *ščeg-lj-ati* (o pticama), *žeg-lj-ati* (o piladi i dr.), *žvrg-l-ati* (o pticama i dr.), češ. *švih-l-ati*, *švih-l-iti* (o pticama); slov. *kokot-lj-ati* (o kokoši), hrv. *čagr-lj-ati* (o mišu), *čavr-lj-ati*, *ćur-l-iti* (o pticama).

2. Korijen + ol:

a) slov. *flaf-ol-iti* (lepršati se), *frf-ol-eti* (isto), *grg-olj-ati* (o golubu);

b) hrv. *cak-ol-iti* („garrire", o kokoši, isp. *cac-or-iti;* Skrekelj u Jagićevu Archivu XIV. str. 519. s nepravom ovu riječ izvodi iz tal. *chicolàr*, kao i Daničić Ak. rj. s. v. od tal. *ciangolare* „plap pern"), *rak-ol-iti se* (o kokoši); slov. *hrg-ol-iti* (o konju), isp. *hrg-ot-ati; žvrg-ol-eti* (o pticama), češ. *šveh-ol-iti* (o lastavicama).

3. Korijen + ul:

slov. *gog-ul-iti* (o golubu; u rječniku je zapisano *ga*guliti, ali dolazi iza gogotati, zato se ne zna, je li *o* ili *a?); hrg-ul-iti* (o konju), hrv. *cvrg-ulj-iti* (o lastavici); u ove dvije riječi već je *g* (mj. *k)* determinativ; isp. i slov. *grv-ul-iti* (o golubu) pored *gru-l-iti.*

4. Glasom *l* determinirani onomatop. korijeni postaju glagoli s pomoću sufiksa *k;* u takvom se događaju dakako *l* osjeća kao posljednji glas od korijena; na pr. prema slov. *cvi-l-iti: cvili-k-ati* (o komaru; glas *-i-* u *cvilikati* došao je iz oblika *cviliti*, zato tako i rastavljam ovu i dalje riječi, isp. kod *r* na str. 51.), isp. *cvi-lj-k-ati* (o prasetu i dr.); češ. *cvili-k-ati, cvrli-k-ati* (o pticama), rus. *чили-к-ать*, češ. *čvili-k-ati, švrli-k-ati.* Ispred nastavka *k* imamo dva determinativa: *r* i *l:* rus. *чирли-к-ать* (o pticama), hrv. *ćurli-k-ati* (o pticama, isp. dalje kod imenica i str. 54.), rus. *курлы-к-ать* (o ždralu), *мурлы-к-ать* (o mački); isp. i bug. *чурули-к-амъ* (o pticama); isp. još: hrv. *grlju-k-ati* (o grlici), rus. *пилю-к-ать* (o sovi i dr.), slov. *ščrlju-k-ati* (oševi).

Kao što od glagola *ga-k-ati* postaje i m e n i c a *gak* sa značenjem „gakanje", a onda „neka ptica" (vidi na str. 42.), tako držim, da je na pr. prema slov. glagolu *čvr-l-eti* postala imenica hrv. *čvrlj* „čvorak", a prema **čkvr-lj-iti: čkvrlj* („nekaka crna ptica"), pa tako i slov. *čmrlj* (bumbar). Miklošić (Vgl. Gr. II. str. 114.) navodi ovu posljednju riječ s nastavkom -ьljъ, a i tako se može uzeti, samo valja držati na umu, da su često identični imenički sufiksi s glagolskim sufiksima i determinativima. Ovakvo *l* nalazimo i u bug. *цуцулъ* (cvrčak). S različnim nastavcima dolazi osnova na *l* u riječima: hrv. *brljak* (čvorak), *čvrljak* (isto), *švrljac* (isto), hrv. (kaj.) *škrlec* (ševa), hrv. *ćurlin* (neka ptica), isp. *ćurliti;* nastavak -ezъ nalazimo u slov. *brlez* (neka ptica), za koju riječ i Miklošić (Vgl. Gr. II. str. 317.) misli da je u svezi s glagolom *brleti* (isp. i hrv. *brljak);* s determinativom *g* imamo: slov. *brglez*, rus. *берглезъ* (polj. *bargiel*, češ. *brhel).* Čest je uz ovakve tvorbe nastavak -ica, na pr. stslov. галица (čavka), isp. rus. *галка*, hrv., slov. i dr. *grlica* (isp. slov. *grliti* „o grlici"); s determ. *k, g:* hrv. *krakelica* (sojka), *brgalica* (grlica), *reglica* (žaba) i dr.

Prema glagolima na -ol- imamo imenicu rus. *гоголь* (patka), koju dakako Miklošić navodi uz nastavak -olь, isp. češ. *švehol* („cvrkutanje"); prema glagolima na -ul-: hrv. *gagula* („nekaka crna vodena ptica"). — Prema glagolima naše 4. kategorije imamo imenice, na pr. češ. *cvrlík* (najprije svakako = „cvrlikanje", a onda „vrabac"), isp. hrv. *cìlīk* (tinnitus) prema **cilikati*, *ciliktati*, rus. *горликъ* (grlica), glagol bi bio **горликать*, *мурлыка* (mačka, prema *мурлыкать*), *пилюкъ* (sova, prema *пилюкать*), slov. *ščrljuk* (ševa, prema *ščrljukati*); hrv. *ćurlikavac* (strnadica, prema glagolu *ćurlikati*). Kako se sufiksno *k* kadšto u glagolima zamjenjuje s *g* (vidi na str. 44.), tako prema rus. *пилюкъ* dolazi u hrv. *piljuga* (kobac), bug. *чурулига* (ševa) prema glagolu *чуруликамъ*, rus. *пичуга* (neka ptica) prema *пикать* („piepen"); tako valja shvatiti i hrv. *čvrljuga* i druge riječi za „ševu": *ševrljuga*, *ćevrljuga*, isp. bug. *чевръли́га;* sve ove riječi navodi Miklošić (Vgl. Gr. II. str. 285.) uza sufikse -ugъ, -jugъ. Prema rus. *пилюкъ* i hrv. *piljuga* imamo u slov. *piljuh* koju riječ Miklošić navodi (o. c. str. 290.) uz nastavak -uhъ.

*

6. Determinativ **n** nalazimo na pr. u skr *dhraṇ-ati* (zvučati), got. *drun-jus* (glas), stvnjem. *trëno*, danas *Drohne*, prema: grč. θόρ-υ-βος (vika), τεν-θρη-δών (neka pčela) i t. d. (Per Persson o. c. str. 73.). Ovaj determinativ dosta često dolazi u slavenskim onomatopejskim riječima; Miklošić ga ne spominje, Maretić govori o njemu u Gramatici i stil. § 51., gdje napominje, da se na pr. mjesto pravilnoga *gudelj* govori i *gundelj*, t. j. s umetnutim glasom *n* zato, „da bi se hrušt što jasnije označio po zvuku, što ga čini leteći". (O ovome i sličnim primjerima vidi u gl. IV. br. 4.) Tako prema grč. interj. γρῦ imamo lat. *gru-nn-ire* (o svinji); prema njem. interj. *hi* (Wackernagel Voces str. 80. 28.): *hie-n-en* (o konju).

Primjeri iz slavenskih jezika: slov. *br-n-eti* (o kukcima), polj. *brz-n-ieć*, isp. slov. *br-č-ati* (o kukcima); — češ. *fr-n-ěti* (o svinji), isp. *fr-k-ati* (isto); — češ. *mr-n-ěti* (o svinji), isp. hrv. *mr-k-ati se* (o ovci); — češ. *vr-n-ěti* (o mački), hrv. *vr-n-čati* (isto), isp. hrv. *vŕ-č-ati* (isto). — Rado se dodaje *n* ispred nastavka *k*, na pr. slov. *br-n-k-ati* (o muhi), *bru-n-k-ati* (o obadu), isp. češ. *bru-č-eti* (o medvjedu); slov. *hinkati* (o govedu), isp. njem. *hie-n-en;* češ. *mr-ň-kati* (o svinji), isp. hrv. *mr-k-ati se;* slov. *kli-n-k-tati* (o orlu) prema *kli-k-tati*. — Takvi su i ovi primjeri, gdje mjesto *k* dolazi *č:* bug. *бръ-н-чѫ* (o kukcima), rus. *бре-н-ч-ать*, češ. *br-n-č-eti* (o

stršljenu), *bru-n-č-eti* (o kukcima), *bžu-n-č-eti*, isp. *bžu-č-eti*, *cvr-n-č-eti* (o zebi), isp. *cvr-k-utati*, *dr-n-č-eti* (o pticama), isp. *dr-č-eti* (isto), polj. *łę-n-cz-yć* (o sovi), isp. *łę-cz-yć* (isto), češ. *mr-n-č-eti* (o kozi). Prema hrv. *zujati* imamo *zu-n-d-arača* („nekaka velika muha"), gdje je *n* ispred determinativa *d*.

Evo još nekoliko primjera, gdje je *n* došlo na korijen determiniran glasom *r* i *l*: češ. *čiřin-k ati* (o pticama), isp. *čiří-k-ati*, *čviři-n-k-ati* (o ševi), isp. *čvili-k-ati*, *šviři-n-k-ati* (o pticama), isp. *švír-iti*; — hrv. *cili-n-k-uša* (komar), češ. *cvrli-n-k-ati* (o vrapcu, cvrčku), isp. *cvrli-k-ati*, *čvr i-n-k-ati*, hrv. *ćurli-n-k-avac* („neka ptica"), isp. *ćurli-k-ati*; — češ. *švihli-n-k-ati* (o pticama) prema *švihliti*.

Rjeđi je u slavenskim jezicima determinativ **m**. U bug. *бръ-м-ч-ѫ* (o muhi i dr.), polj. *brz-m-ieć* dolazi *m* mjesto *n* (primjere vidi sprijed), isp. i srodne riječi: skr. *bhram-aras* (pčela), njem. *Bremse* prema skr. *bam-bharas* (pčela), grč. πεμ-φρη-δών (osa), gdje nema determinativa *m* (isp. Per Perssona o. c. str. 68.). Od istoga korijena imamo češ. *bru-m-l-ati* (o kukcima i dr.), isp. i njem. *brumm-en*. U slov. dolazi *bu-m-b-ljati* (o stršljenu), gdje je *m* došlo u (redupliciranu) interjekciju. Takvo će *m* biti i u rus. *ги-м-ить* (o muhi i dr.), slov. *gr-m-ota* („jako zujanje pčelâ"), isp. hrv. *bruj-ati* (o pčelama); stslov. ско-м-ати (o psu), slov. *sko-m-uk-ati*, češ. *sko-m-l-iti*, polj. *sko-m-lić*, isp. polj. *sko-l-ić*, lit. *ska-l-yti* (lajati), grč. σκύλαξ (štene); slov. *žu-m-b-oriti* (o pčelama), isp. hrv. *žu-b-oriti*.

*

7. Da u indoevropskim jezicima i glas **p** služi za determinativ, pokazat će ovaj primjer: grč. ἕλ-π-ομαι (nadam se), lat. *volu-p-tas* prema: lat. *velle*, njem. *wollen*, stslov. велѣти i dr. (isp. Per Perssona o. c. str. 51., 49—54., gdje se nalazi više primjera za taj determinativ). Kao većini drugih, tako je i tome determinativu postanje tamno; ali što se tiče onomatopejskih riječi, meni se čini, da je u njih došlo *p* s istoga uzroka kao i *n*, t. j. i glasom *p* htjela se objačati onomatopeja isprvičnoga korijena. U rus. na pr. nalazimo za pilad glagol *цы-п-к-ать*, pile: *цы-п-лёнокъ*, a pored toga dolazi i hrv. *ci-k-ati* (o pticama). Pilad se javlja glasom „pīpˣ" (Winteler str. 18.), prema kojemu su glagoli na pr. lat. *pip-ire*, njem. *piep-en* češ. *píp-ati* i t. d. Iz ovakvih (redupliciranih) korijena prešao je taj karakteristični glas i u korijen *ci*, te je postalo *ci* + *p*,

samo da se riječju bolje istakne pileći glas. Isp. i hrv. *ci-p* (strnadica). Tako je moglo ući *p* i u češ. *tí-p-ati* (o piladi), *típ* (das Piepen), rus. *ти-п-унъ* (pipa). Prema rus. *хрю-к-ать* (o svinji) i hrv. *hru-č-ati* imamo u hrv. *hru-p-ati* (guritati, *-se*, coire, de suibus); pored rus. *си-к-ать* (o zmiji), češ. *sy-k-ati* i t. d. dolazi u češ. i *sí-p-ati* (o zmiji); prema rus. *жу-к-ать* (o pčelama i dr.) ima u rus. i *жу-п-ѣть* (canere), stslov. жоу-п-ельць (zujak). — Hrv. glagol *lepetati* (treptjeti, osobito krilima) tumačim ovako: onomatopejom *le-le* označivalo se lagano micanje amo tamo (dakle je to bila onomatopeja druge vrste), isp. hrv. *lelijati se*, skr. *lē-lāya-ti* („schwankt, zittert"), got. *rei-rái-th* („bebt, zittert"), Brugmann Grundriss II. str. 849. Na pokraćenu onomatop. *le* dodat je determinativ *p*, kojim se glasom htio možda označiti — makar kako fini — zvuk, te se od *le-p* razvio glagol *lep-etati*, *lep-ušati*, a nastavkom -yrjь imenica *lep-ir*, *lep-tir*. (Isp. lat. *papilio)*. Na str. 22. rečeno je, da je ovakvo *le* prionulo uz glagol **pršati* (prhati): *lepršati se*. Za taj determinativ u njem. onomatop. riječima isp. na pr. *zir-p-en*, *wisp-eln*, *zi-p-en* (Wackernagel Voces str. 53. 58.).

Determinativ **b** nalazimo u stslov. шть-б-ѣтати (fritinnire), slov. *šče-b-etati*, rus. *ще-б-етать* i t. d. prema stslov. *шть-г-ѣтати (Miklošić Vgl. Gr. I. str. 289.), slov. *šče-g-etati*, rus. *ще-к-отать* i t. d.; — hrv. *žu-b-oriti* (o pticama i dr.), isp. rus. *жу-к-ать;* takvo će biti *b* i u *še-b-otati* (o paunu i dr.). — Determinativno *b* dolazi češće u latinskim onomatop. riječima, na pr. *cucu-b-are* (o sovi), *titu-b-are* (o jarebici), kadšto i u grč. na pr. κακκα-β-άζω (isto), isp. Wackernagela Voces str. 80.

Zamjenu determinativa *p*—*b* (o kojoj govori Per Persson o. c. str. 54. i d.) imamo u polj. *szcze-p-iotać* i *szcze-b-iotać*, a isp. i hrv. *žu-b-oriti* s rus. *жу-п-ѣть;* prema rus. *цы-п-лёнокъ* u slov. je *ci-b-a* (kokoš).

*

8. Napokon imamo determinativ **s**, na pr. skr. *bhaṣ-ati* (lajati. -ṣ- od -ls-), stvnjem. *bëllan* (lajati), lit. *balsas* (glas) prema: stslov. блъв-кж, srvnjem. *blæ-jen;* tako dolazi češće u onomatop. riječima, lat. *garrire* (brbljati, od **gar-s-ire)* prema: grč. γῆρυς (glas, ton), skr. *rās-ati* (zvučati, mukati) prema: skr. *rā-yati* (lajati), lit. *ré-ju* (vikati), stslov. ра-ръ (sonitus) i dr. (vidi Per Perssona o. c. str. 87., a druge primjere str. 77—89.). Ni postanje ovoga determinativa nije jasno; jedni ga dovode u svezu s aorisnim i futurskim *s* (na pr.

Brugmann Grundriss II. str. 20.), a drugi (na pr. Whitney Gr. § 1040.) s desiderativnim *s;* vidi kod Per Perssona o. c. str. 207. U slavenskim ga jezicima nalazimo u svezi s *k*, na pr. *pi-s-k-ati*, te Miklošić (Vgl. Gr. II. str. 480.) piše: „*sk* gehört im slav. eigentlich zu denjenigen lauten, wodurch wurzeln determiniert werden...“ On navodi samo nekoliko primjera. Prema onome, što smo govorili o determinativu *k*, reći ćemo ovdje: u *piskati* je *s* determinativ, te se od korijena *pis* grade glagoli s pomoću sufiksa *k: pis-k-ati.*

Primjeri iz onomatop. područja, koje ovdje obrađujemo: slov. *bev-s-kati* (o psu), isp. *bev-kati;* hrv. *fištati* (o konju, gdje je *-št* postalo od *-sk-ê* kao i u daljim glagolima), isp. interj. njem. *hi* (Wackernagel Voces str. 28.), njem. *hienen* (ib. str. 65.) i *wiehern* (stvnjem. *wihōn* od *hwĭjōn*, Kluge Et. Wtb.[6] str. 424.); bug. *фъ-с-камъ* (o zmiji), isp. *фу-ч-ѫ*; hrv. *hištati* (o konju); bug. *крѣ-с-камъ* (o pticama), hrv. *kriještati*, *kreštalica*, isp. hrv. *krijekati* i dr.; češ. *mrou-s-kati* (o mački i dr.), isp. i hrv. *mrštati* (murmurare), isp. češ. *mru-k-ati* (o medvjedu); hrv. *njištati* (o konju), isp. što je rečeno kod *fištati;* prema rus. *пи-к-ать* (o pticama), češ. *pi-k-ati* i t. d. imamo: slov. *pi-s-kati* (o piladi i dr.), hrv. (kaj.) *piščati* (o golubu i dr.), *pišče* (pullus), rus. *пи-с-кать* (piepen), češ. *pí-s-kati*, *pískle* (mlada ptica u gnijezdu), polj *pi-s-kać*, *pisklę* (ptičica), pa riječi za „tibia“ i „tibia canere“, na pr. stslov. пи-с-кати, пишталь i t. d.; prema hrv. *pr-c-ati se* (o kozama, coire), isp. i *mr-kati se*, dolaze glagoli s determ. *s:* slov. *pr-s-kati se* (o kozama), češ. *pr-s-kati*, isp. i stslov. пръ-с-каниѥ („Gebrüll“); slov. *rev-s-kati* (o psu), isp. *rev-kati;* u bug. *си-с-камъ* (o zmiji) moglo bi *s* biti i glas od pokraćene reduplikacije; stslov. ви-с-кати (o konju), bug. *ви-с-камъ*, hrv. *vi-s-kati* i t. d., isp. što je rečeno kod *fištati.* Ovakvo *s* imamo po svoj prilici u glagolima, koje Miklošić (Et. Wtb. 90. 91.) skuplja pod chrensk-, chrenst-, na pr. slov. *hruščati*, rus. *хрястѣть*, *хрюстѣть*, češ. *chrustěti*, polj. *chrąstać*, isp. i hrv. *hrustati* (gdje je *-st* postalo od *-sk*, resp. *-sc*, isp. Wondráka Altkirchslav. Gram. str. 132., Maretića Gram. i stil. str. 97.), a od osnova chrenst-, chrensk- izvedene su nastavkom -jь imenice za poznatoga kukca: stslov. хрѫшть, slov. *hrošč*, hrv. *hrušt*, rus. *хрущъ*, češ. *chroust*, polj. *chrąszcz.*

Kako se iz ovih primjera vidi, u slavenskim jezicima determinativ *s* dolazi samo u svezi s *k* (što imamo u slov. *rev-s-ati*, o psu, to će biti postalo prema *rev-s-kati*, a po analogiji ovakvih tvorbi i *kokodaj-s-ati*, o kokoši). Samo u riječi stslov. мъха (моуха),

hrv. *muha* i t. d. dolazi *s* bez *k:* od kor. *mu- potječe na pr. stnor. *mý*, stvnjem. *mucca*, a od *mu-s-: grč. μυῖα (muha), lat. *mu-s-ca*, lit. *musė* i stslov. мъха *(h* od *s)*, isp. Ficka Et Wtb. str. 511., Per Perssona o. c. str. 181.

Pošto smo ovako od onomatopejskih riječi odlučili one dijelove, za koje se u glavnome ne može reći da su pridošli na korijen iz imitativnih uzroka, i pri tome možda podali prilog nauci o tvorbi slavenskih riječi, prelazimo u IV. glavi na razmatranje različnih osobina, što ih nalazimo kod onomatopejskih elemenata.

IV.

1. Ispoređujući onomatopejske korijene, kakvi su na pr. *ga-* (hrv. *gakati), ge-* (hrv. *gegekati), go-* (rus. *гогомать), gu-* (bug. *гугам*), treba da se pitamo, kako stoje samoglasnici *a*, *e*, *o*, *u* prema suglasniku *g* i kako jedan prema drugome? Wundt se ovim pitanjem bavi u svojoj „Völkerpsychologie" (I. str. 326—340.) govoreći o t. zv. „glasovnim metaforama", t. j. o odnošaju jezičnoga glasa prema značenju, koji odnošaj „sich dadurch dem Bewusstsein aufdrängt, dass der Gefühlston des Lautes dem an die bezeichnende Vorstellung gebundenen Gefühl verwandt ist". Takve metafore mogu biti u m j e t n e, ako pjesnik ili govornik glasovima i ritmom udesi riječi tako, „dass sie den Gefühlston des Gedankeninhalts wiedergeben". Pri tome može glasovna metafora bez oštre međe prijeći u onomatopeju; tako na pr. poznati Homerov stih (Od. XI. 598): αὖτις ἔπειτα πέδονδε κυλίνδετο λᾶας ἀναιδής još ide u glasovnu metaforu, dok je Vossov prijevod: Hurtig mit Donnergepolter entrollte der tückische Marmor (a tako i Maretićev: Niz brdo u taj se par skotrlja hridina grdna) već sasvim postao onomatopeja. P r i r o d n e metafore zove Wundt one tvorevine riječi, koje su postale prirodnim jezičnim razvojem, i kod kojih se može vidjeti „eine durch den Gefühlston des Lautes vermittelte Beziehung" između glasa i onoga, što on znači. Dok je za umjetnu metaforu svagda potrebno v i š e riječi, prirodna se može javiti i u j e d n o j riječi, ali samo onda, kad ona ne stoji sama za se (na pr. *Liebe, hart . . .)*, već pored nje ima i drugih s r o d n i h riječi s nešto r a z l i č n i m značenjem. Kad se promijenilo značenje, promijenio se i glas. Ovaj pojav dakle pripada u područje t. zv. korijenske varijacije, za koju Wundt dopušta samo ovo značenje: ona nam po-

daje neki red riječi, iz kojih se može izviti ne identičan, već sličan glasovni kompleks, te se pri tome mogu pokazati različni glasovi kao prirodne metafore za različna značenja. Tako na pr. — veli Wundt — ima jedan red indoevropskih korijena, koji se počinju glasovima *kr* i svi znače „šum", kakogod se oni modificirali. Dodavši na kraj eksploziv *k (krk)* dobivaju ti glasovi značenje „glasnoga šuma", a njegove se različne modifikacije izriču tako, da se umeću različni samoglasnici, na pr. *krak* znači: „das plötzliche, krachende Geräusch" (κράζω), *kruk:* „den dauernden lauten Schall" (κραυγή), *krik*: „den scharfen, eindringenden Laut" (κρίζω).

Grčki primjeri, što ih Wundt navodi, nijesu sretno izabrani; zato njegovo razlaganje nije moglo uvjeriti Delbrücka.[1] Mi ćemo poslije vidjeti, da promjena samoglasnikâ doista može biti posljedica promjene značenja. te zato u toj točki ne treba Wundtu zabaviti. Teško je uza nj pristati, kad veli, da se u neku grupu glasova umeću različni samoglasnici. Uzmimo ovaj primjer: ovčji se glas u jezicima često izriče interjekcijom *me* (na pr. grč. μηκάομαι njem. *meckern*, lit. *mekenu*, hrv. *mekati* i t. d.), a goveđi glas interj. *mu* (na pr. grč. μυκάομαι, lat. *mugire*, njem. *muhen*, slov. *mukati* i t. d.). Po Wundtovu bismo tumačenju iz reda navedenih riječi morali uzeti glas *m*, koji dolazi u svima tim riječima, dok se glasovima *e* i *u* značenje modificira. Ako pojedini suglasnici — kako ćemo poslije vidjeti — i mogu biti karakteristični za onomatopeju, opet se njima samima nigda ona ne izriče; o „dodavanju" (ili „umetanju") samoglasnikâ moglo bi se tek onda govoriti, kad bi se dokazalo, da i sam suglasnik (u našemu primjeru *m)* služi kao onomatopejska interjekcija. No možda je Wundt mislio i ovako: u glagolima μηκάομαι, *meckern*... zajednički je glasovni kompleks *me*, te se njime označuje ovčji glas; kad se pak htio označiti goveđi glas, onda se mjesto *e* uzelo *u:* μυκάομαι, *mugire*..., t. j. s promjenom značenja promijenio se i glas. Ali ni ovakvo mišljenje ne odgovara onome, što je u prvoj glavi ove radnje napomenuto o postanju onomatopejskih riječi. Interjekcije, a s njima i riječi, postaju neposredno u povodu prirodnih glasova, pa tako je i *me* sa svojim riječima izišlo imitacija ovčjega glasa, dok je *mu* postalo imitacija goveđega glasa; obadva su ova glasovna kompleksa postala sasvim samostalno, i ne može se reći, da se jedan iz drugoga razvio, da se glas *e* zamijenio gla-

[1] Grundfragen der Sprachforschung, Strassburg 1901. str. 84.

som *u* ili obrnuto. Tako — čini mi se — drži i Per Persson (o. c. str. 194. i d.), jer govoreći o vokalskim determinacijama na osobitom mjestu navodi onomatopejske riječi, t. j. rastavlja ih od primjera, u kojima isti korijen prima sad ovaj sad onaj samoglasnik.

Šercel (Фил. Зап. XXV. str. 152. i d.) na osnovi fiziologičke prirode samoglasnika *a*, *o*, *i* izvodi, da se u onomatopejskim korijenima često upotrebljavaju *a* i *o* onda, kad se hoće označiti što jako, glasno, mnogo, a samoglasnik *i* onda, kad se izriče što slabo, tiho, neznatno; na pr. rus. *храпѣть* označuje jači glas negoli *хрипѣть*. I Per Persson (o. c. str. 201.) veli, da se na pr. samoglasnikom *u* kod onomatopejskih riječi često označuje mukli, a samoglasnikom *i* jasni i tanki glas. Ovu „simboliku" samoglasnikâ treba ovako shvatiti: Jezik nastoji, da mu onomatopejske riječi što bolje odgovaraju dotičnim prirodnim glasovima, pa prema tome kako bira zgodnije suglasnike, tako bira i zgodnije samoglasnike; gdje u prirodi čuje glas, koji je sličan jezičnome glasu na pr. *e*, uzet će *e*, gdje *u*, uzet će *u* i t. d. Potvrdâ tome nalazi se dosta u drugoj glavi ove radnje, a ovdje ću navesti samo nekoliko primjera, gdje uz isti suglasnik dolaze različni samoglasnici, koji odgovaraju prirodnim glasovima. Tako se ovca (koza) javlja: *be* (grč. interj. βῆ, lat. *bee* i t. d., hrv. *bekati*, njem. *bähen*, lat. *belare* i t. d.); uzet je glas *e*, jer on najbolje odgovara ovčjemu glasu. Za govedo imamo interj. *bu* (na pr. lat. *bucula*, njem. *Bulle*, stslov. боучати i t. d.); tu je uzet glas *u*, jer najvjernije predočuje goveđi glas. Taj isti glas nalazimo i u riječima za sovu, na pr. grč. βύας, lat. *bubo*, slov. *bubuj* i t. d., za svinju, na pr. hrv. *bukariti se*, i za druge životinje, koje se slično glase. *Gra* dolazi na pr. za gavrana (na pr. stslov. гракати) i za žabu (hrv. *gračati)*, a *gri* za cvrčka (na pr. grč. γρύλλος, lat. *grillare*, njem. *Grille*, slov. *grigec)*; — *hu* za sovu (na pr. hrv. *huhukati)*, za svinju (polj. *hukać)*, a *hi* za poznati tanki glas u konja (na pr. lat. *hinnire*, njem. *hienen*, hrv. *hištati)*; — *kva* za gavrana (na pr. češ. *kvákati)*, za žabu (na pr. njem. *quaken*, lit. *kvakiu*, bug. *квакамъ)*, a *kvi* za osobiti tanki glas prasadi (na pr. lat. *quitare*, njem. *quieken*, lit. *kvykiu*, stslov. квичати); — *pu* za sovu (na pr. lat. *upupa*, rus. *пугачъ)*, a *pi* za ptice (na pr. lat. *pipire*, lit. *pypiu*, češ. *pípati* i t. d.). — Već je Šercel (o. c. str. 156.) opazio, da se glas *i* vrlo često nalazi u korijenu glagola, kojima se označuju glasovi malenih ptica, osobito onih, koje se ne javljaju osobito

karakterističnim krikovima; na pr. slov. *cvikati* (osobito o lastavicama), češ. *čiříkati*, rus. *чирикать* češ. *cvilikati*, *švihlati*, rus. *пикать* i t. d.; isp. skr. *cīcīkūcī* (o ptičjem cvrkutanju), grč. πιππίζω, τρίζω, σίζω, lat. *pipiare*, *trittilare*, njem. *zwitschern*, *piepen*, lit. *kvykiu*, *czypiu* i t. d.

*

2. U nekim onomatopejskim riječima vidimo, da se prirodni glas nasljeduje poglavito samoglasnicima, koji su njemu najsličniji; a suglasnici, što stoje pred takvim karakterističnim samoglasnicima, kao da su uzgredni te se lako mijenjaju. Ovo opažanje neka potvrde primjeri:

Samoglasnik *e* karakterističan je za ovčje glasove, pa tako imamo: 1. *be:* (interj. grč. βῆ, hrv. *be* i t. d.), rus. *бекать*, hrv. *bečati*, njem. *bähen* i t. d.; — 2. *ge:* hrv. *gegekati;* — 3. *me:* (interj. češ. *me*, njem. *mäh* i t. d.), hrv. *mekati*, njem. *meckern* i t. d.; — 4. *ve:* hrv. *veketati*, lat. *vehare*.

Isti je samoglasnik u svezi sa suglasn. *v* (vidi na str. 24.) karakterističan za glas psa: 1. *bev:* slov. *bevkati;* — 2. *čev:* hrv. *čevkati;* — 3. *kev:* hrv. *kevkati;* — 4. *rev:* slov. *revkati;* — 5. *žev:* hrv. *ževkati*.

Glasom *u* označuje se goveđi glas: 1. *bu:* stslov. *боучати*, lat. *bucula* i t. d.; — 2. *hu:* (interj. njem. *hu*), češ. *hučeti;* — 3. *mu:* slov. *mukati*, lat. *mugire*, njem. *muhen* i t. d.; — 4. *ru:* slov. *rukati*, lat. *rugire* i t. d.

Sova: 1. *bu:* hrv. *bukati*, lat. *bubo* i dr.; — 2. *gu:* slov. *gugač*, skr. *ghūkas;* — 3. *hu:* (interj. njem. *hu*), hrv. *huhukati*, njem. *Huhu;* — 4. *ku:* (interj. polj. *kuk*), lat. *cubire;* — 5. *pu:* (interj. polj. *pupu*), polj. *puchacz*, njem. *Pu-vogel* i dr.; — 6. *tu:* (interj. lat. *tutu*), lat. *tutubare*, njem. *tuten* i dr.

Pupavac: 1. *du:* češ. *dud*, lit. *dudutis* i dr.; — 2. *fu:* slov. *futač;* — 3. *hu:* hrv. *hupač*, njem. *Hupphupp* i dr.; — 4. *pu:* hrv. *pupati*, lat. *upupa* i dr.; — 5. *tu:* lit. *tūtlys;* — 6. *vu:* hrv. *vukvanac*, *vudak* i dr.

Žaba: 1. *du:* polj. *dukać;* — 2. *ku:* hrv. *kunkač*, češ. *kuňkati;* — 3. *pu:* hrv. *punjkač*, lit. *pūpůju* („von manchen Fröschen, in deren Rufen der Laut *u* vorherrschend gehört wird"); — 4. *tu:* hrv. *tukac*.

Glas *r* prevlađuje u nekim onomatop. riječima, na pr. za grlicu: 1. *br:* hrv. *brkati;* — 2. *gr:* slov. *grkati;* — 3. *tr:* slov. *trkati*. — Svinja: 1. *dr:* slov. *drnjati;* — 2. *fr:* češ. *frňeti;* —

3. *gr:* hrv. *grditi.* — K o z a: 1. *mr:* stslov. мрькати: — 2. *pr:* češ. *prskati* (coire) i dr. — L e t p t i c a: 1. *fr:* hrv. *frknuti*, češ. *frkati* i dr.; — 2. *pr:* hrv. *prhnuti;* — 3. *vr:* hrv. *vrknuti* i t. d.

Kako se iz ovih primjera vidi, suglasnici ovdje doduše nijesu odlučni za onomatopeju, ali opet se ispred navedenih samoglasnika u različnim jezicima vraćaju gotovo svagda isti suglasnici, ponajviše *b, p, m, d, t.* No različne suglasnike nalazimo često i u onim onomatopejskim korijenima, gdje se ne može reći, da je karakterističan samo suglasnik. Ovaj je pojav opazio Maretić (Gram. i stil. § 51.) i naveo za nj nekoliko primjera (kao *cvrčati — čvrčati).* U velikoj većini primjera, što će se sada navesti iz onomatopejskoga područja, koje ovdje obrađujemo, razlog će zamjenjivanju suglasnikâ biti u različnoj apercepciji prirodnoga glasa (isp. str. 9.). U tome mišljenju utvrđuje me to, što se ponajviše zamjenjuju bilo po čemu s r o d n i suglasnici.

Često se zamjenjuju guturali *g—k;* na pr slov. *gagljati* (o kokoši), isp. njem. *gackern*, lat. *gacillare* (Wackernagel Voces str. 52.): hrv. *kakotati*, isp. lat. *caccinare* (ib.), grč. κακκάζω; — rus. *гагать* (o guski), hrv. *gagati* i t. d., isp. njem. *gacken*, lit. *gagu:* češ. *kachtati;* — stslov. гавранъ, hrv. *gakati* (o gavranu) i t. d., isp. njem. *gack n:* hrv. (kajk.) *kavran*, malorus. *каворон*, isp. skr. *kūkas;* — rus. *гоготать* (o kokoši): rus. *кокотать*, češ. *kokotati* i t. d.; — hrv. *grknuti* (o gavranu), češ. *hrkati:* hrv. *zakrktati*, češ. *krhotati;* — rus. *горкотать* (o pijevcu): slov. *krketati*, isp. lit. *kirkiu;* — stslov. гракати (o gavranu), hrv. *grakati*, isp. lat. *grahare*, njem. *gra-gra* (interj.): rus. *кракать*, češ. *krákati* i t. d., isp. lat. *craxare*, stvnjem. *krā;* — hrv. *gračati* (o žabi): hrv. *kraketati*, isp. njem. *krakken*, grč. κράζω; — polj. *grzegotać* (o kokoši): polj. *krekorać;* — slov. *grokati* (o gavranu): slov. *krokati*, isp. lat. *crocire;* — slov. *grukati* (o golubu): slov. *kruliti;* isp. i lat. *grunnire* (o svinji), njem. *grunzen:* slov. *kruliti*, lit. *krukinu.*

Pri zamjeni *g—k* stoje jedan prema drugome zvučni i bezvučni suglasnik. U drugim se jezicima rado zamjenjuju i drugi zvučni i bezvučni suglasnici u onomatopejskim riječima, dok za slavenske jezike — iz našega područja — mogu navesti za ovu zamjenu samo primjere, što sam ih naveo sprijed kod karakterističnih samoglasnika. Tamo sam rekao, da ispred takvih samoglasnika stoje obično neki određeni suglasnici, a među njih često pripadaju parovi: zvučni i bezvučni. Na pr. *b—p:* hrv. *bukati* (o sovi), isp. lat. *bubo:* polj. *puchacz* (sova), isp. njem. *Pu-vogel;* — *d—t:* polj.

dukać (o žabi): hrv. *tukac* (neka žaba); isp. skr. *ḍiḍimas* (neka ptica) i *ṭiṭṭibhas* (isto), njem. *dadern* (o guski) i *tattern* (isto; Wackernagel Voces str. 50—51.); — *v—f:* hrv. *frndati* (o mački): hrv. *vrndati* i t. d.

U slavenskim se onomatopejskim riječima često izmjenjuju palatalni i nepalatalni suglasnici; tako *c—č*, na pr. slov. *ceketati* (o pticama): *čeketati;* — rus. *цирюкать* (o pticama), hrv. *ciknuti* i dr.: rus. *чикать*, hrv. *čiktati*, češ. *čiříkati* i t. d.; — rus. *циркунъ* (cvrčak): rus. *чирикать* (o cvrčku), slov. *čirič* (cvrčak) i t. d.; — češ. *crkati* (o pticama), slov. *crgutati:* slov. *črkati;* — bug. *црьчкъ* (o cvrčku), češ. *crkati:* hrv. *črčak*, slov. *črčati;* — slov. *cvičati*, češ. *cvilikati* (o pticama) i t. d.: češ. *čvíkati*, *čvilikati* i t. d.; — hrv. *cvokati* (u: *iscvokati* „isključivati"): *čvokati* (u: *iščvokati);* — hrv. *cvrčati* (o pticama), slov. *cvrčati*, češ. *cvrlinkati* i dr.: hrv. *čvrčati*, slov. *čvrleti* i dr.; — hrv. *cvrčak:* hrv. *čvrčak* i t. d.

Za izmjenu glasova *s—š* neka služe ovi primjeri: slov. *sikati* (o guski, zmiji), bug. *сикамъ*, polj. *sykać* i t. d.: hrv. *šikati*, rus. *шикать*. — *Z—ž:* hrv. *zujati* (o kukcima), češ. *zučeti* i t. d.: rus. *жукать*, slov. *žučati*, češ. *žukati* i dr. U gdjekojem između ovdje navedenih primjera mogao bi se palatal na prvom mjestu tumačiti i tako, da je postao asimilacijom prema palatalu na drugom mjestu (isp. hrv. *cvrčati* i *čvrčati*, hrv. *zučati* i slov. *žučati).*

Događa se i to, da se palatalni suglasnici izmjenjuju između sebe; tako *č—ć*, na pr. hrv. *čoktati* (o kosu): *ćok* (kos), češ. *t'oktati* (o kosu); hrv. *čevkati* (o psu): hrv. *ćevkati;* — *č—š*, na pr. hrv. *čevrljuga: ševrljuga;* rus. *чиркать* (o cvrčku): *ширкать;* češ. *čviřinkati* (o pticama): češ. *šviřinkati;* slov. *čmel* (pčela): *šmelj* (isto), rus. *чмель: шмель;* — *č—ž*, na pr. hrv. *čevkati* (o psu): *ževkati.* Isp. skr. *cillī* (cvrčak): *jhillī* (isto). — Ovdje ću prisloniti izmjenu glasova *c—s* u hrv. *cmrčak* (cvrčak) i *smrčak*, *c—t* u slov. *cvrzati* (o ovci, svinji, kad jede travu) i *tvrzati.* — Više primjera ovakvim izmjenama naći ćemo pod br. 6.

Napose ću spomenuti, da se glas *v* kadšto izmjenjuje nekim suglasnicima. Tako imamo *v—p* u primjerima: hrv. *čevrljuga* i *čeprljuga*, *kavka* i *kapka*, gdje je *v* prvobitnije, dok na pr. u hrv. *viduljka* (ševa) i *pitulja* (isto) ne možemo znati, koji je korijen od ove dvije riječi originalniji, s *v* ili s *p*, jer su novotvorine. — Mjesto *v* stoji *m*, na pr. slov. *cveliti* (o psu) i *cmeliti*, hrv. *cviljeti* i *cmiljeti*, *čvrčak* i *čmrčak.* U rus. *гавкать* (o psu) i *гамкать* ne može se kazati, da je *m* došlo mjesto *v*, nego tu imamo dvije

različne interjekcije: *гав* i *гам.* — Glas *v* došao je mjesto *b* u slov. *bubuj* (sova): *vubuj;* isp. skr. *bṛṁhati* (o slonu) i *vṛṁhati* (isto); Uhlenbeck (Et. Wtb. str. 191.) pita, je li na početku pravilnije *b* ili *v?* — *L—v:* hrv. i slov. *klocati* (o kokoši) i *kvocati*, rus. *клоктать* i *квоктать* i dr.; isp. grč. κλώζω, njem. *Klucke* i t. d. — *K—v:* češ. *kdákati* (o kokoši): *vdákati.*

Napokon evo dva primjera zamjeni između likvida *l—r:* hrv. *kliktati* (o žunji, orlu) i *kriknuti* (o sokolu i dr.); češ. *brekot* (ovčji) prema *blekati.* Vondrák (Altkirchenslavische Grammatik str. 107) misli, da je *r* u riječi крикъ, кричати (mj. *кликъ..., ima клицати, isp. lit. *klykti)* došlo iz drugih srodnih riječi, na pr. кракати.

*

3. U trećoj smo glavi vidjeli, kako se na onomatopejske korijene privezuju različni suglasnici. Sličan ćemo pojav sada navesti, samo što ovdje ne će suglasnik doći i z a korijena, već u korijen. U hrv. na pr. imamo *gukati* (o golubu), a u slov. *grukati* (također o golubu), tu se dakle *gu* „raširilo" glasom *r: gru.* Razlog ovome pojavu valja tražiti u različnoj apercepciji prirodnoga glasa, t. j. jednoć se glas goluba shvatio kao *gu*, drugi put kao *gru.* No treba istaći i to, da se korijeni ovako raširuju samo nekim suglasnicima: *r, l, v, n.*

Primjeri za *r:* rus. *бучать* (o kukcima), češ. *bukati* i t. d: hrv. *brujati* (o pčelama), češ. *bručeti* i t. d.; — polj. *hukać* (o svinji) i t. d.: rus. *хрюкать*, hrv. *hručati* i t. d.; češ. *kunkati* (o žabi), hrv. *kunkač:* bug. *кръкамъ;* — slov. *tutati* (o grlici): polj. *trukać* (isto). U ovim je primjerima *r* došlo ispred *u;* rjeđe dolazi ispred drugih samoglasnika, na pr. hrv. *gavran, gakati* i t. d.: hrv. *gravran*, stslov. гракати i t. d.; — slov. *kokotati* (o kokoši) i dr.: slov. *krokotati;* — češ. *mekati* (o kozi): češ. *mrekati;* — hrv. *vištati* (o konju): hrv. *vrištati.* Isp. grč. βύας (sova) i βρύας, lat. *ticiare* (o vrapcu) i *triciare* (Wackernagel Voces str. 58.), *densare* (o labudu) i *drensare* (ib.), njem. *tuten* (o sovi) i *truten* (ib. str. 73.).

Primjeri za *l:* hrv. *bekati* (o ovci) i t. d.: hrv. *blekati*, isp. njem. *blähen;* — slov. *kokotati* (o kokoši) i t. d.: rus. *клохтать*, isp. grč. κλώζω; — polj. *gogotać* (o gavranu): polj. *głogotać.* Prema slov. *fafljati* (lepetati) dolazi i *flafoliti.* Hrv. *kljuvati, kljucati* potječe od istoga korijena, od kojega i *kucati.* Isp. lat. *pipare* (o jastrijebu) i *plipiare* (isto, Wackernagel Voces str. 51.); njem. *pap-*

pern (o papigi) i *plappern* (ib. str. 56.), *bäffen* (o psu) i *blaffen* (ib. str. 93.).

Primjeri za *v:* Za malene ptice, koje se ne javljaju osobito karakterističnim glasom, nalazimo interjekciju *ci* (isp. na pr. za ševu *ci*, za strnadicu „*tzi*“ i t. d.) i prema njoj glagole, na pr. hrv. *cikati*, rus. *цыкать* i t. d. Prema ovim i sličnim glagolima imamo druge s glasom *v* ispred *i*, na pr. slov. *cvičati* i t. d. Ovdje treba istaći, da se prema *ci* nigda ne nahodi interjekcija *cvi*. Tako dalje stoji: bug. *цръчѫ* (o pticama), slov. *crčati*, češ. *crkati* i t. d. prema: hrv. *cvrkutati*, bug. *цвръчѫ*, češ. *cvrkati* i t. d.; — rus. *чикать* (o pticama), hrv. *čiktati*, češ. *čiříkati* i dr.: češ. *cvíkati* i dr.; — bug. *чръчѫ* (o cvrčku), slov. *črčati:* slov. *čvrčati* i dr.; — hrv. *hištati* (o konju): *vištati* (t. j. **hvištati*, vidi pod br. 5.); — hrv. *kokotati* (o kokoši) i t. d.: hrv. *kvokati* i t. d. — Pored češ. *cvíkati* držim da je promijenivši se *č* u *š* (isp. str. 63.) postalo *švihlati* (o pticama), *švitořiti*, *šviřinkati* i dr. S ovim slavenskim primjerima isp. njem. *gacken* (o gavranu) i *quaken* (isto, Wackernagel Voces str. 57.), *zitschern* (o pticama) i *zwitschern*.

Primjeri za *n:* Prema *zujati* imamo u hrv. reduplicirani oblik: *zunzak* (govnovalj); prema polj. *chapać* (o psu) u češ. je *chňapati;* prema *viduljka* (ševa, Gjurašin I. str. 137.) dolazi i *vintulija* (ib. str. 130.), t. j. korijen je u prvoj riječi *vid*, a u drugoj *vit* (zamjena suglasnika *d—t)* s umetnutim *n*.

Na početku gdjekojih onomatopejskih riječi domeće se glas *s*. Kako taj pojav često nalazimo i kod riječi, koje nijesu onomatopejske (isp. Per Perssona o. c. str. 213/4. u bilj.; Maretića Gram. i stil. § 92.), ne treba misliti, da se *s* pridometnulo zato, da se s pomoću njegovom bolje istakne prirodni glas. Tako na pr. pored korijena *kr*, od kojega imamo više onomatop. riječi (na pr. stslov. кръктати), dolazi i *skr*, na pr. slov. *skrgati* (o cvrčku), hrv. *skržalica* (neka patka), isp. *kržulja* (isto). Uz češ. *křekati* (o žabi i dr) ima i *skřekati* (isto), polj. *skrzekotać* (isto); slov. *skunkati*, *skunkač* (žaba), isp. češ. *kuňkati* (o žabi), hrv. *kunkač*. Prema rus. *кыкать*, isp. i lit. *kukiu*, dolazi u stslov. скычати (o psu), hrv. *skičati* (o svinji), a tako i prema češ. *kvíkati* (o psu), stslov. квичати (o svinji): hrv. *skvičati*. Prema hrv. *kvrčati* dolazi u češ. *skvrčeti* (o cvrčku), polj. *skwierczeć* (o pticama i dr.). Kako se u onomatopejskim riječima slabo pazi na glasovne zakone, te se glasovi često dodavaju i oduzimaju (vidi pod br. 4.), tako držim, da je lako moguće, te je iz korijena *skvr* otpalo *k* u riječima: stslov.

свръчькъ (cvrčak), slov. *svrčati*, češ. *svrčeti*, rus. *сверчать* i dr. Kako se iz ovih primjera vidi, svuda je *s* došlo pred *k*, a to se lijepo slaže s pojavom, da i u različnim indoevrop. jezicima prianja *s* uz korijene, koji se počinju s (velarnim) *k*. (Vidi Per Perssona o. c. str. 37. i d.) Za ovakvo *s* ispred drugih glasova ima malo primjera: hrv. (kajk.) *zdršć* (t. j. *sdršć)* prema *dršć* (drozd); slov. *ščrkati* (t. j. *sčrkati)* prema *črkati* (o cvrčku), *ščoktati* (t. j. *sčoktati)* prema *čoktati* (o kosu).

Mjesto glasa *s* u navedenim i sličnim riječima katkada stoji glas *š;* na pr. prema hrv. *skržalica* (neka patka): češ. *škrkati* (o žabi), slov. *škrtati;* prema češ. *skřekati* (o žabi): češ. *škřekati* (o žabi); prema hrv. *skvičati:* češ. *škvíkati* (o svinji); prema češ. *skvrčeti:* češ. *škvrčeti* (o lastavici i dr.); prema češ. *svrčeti:* češ. *švrkati* (o cvrčku); isp. još češ. *škruňkati* (o žabi, s umetnutim *r*, vidi str. 64.) prema slov. *skunkati*, *škňourati* (o mački) prema *kňourati*. Kako se vidi, svi su ovi primjeri iz češkoga jezika; još jedan primjer zabilježen je pod br. 6. (uz kom-).

Kako se ovdje dodaju, tako se kadšto mogu oduzimati glasovi na početku nekih onomatopejskih riječi. Tako na pr. imamo u hrv. *krmaukati* (o mački), ali uza to dolazi i (još običniji glagol) *maukati;* u slov. pored *krnjavkati* (o mački) ima i *njavkati*, a u češ. dolazi samo bez *k: ňamkot* (mačji glas), gdje je *m* mjesto *v* (isp. str. 63.). U češ. je i glagol *kňákati* (o mački), isp. lit. *kniaukiu* (isto), a u hrv. nalazimo *njákati* (o magarcu), te ja držim, da je ovdje otpalo *k;* što se tu radi o različnim životinjama, to nije na smetnju prema onome, što je kazano na str. 9. U hrv. pored *kmečati* (o kozi, zecu) dolazi i *mekati;* no ovdje ne možemo reći (kao ni kod prvoga primjera: krmaukati — maukati), da je *k* otpalo, već su tu načinjeni glagoli upravo od dvije interjekcije: od *kme* i *me*. Pošto se *m* promijenilo u *v* (vidi str. 63.), postalo je *kvečati* (u slov.), a od ovoga u slov, hrv., češ. *večati* (u rus. *вячать* „vikati"; isp. br. 8.). Prema češ. *kdákati* (o kokoši; već je pokraćeno, kako je pokazano na str. 38.) imamo u donjoluž. *dakać* (Miklošić Et. Wtb. str. 150.). Prema hrv. *kreštelj* (prdavac) dolazi i *recelj* (vidi str. 17.), gdje je očito ova riječ postala od one, t. j. i ovdje je odbačeno *k*. Ja mislim, da je *k* ovako otpalo i u hrv. riječ. *rákoliti se* (o kokoši, kad hoće da snese jaje), isp. češ. *krákorati* (isto), hrv. (kaj.) *krakoriti*, dalje u slov. *rahtati* (o kokoši) i češ. *rachotati* (o žabi, svinji), isp. hrv. *kraketati* (o žabi). Jednako je nekoć stajalo *k* u slov. *regetati* (o žabama), isp. hrv.

kreketati (o žabi) i dr. — Više primjera za to, kako se u onomatop. riječima izostavljaju različni drugi glasovi, navest će se pod br. 5.

*

4. Što se dosada govorilo o izmjenjivanju, umetanju, dodavanju i izbacivanju glasova u onomatopejskim riječima, sve se to slabo slaže s glasovnim zakonima, što vrijede za riječi, koje nijesu onomatopejske. No ima i drugih pojava, koji pokazuju, kako se jezik malo brine za glasovne zakone, kad jezičnim glasovima hoće da nasljeduje prirodne zvukove. Ovamo pripada česta poraba glasa *ch* (x) u slavenskim jezicima na početku onomatop. riječi. Poznato je, da prema indoevrop. *s* na početku riječi u slavenskim jezicima stoji redovno također *s*[1], ali ima dosta riječi, gdje se mjesto očekivanoga *s* u tom događaju javlja glas *ch* (x). Dok se on često može teško protumačiti[2], u onomatopejskim se riječima lako razumije, te je postao ponajviše na slavenskom tlu. Nahodimo ga jednako pred samoglasnicima i suglasnicima, na pr. polj. *chapać* (o psu), slov. *hinkati* (o govedu), hrv. *hištati* (o konju), hrv. *huhukati* (o sovi), rus. *хлехотать* (o žabi), češ. *chňapati* (o psu), stslov. хржѣть, rus. *хрюкать* (o svinji) i t. d.

Pored redovnoga glasa *ch* u poljskom jeziku dolazi i glas *h*, za koji Miklošić[3] tvrdi da je iz maloruskoga ili iz češkoga jezika. Već je Brückner[4] ispravio ovu Miklošićevu tvrdnju dobro opazivši, da poglavito u onomatopejskim riječima ne valja misliti na pozajmljivanje iz češkoga jezika. U poljskom se razvio glas *h* upravo iz onomatop. potreba, te ga imamo na pr. u riječima: *hapać* (o psu), isp. *chapać*, *hupać* (isto), *hukać* (o svinji i dr.), isp. i interjekciju *huf* (o psu). Ovakvo *h* nalazimo i u češkim onomatop. riječima te ga treba — što se njegova postanja tiče — razlikovati od *h*, koje odgovara stslov. *g* (na pr. stslov. грѣкати — češ. *hrkati*), t. j. ono se razvilo istom u češ. jeziku s istoga uzroka, s kojega i poljsko *h*, na pr. u riječima: *hafati* (o psu), *hyčeti* (o konju), *hohtati* (o sovi), *huhati* (isto, isp. interj. *hu*), *hníkati* (o konju), *hrochati* (o svinji), pored *chrochati* i dr. Prema ovakvome češ. *h* stoji u jugoslav. jezicima glas *h* u riječima, koje su jednake, na pr. hrv. *huhukati* (o sovi), *hroktati* (o svinji). — Prema stslov. ръзати

[1] Brugmann Grundriss I.[2] str. 782.

[2] Isp. Uhlenbecka „Die Behandlung des indg. *s* im Slavischen", Archiv f. slav. Phil. XVI. str. 380. i d.

[3] Vgl. Gr. I. str. 543. i d.

[4] „Zur Stellung des Polnischen", Archiv f. slav. Phil. XXIII. str. 238.

*

(o konju), hrv. *rzati* i t. d. dolazi u slov. i češ. *hrzati*, gdje je glas *h* očito dodan zato, da se onomatopeja objača.

Poznato je, da *f* nije slavenski glas te dolazi ponajviše u tuđim riječima, a često se nalazi i u onomatopejskima[1], gdje ga je izazvala potreba, da se prirodni zvuk što bolje izreče jezičnim glasom. Nalazimo ga u toj službi u svim slavenskim jezicima, na pr. stslov. ѳъфати (blaesum esse), bug. *фучѫ* (o zmiji), hrv. *fikati* (o ptici), slov. *fofotati* (lepetati), rus. *фыкать* (o ptici), češ. *frkati* (lepetati), polj. *furkać* (bučno odletjeti) i t. d. Vidjeli smo na str. 63., da se u hrv. kadšto mjesto *f* uzima *v*, a sad ću spomenuti, da prema hrv. *frknuti (vrknuti)*, slov. *frkati* i t. d. dolazi i bug. *фръкамъ*, ali pored ovoga i *хвръкамъ*, gdje je od *f* postalo *hv* onako, kako je na pr. u hrv. od Φάρος (Pharus) postalo *Hvar*.[2] I u latinskom jeziku vidimo, da se u onomatopejskim riječima služi glasom *z*, kojega inače ne poznaje, na pr. *zinzitare* (o kosu), *zinzinulare* (o žunji) i t. d. (Wackernagel Voces str. 48. i 58.).

S time ću u svezi spomenuti, da jezik u onomatopejskim riječima katkada namješta suglasnike tako, kako ih inače nigda ne bi namjestio; na pr. u rus. (dijal., u vladimirskoj guberniji) zove se grlica: *тпрукушка* (Фил. Зап. XXV. str. 148.). Isp. s time madž. *trüsszent* (kihati), pa i *ptrüsszent*, gdje su protiv zakona madž. jezika na početku dva, resp. tri suglasnika (Miklošić Die slav. Elemente im Magyarischen, II. izd., str. 43.).[3]

Slavenski se jezici uklanjaju zijevu, i gdje se on nalazi, obično je mlad pojav.[4] U onomatopejskim riječima dva samoglasnika jedan do drugoga mnogo ne smetaju jeziku, pa tako imamo riječi na pr. hrv. *baukati* (o vuku), *kaukati* (o ćuradi), *maukati* (o mački), rus. *мяукать* (isto), češ. *miaučeti* (isto), polj. *miauczeć* (isto) i t. d. Spomenuli smo na str. 38., kako se i ovaj zijev rado ukida pretvarajući *u* u *v* (na pr. slov. *mavkati*).

Evo još nekoliko pojava, koji se slabo slažu s glasovnim zakonima. Staroslovenskome ѧ odgovara u rus. *я*, na pr. сватъ, rus.

[1] Isp. Miklošića Vgl. Gr. I. str. 236.; Maretića Gram. i stil. § 71.

[2] Vidi Maretića Gram. i stil. § 71.

[3] U indoevrop. jezicima, koji imaju geminaciju suglasnikâ, dolazi ona često u onomatop. riječima pored neudvojenih oblika, na pr. skr. *kakkhati* i *kakhati* (smijati se), grč. πιππίζω i πιπίζω (o pticama), i dr. (Vidi Brugmanna Grundriss I.[2] str. 817/8.) U slavenskim jezicima nema udvojenih suglasnika ni u onomatop. riječima.

[4] Isp. Miklošića Vgl. Gr. I. str. 199.; Maretića Gram. i stil. § 112.

святой; pa tako i prema stslov. брачати (o pčelama) imamo u rus. *брячать*, ali pored toga dolazi i *брянчать*, t. j. s dodanim glasom *n*. Miklošić (Vgl. Gr. I. str. 463.) zove oblik *брянчать* „falsch“, ali prema stslovenskome on se lako razumije: *брячать* nije dovoljno odgovaralo prirodnome zvuku, zato mu je dodato *n*, koji se glas prvobitno nahodio u praslavenskom jeziku (bren-). Prema istome stslov. korijenu dolazi i u slov. po zakonu *brecelj* (štrk), ali uz to i *brencelj*; tako i u hrv. pored *brecati* imamo *brence* (zvečak, klatno).[1] Po glasovnom zakonu prema stslov. ѫ stoji u hrv. *u*, na pr. *gudelj* (neki kukac), koja je riječ od istoga korijena, od kojega je stslov. гѫсти, hrv. *gusti (gudjeti)*; ali uz to imamo i *gundelj*, *gundevalj*, *gundati* (o mački).[2]

Od glasovnih se zakona odmiče i nekoliko riječi, u kojima mjesto slogotvornoga *r* ili njegove zamjene nalazimo slog, koji inače ne bismo očekivali. Tako na pr. prema stslov. гръкати (o grlici) trebalo bi u bug. da stoji **гръгутка* (grlica), a mjesto toga imamo *гургутка*, *гургувица* (isp. Miklošića Vgl. Gr. I. str. 377.). Isti slučaj dolazi u polj., gdje imamo *gurczyć* (o golubu) mjesto **garczyć* (isp. *gardlica*). Prema navedenoj stslov. riječi pravilno se javlja u češ. *hrkati* (o golubu), ali pored toga dolazi i *hurgati* (isto); prema *švrkati (*škati)* imamo i *šurkati* (o cvrčku) u istom jeziku. U nekoliko onomatop. riječi mjesto slogotvornoga *r* ili njegove zamjene nahodimo *or*: hrv. *borbotati* (o ćuradi) pored *brbotati*; slov. *gorgrati*, *gorgukati* (o golubu) pored *grgati*; polj. *mormotać* (o mački) pored *marmotać*. Prema stslov. кръкнѫти (o gavranu) imamo u rus. protiv glasovnoga zakona: *гаркать* (mjesto **горкать*).[3] No za ovu se riječ može i to misliti, da je njezin korijen upravo *ga* (isp. *gakati*, *gavran*), a *r* da je determinativ (isp. str. 50. i d.), da je dakle ne treba dovoditi u svezu s navedenom stslov. riječju. Ovdje napominjem, da sam prikazujući determinativ *r* naveo nekoliko ruskih riječi (na pr. *мурчать*, *фыркать*), koje Miklošić bilježi uz osnove sa slogotvornim *r* (isp. Et. Wtb. str. 191. i 58.), koje bi dakle išle ovamo; držim, da sam tamo pokazao, da u njihovu isprvičnome korijenu nije bilo rečenoga glasa *r*.

*

5. Ako jezik često i dopušta onomatopejskim riječima osobitu slobodu, opet se ni one ne mogu sasvim oteti zakonima, koji vla-

[1] Isp. Maretića Gram. i stil. § 51.
[2] Isp. Maretića Gram. i stil. § 51.
[3] Miklošić Vgl. Gr. I. str. 462.

daju u jeziku. Čim je interjekcija, koja se najviše primiče prirodnome zvuku, s pomoću nastavka primila oblik riječi, već je nešto izgubila od svoje prvobitne imitativne snage. Onomatopejski je dojam donekle oslabljen i time, što se interjekcije od dva sloga ili više njih, kad ulaze u jezik, pokraćuju (isp. str. 30.). U takvim se događajima dotične riječi još osjećaju kao onomatopeje. No biva i to, da zakoni, koji vrijede za druge riječi, povuku za sobom i onomatopejske tvorevine, i pri tom se može dogoditi, da prvobitna onomatopeja oslabi, t. j. mi dotičnu riječ slabo ili nikako ne osjećamo više kao onomatopeju. Tko na pr. danas osjeća hrv. riječ *dab* kao onomatopejsku? Pa ipak će se dalje (pod br. 6.) pokazati, da je ona u početku doista takva bila. Sad ćemo se zabaviti ovakvim pojavima, i to najprije uopće, a onda ćemo navesti pojedine riječi, koje su razvijajući se više ili manje izgubile svoj isprvični onomatopejski karakter.

U korijenima slavenskih onomatopejskih riječi često dolazi glas *h;* ali kako se taj glas kadšto izostavlja u drugim riječima, tako ga nestaje i u onomatopejskima. Budući da je on za neki prirodni zvuk karakterističan, posve je razumljivo, da će oblik bez glasa *h* biti slabija slika prirodnoga zvuka negoli oblik sa *h*. Tako na pr. u hrv. pored *hrušt* imamo i *rušt,* a ovo manje odgovara glasu, po kojemu je taj kukac prozvan, negoli *hrušt*. U hrv. pored *hroktati* (o svinji, „čini glasom: hrö! hrö“ Ak. rj. s. v.) dolazi i *roktati;* a tako i u češ. *hrochati* (i *chrochati)* i *rochati;* i češ. *ruchati* (o svinji) postalo je jamačno od **hruchati* (ili **chruchati)*, ali ovaj oblik s *h (ch)* nije potvrđen. U rus. imamo *хамкать (гамкать)* „o psu“, što lijepo odgovara prirodnome glasu, a pored toga i *амкать*, gdje je izgubivši glas *h* onomatopeja prilično oslabila. U češ. se zeba zova *ikavec*, što je zacijelo postalo od **hikavec*, jer nema nijednoga primjera u slavenskim jezicima, da bi se koji onomatopejski korijen za životinje počinjao glasom *i*. Za magareću viku imamo u češ. glagol *jigati*, koji je postao od **higati (*chigati)*, isp. njem. interjekciju *hika (ika)* za magarca (Wackernagel Voces str. 27.). Tu je dakle mjesto glasa *h* došao glas *j*, kao i u hrv. *jej(ina)*, o kojoj smo riječi govorili na str. 34. U hrv. je *vištati* (o konju) postalo od **hvištati* (a za ovo je na str. 65. rečeno da se razvilo od *hištati).*[1] I hrv. *njištati* (o konju) izgubilo

[1] Isp. s time njem. *wiehern* (o konju), gdje je *h* otpalo po zakonu (isp. staronord. *hvína;* germanski je korijen *hwī*, Kluge Et. Wtb. str. 424.).

je sprijed glas *h*, kako se vidi iz češ. *hníkati* (o konju). Prema polj. *hukać się* (o svinji, kad se upaljuje) imamo i *ukać się*, a i za rus. *ухала* (bukavac) treba držati da je postalo od **хухала* (isp. hrv. *huhukati*, o sovi, i njem. *Uhu*, koje stoji prema stvnjem. *hūwo*, Kluge Et. Wtb.[6] str. 403.). Isp. još lit. *yna* („eine Art Stöhnen, vom Verlangen des Rindes, wenn es nach Futter, wenn die Kuh nach dem Kalbe verlangt") i slov. *hinkati* (o govedu). — Primjeri za ispadanje drugih glasova navest će se dalje kod pojedinih riječi.

Nesamo oduzimanjem, nego i dodavanjem glasova može se oslabiti isprvična onomatopeja. Na pr. od *skvr-* imamo u hrv. *čkvrlj* („nekaka crna tica koliko kos") i *čvrljak* (čvorak), u koje dvije riječi još se dobro osjeća onomatopeja; ali pored toga dolazi i s umetnutim *e: čevrljuga* i *ševrljuga*, gdje je onomatop. dojam već slabiji, a posve ga nestalo, kad je od *ševrljuga* postalo dalje *ševa*. Isto se dogodilo u bug.: *чеврлига*. i s umetnutim *u: чурулига* i *чурулукамъ* (o ševinu pjevanju). Od stslov. *бъчела* postaje u slov. (između drugih oblika) *čbela*, gdje se još kako tako čuva prvobitna onomatopeja, ali s oblikom *čebela* ona je znatno oslabljena. Prema češ. *bzíkati*, polj. *bzikać*, rus. *бзыкъ* (najprije o glasu obada, a onda „štrkljati se" o govedu), gdje je vrlo jasno nasljedovanje glasa (isp. slov.: „ako živina sliši bz-bz, kakor obadi brnijo..."), imamo u slov. *bezgati*, gdje se već slabije osjeća karakteristično zujanje obada. Ovdje ne možemo kazati, da je *e* upravo „umetnuto", već se ono moglo razviti kao zamjena praslavenskoga ŭ: bŭz-, kako drži Miklošić (Et. Wtb. str. 416.). Isto vrijedi i za polj. *giez* (obad) prema *gzik*. Prema stslov. ръзати (o konju) ima u slov. *rzati*, ali pored ovoga i *rezgotati*, gdje se onomatopeja ipak nije toliko izgubila, kao u češ. *řehtati* (o konju). — Zauvar onomatopeji nije ni to, kad se između *s* i *r* umeće *t;* na pr. u hrv. *sršljen* govori se i *stršljen* (isp. Maretića Gram. i stil. § 95a.), kako se već u stslov. pored сръшень nalazi i стръшень (Miklošić Et. Wtb. str. 293.). Uza slov. *sraka* dolazi i *straka* (vidi o toj riječi pod br. 6.).

Za slavenske je onomatopejske riječi karakteristično to, što se mnogima u korijenu, dakle u onom dijelu riječi, kojim se poglavito nasljeduje prirodni zvuk, nalazi slogotvorno *r*. Kako se upravo ovakve onomatop. riječi javljaju više ili manje u svim slavenskim jezicima, nema sumnje, da su se one nahodile još u praslavenskoj zajednici. Uzmimo za primjer stslov. връчати, hrv. *vrčati*, slov. i češ. *vrkati;* tu se upravo glasom *r* lijepo označuje poznati glas

mačke i psa. U rus. i polj. jeziku, gdje po zakonu nema slogotvornoga *r*, nastalo je *ворчать* i *warkać*. Isporedimo li sad stslov., hrv. i t. d. riječ s rus. i polj., opazit ćemo, da je u ova dva posljednja jezika prvobitna onomatopeja nešto oslabila time, što je mjesto *ŗ* došao slog *or*, *ar*. Isp. još primjere: hrv. *brkati* — rus. *боркать* (o golubu); slov. *prhati* (lepetati), češ. *prchnouti* i t. d. — rus. *порхать;* stslov. крькнѫти (o pticama), slov. *krketati* i t. d. — rus. *керкать;* stslov. свръчати, češ. *svrčeti* i t. d. — rus. *сверчать* (o cvrčku i dr.); stslov. пръсканиѥ („Gebrüll"), slov. *prskati se* i t. d. — polj. *parskać;* češ. *svrčeti* i t. d. — polj. *świerszcz* (cvrčak) i dr. Da se u rus. i polj. jeziku već slabo osjeća onomatopeja ovakvih riječi, zaključujem iz ovoga: Što god ima u ova dva jezika onomatopejskih riječi, u kojima se nalazi zamjena slogotvornome *r*, sve one potječu još iz praslavenskoga jezika. A riječi, koje bi s *or*, *er*, *ar* i t. d. nastale istom u ruskom i poljskom jeziku, gdje bi se dakle ovim slogovima nasljedovao prirodni glas, u ova dva jezika nijesam našao. Nasuprot u jezicima, koji imaju rečeno *r*, ima dosta onomatop. novotvorina, u kojima dolazi taj glas, koji je vrlo zgodan za nasljedovanje prirodnih zvukova; isp. na pr. hrv. *brbanjkati* (o puranu), *drduriti* (isto), slov. *brlonkati* (o golubu), *mrnjavkati* (o mački), češ. *drčeti* (o ždralu), *krnjavkati* (o mački) i t. d.

Kazano je na str. 61., da je za govedo karakterističan glas *u*, koji nalazimo na pr. u stslov. боучати, slov. *bukati*, polj. *bukować* i dr., hrv. i češ. *mukati*, bug. *мучѫ* i dr. Od indoevrop. *ū*, koje se kadšto nahodi u korijenu ovih riječi (isp. na pr. grč. βύκτης „heulend", lat. *būcina;* grč. μυκάομαι, lat. *mūgire*, Brugmann Grundriss I.[2] str. 512. 113.), moralo je u slavenskom prajeziku postati *y*, pa tako imamo stslov. бъıкъ (koje suponira glagol *bykati, isp. str. 43. i Miklošića Vgl. Gr. I. str. 157.), rus. *мычать* i *мыкъ*. Držim, da je ovom zakonitom promjenom onomatopeja donekle oslabila, ali ipak ne toliko, kao u nekim slavenskim jezicima, gdje je od *y* moralo postati *i*, na pr. hrv. i slov. *bik*, češ. *býk* (t. j. po izgovoru: *bík*). Prema lat. *rugire*, grč. ἤ-ρυγον, skr. *ruvati* (isp. Per Perssona o. c. str. 13.) imamo u stslov. рꙑкати, gdje je onomatopeja isto tako oslabljena, a još više, kad je po glasovnom zakonu *y* prešlo u *i* u hrv. *rikati*, češ. *ryčeti* i *řičeti* i dr. (i u stslov. imamo рикати); *u* dolazi na pr. u slov. *ruk* („Brunft der Hirsche"), hrv. *rukati* i t. d. Prema inf. рюти, slov. *rjuti*, češ. *řúti* — slabije se ističe prirodni zvuk u prezentu: ревѫ, bug. *ревѫ* i t. d.

i u infinitivima, koji su građeni prema njemu: hrv. *revati*, češ. *řváti*, rus. *реветь* i t. d.

Još ću jedno spomenuti. U drugoj je glavi ove radnje rečeno, da se zeba javlja krikom „pink“, prema kojemu imamo na pr. njem. *pinken* i češ. *pinkati*. No u češ. i u nekim drugim slavenskim jezicima nalazimo mjesto *i* u korijenu *č*, a tom promjenom glasova donekle je oslabila vjernost nasljedovanja: češ. *pěnkati*, polj. *piąka* (zeba), rus. *пѣвка*, slov. *pjenica*. — Prema stslov. крѣкътати (o žabi), крѣчетъ (cvrčak), hrv. *krečati* (o žabi, pticama i dr.), bug. *кречи* (o žabi, pticama) i t. d. imamo u hrv. *krijekati* (o ždralu), za koji glagol stoji u Ak. rj.: „ispuštati glas (kao *krije?*)“; po mome mišljenju ovdje nije glas „krije“, nego je *kre* postalo *krije*, kao i u riječi *kriještati* (o kokošima), bug. *крѣскамъ* (o pticama), hrv. *krieštavac* (cvrčak). Sa slavenskim riječima, što su navedene na str. 15. za pijevca, isp. hrv. *kukurijekati*, gdje je *ije* također mlad pojav. Za hrv. *kreštalica* (graculus) piše Ak. rj.: „Jamačno postaje od *kriještati*, te bi trebalo da po južnom govoru glasi *krijèštalica*; ali može biti da se u ovom obliku ne čuje, jer narod misli na onomatopeju *kre*, *krek* ...“ Prema onome, što je rečeno za hrv. *krijekati*, i prema stslov. riječi крѣкътати i t. d. držim, da je oblik *kreštalica* pravilan i u južnom govoru, a oblici s *-ije-* da su se razvili tek sekundarno; ali po mome se osjećanju onomatopeja njima nije pokvarila. — Prema stslov. стрижь, rus. *стрижъ* i t. d. (isp. str. 45.) imamo u hrv. *strièž (strièš)*.

*

6. Prelazeći na pojedine riječi, koje su s tijekom vremena poradi glasovnih zakona više ili manje izgubile svoj isprvični onomatopejski karakter, navest ću najprije nekoliko riječi, koje potječu iz indoevropskoga prajezika.

Od korijena *sū-, za koji neki (Kluge Et. Wtb.[6] str. 328.) s pravom drže, da se njime nasljedovao glas svinje (isp. skr. *sūkaras* = „sū-Macher“, njem. interj. *suck-suck* i t. d.), potječu riječi, u kojima se prvobitna onomatopeja još čuva (na pr. lat. *sūs*, stvnjem. *sū*), i riječi, gdje se ona već izgubila, na pr. prema stvnjem. *sū*: danas *Sau*, i poglavito ondje, gdje je na korijen došao nastavak *-īno-*, na pr. stvnjem. *swīn* (danas *Schwein*), stslov. *свинъ i od toga свиниа, hrv. *svinja* i t. d. (Brugmann Grundriss II. str. 147., Kluge Et. Wtb.[6] str. 358.).

Od *gōu-[1] (od kojega je na pr. grč. βοῦς, lat. *bos*, skr. *gāus*, stvnjem. *kuo*, danas *Kuh)* moralo se u stslov. po glasovnim zakonima razviti говѧдо (Brugmann Grundriss I.[2] str. 590.), u kojoj riječi nije više ništa ostalo od prvobitne onomatopeje. gōu- dovodi Fick (str. 408.) u svezu s gō- „treiben" (ali pripominje „vermutlich"), dok Prellwitz (Et. Wtb. s. v. βοῦς) uzima za korijen gō- „weiden"; ali ako isporedimo novije onomatop. riječi za govedo (vidi na str. 22.), mislim, da riječima, koje su postale od *gōu-, ne ćemo odricati onomatop. karaktera.

Od onomatop. korijena *ul- (Fick str. 135.), od kojega je grč. ὑλάω, lat. *ululare* i t. d. (Per Persson o. c. str. 198., drukčije Brugmann Grundriss II. str. 105.), imamo indoevrop. oblik *u̯l̥ko-s (Brugmann Grundriss I.[2] str. 293.), od kojega je u skr. *vṛkas* (vuk), got. *wulfs*, lit. *vilkas*, stslov. влъкъ; u svim je tim riječima nestalo prvobitne onomatopeje.

Od onomatop. korijena *ger-: *grā̆- (Prellwitz Et. Wtb. s. v. γέρανος, Per Persson o. c. str. 195., Fick str. 402/3 i t. d.), od kojega je grč. γέρανος (ždral), lat. *grūs*, stvnjem. *cranuh*, lit. *gervė* i dr., moralo je u stslov. postati жєравь (Brugmanna Grundriss I.[2] str. 571.), koja se riječ već prilično udaljila od prvobitne onomatopeje (o daljem njezinu razvoju u slavenskim jezicima vidi na str. 76.).

Od onomatopejskih riječi, za koje se ne može kazati da potječu još iz indoevrop. prajezika, navest ću najprije one, u kojima se palatal razvio iz guturala. Iz primjerâ se u II. glavi vidjelo, da se onomatopeje vrlo rado grade od guturalnih glasova; kad je po slavenskim glasovnim zakonima takav gutural morao prijeći u palatal, posve je prirodno, da je isprvični korijen izgubio nešto od svoje imitativne snage.

Od korijena *kom- (od kojega je u stslov. комарь) postalo je *kn̥-, iz čega se razvilo *čьm-: stslov. *чьмєль (bumbar).[2] Prema stslov. *чьмєль imamo u slov. *čmelj*, češ. *čmel*, polj. *ćmiel*, rus. (dijal.) *чмель*. Pri ovakvim oblicima jezik nije ostao, već ih je različno dalje razvijao. Mjesto glasa *č* došao je *š* (isp. str. 63.), i tako imamo: slov. *šmelj*, rus. (dijal.) *шмель* (Miklošić Et. Wtb. str. 38.). Kao u drugim nekim onomatop. riječima, tako je i pred ovu pristao glas *š* (isp. str. 66.): polj. *śćmiel*. Vidjeli smo na str.

[1] Glas *g* je labiovelaran.

[2] Isp. Uhlenbecka „Zur germ. Etymologie", Archiv für slav. Phil. XV. str. 151—158., gdje se slav. riječ dovodi u svezu sa stvnjem. *humbal* (danas *Hummel)*.

63., kako se kadšto zamjenjuju *š—s*, pa tako se dogodilo i ovdje, te se u češ. nalazi *smel*, bjelorus. *смель* (Miklošić ib.). Pored slov. *čmelj* dolazi i *čmrlj*, a pored češ. *čmel* i *štmel;* isp. još polj. *trzmiel* i hrv. *strmelj*. Od češ. *čmel* razvilo se dalje *čmelík*, a od ovoga s promjenom glasa *m* u *v* i metatezom: *včelík*, dok napokon nije postao oblik *pčelík*, i tako je naša riječ dovedena u svezu s *pčela!* Sve nam ove promjene nijesu čudne poslije onoga, što znamo o glasovnim zakonima u onomatopejskim riječima.

Od *kēu-kā (isp. noviju tvorbu u slov. *kevčica* „čavka“) moralo je postati po poznatim glasovnim zakonima u stslov. чавъка, hrv. *čavka*, bug. *чавка*, koji su se oblici udaljili od prvobitne onomatopeje. Za glas ove ptice u slav. jezicima obično služi korijen kau-, na pr. hrv. *kavka* i t. d. — Tako i od *kek- (od kojega je lit. *kekutis* „čiz“) imamo u rus. *чечеть* („neka vrsta zebe“, Uhlenbeck Et. Wtb. str. 86, gdje se rus. riječ navodi u svezi sa skr. *cakoras* perdix rufa).

Od *ski- (isp. slične riječi: grč. σκύλαξ „štene“, stslov. скъ-чати „o psu“) postalo je u praslavenskom jeziku *skь, onda *sčь i ščь[1], od čega bi u stslov. bilo: *штькътати, slov. *ščeketati* (o psu), češ. *štěkati*, polj. *szczekać*. Ovdje, čini se, glasovni zakon nije naškodio onomatopeji, već ju je samo navratio na drugi glasovni oblik. I u hrv. imamo protiv očekivanja *štektati* (o psu), gdje je prema stslov. ъ glas *e* (mjesto *a*) upravo zato došao, da se ne izgubi onomatopeja. — Tako isto valja izvoditi grupu slavenskih riječi, u kojima je na prvobitno *ski- došao determinativ -b- (isp. str. 56.): stslov. штьбътати (fritinnire), slov. *ščebetati* (o pticama), rus. *щебетать*, češ. *štěbetati*, polj. *szczebiotać* (Miklošić Vgl. Gr. I. str. 289.). U ovim je i sličnim riječima imitacija prirodnoga glasa izišla još bolja, pošto su se po zakonu promijenili jezični glasovi.

Promjena glasova nije mnogo naudila onomatopeji ni u ovom primjeru: Od *geug-: *gug- (isp. skr. *guṇjati* „summt, brummt“) postalo je u stslov. жоужель (scarabaeus), slov. *žužica*, češ. *žoužala*, rus. *жужель* i t. d. (Miklošić Et. Wtb. str. 412.) i bez redupliakcije, na pr. rus. *жукъ* (kukac), *жукать* (Berneker Indg. For. X. str. 156.).

Od redupliciranoga korijena *ge-, koji je služio za oznaku kukavičjega glasa i koji imamo u lit. *gegė* (kukavica), *gegužė*, po-

[1] Vondrák Altkirchenslav. Grammatik str. 129.

stalo je u slavenskom *že*: češ. *žežhule*, rus. *жегозуля* i dr., pa dalje oblici sa *ze*: češ. *zezule*, polj. *zezula*, *zazula*, *zozula* (vidi u „Wisłi“ XII. str. 387., gdje se nalaze zapisani i različni drugi oblici od ove riječi, na pr. *gzegolka*, *grzegołka* i t. d.), rus. *зегзица*, *зозуля*, *зузуля* i dr. (Miklošić Et. Wtb. str. 407.). Kako se iz ovih primjera vidi, riječ je doživjela dosta promjena, a u svim se oblicima slabo ističe onomatopeja; i lit. riječ pokazuje neobično nasljedovanje glasa od ptice, koja se javlja tako karakterističnо.

Ovdje ću spomenuti i promjene, koje su nastale u slavenskim jezicima prema stslov. жєравь, prema kojemu imamo hrv. *žerav*, bug. *жераве* i t. d., ali samoglasnik se promijenio u osnovi u rus.: *журавль*, u češ. je od *žeráv* postalo *jeřáb* i *řeřáb*; a u hrv. od *žerav*, pošto je ispalo *e*: *žral (isp. stslov. жєравль) i od toga dalje s umetnutim *d* između *ž* i *r* (isp. Maretića Gram. i stil. str. 65.): *ždral*.

Sada ću navesti nekoliko primjera, u kojima je od $\widehat{k}$ već u praslavenskom jeziku nastalo *s*.

Od *$\widehat{k}\bar{r}$s- (od kojega imamo u lat. *crābrō*, stvnjem. *hornaz*, danas *Hornisse*, lit. *szirszů*, Brugmann Grundriss I.[2] str. 479. 567.) postalo je u stslov. сръшєнь, hrv. *sršljen*, češ. *sršeň* i t. d. Ne može se reći, da je pri ovoj glasovnoj promjeni nastradala onomatopeja u slavenskim jezicima, kako je oslabljena na pr. u lat. jeziku. Rečeno je već na str. 71., da je onomatopeji nešto naškodilo to, što se između *s* i *r* umetnulo *t*, na pr. stslov. стръшєнь; a sad ću spomenuti, da mjesto *s* dolazi na početku i *š* (zacijelo poradi asimilacije): rus. *шершень*, polj. *szerszeń* i *szierszeń*.

Za stslov. соиа, hrv. *sojka* i t. d. veli Miklošić (Et. Wtb. str. 313.) da joj je korijen si-1., t. j. da je ona dobila svoje ime od svijetloga perja. Ja izvodim ovu riječ od onomatop. korijena *$\widehat{k}$i-, od kojega imamo (s reduplikacijom) u skr. *kikiṣ* (sojka), grč. κίσσα (t. j. κικ-ϳα), stvnjem. *hëhara* (Brugmann Grundriss II. str. 319., Uhlenbeck Et. Wtb. str. 53.) i od kojega je u slavenskom postalo *šĭ-, pa dalje prijevojem соиа. U slov. se *s* zamijenilo glasom *š*: *šoja*, *šojka*, pače imamo i *žoja*; isp. i rum. *džojke* (Miklošić Et. Wtb. str. 313.).

Stvnjem. *hëhara* dovodi se u svezu i sa skr. *çakunas* (neka velika ptica, Kluge Et. Wtb.[6] str. 157.), a nije nevjerojatno, da je s time srodno i stslov. соколъ, samo bi valjalo u tom slučaju uzeti, da je lit. *sākalas* pozajmljeno iz slavenskoga (isp. Uhlenbecka Et.

Wtb. str. 301.). — U riječima сова i соколъ prvobitna je onomatopeja već sasvim zatrta.

I *s* u riječima: rus. *сорока*, polj. *sroka*, slov. *sraka* i t. d. razvilo se iz palatalnoga $\widehat{k}$, kako dokazuje lit. *szarka* (Uhlenbeck Archiv f. slav. Phil. XVII. str. 629., gdje se sa slavenskim riječima dovodi u svezu skr. *cāriṣ* „neka ptica“). U stslov. imamo сврака (od *svorka), gdje je glas *v* ušao zacijelo po analogiji glagola свръчати (vidi kod Brugmanna Grundriss I.[2] str. 340—341.). Od prvobitne se onomatopeje udaljuju oblici, gdje se između *s* i *r* umeće *t* (isp. str. 71.): slov. i češ. *straka* i hrv. *stračak* pored *svračak* (pače i *strakoć*, Gjurašin I. str. 237.). Zamjenjivanjem glasa *s* sa *š* (isp. str. 63.) postalo je u hrv. *švraka*, pa dalje *švarlin;* isp. i hrv. *smračak*, gdje se *v* zamijenilo glasom *m* (isp. str. 63.). Raširene su tvorbe: hrv. *svrakoper* (Gjurašin I. str. 236) i slov. *slakoper*, iz čega se u hrv. pokvarilo: *slukoper* (ib.). Završetak je *per* taman; isp. u gornjoluž. *srokopjel* (Miklošić Et. Wtb. str. 330.).

Reduplicirane onomatopejske tvorbe rado su podložene različnim promjenama, poradi kojih se često gubi prvobitni imitativni dojam. Evo za to nekoliko primjera.

Na str. 17. vidjeli smo, da u različnim jezicima služe različni glasovi, kojima se označuje pupavčev krik. U stslov. se ova ptica zove: въдодъ, koje Miklošić (Et. Wtb. str. 396.) navodi pod „vъdodъ“. Ako uzmemo na um, da se ona u njem. zove *Wudwud* (Winteler str. 26.) i da u malorus. imamo za nju istu riječ: *удоуд* (Miklošić Et. Wtb. str. 396.), onda možemo za najstariji slavenski oblik postaviti *vŭdvŭd, iz čega je postalo *vъdvъd*, kako navodi i Budmani u Ak. rj. s. v. dab. Staroslov. *o* u въдодъ moglo se razviti lako iz ъ, ali ono je moglo doći i iz krika, isp. njem. *Hodhod* (Winteler str. 26.), t. j. krik bi bio *vŭd(v)od. Pored въдодъ dolazi u stslov. i въдидъ, gdje je *i* moglo doći samo po slobodi, s kojom se uzimaju različni glasovi u onomatop. riječima. Prema prvoj stslov. riječi imamo (bez *v)* u slov. *udod*, rus. *удодъ*. U slov. dolazi i *udeb*, gdje je *b* po disimilaciji postalo od *d* (kao u hrv. *dabar* prema stslov. бъборъ, isp. Ak. rj. s. v. dab) i *vdeb;* napokon je nestalo i ovoga *v,* te je ostalo u slov. *dab* (prema *vdab),* koji oblik dolazi i u hrv. U ovim posljednjim riječima, kako se vidi, već je posve nestalo prvobitne onomatopeje. Češ. *dud* i polj. *dudek* postalo je od interjekcije (s pokraćenom redu-

plikacijom) *du* (isp. lit. *dudutis* „pupavac“), te zato ove dvije riječi ne valja dovoditi u takvu svezu sa stslov. riječju, kao da su one postale prema njoj.

Od *per-per-, kojim se glasovima označivalo lepršanje prepelice, imamo bug. *прѣперица*, rus. *перепелъ*, polj. *przepiora* (stslov. bi bilo *прѣпер(иц)а, isp. Miklošića Et. Wtb. str. 243.). Disimilacijom su dalje nastali oblici s glasom *l*: slov. i hrv. *prepelica*, češ. *přepelice*, rus. *перепелъ*, a onda je ovo *l* po asimilaciji zamijenilo *r* u prvom slogu, i tako su nastali oblici: slov. i hrv. *plepelica*, rus. *пелепелка*. U češ. imamo još: *křepel(ička)*. U bug. *пренеруга* i *ненеруга* znači „lepir“, t. j. „der Flatternde“ (Miklošić Et. Wtb. str. 243.).

Od redupliciranoga korijena *ver- imamo u bug. *верверица*; u stslov. je *r* ispalo: вѣверица, prema čemu stoji u hrv. *vjeverica*, polj. *wiewiorka*; u češ. nalazimo protiv očekivanja *vever*. U slov. pored *veverica* dolazi i *leverica*, a u hrv. i *jeverica* (Miklošić Et. Wtb. str. 389., gdje se navode različni oblici i iz drugih slavenskih jezika). Sa slavenskom je riječju srodno lit. *vaiverė* (koje suponira *voi̯-ver), *voverė*, let. *vāvere* (Brugmann Grundriss II. str. 91. i J. Zubatý „Slavische Etymologien“, Archiv f. slav. Phil. XVI. str. 418—419.).

Prema stslov. тетрѣвь (lit. *tetervinas*, grč. τετράων, isp. i skr. *tittiras*, Brugmann Grundriss II. str. 92., isp. i Schradera Reallexikon str. 234.) dolazi u polj. protiv glasovnoga zakona: *cietrzew* i *ciecierza*. (Druge promjene u slavenskim jezicima, na koje se ovdje redovno ne obziremo, vidi kod Miklošića Et. Wtb. str. 356.)

Stslov. синица dovodi Miklošić (Et. Wtb. str. 295.) u etimologičku svezu sa *si-, od kojega je na pr. stslov. синѣти, синь „lividus“, drži dakle, da je ova ptica prozvana po svijetloj boji. Ali kad znamo, da se ona javlja glasom „sin^{3}“ (Gjurašin I. str. 217.), ne će biti pogrješka, ako njezino ime izvodimo iz ove interjekcije. U hrv. pored *sinica* (ib. str. 214.) dolazi i *sjenica*, gdje je dakle protiv zakona došlo *-je-* kao i u primjerima, što su napomenuti na str. 73. U hrv. imamo i *sinjak* (ib.), a od ovoga se razvilo preko **svinjak* (t. j. s umetnutim *v*, vidi na str. 65., i promijenivši *s* u *c*, vidi na str. 63.): *cvinjak* i *cvinjčić* (ib.). Na isti prirodni glas *sin* (ili *si*) valja svesti i češ. *síkora*, polj. *sikora*.

Za vugu bilježi Gjurašin (I. str. 231.) karakterističan krik „ju gliu“, koji je narod u nas metnuo u riječi: „Ajd, Ivo, po gljivo!“ ili: „Crvljiv gljiv, crvljiv gljiv!“ (Zbornik I. str. 7.), a u Polj-

skoj: „Złodzieju! biały kapelus!“ („Wisła“ XIV. str. 78.); isp. i opis vugina glasa kod Wintelera (str. 16.): „piripiriol“, prema kojemu je njem. riječ *Pirol*. Kako se iz svega ovoga vidi, za vugin je krik najznačajniji glas *l;* zato držim, da su od slične interjekcije potekle slavenske riječi, koje Miklošić (Et. Wtb. str. 379.) skuplja pod „velga“: stslov. влъга, češ. *vlha*, polj. *wilga*. U slov. imamo *volga*, u polj. dolazi i *wywilga*, koji je oblik očito redupliciran, a pošto je prvo *v* ispalo: rus. *иволга*. Isp. i lit. *volungė*. Prema stslov. slogotvornome *l* moralo je u hrv. postati *u: vuga*, u kojemu je obliku posve nestalo prvobitne onomatopeje; u Crnoj Gori ima i *fuga* (isp. Maretića Gram. i stil. § 71.).

Prema stslov. скворьць, koje Miklošić (Et. Wtb. str. 305.) s pravom izvodi od onomatop. korijena *skver-, imamo: hrv. *skvorac*, rus. *скворецъ* i t. d., ali se od ovoga tipa udaljuju riječi, u kojima se *s* zamijenilo sa *š:* slov. *škvorec*, rus. *шкварокъ* (tu je i *a* protiv očekivanja mjesto *o);* dalje riječi, u kojima je nestalo glasa *v:* slov. *skorec* i *škorec*, bug. *шкорецъ*, polj. *skorzeń* i *śkorzek*, i napokon riječ, u kojoj je preko *švorak postao u hrv. *čvorak* (t. j. *š* se zamijenilo glasom *č;* isp. str. 63.). Još više je promjena doživjela riječ, koja u stslov. glasi сковраньць (ševa) i koju Miklošić izvodi od korijena *skver- (Et. Wtb. str. 306.). Prema stslov. obliku imamo u polj. *skowronek*, dok u bug. nalazimo već *сколоврапецъ*, u češ. *škobrunek*, a u rus. *щеворонокъ* i *жаворонокъ;* slov. *škrjanec* i češ. *skřivan*.

Od onomatop. korijena *verb- (za koji Miklošić Et. Wtb. str. 394. poradi lit. *žvirblis* misli da je postao od *zverb-; *b* će ovdje biti determinativ) imamo u stslov. врабии, врабьць i prema tome hrv. *vrabac*, slov. *vrabec*, rus. *воробей* i t. d. U nekim je jezicima otpalo *v:* bug. *рабецъ*, hrv. *rebac*. Crnogorsko *srabac* dobro tumači Maretić (Gram. i st. § 92.) ovako: „... obliku *vrábac* dodato je na početku *s*, a onda je iz oblika *svrabac* izbačeno *v*, kako se onamo govori i *srâb* mjesto *svrâb*“. Pored hrv. *rebac* (Gjurašin I. str. 152.) dolazi i *orebac* (ib.), koje je moglo postati od *vorebac, od čega je otpao glas *v*, kao i u *rebac*.

*

7. Kako se vidi iz dojakošnjega razlaganja, glasovne promjene, po kojima se onomatopejske riječi često veoma udaljuju od svoga prvobitnoga oblika, dolaze poglavito kod imenica. Glagoli nijesu podvrgnuti takvim promjenama, a to se i lako razumije, kad se pomisli na to, da su u prvom redu oni nosioci onomatopeje, kod

njih se ona — po samoj prirodi glagola — najbolje osjeća i zato se ne kvari. No kod onomatopejskih imenica za životinje može se poći i dalje od promjena, o kojima smo dosada govorili.

Pupavac zove se hrv. (kaj.) i *dedek;* za ovu se riječ kaže u Ak. rj.: „Postaje udvajanjem ptičjega glasa *dek.*“ Ako pogledamo u različnim jezicima različne onomatopejske riječi za pupavca, ne ćemo naći nijednoga primjera, da bi se njegov krik nasljedovao glasom *e*. Kajkavski naziv za tu pticu *dedek* očito znači „djed“, kako se lijepo vidi iz drugoga naziva za tu pticu: *krbodjed.* Pitamo li se, zašto je narod pupavca nazvao „djedom“, valja odgovoriti ovo: Vidjeli smo na str. 77., kako je od negdašnjega **vŭdvŭd* glasovnim promjenama u slov. postalo *udeb*, a sudeći po hrv. *dab*, bio je i oblik *deb* (gdje *e* ili *a* stoje prema stslov. ъ). Ovakav oblik *deb* lako je izazvao (s pomoću asimilacije) oblik *ded* i od toga dalje *dedek*. Tako je u povodu onomatop. riječi *deb* postala naoko nova riječ za pupavca, t. j. na prvi se pogled čini, kao da se pupavac zove i *dedek*.

Sad ću navesti više ovakvih primjera, i to poglavito iz hrvatskoga jezika, jer iz njega imam ponajviše dijalektičke građe, a ovakvi se pojavi i nalaze naročito u narječjima.

Hrv. *stričak* (cvrčak) izvodi Daničić (Osnove str. 280.) od iste osnove, od koje je i *stric*. Na boljem je putu Iveković (Rj. s. v.), kad pita: „nije li zar onomatopoeticum od glasa *stri?*“ Isporedimo li različne onomatopeje za cvrčka (vidi na str. 26.), lako ćemo dopustiti, da je prema *cvrčak* nastalo i *stričak*, i tako se osnova ove riječi slučajno sastala s osnovom za riječ *stric*. Pored toga imamo u hrv. i *stričić*, koje znači i „patruelis“ i „cvrčak“. Isp. u češ. interj. *strýc! strýc!* za vrapca, gdje se zacijelo misli na riječ *strýc* (Vetter), dok interj. nasljeduje vrapčji glas.

Prema glasu „zit“ (Winteler str. 12., isp. lat. *zinzilulare)* dolazi u hrv. *cice*, a ova (ili slična) riječ s glasom *c* na početku bila je po mome mišljenju povod, što je poznata ptičica nazvana *carić*. Imajući ovu riječ narod je u Crnoj Gori prema njoj nekom asocijacijom predodžbî mogao rečenu ptičicu prozvati i *popić*.[1]

Vuga se javlja glasom „piripiriol“, prema čemu imamo lat. *oriolus*, njem. *Pirol;* prema tome načinjeno je u hrv. za nju ime *uroš* (Gjurašin I. 230.), t. j. dovedena je u svezu s imenom *Uroš*.

[1] Isp. Maretića Gram. i stil. § 48a, gdje se upozoruje na pojav, o kojemu je ovdje riječ, pri primjeru, kako je od *daždevnjak* postalo *duždevnjak*, t. j. doveden je gušter u svezu s mletačkim duždom.

U Dubrovniku se sojka zove *maruša*, dakle po imenu *Maruša*, a prozvala se tako zacijelo po kriku „margolf“ (Winteler str. 15.), po kojemu je i njem. *Markolf*, ime za sojku.

Za njem. *Mieze* (ipokoristik za mačku) navodi Kluge (Et. Wtb.[6] str. 269.) dva mišljenja: ili je to ipokoristik od ličnoga imena Marija, ili je mlada onomatopeja kao i tal. *micio* i druge srodne romanske riječi. Ja držim, da je jedno i drugo, t. j. poznati glas mačke bio je povod, da se odabrao upravo ovakav ipokoristik. Ovo sam spomenuo zato, što je i Miklošić (Et. Wtb. str. 179.) riječi: hrv. *mačka*, *maca* i t. d. tumačio kao ipokoristike od Marija. Vidjeli smo na str. 43., da to nijesu nikakvi ipokoristici, već su te riječi izvedene od mačjega glasa.

Rus. *мишка* (lit. *meszka)* „medvjed“ bit će ipokoristik „Michelchen“, a postao je u povodu riječi, koja u stslov. glasi мечька (rus. *мечка)*.

Pored rus. *павъ* (stslov. павъ, koja je riječ u slav. pozajmljenica, isp. lat. *pāvo* i dr.) nahodimo i *павлинъ*, a to je upravo ime *Павлинъ*.

Na str. 28. pokazano je, da se žaba javlja glasom, koji se nasljeduje na pr. u bug. *квакамъ*, hrv. *gračati* i t. d. Prema ovakvim riječima moglo je u hrv. postati ime za žabu: *gatalinka* (Nast. Vjesnik V. str. 304.), — ako nije to ime dobila po narodnom vjerovanju, da pogađa („gata“) kišu. Od *gatalinka* razvilo se dalje ime za žabu: *katoličanka* (ib.), t. j. dovedena je u svezu s „katolički“.

Glas zmijin u svim se jezicima nasljeduje sibilantima, na pr. grč. συρίζω, lat. *sibilare*, rus. *сикать* i t. d. Prema ovakvim glagolima imamo u hrv. ime za zmiju: *sisavka* (Nast. Vjesnik V. str. 300.), pri čemu se već pomišlja na „sisati“, i to je moglo dati povod narodnome vjerovanju o zmiji, koja sisa krave: *kravosъsica — *kravosica — kraosica (Maretić Gram. i st. § 99.); isp. sprijed *krbo-djed* (pupavac), gdje se također riječ *djed* združila s drugom osnovom.

Od hrv. *vrabac* postalo je u Dubrovniku metatezom *bravac*, i tako je ime za pticu dovedeno u svezu s imenom za svinju.

Prema hrv. *sjenica*, za koju smo na str. 78. rekli da je onomatopejskoga izvora, načinjeno je *jasenica* (Nast. Vjesn. VII. str. 155.), t. j. pri toj se izmjeni pomišlja na *jasen*.

Hrv. *strnadica*, češ. *strnad*, polj. *sternad* tumačim ja ovako: Njezin glas bilježi Gjurašin (I. str. 145.) „cirr“ (isp. njem. *Zirlammer)*; prema takvoj ili sličnoj interjekciji postalo je preko *crnadica: *srnadica, a onda je između *s* i *r* došlo *t*, i tako je riječ *strnadica* dovedena u svezu sa *strn.*[1]

Od hrv. *drozd* postalo je disimilacijom: *grozdač* (Nastav. Vjes. VII. str. 149—150.), te se pri toj riječi misli na *grozd;* isp. još druge izmjene: *grozgač* i *drazgović*, pa *brozg* (ib.).

Brglijez se javlja glasom „sit“ (Winteler str. 17.), prema kojemu dolazi lat. *sitta;* slična je interjekcija zacijelo bila povod, da se ta ptica u hrv. prozvala *sirnjak*, a sad narod tumači taj naziv tako, da brglijez „rado jede sir!“ (Nast. Vjes. VII. str. 151.).

Za hrv. *ušara* piše Daničić (Osn. str. 109.) da joj je osnova u *uho*, a prema tome veli Iveković (Rj. s. v.): „kao uhata ptica“. To je po mome mišljenju narodna etimologija, koja tu riječ sada tako tumači, pošto se već zaboravilo, da je ona negda glasila *hušara, a to lijepo odgovara mnogim drugim riječima, što su nastale od interj. *hu*, kojom se označuje sovin krik (vidi na str. 18.).

Neki se cvrčak u hrv. zove *crnjak* (Nast. Vjes. V. str. 188.), i čovjek bi mislio, da je tako prozvan po crnoj boji; ali ako uzmemo na um, da pored *cvrčak* imamo i *crčak*, onda ćemo lako dopustiti, da se iz ovoga posljednjega oblika mogao razviti oblik *crnjak*.

Od hrv. *stršen* načinjeno je *kostreš* i tako je po narodnoj etimologiji dovedeno ovo ime u svezu s *kostriješiti se* (ali valja primijetiti, da su riječi *stršen* i *kostriješiti se* potekle iz istoga izvora).

Prema stslov. штоуръ imamo u hrv. *šturak* i *šćurak;* pošto je od ove riječi otpalo *š*, ostalo je *ćurak* (Nast. Vjes. V. str. 188.), i pri tom se jamačno misli na budiju *(ćúrak)*, a ne na poznatu haljinu *(ćürak)*.

Od hrv. *brglijez* načinjeno je u Slavoniji *brzelj*, t. j. kao „brza“ ptica. Slično se dogodilo u slov., gdje se srvnjem. pozajmljenica *gībitz* (danas *Kibitz)* „vivak“ u obliku *gibec* danas shvaća kao da je u svezi s glagolom *gibati (se)*. I hrv. *vivak* (isp. str. 20.) bit će da se gdje dovodi u svezu s glagolom *vivati se* (purgare se), koja je riječ u ostalom također onomatopejska.

[1] Drukčije tumači Maretić Gram. i stil. § 95a; isp. Miklošića Et. Wtb. str. 322., gdje se navode polj. oblici: *strzynadl*, *trznadl* i donjoluž. *tśnarl'*, *śnarl'*.

Za ševin je glas u hrv. zabilježena interj. *cii*, a prema ovoj (ili sličnoj) interjekciji dobila je ševa ime *sijač* (Iveković-Broz Rj.), i tako je dovedena u svezu sa *sijač* (sator).

I prema onim riječima, kojima narod opisuje ptičje glasove, može kadšto postati naziv za pticu.

Rečeno je na str. 78., da narod opisuje vugin pjev riječima: „Ajd, Ivo, po gljivo!“, a kada to znamo, bit će nam jasno, zašto se u hrv. vuga zove i *gljivarica*, *gljivarka*, *gljivač* (Nast. Vjesnik VII. str. 151.).

U hrv. Zagorju kažu za cvrčka da u vinogradu, kad grožđe dozrijeva, pjeva: „crn-bil, crn-bil“, a u bug. se cvrčak zove *чрнбилг*, očito po navedenom opisu njegova glasa. On je u hrv. prozvan *zrikavac* (ili *zrijavac*), jer „pred jesen viče: zri“ (Vuk Rj. s. v.), a interj. *zri* pravo tumači Iveković (Rj. s. v.) kao imperativ od glagola *zreti*.

U slov. se prepelica zove *podpodanka*, *podpodik* i *podpoda*, hrv. *podpodanjka*, koje su sve riječi potekle iz opisa njezina glasa: „pod podom“ (Nast. Vjesnik VII. str. 154.: „pod podon“). Isp. i glagole, koji su tako postali od opisa prepeličina glasa: slov. *podpodankati*, *petpedikati* (od interj. *petpedi*, t. j. „pet pedi“), češ. *podpolíkati* (od interj. *podpoli* t. j. „pod pole“), za jarebicu: hrv. *četrkati* (od: *četr-četr*, t. j. „četiri“) i *četverikati*.

Zašto se golub zove hrv. *prokletac* (Nast. Vjes. VII. str. 154.), bit će nam odmah jasno iz opisa njegova glasa: „Šta ti tu činiš, *prokleti* pope, kod tuđe žene, kod tuđe đece?“ (Kad grivnjaš [golub] guče kažu da govori ovako). Vuk. Posl.[1] Jedna se vrsta goluba zove *sijlukac* (Nast. Vjes. VII. str. 154.), jer „pjeva s proljeća: sij luk, sij luk!“

Za neku vrstu šljuke piše Gjurašin (II. str. 260.) da se javlja „kao da čujemo kozu gdje mekeće“; odatle su nam razumljiva imena za šljuku: *bekačin*, *prkačin* (ib. str. 259.). Ali iz ove sličnosti između glasa u jedne i druge životinje poteklo je to, da se šljuka prozvala *kozica* (ib. str. 260.). — Pribilježio sam još nekoliko primjera ovakvoga izjednačivanja.

Za bukavca veli Gjurašin (I. str. 226.): „Običan je njegov glas nalik na gavranov ... U vrijeme parenja u velike nalikuje na riku bika, samo je još jači.“ Prema tome prozvan je bukavac i *bik*

[1] Drukčije tumači riječ *prokletac* narod oko Jasenovca: golub je tako nazvan, jer „*proklinje* kozu, koja mu je 'orušila' gnijezdo“ (Nast. Vjes. VII. str. 154.).

*

(ib. str. 225.). Drugima se opet činio njegov glas nalik na glas b u b n j a, te su ga nazvali *bubnjar* (ib. str. 225.). U polj. se o golubu upotrebljava glagol *bębnić*, a u malorus. se pupavac zove *бубник* (Miklošić Et. Wtb. str. 18.).

Prema glasu „krek²“ (Gjurašin II. str. 252.), prema kojemu je grč. κρέξ i lat. *crex*, imamo u hrv. *krešteljˇ* (ib.) i pošto je otpalo *k* (isp. str. 66.) i glasovi se malo izmijenili: *recelj;* u povodu ove riječi on se prozvao i *rezovac* (ib.), tobože od „rezati“. Slična je apercepcija njegova glasa mogla izazvati to, da se on u hrv. prozvao i *prdavac* (ib.). Za nj piše Gjurašin (ib.) da ga „hrvatski seljaci oponašaju: pet-šest“, a ovim se riječima nasljeduje poznata melodija, koju izvode kose, kad se njima kosi; tako se ta ptica dostala imena *kosac* (ib.).

Za neku pticu piše Gjurašin (I. str 115.): „Slovima bi ga (t. j. njezin glas) mogli prikazati po prilici kao: ‚cilp, calp, cilp cilp calp, cilp calp cilp!‘ Taj pjev sjeća na zvuk, što ga čujemo, kad slušamo iz daleka kovanje kovača, zašto mu je i u hrvatskom Zagorju dao narod ime *kovač.*“

Kad mačka vrči, veli se hrv. da *prede,* jer je glas, koji pri tom ispušta, sličan glasu, kad se prede.

Isp. još glagole: hrv. *drobuljiti* (o slavuju), t. j. drobno (sitno) pjevati, i *grljukati* (također o slavuju), gdje se misli na „grlo“; i u njem. se za pjevanje slavujevo veli: *gurgeln.*

*

8. Napokon ću spomenuti, da onomatopejske riječi za životinje često služe u p r e n e s e n o m značenju za l j u d s k i g o v o r. Budući da je to pojav dovoljno poznat, bit će dosta, da iz velikoga mnoštva primjera, koji bi se za nj mogli navesti, odaberem samo nekoliko potvrda.

Za ovčji glas znamo da se nasljeduje interjekcijom *ble* (na pr. hrv. *blejati);* od iste interj. (s pokraćenom reduplikacijom) imamo u hrv. *blebetati,* koji glagol služi za glas janjeta, a ujedno znači „brbljati“ (isp. i *blebetaš* „blaterator“ i dr.). Tako se često uzimaju onomatop. riječi za životinje, kad se hoće kazati, da tko b r b l j a, na pr. slov. *bekati* (u pravom značenju: o ovci), hrv. *kakoćati* (pr. zn.: o kokoši), *kreketati* (pr. zn.: o žabi), rus. *вавакать* (pr. zn.: o prepelici), češ. *kodkodákati* (pr. zn.: o kokoši), polj. *gdakać* (pr. zn.: o kokoši) i t. d. Ovako treba tumačiti i hrv. *kuretati* (blaterare), *kuretalo* (blebetaš), t. j. te riječi dolaze od korijena, od ko-

jega je i stslov. коуръ „pijetao“ (isp. str. 51.), pa *kuretati* znači: brbljati kao pijetao.

U prenesenom značenju upotrebljavaju se naše riječi često za bučni govor više čeljadi, na pr. rus. *гагакать* (pravo značenje: o guskama), polj. *skrzekotać* (pr. zn.: o žabama, pticama), hrv. *grakati* (pr. zn.: o gavranu) i *grájati* (pr. zn. u: *grȁjati* „o gavranu“, isp. Ak. rj. s. v.); u slov. *grajati* znači „svađati se, koriti“, rus. *грять* „lärmend spielen, laut tollen und toben, aus vollem Halse lachen“, a bug. *грай* „melodija“. Iz prenesenoga značenja u rus. lako razumijemo, što od istoga korijena, koji je u ovim riječima, potječe i stslov. игръ, hrv. *igra* i t. d. (isp. Miklošića Et. Wtb. str. 95., a za glas *i* str. 136.). Za razvoj značenja isp. skr. *rasati* („brüllt, wiehert“) i *rāsas* „neka pastirska igra“ i „igra uopće“ (Uhlenbeck Et. Wtb. str. 249.).

Takvim se metaforama i inače karakterizira ljudski govor, na pr. hrv. *bumbarati* (o bumbaru): „promuklo govoriti“, češ. *kuňkati* (pravo značenje: o žabi): „govoriti kroz nos“, rus. *рявкать* (pr. zn.: o psu): „na nekoga se razvikati“, slov. *siketati* (pr. zn.: o zmiji): „govoriti ljuto i zlobno“, bug. *рукамъ* (pr. zn.: o govedu): „jako vikati“, hrv. *gukati* (pr. zn.: o golubu): „polagano govoriti kome u uho“, *zuknuti* (pr. zn.: o kukcima): „on mi nešto zuknu“ (u uho) i t. d.

Pojam „nerazumljivo govoriti, tepati, mucati“ također se katkada izriče onomatop. glagolima za životinje, na pr. slov. *babljati* (pr. zn.: o ovci), *blejati* (pr. zn.: isto), češ. *blekati* (pr. zn.: isto), slov. *čeketati* (pr. zn.: o svrakama), rus. *мурлыкать* (pr. zn.: o mački), češ. *kdákati* (pr. zn.: o kokoši) i t. d. Iz značenja „tepati“ i t. d. lako se razvilo značenje „budala“, pa tako imamo na pr. hrv. *blȅka* (pr. zn.: balatio, o ovcama): „budala“, isp. *blejati* (pr. zn.: o ovci): „zijati, kad se tko zagleda u što ne znajući što je ili ne misleći... Bleji kao june“ (Iveković-Broz Rj.). Tako od riječi, kojima se označuje glas goveda (na pr. hrv. *bukati*), valja izvoditi hrv. *buljiti*: „izvaljivati oči“, t. j. „gledati kao govedo“.

Posve su blizu značenja „tepati“ i „nijem“ (isp. njem. *stammeln* i *stumm*, Kluge Et. Wtb. str. 375., isp. i skr. *mūkas* „nijem“ i grč. μυκάομαι „o govedu“, lat. *mutus* i *mussare* i dr., Uhlenbeck Et. Wtb. str. 228.); zato se kadšto upotrebljavaju onomatop. riječi u prenesenom značenju, kakvo je u primjerima: rus. *пикать* (pr. zn.: o pticama): ни пикнуть „nicht mucksen!“, tako i u češ. „ani nepikni!“, polj. *piknąć*, hrv. *pisnuti* i dr. Najviše dolaze takvi iz-

razi u obliku interjekcije, na pr. rus. *гугу́:* ни гугу́: „ni riječi više!“ (pravo će značenje interj. biti: o golubu); polj. ani *be* ani *me* (veli se o čovjeku, koji ništa ne govori), gdje su ove interj. očito pozajmljene od ovčjega glasa; tako i hrv. *be* u *beknuti* (na pr. „ne zna ni beknuti, t. j. ne zna ništa, ni progovoriti“) ja ne bih izvodio od slova *b*, kako se čini u Ivekovića-Brozovu Rj. (s. v.), već od interj. *be,* kojom se označuje ovčji glas i od koje imamo glagol *beknuti.*

Kako se iz ovo nekoliko primjera vidi, za ljudski se govor u prenesenom značenju upotrebljavaju riječi od onih životinja, koje su čovjeku najbliže, na pr. ovca, kokoš, guska, pas, govedo i t. d. Takvim se riječima služi poglavito trivijalni govor (isp. Maretića Gram. i stil. str. 678.) u svakom jeziku. Ove su metafore zanimljive zato, što nam lijepo objašnjuju onaj pojav u jezicima, da riječi, koje prvobitno označuju životinjske glasove, kad se prenesu na ljudski govor, izgube kadšto svoje pravo isprvično značenje te dalje služe samo za ljude. Na pr. prema stslov. блѣѭти (o ovci), stvnjem. *bellan* (o psu) i t. d. imamo od istoga korijena lit. *balsas* samo sa značenjem „glas“ i *byla* „govor“, skr. *bhāṣ-* (*bhāl-s) „govoriti“ (pored *bhaṣ-* „lajati“); prema skr. *rasati* (o govedu, konju) imamo u got. *raz-da* sa značenjem „govor“; prema staronor. *jar-ma* (o ovci) dolazi u lat. *orare* „govoriti, moliti“; prema lit. *rėkiu* „vikati“: stslov. рєщи i t. d. (isp. Per Perssona o. c. str. 244.). No budući da ovaj pojav nije stegnut samo na riječi za životinjske glasove, govorit ću potanje o njemu na drugom mjestu, u svezi s drugim onomatopejskim riječima.

O staroj zagrebačkoj trgovini.

*Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 18. listopada 1893.**

† PRAVI ČLAN IVAN TKALČIĆ.

(Svršetak.)

U XV. vieku ako nije bilo znatnih sporova o maltarini i pijacovini, ili u obće o zagrebačkom sajmu i njegovoj tržnoj pristojbi izmedju kaptola zagrebačkoga i gradske obćine, ipak ih bijaše u obće dosta, koji su sa zagrebačkom trgovinom bili u što užoj svezi. Primjera radi napominjem, kako je u Zagrebu za trajanja triju velikih sajmova: Markova, Margaretinja i Stjepanja bio čvrsto odredjen tako zvani „božji mir“ (treuga Dei) izmedju jedne i druge jurisdikcije; ipak i taj mir bude u XV. vieku često povriedjen, da, i na krvav način. Spominje se naime, da je g. 1422. za margaretskoga sajma, tempore treugarum, kaptolski sudac Gjuro sa svojom četom nasred trga zagrebačke gradjane i ljude iztukao, izranio i oplienio, izsjekao kola i jarmove, a zasužnjene gradjane držao u Popovu tornju zatvorene, dok mu se svidjelo.

Tužniji se slučaj sbio god. 1422., kad je u borbi izmedju gradske obćine i kaptola zaradi priepornoga zemljišta „Krog“ bila trajna parba, pa je u nedjelju pred Margaretinjem gradska obćina po svojih izaslanicih sakupljenomu kaptolu u sakristani stolne crkve zabranila, da ne smije ni za živu glavu požeti usjeva na Krogu, jer će im se obćina oprieti; zato je odmah sutradan, za velikoga godišnjega sajma, kaptol zagrebački oboružao svoje ljude, a na glas zvonâ stolne crkve činio na grad juriše od podneva do mraka, a opet dan zatim od zore do mraka, tako da je na prelazu kod Krvavoga mosta

* Rasprava se po zaključku historičko-filologičkoga razreda od 5. prosinca 1906. priopćuje onako, kako je nađena u ostavštini piščevoj, ako i nije dovršena.

bilo mnogo ljudi strjelicami ranjenih i ubijenih, dok su gradjani u isto doba jurišali na Kaptol. God. pak 1432. ubilježeno je, da je kanonik Nikola Celjski, u sajmeno margaretsko doba, susretavši na javnom mjestu gradjanina i mesara Marka, na smrt ga iztukao; a napokon, opet za margaretskoga sajma g. 1475. ubilježeno je, da su gradski stanovnici po naputku gradskoga sudca Blaža nasrnuli na kaptolske ljude, kad su se s gradske občine vraćali kući, pa su ih s napetimi lukovi progonili do samih kaptolskih vrata i izbacili za njimi mnogo strjelica; tom sgodom ubiše jednoga kaptolskoga stanovnika a više ih raniše.

Da su i sami pobirači tržne pristojbe, naročito tridesetnice, vrlo često izazivali javan sukob svojom surovošću, spomenuh ondje, gdje progovorih o zagrebačkoj tridesetnici, naime: g. 1436. kad se kriomčarila roba, za koju bi se imala plaćati tridesetnica, pa i onaj sukob, što ga izazva g. 1465. naprasiti tridesetar Ivan Marathi; dok nam nije točno poznat razlog, s kojega je gradska občina na pritužbu nekoga Mihovila, trgovca iz Modruša, dala uhvatiti kaptolskoga maltara Tomu i dugo ga vremena držala u zatvoru, a napokon ga pustila na slobodu uz uvjet: da se kaptol izjavi, da se zaradi toga utamničenja ne će nikada parbiti s občinom, i da kaptol izposluje u toga svoga maltara, da izda pismeno vlastoručno očitovanje, da zaradi ovoga zatvora ne će ni on nikada občinu tužiti a niti ovlastiti kojega rodjaka, da je on tuži, pače da ne će toga radi ni progoniti ikojega gradjanina ili mu štetu zadavati.

Ali zato izvan Zagreba imadjahu zagrebački trgovci za XV. vieka silnih boraba s veleposjednici i plemići po Hrvatskoj, koji su ponajviše s kraljevskom dozvolom imali malte po svojih imanjih, kuda je naime vodio državni drum, pa su zaradi njihove obično prekomjerne maltarine dolazili trgovci u težke sukobe, izgrede, a kadkad i do rana.[1] Gradjani se dakle zagrebački pritužiše saboru februara 1481. po svojem izaslaniku Ivanu Požegaju na sve dotadanje nepravde, nanesene im od raznih plemića i na raznih maltah za robu njihovu, od koje su inače kraljevskimi privilegiji bili oprošteni od plaćanja, i zamoliše, da se u tom nešto odredi i njih

[1] N. pr. ban Nikola Seč pismom izdanim u Zagrebu na 20. jula 1367. veli, da su se pritužili koprivnički trgovci, kako plemić Stjepan, sin bana Mikića, na svojih posjedih Gjurgjevcu, Suhodolu, sv. Jalžabeti od njihove trgovine, za koju su obično plaćali dva dinara, traži po četrdeset i više dinara.

O staroj zagrebačkoj trgovini.

*Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 18. listopada 1893.**

† PRAVI ČLAN IVAN TKALČIĆ.

(Svršetak.)

U XV. vieku ako nije bilo znatnih sporova o maltarini i pijacovini, ili u obće o zagrebačkom sajmu i njegovoj tržnoj pristojbi izmedju kaptola zagrebačkoga i gradske obćine, ipak ih bijaše u obće dosta, koji su sa zagrebačkom trgovinom bili u što užoj svezi. Primjera radi napominjem, kako je u Zagrebu za trajanja triju velikih sajmova: Markova, Margaretinja i Stjepanja bio čvrsto odredjen tako zvani „božji mir“ (treuga Dei) izmedju jedne i druge jurisdikcije; ipak i taj mir bude u XV. vieku često povriedjen, da, i na krvav način. Spominje se naime, da je g. 1422. za margaretskoga sajma, tempore treugarum, kaptolski sudac Gjuro sa svojom četom nasred trga zagrebačke gradjane i ljude iztukao, izranio i oplienio, izsjekao kola i jarmove, a zasužnjene gradjane držao u Popovu tornju zatvorene, dok mu se svidjelo.

Tužniji se slučaj sbio god. 1422., kad je u borbi izmedju gradske obćine i kaptola zaradi priepornoga zemljišta „Krog“ bila trajna parba, pa je u nedjelju pred Margaretinjem gradska obćina po svojih izaslanicih sakupljenomu kaptolu u sakristani stolne crkve zabranila, da ne smije ni za živu glavu požeti usjeva na Krogu, jer će im se obćina oprieti; zato je odmah sutradan, za velikoga godišnjega sajma, kaptol zagrebački oboružao svoje ljude, a na glas zvonâ stolne crkve činio na grad juriše od podneva do mraka, a opet dan zatim od zore do mraka, tako da je na prelazu kod Krvavoga mosta

* Rasprava se po zaključku historičko-filologičkoga razreda od 5. prosinca 1906. priopćuje onako, kako je nađena u ostavštini piščevoj, ako i nije dovršena.

bilo mnogo ljudi strjelicami ranjenih i ubijenih, dok su gradjani u isto doba jurišali na Kaptol. God. pak 1432. ubilježeno je, da je kanonik Nikola Celjski, u sajmeno margaretsko doba, susretavši na javnom mjestu gradjanina i mesara Marka, na smrt ga iztukao; a napokon, opet za margaretskoga sajma g. 1475. ubilježeno je, da su gradski stanovnici po naputku gradskoga sudca Blaža nasrnuli na kaptolske ljude, kad su se s gradske občine vraćali kući, pa su ih s napetimi lukovi progonili do samih kaptolskih vrata i izbacili za njimi mnogo strjelica; tom sgodom ubiše jednoga kaptolskoga stanovnika a više ih raniše.

Da su i sami pobirači tržne pristojbe, naročito tridesetnice, vrlo često izazivali javan sukob svojom surovošću, spomenuh ondje, gdje progovorih o zagrebačkoj tridesetnici, naime: g. 1436. kad se kriomčarila roba, za koju bi se imala plaćati tridesetnica, pa i onaj sukob, što ga izazva g. 1465. naprasiti tridesetar Ivan Marathi; dok nam nije točno poznat razlog, s kojega je gradska občina na pritužbu nekoga Mihovila, trgovca iz Modruša, dala uhvatiti kaptolskoga maltara Tomu i dugo ga vremena držala u zatvoru, a napokon ga pustila na slobodu uz uvjet: da se kaptol izjavi, da se zaradi toga utamničenja ne će nikada parbiti s občinom, i da kaptol izposluje u toga svoga maltara, da izda pismeno vlastoručno očitovanje, da zaradi ovoga zatvora ne će ni on nikada občinu tužiti a niti ovlastiti kojega rodjaka, da je on tuži, pače da ne će toga radi ni progoniti ikojega gradjanina ili mu štetu zadavati.

Ali zato izvan Zagreba imadjahu zagrebački trgovci za XV. vieka silnih boraba s veleposjednici i plemići po Hrvatskoj, koji su ponajviše s kraljevskom dozvolom imali malte po svojih imanjih, kuda je naime vodio državni drum, pa su zaradi njihove obično prekomjerne maltarine dolazili trgovci u težke sukobe. izgrede, a kadkad i do rana.[1] Gradjani se dakle zagrebački pritužiše saboru februara 1481. po svojem izaslaniku Ivanu Požegaju na sve dotadanje nepravde, nanesene im od raznih plemića i na raznih maltah za robu njihovu, od koje su inače kraljevskimi privilegiji bili oprošteni od plaćanja, i zamoliše, da se u tom nešto odredi i njih

[1] N. pr. ban Nikola Seč pismom izdanim u Zagrebu na 20. jula 1367. veli, da su se pritužili koprivnički trgovci, kako plemić Stjepan, sin bana Mikića, na svojih posjedih Gjurgjevcu, Suhodolu, sv. Jalžabeti od njihove trgovine, za koju su obično plaćali dva dinara, traži po četrdeset i više dinara.

u prvanje pravo uzpostavi, što sabor jednoglasno i odobri. Ovaj saborski zaključak predložen bude kralju Matijašu, koji izpitavši, što je u stvari, pronadje: „quod in quibusdam tributorum predictorum valde iniuste inconvenienterque et superflue exacciones a pretergredientibus cum mercanciis et aliis questoribus habite fuere, ex eisdem quedam iusta et recta, quedam vero iniusta et superflua et proscripcione comitum et judicum nobilium juratorumque assessorum ipsius congregacionis condempnata existere"; pa da se taj priepor jednom za vaviek stalno uredi, naloži kralj svomu palatinu Mihalju Orzagu de Gwth i kraljevskomu sudcu Stjepanu Bathoru, da se sazove sabor kraljevine Slavonije. Zato ga ban Ladislav Egervari i sazove početkom maja 1481. u Križevce, na kojem napokon stvoriše i proglasiše mitnički cjenik za robu, koja po toj kraljevini prolazi maltom; i to:

Od jednih kola savijena sukna, jednu forintu; — od kola natovarenih nesavijenim suknom, pol forinte; — od svilene tkanine i vrednijih talijanskih rukotvorina, zatim od ulja, smokava i ostalih južno-talijanskih plodova, od svake funte četiri dinara; — od limuna i naranadža, od funte dva dinara; — od kola natovarenih brušenimi mačevi, pol forinte; — od kola natovarenih kamenom soli, ako bude sto [funti[1]?] kamene soli, četiri dinara; bude li više od sto [funti[1]?], četiri dinara i kamen soli, bude li pak manje, takodjer četiri dinara; — od svakih kola sitne ili morske soli, pol mjere, ili po zagrebačkoj mjeri „četvrtinka" (vagana) i jošte četiri dinara; — od kola nasoljenih riba, sedam dinara; — od kola svježih riba, četiri dinara; — od kola suhih riba, sedam dinara; — od kola natovarenih pšenicom ili drugim kojim žitom, četiri dinara; — od kola natovarenih vinom ili pivom, četiri dinara; — od kola natovarenih suhom slaninom ili suhom svinjetinom, četiri dinara; — od kola natovarenih voskom, četiri dinara; — od kola natovarenih kožami, četiri dinara; — od kola natovarenih lojem, četiri dinara; — od kola natovarenih lanom, četiri dinara; — od kola natovarenih platnom, četiri dinara; — od kola natovarenih bielim suknom, prozvanim „darovec", četiri dinara; — od kola natovarenih medom, četiri dinara; — od kola natovarenih špagom ili užeti, četiri dinara; — od kola natovarenih lonci ili drugim lončarskim posudjem, četiri dinara; — od kola natovarenih posto-

[1] Tu nije u rukopisu pok. akademika mjera napisana. — *Primjedba akad. tajništva.*

larskom robom, četiri dinara; — od kola, koja voze malvasiju, dvanaest dinara; — od jednoga teretnoga konja kakove mu drago robe, dva dinara; — od dvokolice natovarene kakovomgod robom, dva dinara; — od vola, dinar; — od svinje i krave, pol dinara; — od nepodkovana konjića i ždrebeta, dinar; — od velikoga konja sedlanika, četiri dinara; — od pet ovaca, dinar; — od sira, jaja i sličnih stvari, što ih žene nose na glavi, pol dinara; — od pilića, kad ne vriede deset dinara, ne plaća se ništa, a kad toliko vriede, pol dinara; — od pješaka trhonoše, dinar; — od pješaka, koji ne nosi tereta, pol dinara; — od dvadeset koza, dinar; — od dvadeset odojaka, dinar; — od dvije prazne bačve, dinar; — od tri badnja, dinar; — od većih košara, „zator" zvanih, što ih mužkarac nosi, dinar; — od škoranja i cipela, i to: od pet pari škoranja a od deset pari cipela, pol dinara; — od dva brušena mača, dinar; — od četiri nebrušena mača, dinar; — od novih kola, dinar; — od nove dvokolice, pol dinara; — od lemeša, sjekira, motika, lopata, svrdala, kosa, po funtih pol dinara; — od voća koje mu drago vrste neka se uzme dolična pristojba; — od mesara, kad prodati mogu i meso i kožu, dinar, a kad to ne mogu, pol dinara; — od jednoga jagnjeta ili jareta ili od dvoje; od svakojake peradi, od jednoga ili dva odojka; od kamena soli, od zeca: neka se maltarina na silu ne uzima, kad se koje od njih ne može prodati za manje od dvanaest dinara, a kad se za toliko može prodati, tada pol dinara; — solari, kad im kupljena sol ne vriedi dvanaest dinara, nijesu dužni platiti maltarine; — od mača, pol dinara; — od strjelice, pol dinara, i od štita, pol dinara; — od kola, u koja je upregnuto šest i četiri životinje, četiri dinara; — od kola, koja vuku dvije životinje, dva dinara; — od kolica, koja čovjek vozi, dinar; — obrtnici za svoju robu plaćaju kao i netrhonoše, pol dinara; — od kola, na kojih se svatovi voze, pak i sami svatovi, ne plaća se ništa; — od téga ili žita, bilo plemićko, bilo neplemićko, kad se vozi u mlin, ne plaća se ništa; — od sto glava svinja, kad ih gone u žirovinu, šest dinara; od petdeset glava, tri dinara, a što je manje od dvadeset, dinar; — od stvarî i pokućtva plemića ili neplemića, kad se iz jednoga mjesta seli u drugo, ili ako to vozi za kućnu potrebu, ništa se ne plaća.

Da se pak zaprieče svaki priepori, koji bi s vremenom mogli nastati izmedju maltarâ, brodarâ i trgovaca, odredjuje sabor: da se za plaćanje pomenute tržne pristojbe primaju takovi dinari,

kojih stotina vriedi jednu forintu; pa i to jošte, kad se na glavnih mitnicah plati maltarina, da se u njihovih područnicah ne smije tražiti, pa ni to, da bi maltari na tudjih posjedih zahtievali maltarinu ili sprečavali trgovinu.

Odredivši tržnu pristojbu i proglasivši je, zagrozi se ban svakomu vlastniku malte, koji bi se protiv ove saborske odredbe ogriešio i tražio veću pristojbu ili trgovce sprečavao, da će mu bez milosti za vaviek oduzeti pravo na maltu i dokinuti maltariju.

Ovim sveobćim cjenikom stvorenim na hrvatskom saboru željelo se i zagrebačkoj tržnoj pruzi, kao glavnoj, a uz to i ostalim trgovinskim prugam po gradovih i kraljevskih trgovištih olakšati i pospješiti promet.

Još mi je reći, na koji je način tržnu pristojbu pobirao zagrebački kaptol, na koji opet način gradska občina, u koliko joj je naime pripadalo pravo na nju. Kaptolsku pijacovinu, od koje je prihod tekao u kanoničku skupnu diobu, pobirao je čovjek kaptolom namješten (kaptolski sudac, tributarius); pa kaptol mu je išão i tim na ruku, što je nastojao svakdanju trgovinu, u obće svu, okupiti na kaptolskom trgu, pa je trgovcem, kad se moglo i potrebno bilo, za izkladanje robe ustupao svoje gospodarstvene sgrade ili sgrade na kaptolskoj ubožnici; za sigurnost pak osoba ili robe imao je takov pobirač pijacovine uza se pandura, koji je, ako je trebalo, mogao na pobiračev nalog smutljivca uhvatiti, zatvoriti i kazniti; ako je krivac bio sluga kojega kanonika, nije smio gospodar zapriečiti, da se ne uhvati i ne kazni t. j. da se izključi iz kanoničkoga sbora neko vrieme; a tako će isto kažnjen biti i isti pobirač, bude li u svojoj službi spor ili popustljiv.

Što se tiče pobiranja tržne pristojbe, u koliko je gradska občina imala prava, to znademo, da ju je počevši od XIV. vieka, kad je občina dobila pravo na nju, pobirao ća do god. 1494. gradski sudac ili koji gradski prisežnik (jer su se dohodkom njezinim popravljale gradske ceste i mostovi), a ubrani prihod uručivao se dan na dan gradskoj pjeneznici. Ovaj prihod prozva občina „knežijom“; no jer se s vremenom opazilo, da se pobiranje ne može točno nadgledati, odredi gradsko zastupstvo napokon, da se knežija izda za gotov novac u zakup. Prvi takov pokus nalazimo g. 1494., kad je gradsko poglavarstvo 14. februara dalo knežiju u zakup trgovcu Marku Kranjcu za godišnjih 78 for. uz ove uvjete: gradska občina daje u zakup knežiju podjedno s filjaršćinom i pri-

stojbom od tržnih kola i s najamninom gradskih dućana, a naročito onih novih, koje je općina posagradila oko zida župne crkve sv. Marka; a daje ju u zakup počevši od svetka sv. Valentina (14. februara) za jednu godinu za 78 for.; tu je svotu taj najamnik podpuno već i uplatio, pa od ove uplaćene svote ima gradski sudac kupiti pol centa ili 50 funti ulja, da gori u župnoj crkvi pred svetim otajstvom na velikom žrtveniku, a uz to ima od te svote dati 3 for. gradskomu župniku, da čita u jednoj godini svakoga četvrtka zavjetnu misu na čast presv. tiela Isusova; preostatak od toga novca ima se onako trošiti, kako gradsko zastupstvo odredi. Zakupnik knežije a i njegovi ljudi da u pobiranju knežije ne stvaraju nikakovih novotarija, već da je beru po ustanovljenom cjeniku; odrediše i to, da prodavač robe, koju mjeri ili važe, ne smije od nje odmjeriti svojom mjerom više od jedne palice ili jednoga rifa, a ni vagnuti što je više od deset funti; ako li prodaje više od jedne palice ili jednoga rifa, ili više od deset funti, tada mora mjeriti na gradskoj mjeri a vagati na gradskoj vazi; ako li ne bi htio, neka mu se roba zaplieni. Zakupnik vlastan je onima, koji pijacovinu ili ne bi htjeli ili se ustručavali platiti, zapečatiti kuće ili robu, a tko bi se drznuo pečat prelomiti, njega će općina bez milosti globiti sa deset maraka dinara, od kojih će polovina pripasti zakupniku, a polovina općini. Zakupnik, i drugi nitko, vlastan je inostranim trgovcem porabe radi odstupati domaće mjere kao: kable za vino, stâr za sol, a četvrtinke za žito; ali od četvrtine svake ove mjere može zahtievati odštetni dinar.

Zakupnik vlastan je po svojoj uvidjavnosti iznajmiti u gradskom području gradske mesnice, ali u korist najamnika; a iznajmi li domaći mesar mesnicu izvan gradskoga područja ili stupi li u društvo s vanjskimi mesari, t. j. kad sklopi ketuševinu, ipak je dužan platiti zakupniku najam od jedne domaće mesnice. Izvanjskim mesarom smije zakupnik iznajmiti gradske mesnice, da u njih marhu tuku i meso sieku, a takovi mesari smiju tada svoju marhu pasti na gradskih livadah ne plativši nikakove pašarine. Ako gradski mesar ne će da sieče mesa a ni da iznajmi koju gradsku mesnicu, a ipak drži stado volova, dužan je zakupniku knežije platiti najam od jedne mesnice; ali ako iznajmi mesnicu, ne plaća od stada volova ništa.

Ni domaći ni strani trgovac, kojega mu drago staleža, koji donese ili doveze robu na trg, da je ne iztovaruje, niti trži, niti zamjenuje u gradskom podgradju t. j. u šoštarskoj ulici ili kod crkve

sv. Margarete, nego po starom i pohvaljenom običaju da je donese ili doveze na gradski trg do crkve sv. Marka, pa ondje da je budi prodaje, budi zamjenuje; onaj, koji bi ovoj odluci prkosio, platit će globu od 200 bečkih dinara, bio on domaći kupac, prodavač ili mjenjač, a na to da strogo bdije gradski sudac sa prisežnici; a kad propuste bdjeti nad tim ili doznavši za kakov prestupak ne će zaradi prijateljstva da globi prekršioca, sami imat će da plate dvostruku globu.

Nijedan inostranac ne smije pod ničiju [dozvolu?[1]] na gradskih pašnjacih pasti svoju marhu, bila ona odredjena i za prodaju (u mesnice), dok gradjanin ili gradski mesar, koji je voljan pasti svoju stoku na gradskih pašnjacih ili ga krmom njihovom krmiti, ima od svakoga vola ili drugoga blažčeta platiti tri dinara u ime knežije; od marhe pak, koja se pase i tuče po gradskih mesnicah, ne plaća se ništa. Izvanjski mesari, kad iznajme gradske mesnice, slobodno i bez plaće pasu po gradskih pašnjacih onu marhu, koju će u gradskih mesnicah tući i meso im sjeći.

Nijedan gradjanin ni gradski stanovnik, a ni stranac, da na trgu ne važe svoju robu drugom vagom osim gradskom, a gradsku je vagu vlastan posuditi samo zakupnik, i nitko drugi; ako bi se tko usudio drugom vagom, a ne gradskom, vagati svoju robu, neka mu se uzme roba.

Hljebarice, i gradske i izvanjske, koje hljeb prodavaju u gradu, dužne su zakupniku plaćati svake godine 200 bečkih dinara tržne pristojbe, pa tada smiju i jedne i druge prodavati hljeb i u gradu i izvan gradskoga područja.

Nijedan gradjanin, koji obradjuje činženo trsje, ne smije bez zakupnikova znanja ni groždja brati ni šire kući voziti; uzradi li tko protivno, zaplienit će mu se i groždje i šira. Ni občinskih oranica da nitko ne ore, dok se sa zakupnikom ne pogodi za najamninu, a ni občinske sjenokoše da ne kosi bez pogodbe sa zakupnikom; onaj pak, koji bi tomu prkosio, izgubit će oratvu i sjeme i pokošenu travu.

Tko ne bi ni zakupniku ni njegovim ljudem htio dati jamčevine ili zaloga, da će platiti knežijsku pristojbu, kaznit će se na svaki način. Napokon se gradska občina obvezuje, da će svimi sredstvi

[1] Ova se riječ ne nalazi u rukopisu pok. akademika. — *Primjedba akad. tajništva.*

nastojati, da se pristojba, koja pripada knežiji, ma kako uzkraćivana, podpuno izplati.

Od tada se gradska knežija redom iznajmljivala boljemu nudiocu t. j. za veću ili manju svotu; od takovih najmova sačuvalo nam se nekoliko viesti u gradskih zapisnicih, a vriedno je, da se spomenu; n. pr. god. 1569. iznajmi gradska občina svoju knežiju za 48 for., god. 1570. zakupi je Nikola Bogdan za 38 for., god. 1570. zakupi je krznar Grga za 42 for., god. 1577. bila je pod zakupom za 44 for., god. 1589. zakupi je krojač Mihalj Bresčić za 48 for., god. 1592. činio je njezin zakup 38 for., god. 1593. dostade je se Lovro Nagy za 28 for., dok god. 1594. bude ustupljena za 36 for., a za toliko isto i god. 1602.

U brzo se po primjeru gradske občine odlučio i kaptol, da i on cijelu svoju tržnu pristojbu iznajmi pojedincu, a za gotov novac. Prvi primjer za to imamo, kad je na 20. augusta 1503. kaptol domaćemu kraljevskomu tridesetičaru Ivanu Sovanu Pastoru Florentincu dao kaptolsku zagrebačku maltarinu i pijacovinu pod zakup za godišnjih 200 for.; Florentinac se podjedno pismeno obvezao, da u pobiranju ove tržne pristojbe ne će uvoditi nikakovih novosti, nego da će je onako ubirati, kakov je običaj od starine, pače da će izpraviti ono, što je u najnovije doba uvedeno bilo na uštrb kaptolu.

Tim bi se svršetkom XV. vieka i svršio svaki spor o zagrebačkoj tržnoj pristojbi izmedju kaptola i gradske občine, da nije nastao nov spor, koji se dugo razpravljao izmedju jedne i druge jurisdikcije: koje li je naime glavno ili središtnje mjesto cijele zagrebačke trgovine? A ovaj spor potaknuo je kaptol (a bez sumnje po naputku tridesetara pomenutoga Gjivana Pastora) tim, što je sa svimi sredstvi stao raditi o tomu, kako da svukoliku trgovinu prenese ili okupi na lievu obalu Medveščakovu, t. j. na kaptolski trg.

Ovaj naum u brzo opazi zagrebačko gradsko poglavarstvo, pa kao uztuk stvori i proglasi god. 1509. ovaj statut:

Svaki trgovac, koji bi (izuzevši sajmeno doba) svoju robu nosio ili vozio na kaptolski trg, da za prvi prestupak plati jednu marku globe, od koje da si polovinu uzme gradski sudac, a polovinu občina; a toliko isto da plati i za drugi prestupak. Ako sudac hotice ne utjera ove globe, ili bude mlitav, da je sâm plati u korist občine. — Nijedan gradjanin ni gradski stanovnik, pod globom jedne marke, da ne kupuje ni na kaptolskom trgu niti izvan gradskoga

područja nikakova živeža, kao: mesa, zobi, pilića, gusaka, jaja i slično, izuzevši sieno, drva, daske, kruh i vino. — Nijedan gradski stanovnik, pod rečenom globom, neka se ne usudi kupovati po kućah ili u dućanih ribu i ostale kućne potrebe, nego ih ima kupiti na gradskom trgu. Ovaj zakon veže i one, koji stanuju u podgradju; a toliko istu će globu platiti i onaj, koji bi drugomu naručio, da na takov način kupuje što za njega. — Nijedan gradjanin, niti i jedan gradski svećenik ili gradski prebendar, pod globom od pet maraka, da ne pusti inostranu trgovcu, da u njegovu podrumu ili u kući izklada i pohranjuje vino. Ne bude li sudac bdio nad tim, neka globu sâm plati.

Uz ovako stvoreni statut obratila se obćina zagrebačkoga Grad'ca i kralju Vladislavu, a kralj 17. jula 1510. napisa kaptolu, kako mu se gradska obćina gorko tuži, da joj kaptol osim nanesenih mnogih nepravda osvaja još i njezin svakdanji trg posagradivši svodove ili dućane na Kaptolu, pa je već i tim sveo svu gradsku trgovinu na kaptolski trg; a budući da su se zaradi toga i mnogi gradski trgovci preselili na Kaptol, da je grad počeo pustjeti; a budući da je ovaj grad braničem ciele zemlje, to kralj strogo zapovieda kaptolu, da sasvim odustane od gradnje novih svodova ili dućana; a ne odustane li, da će gradjanom podieliti takovu vlast, da se s jednakim odporom i sami budu mogli obraniti protiv kaptola.

Ne ima sumnje, da je na to i kaptol obaviestio kralja, što je s tržnim sporom. Zato kralj pozove i kaptol i gradsku obćinu, da pošalju svoje zastupnike, pa da se na prvom saboru, koji će se držati u Tati, ovaj spor svestrano pretrese i konačno odluči, a to da će od tada vezati i jednu i drugu stranu.

Ako nam i nije bliže poznato, kako se ovaj spor razpravljao na pomenutom saboru, to ipak o njemu dosta doznajemo iz pisma, koje 8. septembra 1510. prema saborskomu zaključku odasla kralj Franji Moravčanu, protonotaru kraljevine Slavonije, i velikim sudcem Petru Impriću i Nikoli sa Psarjeva. U ovom se pismu spominje, da su u nedavno držani sabor u Tati prispjeli izaslanici i kaptola zagrebačkoga i gradske obćine, pa da su najprije gradski poslanici tužili kaptol, da svojata njihov svakdanji trg, a na to da su im kaptolski odvratili, da naprotiv gradska obćina krnji njihovo tržno pravo; a pošto se iz ovih medjusobnih osvada nije moglo doznati, koja je stranka u pravu, pa da se uzdrži mir, kralj je odredio, da se dotle, dok se stvar konačno ne rieši, i jedni i drugi drže dotadanjega običaja, i trg ostane onako, kako je do

sada bio, pa ako je kaptol prekoračio granice svoga prava, da se povuče natrag; zato je na zahtjev gradske općine i naložio kralj kaptolu, ako nije bio odprije vlastan držati trg [ne[1]] samo na kaptolu nego i u gradskoj općini, to da mora tako i ostati, i da se kaptol okani svakoga utjecaja na gradsko mjestno tržište, a kamo li da njemu u prkos na svojem tržištu diže kakove svodove ili gradi dućane; one pak svodove, koje je podigao, da sruši; ako to ne učini, to će kralj odrediti, da se takovi svodovi uklone. — U drugom dielu kraljeve poslanice, koja se tiče kaptolske tužbe protiv gradske općine, spominje kralj, kako mu se davno već tužio kaptol na gradsku općinu, a i sada netom na saboru u Tati da je ponovio tužbu i uztvrdio, da je kaptolski trg postojao već od osnutka same biskupije i da su vajkada inostrani trgovci dolazili sa svojom robom na kaptolski trg i ovdje je bez ičije zapreke prodavali, dok im to sada gradska općina sprečava a tim nanosi kaptolu ogromnu štetu. — Na tu jednu i drugu pritužbu, kako ju je kralj izpripoviedao, odgovara parcem i odredjuje, premda bi se po starih sloboštinah, danih gradskoj općini, ovaj gradski spor morao pretresivati pred kraljevskim tovarnikom, ali da se odgodom ne zaoštri, želi ga sâm riešiti, pa toga radi naloži rečenomu protonotaru Franji Moravčanu i velikim sudcem, neka odrede ročište, na koje da kaptol i gradska općina pošalju svoje punomoćnike, a uz to da se na to ročište pozovu i svi susjedi i medjašnici kao svjedoci, da ih zaprisegnu, pak zajednički da podju na gradski i na kaptolski trg, i ondje da povedu iztragu, a što pronadju, da kralja o tom obavieste.

Isti dan odasla kralj i drugo pismo plemićem i stanovnikom zagrebačke županije kao najbližim susjedom i medjašnikom zagrebačke gradske općine i Kaptola. U tom pismu, spomenuvši spor o kaptolsko-gradskom mjestnom tržištu, javlja im, da je ovlastio kraljevinskoga protonotara i dva velika sudca ove županije, neka povedu o tom iztragu, pa zato ovim pismom nalaže i njim svim u obće, a pojedincem pojedince, kad ih bud protonotar, budi veliki sudci pozovu za svjedoke, da imadu doći i savjestno svjedočiti; a tko pozvan ako bi se uztezao doći, neka znade, da je ovlašten i protonotar i oba velika sudca, da mogu i kaznami, odredjenimi za prkos, protiv takovih ljudi i postupati.

[1] Vidi pređašnju primjedbu.

Medjutim dok su kraljeve odluke putovale u Zagreb, stiže kralju nova tužba kaptola zagrebačkoga, da gradska občina osim toga, što mu je nedavno učinila velike nepravde, opet sada počinje svojatati za se i samo ono kaptolsko tržno pravo, koje je kaptol vajkada imao. Ovu kaptolsku tužbu priobći kralj 14. septembra gradskoj občini primjećujući, budući da on sam želi riešiti ovaj priepor, da je jur naložio kraljevinskomu protonotaru i dvojici plemićkih sudaca zagrebačke županije, da povedu iztragu a iztražne spise njemu da podastru; pa i gradska občina, kad je protonotar pozove, da odašalje svoje izaslanike i podastre izprave, kojimi bi mogla dokazati neprieporno pravo svoga trga; napokon, da poslije provedene iztrage, ali kad protonotar odredi, dodje i občina na sud pred kralja ili pred zamjenika njegova.

Nije poznato, da li je kraljevinski protonotar poveo iztragu i kako se ona svršila; ali to stoji, da se taj spor rješavao na saboru u Križevcih na veliku sriedu ili 16. aprila 1511. Na tom je saboru zastupao zagrebački kaptol njegov prepozit Alberto Kašuh, te dr. Andrija čazmanski prepozit i kanonik lektor Matej Dobritel, dok su gradsku občinu zastupali: sudac njezin Feliks, bivši sudac Mihalj Oprašnić i gradski notar Mihalj. Na ovom saboru kaptolski izaslanici spočitnuše gradskoj občini, da je netom, t. j. prošle sredopostne nedjelje ili 30. marta, sve obližnje seljačtvo, mužko i žensko, koje je nosilo svoju robu na kaptolski trg (na kojemu se trguje od prastaro doba) svraćala s glavnih cesta, pače i silom ih silila, da nosi svoju trgovinu na gradski trg, misleći time da kaptolski trg sasvim zatre; pa zamole sabor, da i on ovo prastaro kaptolsko pravo jednoglasno prizna i pod saborskim pečatom potvrdi.

Dobivši zagrebački kaptol za svoje tržno pravo saborsku potvrdnicu, ne ima sumnje, da je na toj podlozi zamolio u kralja, da ovaj spor konačno rieši.

Odlučnoga riešenja ovoga spora i nije bez prediztražnih spisa htio učiniti kralj; a jer je, kako sam spomenuo, već prošle godine naložio kraljevinskomu protonotaru i dvojici velikih sudaca županije zagrebačke, da povedu iztragu, dne 2. juna 1611. opomenu protonotara Franju Moravčana, ako doslije nije o tom poveo iztrage, kako mu je zapovjedio, to neka je odmah povede i na nju pozove obje stranke a uz to i plemiće, i to ne samo zagrebačke županije, nego i križevačke i varaždinske, a i druge čestite ljude; napokon što iztragom pronadje, da mu javi.

Isti dan odasla kralj posebnu okružnicu svim plemićem i stanovnikom križevačke, varaždinske i zagrebačke županije, u kojem im spomenuv tržni spor izmedju zagrebačkoga kaptola i gradske općine javlja, da ga on sâm želi riešiti, pa da je zato naložio protonotaru, da povede iztragu a kao svjedoke da pozove plemiće i neplemiće tih županija; zato im nalaže kralj ovom okružnicom, kadagodj i kogagodj pozove protonotar na ovu iztragu i zaprisegne kao svjedoka, da je dužan i dušom i vjernošću spram krune onako svjedočiti, kako je pravo i kako znade; ako pak tko pozvan ne bi htio doći ni svjedočiti, da je i podbanu i svim plemićkim sudcem dao vlast, da ga kaznami prisile na to.

Opet na križevačkom saboru držanom na 5. augusta 1511., gdje se ovaj tržni spor pretresivao, kaptolski izaslanici dr. Andrija prepozit čazmanski i kanonik lektor Matej podastru saboru tri pomenuta kraljeva pisma i zamole ga, da povede iztragu. Na tu molbu odredi sabor, da se dojduće sriede ili 13. augusta, kad se i onako bude u Zagrebu držala glavna skupština zagrebačke županije, uzme i ovaj priepor u pretres, budući da će onamo doći i plemići i drugi vjerodostojni ljudi ove županije, koje je naročito pozvao protonotar, da budu svjedoci u rečenoj iztrazi, a imadu biti kod nje nazočni i izaslanici obiju stranaka.

Na velikoj skupštini zagrebačke županije zahtievaše kraljevinski protonotar Franjo Moravčan od punomoćnika gradske općine, da pravovaljanimi izpravami dokažu, da gradska općina jedina ima pravo trga. Na to gradski izaslanici odgovore: premda imade općina i više pismenih, pače kraljevskih povlastica o pravu trga, to ih ipak zasada niti hoće a niti želi podastrieti, da se o njih vodi kakova iztraga. Rekavši ovako zastupnici zagrebačke gradske općine, zamole kaptolski izaslanici županijsku skupštinu, da se iztraga nastavi i oni da se saslušaju. Skupština pristade na to, pa izmedju plemića i drugih nazočnih zvanica odaberu svjedoke i zaprisegne ih, da odgovarajući govore istinu. Najprije prozvan i upitan plemić i literat Andrija Berislavčan posvjedoči, da su od pamtivieka, kako on dobro znade, i domaći i strani trgovci svoju robu i donosili i dovozili na kaptolski trg, a naročito, da su je ondje iztovarivali ili u kući kaptolskoga podanika Stjepana Kelkeda ili u kaptolskom hospitalu sv. Jelisave, a i u drugih ondašnjih kuća; tako da je bivalo, kad se sabor držao u Zagrebu, pa i u sajmeno vrijeme i u druge dane, i da su je slobodno i bez ičijega prigovora, pače i bez prigovora sa gradske strane, slobodno

ondje i prodavali; pače da su na samom Kaptolu i neki gradjani držali kaptolske dućane u najmu pa u njih i trgovali; ali da se već od doba Korvinova banovanja počelo sa strane gradske obćine tomu prigovarati; svakdanji pak trg da se bez ikakove povrede vaviek držao na Kaptolu. Poslije Andrije Berislavčana tako su isto posvjedočili i plemići: Ivan sa Psarjeva, Grga Krstal s Glavnice, Gjuro Patak, Andrija sa Završja plemić županije varaždinske, Gjuro iz Šćitarjeva, Gašpar Kušević iz Lomnice, Gjuro Jambreković iz Zlatara, Marko Eršić iz Gorice, Grga Sučić iz Glavnice, napokon i Pavao Horvat Igličić, koji pridoda i to, kako je od svoje rane mladosti odhranjen u ovoj kraljevini, pa kad je s vojvodom i banom Ivanom Korvinom došao u Zagreb, da se sve, što je bilo potrebito za vojvodin dvor, pače i ista roba kupovala na kaptolskom trgu kao znatniiem od gradskoga.

Poslije ovih svjedoka u prilog kaptolskomu trgu posvjedočiše još i ovi: Nikola sa Psarjeva veliki sudac županije zagrebačke, biskupski pravnik Gjuro Horvat iz Dankovca, Emerik Blaž iz Ladomirca, Petar Horvat s Obrežja, Gjuro Škopec, Aleksandar iz Visokoga, Ivan Baltazarić iz Glavnice, Nikola Vojković iz Klokoča, Ivan iz Vinična, Ivan iz Stubice, Matija iz Stubice, Martin iz Stubice, Ivan Dobritelj sa Bedenice, Stjepan s Huma veliki sudac županije zagrebačke, Petar Imprić s Jamnice, Matija Ladislović iz Adomovca, Šimun Zabočki veliki sudac županije varaždinske, Ivan Lužić iz Vužinca, Ambroz Bokvić mali sudac, napokon Gjuro Špičko iz Križanca plemić županije varaždinske.

Odulja ova iztraga svršila se istom sutradan t. j. u četvrtak 14. augusta; a budući da su se po kraljevu nalogu imali o tom tržnom prieporu preslušati i plemići i drugi vjerodostojni ljudi varaždinske i križevačke županije, s toga protonotar suglasno s velikimi sudci odredi, a da se dalja iztraga povede u Križevcih, za koju se ureče ročište na blagdan sv. Stjepana ili 20. augusta, na koje opet da dodje i kaptol i gradska obćina.

I ovoj toga dana držanoj velikoj skupštini županije varaždinske i križevačke predsjedaše protonotar Franjo Moravčan, a prisjednici bjehu mu veliki sudci zagrebačke županije: Stjepan s Huma, Nikola sa Psarjeva, Petar Imprić iz Jamnice i Grga Otmić iz Klokoča. Ali zagrebački gradski sudac ne dodje niti je gradska obćina poslala u svoje ime ikakova punomoćnika, dok kaptol zastupahu poznata nam dva njegova člana: Dr. Andrija prepozit čazmanski i kanonik lektor Matija.

*

Na molbu zagrebačkoga kaptola, da se rieši ovaj tržni priepor, budu izabrani svjedoci a i zaprisegnuti. Prvi svjedok Bolto Baćan upitan reče: kad je on za živa još kralja Matijaša († 1490.) bio njegovim medvedgradskim kastelanom, da se više bavio na Kaptolu nego li na Medvedgradu, jer da je tada svu robu kupovao samo na kaptolskom trgu, pa i inostrani da su trgovci u sajmeno doba bez ičije smetnje onamo dolazili i trgovali; svakdanji pak trg da je bio ondje vajkada. Na isti način u prilog kaptolskomu trgu svjedočili su: Gjuro Kaštelanfi, Ivan Janči iz Grdovca, Franjo Kecer Radvanski, Mihalj Krhen iz Beloševca, Stjepan Gudovac, Petar Fintić iz Poljane, Gjuro iz Bontoševca, Andrija Budor iz Budrovca, Ivan iz Gotalovca, Gjuro Horvat iz Čaplovca, Ivan Punek iz Punekovca, Mihalj Lešćak iz Lešćakovca, Simon iz Slavšćine, Petar Poljak iz Suhodola, Klement iz Suhodola, Filip iz Buštinca, Stjepan Herkfi iz Zajezde, Mihalj iz Vojnovca, Petar iz Konjšćine, Petar Osvadčić iz Matejevca, Petar literat iz Kendjelovca, Andrija iz Mirkovca, Petar iz Bogačeva, Franjo Bedeković iz Komora, Ivan iz Husarca, Gjuro Fintić iz Ravna, Nikola Osel iz Jama, Stjepan iz Bantoševca, Gjuro iz Sledarovaca, Blaž Kaš iz Kaševca, Ivan Sekel iz Bustovca, Blaž Arko iz Poljane, Antun Tarko iz Kristalovca, Gjuro Mikulašić iz Palične, Ivan iz Kamarja, Ivan Sampušić iz Topličice, Ivan Tompa iz Horšove, Ivan Kašnar, Benko Erdeg iz Vragovca, Barnaba župnik u Rakovcu, Ivan Išpan iz Prasnice, Mihalj Balžić iz Fičevca, Ladislav Dubićak iz Miletinaca, Matija iz Židovja, Ivan Orgovac iz Miletinaca, Ivan iz Fodrovca, Gjuro Kerser iz Preseke, Leonard iz Suhodola i napokon Ivan iz Čažmice.

Sve izjave pojedinih svjedoka budu u zapisniku točno ubilježene, a kad ga plemićki sudci podpisaše i na nj svoje pečate udariše, pošlje ga protonotar kralju.

Po tadanjem običaju, kad su se mjeseca oktobra držali tako zvani miholjski oktavalni sudovi, kojim je ponajviše predsjedao sam kralj, a prisustvovali su im crkveni dostojanstvenici, baruni i protonotari, pošlje kaptol zagrebački na njih svoja dva člana: Ladislava iz Garešnice i Emerika Deeša, gdje oni zamole kralja, da se i kaptolski tržni spor uzme u pretres. Kralj usliša im molbu i naloži, da se o tom tržnom prieporu razpravlja, pa proučivši iztrage uvjeriše se o kaptolskom pravu, kralj ga odobri i odobrenje izda pod svojim pečatom.

Občina zagrebačkoga Grad'ca bijaše od davna već uvjerena, da ona spram kaptola nikako ne će moći parbu održati, pa je zato smišljala, na koji da način tereti kaptol za samo tržištno mjesto; u tu svrhu predobi za sebe kraljevske tridesetare, koji su pobirali tridesetnicu na gradskom tlu ili na prostoru oko vrela Manduševca, na tako zvanoj „Harmici". Jedva je priestolje zasjeo Vladisavljev nasljednik kralj Ludovik II., već on 23. juna 1516., a na tužbu kaptola, gorko kori zagrebačke tridesetare, što ne samo one kaptolske ljude i kmetove, koji svoju robu iznose ili voze na kaptolski trg, već i strane trgovce i iste vlastnike kuća na kaptolskoj jurisdikciji, u čijih kućah ovi iztovaruju dovezenu robu, uznemiruju vanrednimi i neopravdanimi tridesetničnimi pristojbami, dok takovimi tražbinami ne uznemiruju onih, koji polaze na gradski trg; zato im strogo nalaže, neka tridesetnicu pobiraju jednako onako od trgovaca na kaptolskom trgu, kako ih pobiraju od trgovaca na gradskom trgu.

Na ovu su se kraljevu zapovied slabo tridesetari obazirali. Zato bijaše kaptol opet prinudjen uteći se kralju, a kralj na 11. septembra upravi tridesetarom drugo pismo, gdje ih kori, da se njegovu nalogu nijesu pokorili, nego pače uzimaju od onih trgovaca, koji robom polaze na kaptolski trg, dvostruku tridesetinu spram onih, koji idu na gradski trg, ter odredjuje, da se tridesetina pobira jednako i po propisu.

Ali se napokon i tridesetari moradoše pokoriti. Ipak pronadju nov način, da terete kaptol. A to saznajemo iz kraljeva pisma od 3. jula 1520., u kojem kralj veli, da mu se pritužio kaptol, kako kraljevski tridesetari nijednomu od onih trgovaca, koji donose ili dovoze svoju robu na kaptolski trg, koji je u neposrednoj blizini gradskoga trga, ne će na kaptolskom trgu da robu podvrgnu tridesetini, već da ih zaradi toga, uz velik napor i trošak a nikakovu tridesetičnu probit, gone sa kaptolskoga trga na gradski, gdje istom da uzimaju tridesetinu; i zaradi toga se već mnogim trgovcem ne će opet uzlaziti i vraćati na kaptolski trg, a i mnogi od njih, doznavši za ovakov postupak, već se i ne svraćaju sa svojom robom na zagrebačko tržište, nego mimo njega prolaze na drugo koje, a tim kaptolski trg trpi silnu štetu. Zato im kralj i taj novo zamišljeni postupak zabranjuje, jer da moraju robu svakoga trgovca tridesetiniti na onom trgu, na koji je doveze.

Napokon se i sama gradska občina počela upletati u kaptolski trg t. j. u trgovinu na gradskoj[1] jurisdikciji; kralj Ludovik II. naime kori na 20. maja 1523. gradsku občinu, što ona kaptolsku maltarinu, koju su nekoć darivali ugarski kraljevi zagrebačkomu kaptolu u ime bolje oskrbe, protiv svakoga prava sada sebi svojata; zato kralj zapovieda, da odustane od toga, a drži li, da ima na nj kakovo pravo, neka ga zakonitim putem zatraži u bana i sabora.

To sve bijaše samo predteča one ljute i duge borbe, koja se započe god. 1526. Te naime godine na 26. juna piše kralj zagrebačkomu kaptolu, da mu se gradska občina gorko pritužila, kako je kaptol na svojem trgu posagradio i podigao nove dućane, koje iznajmljuje inostranim trgovcem, gdje oni svoju robu i prodavaju, a kad je razprodadu, otidu odanle iz Zagreba; a to je na silnu štetu gradskoj občini, jer domaći gradjani trgovci, koji s težkom mukom i znatnim novcem kupuju robu u inozemstvu i voze je u gradsku občinu, ne mogu je ovdje prodati zaradi množtva robe trgovaca inostranaca; to je na štetu i same gradske občine i njezinih stanovnika, pače je to i protiv gradskih sloboština, koje je kralj dužan braniti i ne dopuštati, da se tudjinci obogaćuju a domaći trgovci osiromašuju; a to ne smije kralj stim manje dozvoliti, što je gradska občina i bez toga blizu Turaka, a povrh toga ima i silan trošak popravljanjem svojih utvrda. Zato zabranjuje kaptolu, da u buduće svoje dućane ne iznajmljuje inostrancem; u protivnom će slučaju umjeti kralj braniti gradska prava.

U brzo nakon toga sbio se i poraz na mohačkom polju, pa se i ova borba, ali samo za vrlo kratko vrieme, nešto stišala, da onda stim jače uzbukti.

Jedva što su Habsburgovci zasjeli na ugarsko-hrvatski priestol, a već dodje spor o gradsko-kaptolskom trgu njima na priesudu. Ferdinand I. na 6. decembra 1528. prema tužbi gradske občine spotiče kaptolu, što je u svojoj sredini t. j. na Kaptolu, na uštrb gradske občine posagradio svodove ili dućane, u koje nastanjuje inostrane trgovce s njihovom robom, a ovi čim brže bolje poprodadu ondje svu svoju zalihu, nabrzo i otidu, a toga radi zagrebački trgovci, koji u dalekom inozemstvu kupuju robu i dovoze u Zagreb, ne mogu kraj njih i na taj način prodavati svoju robu,

[1] Nema li ovdje biti „na kaptolskoj?“ — *Primjedba akad. tajništva.*

a to da im je na veliku štetu i na uštrb sloboštinam i prvanjim običajem; pošto on to nikako trpjeti ne može, a niti se ne dolikuje, da se tudjinci ovdje obogaćuju a domaći ugnjetavaju, a to tim manje što su zagrebački trgovci stanovnici susjedi Turkom pače u njihovih gotovo šakah, a i sasvim se iztrošili popravljajući i utvrdjujući gradsku tvrdju, to strogo zabranjuje, da u Kaptol ne uvode tudje trgovce niti da im svoje svodove ili dućane iznajmljuju.

U drugom nešto kasnijem pismu na 15. juna spotiče Ferdinand samoborskomu vlastelinu Leonardu Gruberu, što je na svojem posjedu pod Samoborom već od više godina otvorio trg, gdje se roba i prodaje i zamjenjuje, što je na silnu štetu gradu Zagrebu i njegovu trgu, pa mu zapovieda, da ga smjesta ukloni; u trećem pak od 1. augusta i. g. kori Ferdinand gradjanstvo zagrebačko, kako je od kraljevskih porezovnika dočuo na veliku žalost, da zagrebački trgovci kupljenu svoju i tudju marhu gone u Zagreb nasilno mimo tridesetične postaje, ne plativši tridesetnice; tako da su u ovo posljednje doba odagnali do 1000 komada marhe, a tim znatno okrnjili kraljevski dohodak, dok bi im kao vjernim podanikom bila dužnost povećavati vladalački dohodak, a ne prikraćevati ga; zato ih nemilostivo kori i zapovieda im, da kraljevskim tridesetarom Ludoviku Pekriju i Luki Zekelu što brže povrate sve, što su uzkratili, a u buduće da točno plaćaju tridesetnicu od stoke i od robe; inače će zapovjediti svim tridesetarom, da im marhu zapliene, kad je budu gonili a ne platili tridesetnice od nje.

Godine pak 1574. na 30. septembra po saborskom zaključku piše biskup i ban Gjuro Drašković podsusedskim vlastelom Gabrielu i Stjepanu Tahiju, što na uštrb dohodka zagrebačkoga trga uzimaju maltarinu pod Susedgradom, i zabranjuje im, da toga u buduće ne čine.

Na 16. pak septembra, uzevši vojvoda Ernesto zagrebačko-kaptolskoga trgovca nekoga Antuna Buseta u svoju osobitu zaštitu, javi to i crkvenim dostojanstvenikom, barunom, sudcem, gradskim kapetanom i kastelanom, tržnim nadzornikom itd., kad taj trgovac Buseto ili njegovi ljudi dodju na čije tržište sa svojom ili njegovom robom, da ga na čiju mu drago pritužbu ne smiju u prodavanju smetati, a još manje zaplieniti mu robu ili ga ća za tudji dug vući na sud, jer ako imadu što protiv njega, neka podnesu na presudu kaptolsko-zagrebačkih trgovaca.

Početkom posljednje desetine XVI. vieka (1590.) pritužio se caru Rudolfu gradski odvjetnik Jakob Cerski i sudac kovač Ivan

Blažeković s nekimi punomoćnici protiv kaptola zagrebačkoga, da uprkos starim privilegijam traži tržnu pristojbu od robe zagrebačkih trgovaca, premda je stvorio nedavno sa gradskom občinom nagodu, kojom se obvezao, da nikada ne će zahtievati od njih maltarinske pristojbe, samo od veće robe „a maioribus mercibus tributum solvere tenerentur Capitulo", dok od manje, koja se na konjiću donese ili doveze, ne će zahtievati; da je uza sve to pred ovo nekoliko dana najamnik kaptolske tržne pristojbe Gašpar Pastor Sovan zapovjedio svomu pobiraču pijacovine, Tomi Homoviću, da od 200 komada volova, koje su gradjani izpod Kaptola gonili na gradsku občinu, uzme od njih silom i nepravedno pristojbu od 2 forinta; da je nadalje toj občini kaptol s vremenom činio pa evo takovim pobiranjem učinio štete do 1500 for. Na zapovied kraljevu povede o tom čazmanski kaptol iztragu i odredi tuženim, da se pred kraljevim sudom roče. Ovaj se priepor uz razne odgode i tužbe povlačio po raznih sudištih, na kojih napokon bude i gradska občina obiedjena, da je svojom neumjestnom tužbom zadala kaptolu nepotreban trošak od 25 maraka ili 100 for., dok kaptol bude riešen.

Spomenut ću samo jedno pismo nadvojvode Karla (marchio s. romani imperii), koje ako i nije uzko vezano s gradskim trgom, ipak donekle zasieca u nj; piše nadvojvoda na 18. decembra 1592. zagrebačkoj občini, da premda je obrekla, da će svojimi ručnimi težaci popraviti put od Zagreba do Suseda, ipak toga do danas nije učinila, niti je nade, da će učiniti, a ipak je popravak ovoga puta njoj od velike koristi.

Početkom XVII. vieka može se reći da je zagrebački kaptol svu trgovinu sveo na svoje tržište, naročito i onu po nedjeljah i svetkovinah, kad se prodavalo samo na gradskom trgu; a tada se zapodjela velika parnica izmedju njega i gradske občine o trgu u obće. Godine naime 1602., na 28. marta, piše nadvojvoda Matija kaptolu zagrebačkomu, da ga gradska občina tuži, što osim drugih učinjenih njoj nepravda još svojata i trg njegov i uredjuje ga svojevoljno na Kaptolu za svoju korist, jer je na kanoničkih i svećeničkih zemljištih posagradio dućane i svodove, gdje su se nastanili i mnogi gradski trgovci; a tim se uništio gradski trg, občina je osiromašila i opustjela. Zato zapovieda kaptolu, da od toga odustane, jer da će naložiti banu Ivanu Draškoviću, da taj spor uredi.

Kako se čini, opet se godine 1602. počela spremati sa gradske občine nova [parba[1]] a po tom i spor o kaptolskom i gradskom trgu, jer na 16. aprila javlja čazmanski kaptol, da došavši preda nj plemić Stjepan Zempčin, inače gradski dekan ili knez, „magister civium civitatis regiae Montis grecensis“, i svečano prosvjedovao u ime gradske občine protiv toga, što je zagrebački kaptol na nekakov neznatan banski nalog tražio od plemića i neplemića i saboru [podastro?[1]] neke izprave, po kojih da mu pripada na kaptolskom trgu pravo prodaje i namještaja trgovacâ; ali da ni plemići a ni neplemići, koliko se sjećaju, [ne mogu reći[1]], kakov je u prvo doba bio ovdje u tomu običaj niti kakovi su možda o tom bili priepori ili da su izdane kraljevske zabrane, [nego[1]] im se samo iz najnovijega izkustva čini, da su te najnovije uvedene zloporabe protivobičajne i tim da se kaptol ogrješuje kao otimač. Gradski dekan prosvjedova i protiv toga, što je zagrebački biskup Nikola Selnicaj neke svoje predijalce bez ikakove prediztrage dao zatvoriti zato, što su na palatinove odrešite pozive o ovom sporu svjedočili na sudu u prilog gradske občine. Tako isto prosvjeduje i protiv Andrije Kadovića, kanonika čazmanskoga a prebendara zagrebačkoga, jer na samom Kaptolu imade svoj dvor, a u njemu dućana i svodova smještenih trgovaca s robom, pa kao sukrivac ne će sada protiv kaptola da svjedoči, premda bi morao, jer je iztraga povjerena čazmanskomu kaptolu; nadalje prosvjeduje i protiv toga, što su kanonici podastrli požunskomu saboru nekakovu lažnu izpravu, ne bi li njome pobio onu predstavku gradske občine, koju sabor ne samo da nije priznao vjerodostojnom, nego ju je i privilegijom [?[1]] proglasio; najposlije prosvjeduje i protiv toga, što je kaptol uručio banu u ovom sporu neke sasvim neistinite podatke. Za sve to moli on čazmanski kaptol, da mu na sve to dade prosvjedno pismo.

Drugo pismo o ovom sporu potječe od 24. aprila 1602., kojim javlja Stjepan Apalenić inače Borković, veliki sudac zagrebačke županije, kako je došao (na Markovo, kad je najveći godišnji sajam u zagrebačkoj gradskoj občini) iztrage radi na kaptolski trg, pa mu je kaptolski prepozit Franjo Ergelj u ime kaptola pokazao kaptolski trg, veleć: „Vidite, gospodine sudče! pogledajte, da se danas na Kaptolu ne drži nikakov sajam, nego u gornjem

[1] Ovako nadopunismo tekst pok. akademika, da bude nekakova smisla. — *Primjedba akad. tajništva.*

gradu, pa recite gradskomu sudcu, da i on uznastoji, da se na Stjepanje ne drži ondje sajam.“ Nato odvrati veliki sudac kaptolskomu prepozitu, da se i danas drži sajam na Kaptolu i ondje trguje, ali da se o tom treba uvjeriti, pa uzevši sa sobom prisežnika Stjepana Marića i gradskoga kapetana Stjepana Zempčina sadjoše na Kaptol, pa im pokaže po otvorenih svodovih i dućanih namještene trgovce gdje trže i ne misle ići na gradski sajam, nego su po nagovoru kaptola ovdje ostali; pokaže im i to, kako se i samo brašno ili žitak prodaje na kaptolskom trgu; a napokon da i knežiju, koja je, što se vajkada znade, samo gradski dohodak, kaptol pobira za sebe, a platiocem za njezinu uplatu izdaje nekakove drvene pločice, koje ih tad občina mora primati kao novac. Na sve ovo izdade Apalenić vlastoručnu izpravu pod svojim pečatom.

Napokon treća ovogodišnja iztraga potječe od 26. septembra, koju po nalogu Nikole Ištvanfija (u Vinici 29. augusta), namjestnoga palatina, povede poglavarstvo sl. kr. grada Križevaca, a na čelu mu sudac Nikola Bridejević, u pogledu svakdanjega trga i sajmova, što ih svojata kaptol za sebe protiv prava gradske občine i kraljevskih privilegija, a i silom na njih vuče tudje trgovce i protiv prava pobira za sebe pristojbu, koja je vajkada občinska bila, a ime joj je u raznih jezicih: knežija, vassar birak, kvestor, comes. Na ovoj je iztrazi sudjelovalo dvadeset i sedam gradjana križevačkih kao svjedoka, i to: Nikola Folkuš, Nikola Vugeršćak, Lovro Horvat, Radovan vojvoda, Gjuro Pasavec, Ivan Šimonić, Gjuro Šibilinski, Tomo Loncak, Martin Krburić, Mijo zidar, Petar Banovec, Martin Bolčević, Stjepan Dolovšćak, Matej Kovač, Gjuro Seman, Lovro Gregić, Stjepan Purgar, Martin krojač, Luka Knorar, Petar Keoroši, Gjuro Kusinak, Grga zidar, Petar Palčak, Ambroz Marković, Ivan Padvaj, Ivan Delić i Gjuro kovač; svi oni jednodušno izjaviše, da znadu, bilo to iz mladosti, bilo i iz kasnijega vremena, da je u gradskoj občini bio i svakdanji i tjedni trg, a na sv. Stjepana da je bio samo sajam na Kaptolu, pa da su se i u djelatne dane na Kaptolu prodavale samo neznatne stvari kao: povrće ili sočivo.

I sliedeće godine nastavio se spor o zagrebačkom kaptolskom trgu. Tako na 25. marta 1603. piše nadvojvoda Maksimilijan Ernesto kaptolu, da su mu se gradjani zagrebački gorko pritužili na kaptol; premda je na požunskom saboru strogo zabranjeno, da domaće i tudje trgovce ne svojata za kaptolski trg, da ih ondje ne

nastanjuje i ne podupire, ipak da kaptol to i dalje čini, pače namješćuje i propalice, a to da je neposluh spram kraljevskih odredaba i državne vlasti, koja zapovieda, da se slobodni gradjani u njihovih sloboštinah poštivaju, a kaptolski postupak samo je gradu na štetu, jer takovi propali trgovčići muze gradjanstvo, pa se zato i sele na Kaptol, jer ondje ne plaćaju ništa; zato u kraljevo ime zapovieda nadvojvoda kaptolu, da preko svoga prava ne drži ni tjednih ni godišnjih sajmova, a trgovčiće ili da ne prima ili protjera, pa neka se razsele po kraljevini, kud ih volja; ako li kaptol ne posluša, to će nadvojvoda u kraljevo ime postupati protiv njega i naložiti banu Ivanu Draškoviću, da prema tomu odredi, što treba.

I u samom se Zagrebu našlo ljudi, koji želeći blagostanje gradu nastojahu kod kuće smiriti stranke. A to bijaše, kako doznajemo iz pisma cara Rudolfa II. (19. aprila 1603.), zagrebački biskup Simun Bratulić. Po njegovu se savjetu imao u Zagrebu sastaviti odbor, koji će u posebnoj predstavci točno i jasno predložiti kruni i saboru tržni spor izmedju gradske obćine i kaptola. Na 1. septembra god. 1602. u dvoru zagrebačkoga prepozita Franje Ergeljskoga a pod predsjedničtvom Bratulićevim sastao se odbor, i to: grof Toma Erdödy, Ivan Ratkaj, Benko Turoci, Stjepan Berislavić i Tomo Strezemlej mjesto odsutnoga Ivana Keglevića, da sastavi adresu o tržnom sporu, koja će se predložiti kruni na idućem požunskom saboru.

Sabor u Požunu bijaše sazvan na 24. februara 1603., a na nj odasla gradska obćina svoga punomoćnika gradjanina Benka Blažekovića, koji na samom saboru uruči kaptolskomu odvjetniku Ivanu Kitoniću spomenutu adresu o pravu trga, moleći ga, da je podastre saboru. I doista, mnogo i dugo se o tom razpravljalo, pa se napokon zaključilo: da kaptolu kao kaptolu nitko ne može zabraniti pravo trga, jer ga vajkada, od svoga osnutka, uživa, a naročito pravo sajma na Stjepanje; tako se isto ne može zabraniti ni gradjanom obični trg, jer im ga je utemeljitelj kralj Bela IV. dozvolio, pa se ovimi trgovi može služiti i jedna i druga oblast: „Et per hoc easdem nundinas beati Stephani regis et fora solita intra ambitus ipsorum (Capitularium); cives quoque nihilominus iuxta productum per procurem suum Belae regis privilegium solidis in hebdomade diebus forum celebrari posse, liberum esse populis et sudditis partium ambarum invicem fora et nundinas cum rebus venalibus eorum, ubi illis visum fuerit, sine contradictione et comminatione aliquali frequentare deliberasse et pronuntiasse". Tako

odobrena saborska odluka bude kraljem proglašena i poslata u Zagreb čazmanskomu kaptolu (čazmanski kaptol nastradavši dva puta od Turaka, g. 1544. i 1552., privremeno se ovamo smjestio) kao vjerodostojnomu mjestu, da je uruči jednoj i drugoj stranci.

Doznavši gradska općina, da je kraljevska odluka o trgu stigla u Zagreb, čekala je, da je dobije; ali ne dočekavši toga, odasla svoga čovjeka Gjuru Vagića k tadanjemu čazmanskomu kanoniku kustosu Andriji Kadoviću, u koga je bila pohranjena, i zamoli ga, da je preda; ali on, kivan inače na općinu, protiv svoje dužnosti oklievao je izdati ju, pak je napokon i ne izda. — Ovaj prkos službeno dojavi Vagjon[1] (1. februara 1604.) u ime gradske općine tadanjemu palatinovu namjestniku Nikoli Ištvanfiju, koji je tada boravio na svojem imanju Vinici kraj Varaždina. Dobivši Vagjon Ištvanfijevu službeno potvrdjenu prijavu, dostavi je zagrebačka gradska općina požunskomu saboru (30. marta 1604.) uz prosvjed protiv postupka čazmanskoga kaptola, moleći sabor, da se što prije uzpostavi u podpun užitak dosudjena joj prava, „in integrum usum". Potvrdivši kralj gradskoj općini slobodan užitak jednoga i drugoga trga, obaviesti o tom Nikolu Ištvanfija, da uznastoji, da se općina što prije uvede u taj užitak, pa toga radi zamjenik palatinov naloži na 26. maja 1604. kraljevinskomu protonotaru Valentinu Hetveju, da gradjane uvede u uživanje jednoga i drugoga prava.

Protonotar Hetvej dodje dakle prema nalogu u Zagreb u nedjelju poslie Tjelova, ili 10. juna, kad je i stranaca što više došlo ovamo, a naročito u nazočnosti gradskih i kaptolskih susjeda, medju kojimi izriekom spominje: Krstu Mrnjavčića s Brezovice, podbana i zagrebačko-križevačkoga župana; Stjepana Berislavića, kraljevinskoga viceprotonotara; Ivana Šamšinocija, županijskoga notara; Frana Medošocija, podžupana; Stjepana Apalenića, Brnarda Zvrčića, Martina Bručeka, Nikolu Senka, Ivana Gjurgjevića, Nikolu Bruceka, Vuka i Ivana Mrnjavčiće, Vuka Hrelinca, Nikolu Plepelića, Grgu Kudlića, Žigu Mikulića, Grgu Glagolčića, Nikolu Krupića, Blaža Smolkovića, Ivana Radojenića, Gjuru Mladoševića, Nikolu Modića, Gjuru Turića, Petra Vitkovića, Marka Deli-vojvodu u tvrdji Sredičkom; Gašpara Beloševića, Gjuru Baršića, vojvodu u Degoju; Ivana Kuševića, Grgu Blažića, Gjuru Krajšića, Petra Vosćića, Mihalja Klenovića i silu drugih. Ali kad protonotar ho-

[1] Je li to isti onaj pređašnji Gjuro Vagić? — *Primjedba akad. tajništva?*

ćaše da s njimi kao sa svjedoci uljezne na kaptolski trg i na njemu ustupi gradskoj općini pravo na nj, nadje kaptolska vrata zatvorena, čim mu bijaše ulaz zabranjen; ipak je stojeći na mostu pred ulazom na Kaptol proglasio, da gradska općina ima pravo i trga i sajma, kako ga je i nekoć imala, i da se tim pravom od sada i u buduće može služiti u prkos kaptolskoj zabrani, a da se njim može služiti i potomčad njena; to isto dade on javno i glasno hrvatskim jezikom proglasiti po gradskom prezivaču Martinu Zvornjaku, dok javni notar Mijo Gregorjević, trgnuvši mač, a u prisuću kanonikâ Franje Ergeljskoga prepošta i Bolte Napulija lektora i nekoga Martina Svirčica, u ime kaptola prosvjedova protiv kraljeve odluke, u koliko se ona i najmanje kosi s pravom kaptolskim. Ali ovom se izjavom Valentin Hethvey nimalo ne smete, nego svršivši ovdje posao ode na grad, da i ondje nasred gradskoga trga proglasi za gradsku općinu slobodno pravo trga, kako je i nekoć bilo. Toj uzpostavi prisustvovahu, kako ih Hethvey pobilježi: Vuk Krsto Frankapan Trzački, Gašpar Položonić, Gjuro Kašnar, Nikola Orehovečki, Nikola Franetić, Ladislav Bojničić, Gjuro Šubić, Tomo Mogorić, Niko Mudić, Gjuro Darić, Grga Kudlić, Martin Belostenić, Matija Breški, Nikola Krupić, Ivan Zmajlović, Petar Blažeković, Nikola Kovačić, Mihalj Janković, Ivan Jajcaj, Niko Plepelić, Pavao Mudić, Andrej Blažeković, Gjuro Zugović i Gjuro stariji Kašnar; i tu uzpostavu dade Hethvey hrvatski glasno proglasiti.

Sedam se već dakle godina spominje, kako je kaptol zagrebački neprestance rovao, da se gradski trg prenese na kaptolski, a onda je to i postigao, ali ga napokon ubrzo izgubio, a da ga ipak nije htio sasvim napustiti: u čemu je dakle bila tolika korist na tom trgu, da je nije mogao lako napustiti? To istom doznajemo iz prosvjedâ, što ih plemić i gradski dekan Stjepan Marić uložio u ime gradske općine na 10. jula 1604. u Novih Čičah pred kralj. tovarnikom Tomom Erdödijem govoreći, da je na Ivanje nasred gradskoga trga a na podlozi kraljevske odluke proglasio ga samo gradskim slobodnim trgom i općinu u njegov posjed uveo i dometnuo, tko bude s njega svoju robu odnosio na kaptolski trg, da će mu je zaplieniti, ma da kaptol zagrebački i dalje sebi ovaj trg svojata; isto takov prosvjed da je uložio u zagrebačkoj skupštini pred sabranim plemstvom (12. augusta); napokon i pred Krstom Mrnjavčićem. Iz svih se prosvjeda razbira, da je ovaj trg bio nedjeljni ili svetački trg, a s tim izdašniji, a kaptol ga kao sveće-

nička korporacija nije izprva držala na svojoj jurisdikciji: qua quidem proclamatione (Stjepana Marića) dictum Capitulum zagrabiense postposita et non curata, forum liberum supra scripto die dominico servare et celebrare permiserunt in preiudicium et damnum iam fatae civitatis regiae et per consequens tocius communitatis non parum.

S tim je razumljivo, da su kaptolski maltari i pijacari u tom novom sporu opet prionuli uza svoje gospodare, kako nam to dokazuje prosvjed zagrebačke općine, kojim se pred kaptolom čazmanskim nekako početkom decembra 1604. izrazila proti kaptola zagrebačkoga: ova općina vajkada posjeduje cjelovito pravo tjednoga sajma, a ona ga je u prkos njegovu netom premještenju sa gradskoga trga na kaptolski dobila natrag samom kraljevom presudom, pače je u nj i uvedena, a tim i oslobodjena od maltarine i pijacovine, kako je to i nekoć bilo; ali da kaptol zagrebački prezirno mimoišavši kraljevske i banske zabrane (da se naime uztegne od svojatanja trgova i da gradjane ostavi na miru) gradsku općinu prieči, pa ne prestaje vabiti ljude i trgovce na svoj trg i na slobodne sajmove i dopuštati im, da ondje i pod čadorjem trguju, pače, ne bi li se u tom što jače ukorienili tudjinci, zabranjuje pod težkimi globami gradskim trgovcem, da u sajmeno i drugo doba svoju robu, kao sieno, drva i ostale za kuću i život potrebne stvari voze u gradsku općinu, a tim se domaće gradjanstvo dan na dan težko tereti; tako može svatko vidjeti, da za kaptol ne postoji ni zakon, kojim bi se njegova samovolja obuzdala. Dalje veli ovaj prosvjed: Pijacovinu, koju na kaptolskom teritoriju pobira maltar kaptolski od svih, koji robu nose na ledjih ili na konju ili je dovezu na kolih, ubire od njih protiv svakoga prava, pa ako mu gradjani, kako je i pravo, odbiju njegov zahtjev, to ih plieni i globi. Tako je netom t. j. 15. novembra njihov sugradjanin Justo Aquileia gonio 27 svinja mimo Kaptola, pa kazao to ništa zla ne sluteći kao slobodan gradjanin maltaru Ivanu Šelendiću; nato ovaj kao biesan poteče za čoporom svinja, koji je već bio kod Manduševca, i u ime neplaćene maltarine zaplieni mu šestero svinja; tada dodje kaptolski sudac Niko Altabak, pa mu ih nakon dulje prepirke vrati, ali uz odkupninu za svaku svinju od jednoga ugarskoga dinara t. j. 27 dinara, ne obziruć se ni najmanje na gradjansku osobnu slobodu od plaćanja maltarine i na slobodno gradjansko tlo, pa ni na to, da kad bi se malta doista morala i platiti, po propisu bi se platio samo jedan beč za svinju,

a svaka deseta bila bi prosta. Ovim pak postupkom, zaključuje občina, ogrješuje se kaptol o dužno štovanje spram krune, o časti spram bana i ostalih zemaljskih glavara, a to čini samo zato, da uništenjem gradskoga trga osiromaši gradsku občinu, a zabranom uvoženja žita i robe da je gladom turne u propast, premda je ona zasada veoma važna tvrdja protiv Turaka. Zato moli u obrani svojoj za državnu pomoć; ako li joj ne priskoči država u pomoć, sama se će latiti oružja i silom se oprieti sili.

Ne zna se doduše, komu je gradska občina odaslala te svoje tegobe, ali ih je, kako nam se sačuvalo, tadašnji gradski sudac popratio ovako: „Na tu protestaciju moli gradski sudac i ves varaš zagrebački od Vašeh Mil(ostih) testimoniališa, kako bi V. M. po svojem listu testimonium prohibuvali, da je vse to tako, kako je v te protestaciji popisano, ar V. M. to ste vse očima videli i vidite vse vestanoma".

Za to, da je taj gradski sajam, koji je kaptol zagrebački občini otimao, ali ga samo kratko vrieme mogao oteti, bio samo nedjeljni ili svetačni sajam, imamo još tri svjedoka. Jedan se spominje u pismu bana Ivana Draškovića od 15. juna 1606., kojim javlja gradskoj občini, da je došao preda nj Stjepan Berislavić viceprotonotar i podžupan varaždinski. pa mu javio, da je na molbu gradske občine poveo iztragu o netom otetom ali povraćenom gradskom sajmu, pa iz vjerodostojnoga izvještaja Gjure Pogledića, Grge Pogledića, Petra Koškovića, Grge Krupaja, Petra Krupića, Petra Voskića, Pavla Koskovića i medvedgradskoga kastelana Mije Galovića sliedi, da je kaptol sedam godina sebi svojatao ovaj sajam sa gradskoga trga, pa se po nedjeljah i blagdanih prodavala na njemu roba, kolači, žitak, sol, cipele, lonci, meso, pečenka, kruh, željeznina i slične stvari, a vidjela se i po dva trgovačka čadora ondje za nedjelja i u sajmeno doba, pače su i sami robu ondje kupovali; na podlozi ovoga pisma, drugim pismom od 18. juna kaptolu čazmanskomu, moli bana, da povede o tom iztragu, e da li kaptol zagrebački, kako je utužila gradska občina, po nedjeljah i svetkovinah drži na svom trgu nedjeljni sajam.

Najsjajniji pak dokaz očevid je podžupana Tome Severšića i sudaca Petra Poležića i Krste Tomašića, koji na molbu gradjanskoga dekana Stjepana Marića i gradskoga notara Petra Panpetrića sidjoše u samu nedjelju poslije svetka sv. Matije (24. septembra 1609.) na kaptolski trg, koji bijaše pun i vrlo posjećen

plemićî i narodom, koji ondje kupovahu robu, i to ne samo na kaptolskom trgu, nego i izvan njegove utvrde.

Iz kasnijih sačuvanih viesti samo to doznajemo, da je već mjeseca marta 1611. opet buknuo spor o priepornom trgu izmedju kaptola i gradske obćine, i da je gradski punomoćnik gradjanin Mihalj Vernić 15. novembra 1612. na ruke kralja Matije II. položio 6 maraka kao zakonom odmjerenu pristojbu za parnički sudbeni postupak. I ovu je parnicu izgubio kaptol, kako doznajemo iz pisma kralja Matija II. (17. i 18. decembra g. 1612.), kojimi javlja kraljevinskomu viceprotonotaru Stjepanu Patačiću Zajezdskomu, da kad je kaptol izgubivši i ovu najnoviju parnicu o trgu, doista ga se i odrekao, ali predomisliv se nečemu opet ga uvodi, zato kralj zapovieda viceprotonotaru, da o pravu trga što širu iztragu povede od plemićah, neplemićah, svećenika i svjetovnjaka, i da svakoga prisegom obveže, da će u iztrazi onako svjedočiti, kako znade, vežući ga vjerom i dužnošću spram krune.

Budući da je i samomu već kraljevskomu dvoru morao dodijati kaptolski postupak o gradskom nedjelnom sajmu, to prema ovomu kraljevu pismu slavonski viceprotonotar Stjepan Patačić podastre ovu kraljevu zapovied banu Tomi Erdediju, a ban odredi, da se što prije provede [iztraga[1]], na koju mora doći svatko pod globom od 16 maraka, kako običaj odredjuje, a svatko zaprisegnut mora istinu svjedočiti spram svetosti prisege i kraljeve osobe. Zaprisegnuto ih bude petdeset ovim redom: Ivan Šamšinović, Franjo Modrošoci, Gabriel Bukiovački, Franjo Piloto, Petar Bolčić, Ivan Jurjević Novak, Ivan Lukarić, Gjuro Filipić, Gabriel Škrlec, Vuk Barčić vojvoda, Benko Turoci, Petar Stanko, Mato Stanko, Ivan Sokačić, Ivan Crnić, Ivan Vinogavec, Benko Pintarić, Adam Bošnjak, Fabijan Travinić, Mihalj Radić, Toma Kovačić, Ivan Jakopinić, Gjuro Kapuztich, Ivan Jakopinec, Martin Božulinčić, Matija Petrašić, Grga Hajanić, Petar Štrković, Gjuro Lokšić, Ambroz Pindarić, Martin Kustošić, Nikola Kelković, Ivan Pahurić, Ambroz Kelković, Ivan Magdalenić, Andro Filipčić, Gjuro Horvat, Mirko Krajač, Gjuro Magdalenić, Marko Cimbolić, Ivan Sabljić, Stjepan Jetrašić, Ivan Draganović, Matija Poturić, Jakob Valenčak, Emerik Kustošić, Petar Kelković, Petar Jandrečić, Lovro Kovačić i Grga Bočak, koji izkazaše, da je to zaista bivalo po nedjeljah, i to na

[1] Ovu riječ umetnusmo u rukopis pok. akademika. — *Primjedba akad. tajništva.*

kaptolskom trgu, gdje da su na svoje oči vidjeli, kako mnogi ondje prodavaju: meso na kolih, kože, razni žitak, užeta, sir, maslo, jaja, kopune, cipele, zdjele, korita, drvene žlice, brašno u vrećama itd., i to ne samo na kaptolskom trgu, nego i kod malih vrata, kuda se ovamo dolazi.

U ponedjeljak prve korizmene nedjelje ili na 15. marta svršenu tu iztragu podpisa ban Toma na svojem posjedu Vidovcu kod Varaždina i odasla je za dalju porabu palatinu.

Palatin Gjuro Turzo, koji takodjer željaše, da se taj spor konačno već jednom rieši, a proučavajući ga i sam u Zagrebu, pronadje, da bi dobro bilo, da i čazmanski kaptol, pošto je i on vjerodostojno mjesto, povede iztragu o gradskom nedjeljnom sajmu, pa ga zato zamoli na 25. aprila 1613., da iztraži u zagrebačkoj, varaždinskoj i križevačkoj županiji od vjerodostojnih ljudi, koliko se doznati može, podpunu istinu i da mu ravnanja radi dostavi [spise[1]]. Kod takovih iztraga, koje je vodilo vjerodostojno mjesto, morala su sudjelovati dva pristava, jedan, koga bi odabralo samo vjerodostojno mjesto, a drugi, kojega bi odabrala državna vlast, da ju na izpravi zastupa, t. j. a za toga prepusti palatin čazmanskomu kaptolu da si izmedju predloženih izabere koga hoće od ovih: Luku Črnkocija, Tomu Severšića, podžupane; Pavla Ščitarocija, Krsta Tomašića, velike suce županije zagrebačke; Petra Polčića, Frana Pilotu, Kristofora Mikulića, Gjuru Vernocija, Nikolu Plepelića, Žigu Mikulića, Gašpara Starčeja, Tomu Apelenića, Stjepana Domjanića, Gjuru Vagića. I za ovu iztragu vriedi ono staro domaće običajno pravo, da svatko pozvan za svjedoka mora doći, jer će inače platiti šestnaest maraka globe, a kao zaprisegnat svjedok da se lažju ne ogrieši spram Boga ili spram kralja.

Ako i ne imamo nikakovih viesti o ovom i posljednjem tome žestokom sporu o trgu, a najviše o nedjeljnom, to se za sigurno znade, da je kaptol izgubio parnicu i bio u tom prieporu osudjen na vječnu šutnju.

To se dokazalo već god. 1619., kad na 18. februara savjetnici dvorske ugarske komore šiljući bečkoj komori zagrebačku gradsku molbu u pogledu nove maltarine ili tržne pristojbe, kako ju netom na požunskom saboru odrediše hrvatski stališi i redovi za područje svoje domovine na marhu i robu, koju kupuju inostrani trgovci u

[1] Ovu riječ umetnusmo u rukopis pok. akademika. — *Primjedba akad. tajništva.*

Zagrebu ili po drugih gradovih, rekoše: ako se zastupnikom i ne prieči stvarati područnih zakona za svoju domovinu, to se ipak takovi zakoni ne smiju kositi sa postojećimi i takovimi, koje kruna hoće i sama da drži; a budući da se zagrebački stanovnici od davnine služe kraljevskim potvrdjenim tržnim pravom, to da se ne svidi ni kralju, niti je potrebno, da se kakovom novom uredbom novo nešto stvara, jer bi se tim postiglo samo to, da bi se jedni dohodaka lišili, a drugi pristojbami obterećivali; zato neka sam kralj dokine te zaključke hrvatskih stališa i redova.

Govoreći dakle o zagrebačkoj trgovini ni sa jednom riečju već ne spominje trgovina na Kaptolu.

U drugom pak pismu, koje prema ovomu napisa na 26. februara, veli sam kralj Matija II. stališem i redovom kraljevine Hrvatske, bilo na saboru sabranim, bilo izvan njega: da su mu se gorko potužili zagrebački gradjani, što su hrvatski zastupnici stvorili za ovu kraljevinu nekakovu maltarinu ili tržnu pristojbu za ovdje kupljenu marhu ili robu; budući da ta maltarina nije nikada postojala, a i kralj želi svakoga u njegovu pravu štititi, a ne tlačiti, to oni mole, da se ta maltarina smjesta dokine.

Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić.*

Studija o baroku u našoj književnosti.

Primljeno u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 7. srpnja 1906.

Napisao dr. Dragutin Prohaska.

Vrijeme baroka nije nam nepoznato. U literaturi i u umjetnostima vidimo barokne figure iz XVII. vijeka i njima stilom srodne iz rokokoa XVIII. vijeka, u starijoj francuskoj drami i komediji, u nekim plodovima njemačke romantike, u talijanskoj operi, na starim slikama Boillya, Challea, Moreaua, Freudeberga, Fragonarda i Baudoina sad prijazno nasmiješkane, sentimentalno afektirane, a sad u tragičnim pozama zanesene. I u modernoj umjetnosti uskrsle su u opereti, u dekorativnom slikarstvu, na raskošnom omotu knjigâ, kao ukras časopisa, u našem domu kao kiparska sitnež modelovane i salivene, na posuđu cizelovane i izrezuckane, na emailu — a odlični kostumni ples bira često bijelu vlasulju,

* Doktorska disertacija, predana u filosofijskom fakultetu c. kr. sveučilišta u Beču i odobrena dne 19. svibnja 1905. od prof. V. Jagića i prof. K. Jirečeka. Disertacija je u originalu pisana njemačkim jezikom pod natpisom: „*Zwei Jesuiten in der serbokroatischen Literatur des XVIII Jahrhunderts*“. Budi mi prosto ovdje da kažem srdačnu hvalu svojemu profesoru V. Jagiću, koji mi bijaše uvijek u nauci nedostignutim uzorom; profesoru K. Jirečeku, od kojega sam primao nauke i savjete; i profesoru J. Minoru, čija sam predavanja o njemačkoj književnosti mnogo slušao.

Kod ove hrvatske preradbe disertacije rado sam uvažavao neke metodične i formalne zahtjeve prof. T. Maretića i V. Dukata, stručnih referenata Jugoslavenske akademije; i njima najljepše zahvaljujem. — Preradba se razlikuje od prvoga oblika ove rasprave time, što su u nju ušli obilniji književni podaci i paralele iz talijanske književnosti za sve ono, što je već prije bilo rečeno. Zajedno s time nastale su i općene bilješke o baroku u uvodu i u zaključku.

*

kovrčastu coiffureu, svilene kaputiće i pozlaćene cipelice kao „historičku“ nošnju. Netko je našu ljubav prema baroku obrazložio nutarnjom našom dispozicijom, srodnom kultiviranoj i stilizovanoj dobi. Sve se više vraćamo k njoj, što se više udaljujemo od minuloga realizma.[1]

Moderni je čovjek težeći, da se otkine ispod pritiska tradicionalnih forama, u novom stilu tražio, da izreče svoje posebne osjećaje, svoj posebni svijet, svoje vrijeme ili savremenost svoju. Tako je i barokni umjetnik želio, da natkrili velike renesansne pređe i da na svoju umjetninu udari oznaku novosti i savremenosti. U „želji za novotarijom“ nalazi A. Belloni glavni uzrok barokizmu.[2] Na izlasku 16. vijeka, veli on, diže se oporba protiv autoriteta antike, živa se želja rodi za otkrivanjem novih vidika, novih putova, novih oblika i novih istina. Prikazuju nam vijek sečentizma kao izmoždenu dekadenceu; ali takovo doba rodilo je duhove kao što su Galilei, Campanella, Sarpi, Malpighi i drugi; bilo je u ovome pokoljenju mnogo intelektualne snage na korist nauci, ali na štetu umjetnosti. Intelekt vlada naukom, a umjetnošću, veli Belloni, osjećanje („il sentimento“, mi bismo rekli: intuicija); intelekt prehvatio je u umjetnost i željan novotarije ponizio je do prenavljanja; metafore, hiperbole, igra riječima, antiteze preoteše maha.

I za naše doba često se čuje tvrdnja, da umjetnost ne stoji na onoj visini, na kojoj stoji današnja nauka. Značajno je, da Belloni o barokizmu sudi onako, kako neki sude o modernoj. Moderna i barok jednako teže na formulovanje i stilizaciju sebe samoga; no između njih ipak golema je razlika u tome, što je barokist unatoč svojoj želji za novošću ostao epigon, koji umije samo potencirati stara i poznata stilistična sredstva; njegov je stil ornamentalan i natrpan, a moderni umjetnik obraća svu svoju pažnju rekonstrukciji osnovnih i unutarnjih momenata stila: njegova su sredstva naturalistična, on potencira „prirodu“, kao što barokist „literaturu“. Dakle njihova razlika i nije načelna, nego samo sadržajna. Premda kao umjetnički individualiteti moderni nijesu među sobom srodni, ipak mi se čini, da postoji načelna umjetnička srodnost između ovih modernista: H. v. Hofmansthala, M. Maeterlincka,

[1] M. Landau: Zur Geschichte des Barokstils in der Literatur. Allgemeine Zeitung 1890. Beilage N. 63—87.

[2] Antonio Belloni: Storia Letteraria d' Italia knj. II. Il Seicento, s. 462. — [Milano].

D' Annunzija i St. Przybyszewskoga. Svi ti rade biranim potenciranim stilističnim sredstvima, a to podaje njihovu stilu neku modernu baroknost. U nas se, prema našim oskudnijim jezičnim sredstvima, javlja ta umjetnost s manjom snagom a uz veliku umjetničku pomnju u Ive Vojnovića, Milana Begovića i Dragutina Domjanića. Njihova se srodnost s baroknom kulturom javlja još i posebnom ljubavi za barokni svijet i njegove oblike. U Dubrovačkoj trilogiji, u Knjizi *Boccadoro* i u *Kanconieru* pjesama oživjele su sjene i sanje starih dvorova i plemićke romantike iz doba baroka i rokokoa.

Kraj tolike srodnosti između moderne i barokne knjige nastale su danas u talijanskoj, njemačkoj i francuskoj literarnoj historiji podrobne studije o baroku. Najrjeđe su one u Slavena, jer slavenske književnosti nijesu barokizma ni proživjele u onoj mjeri, kako su ga proživjele zapadne književnosti. Samo su Poljaci zbog velike snage katolicizma u njih i zbog živoga saobraćaja njihova s Italijom razvili pod utjecajem Isusovaca u građevinama i u književnosti barokizam. Andrzey Morstin u 17. vijeku prevodio je glavno djelo talijanskoga baroka *Adone* od Marina.[1] Ni Česi nijesu razvili samostalne barokne knjige; u njih je Isusovac Kadlinsky preveo baroknu zbirku duhovne lirike Friedricha Speea: Die *Trutznachtigall*. I tako između katoličkih Slavena ostajemo je dini još mi s većom umjetnom knjigom u 17. i 18. vijeku, u vijeku baroka; bliži smo Italiji, pa se u našoj književnosti nalaze i pravi zastupnici baroka. To su Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić. Značajno je za stil i poeziju obojice, da su Isusovci.

Tko poznaje povijest građevne umjetnosti, znade, da je isusovački red najviše pridonio razvitku baroknoga stila u Italiji, tako te su barokni stil prije nazivali isusovačkim stilom.[2] U isusovačkoj crkvi razvila se nesamo građevna barokna umjetnost, nego i slikarska i plastična pa i sama glazba u istom stilu. Cornelius Gurlitt razlaže ovo jedinstvo ovakovim oštrim opažanjem: „U kasnu renesansu ide Palestrina. S ovim maestrom počinje crkvena glazba osvajati katoličke narode. Dok je njegovo nastojanje išlo za tim, da u suglasju sa svojim savremenicima Vignolom i Palladijem iz

[1] A. Brückner: Geschichte der polnischen Litteratur, Leipzig 1891, s. 142, isp. još str. 129., 132. i 172.

[2] Isp. Cornelius Gurlitt, Geschichte des Barockstiles in Italien. Stuttgart 1887. str. 221 i sl. — K. O. Hartmann, Stilkunde. Samml. Goeschen br. 80. Leipzig 1903. str. 182.

množine izričajnih oblika dobije jednostavniji, čišći i pravilniji jezik; dok mu je bilo do poretka i ritma, do jedinstva u stilu, do crkvene svečanosti: prodro je u crkvu pod utjecajem pučkoga rimskoga sveca Filippa Nerija barok sa svim tehničkim tekovinama operne glazbe; glasovna umjetnost postade dijelom službe Božje, i crkveni koncerat držaše se odličnim sredstvom, kako da se pojača nabožnost u narodu, umjetnost orguljâ popela se do najviše visine. Nejasni i otajstveni učinak glazbe, koja više podražuje živce negoli razum; prevlast dojmova nad formom; hitrina, kojom ona duh zaokuplja ne davajući mu povoda ni razbiranju ni promatranju; ono pusto snatrenje u općenome: — evo, u tome nalazim sličnost tadanje crkvene glazbe sa savremenom arhitekturom i srodnim joj umjetnostima, što su u to doba osvajale polaznike crkve".[1]

Slična „prevlast dojmova" i otajstvenost oćućivanja vlada i duhovnom poezijom onoga vremena. U duhovnu liriku ulaze izrazi savremene erotike, najbolji erotici pjevaju i najbolje duhovne pjesme. Gotovo i nema talijanskoga lirika u 17. vijeku, koji ne bi tako isto znao pjevati o ljubavi nebeskoj kao o zemaljskoj. Sam Marino pjevao je iza *Adona — Pokolj nevine dječice*, a Francesco di Lemene uz eklogu *Filidi* pjeva tužaljku *Magdalene pod križem Raspetoga*. I dok su svjetski pjesnici dobri duhovni lirici, duhovni su oci izvrsni svjetski pjesnici, ljubimci na dvoru i u odličnom društvu zaradi galanterije i zaradi svjetskoga esprita svojega. Tipičan je „galantni abbé" u staroj francuskoj monarhiji i u višem društvu.[2] Mellin de Saint Gelais, Hugo Salel, Philippe Desportes (potonji cijenjen na dvoru Karla IX. i Henrika III.) u 17. vijeku pripada precioznomu kolu markize de Rambouillet Antoine Godeau; poznat je abbé F. Prévost, pisac ljubavnoga romana *Manon Lescaut*, i abbé Galliani, pisac znamenitih listova gospođama d'Epinay i Necker.[3] U talijanskoj književnosti poznati su Isusovci; opati i svećenici pjesnici Benedetto Menzini, Domenico Lazzarini, Carlo Innocenzio Frugoni, Saverio Bettinelli, Giambattisla Roberti, Giuseppe Parini, Carlo Castone Rezzonico i drugi

[1] C. Gurlitt. Ib. str. 224—225.

[2] Suchier und Birch-Hirschfeld, Geschichte der französischen Literatur 1900. p. 320.

[3] Gustave Lanson, Histoire de la Littérature française. Paris 1906. — Franz Blei: Die galante Zeit und ihr Ende — Die Literatur hg. von Georg Brandes Bd. 3. Berlin.

manji. Kako je markiza de Rambouillet oko sebe skupljala književnike u Parizu, tako je u Rimu neke od ovih pjesnika odušev-ljavala švedska kraljica Kristina kao predsjednica literarne akademije „Arcadia".[1] — U Njemačkoj dolazi uz abbéa i protestantski pastor: poznati su anakreontici „kanonikus" Gleim, pastor Götz, pa jedan i drugi Jacobi.[2] U Austriji se ovaj tip razvije kasnije i s drugom književnom bojom: tu su Mihael Denis i Alois Blumauer krasili Parnas.[3] U Hrvatskoj me izim naših pjesnika jedini Maksimilijan Vrhovac, biskup zagrebački, sjeća francuskih abbéa. Bio je čovjek dvorskih vrlina i književan, ljubitelj lijepoga i ukusnoga življenja i ugledan politik.[4]

Galantni abbé postao je dakle pojava u svih naroda jednako tipična, on je općeevropsko, gotovo internacionalno književno lice, kao što je internacionalan i moćan u to doba red isusovački. Većina se spomenutih francuskih, talijanskih i njemačkih pjesnika odgaja u isusovačkim školama. Isusovci su im profesori u retorici i poeziji. I naši su pjesnici Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić prošli tu školu, a i sami napokon u njima sjeli na stolicu retorike i poezije. Njihova djela *Uzdasi Mandaljene* i *Sv. Rožalija* i ne mogu drugo biti do li plod te škole.

Prije nego li pristupimo proučavanju djela njihovih, treba da se obazremo na pitanje: što se misli pod „barokom" u književnosti?

Definicije o baroku gotovo i nema. Postanak baroka tumačio se kojekako; dugo ga držahu plodom Giambattiste Marina, glavnoga sečentiste u Italiji. Neki držahu, da je ta književna struja nastala u Španiji, pa da u Italiji i u poeziji Marinovoj dolazi do potpuna razvitka. Danas prevlađuje posve novo stajalište, da barok nije određeni stil svojstven samo jednome vremenu, nego da je on poznati pojav hipertrofije u književnosti, kada ona pada u značaj

[1] Storia letteraria d'Italia, scritta da una società di professori, div. Francesco Flamini, prof. nella R. Università di Padova. Milano, VIII. T. Concari: Il Settecento str. 11. L'Arcadia.

[2] Friedrich Ausfeld: Die deutsche anakreontische Dichtung des 18. Jahrhunderts — ihre Beziehungen zur französischen und zur antiken Lyrik. — Quellen u. Forschungen hg. von A. Brandl, E. Martin u. E. Schmidt. Heft 101. — Strassburg 1907.

[3] Wilhelm Scherer, Geschichte der deutschen Literatur. 9. Aufl. Wien 1902. str. 694.

[4] Velimir Deželić: Maksimilijan Vrhovac (1752—1827). U Zagrebu 1904.

epigonskoga preganjanja i nadimanja. To je nazor, koji se slaže s onim, što smo o baroku rekli ispoređujući ga s modernom. Neki zato ispoređuju bizantinski kićeni stil Srednjega vijeka s barokom.[1] A romantika, koja njegovaše poeziju „na drugu potenciju", iznova se počela zanimati za bujni i kićeni stil barokizma izdavajući pjesnike, kakovi su Friedrich Spee i Angelus Silesius.[2] Barok je u svakoga naroda Evrope poprimio različan književni značaj i prema tomu različita imena. U Španiji je gongorizam, u Talijana sečentizam, u Francuskoj precioznost, u Nijemaca „Schwulst", u Engleskoj eufuizam; no svagdje postepeno proizlazi iz renesansne knjige sažimanjem i stupnjevanjem stilističnih osebina. Ovo je naročito za glavno djelo sečentizma, za *Adona* od Marina, stilističnom analizom dokazao Enrico Canevari: Lo stile del Marino nell' Adone ossia analisi del secentismo. Pavia 1901.[3] Analiza baroka dovela je nekoga povjesnika umjetnosti do zaključka, da između baroka i gotike nema načelne razlike[4]; to otkriće suglasno je s analizom Canevarija o *Adonu*, u kojemu se nalaze motivi iz Dantea, Petrarke, Tassa, Ariosta i dr.

Unatoč toj neodređenosti baroka ipak ću navesti jednu sintetičnu karakteristiku sečentizma u talijanskoj književnosti od specialnoga poznavaoca prof. A. Bellonija: „sečentizam je zloporaba figurativnoga govora; neumjerena strast za antiteze; čudnovato svođenje disparatnih termina i protivnosti, miješanje pravoga i bitnoga zna-

[1] Krumbacher: Byzantinische Literaturgeschichte 2. izd. str. 250. i 454.

[2] Geistliche Lieder und Sprüche von Spee, Silesius und Novalis, von A. Gebauer. Stuttgart 1876. — Gustav Balke, Trutznachtigall g. 1879. Uvod str. III.

[3] Ja sam se istražujući Đorđića najviše služio tom raspravom, jer i Đorđićev stil sjeća nas mnogih literarnih uzora u dubrovačkoj i talijanskoj književnosti; u njega ima izravnih baroknih reminiscencija. K tomu sam pridružio i analizu pjesničkih motiva i unutarnje forme Đorđićeva i Kanižlićeva djela, da pokažem, kako su im lica i po unutarnjosti svojoj sastavljena iz misli i osjećaja, što ih pjesnicima podavaše njihovo vrijeme. U tome se povodim za psihologijskom metodom, kakovu naučno zastupaju u njemačkoj estetici Johannes Volkelt: System der Aesthetik I. Bd. München 1905. i W. Dilthey: Die Einbildungskraft des Dichters, Bausteine für eine Poëtik. Philosophische Aufsätze Eduard Zeller gewidmet str. 305. — A u domaćoj knjizi bila mi je pred očima jedna mlada i poznata studija mojega učitelja V. Jagića (Trubaduri i najstariji hrvatski lirici Rad IX.).

[4] Karl Scheffler: Der Zwinger, Meditationen über deutsche Baukunst — Nord und Süd 33. Jahrg. 1909. Hft 1. str. 702.

čenja riječi sa značenjem prenesenim (metaforičkim), pa odavle krivo stvaranje izvoda o tobožnjoj suvislosti; nedostatak razbora i srca; loše skriveno siromaštvo misli i čuvstava pod obiljem zvučnih i efektnih epiteta i drugoga nakitnoga elementa; neprestano ponavljanje doskočica; igre riječi; neka raspojasanost i dosjetljivost; groteskno preganjanje slikâ i bojâ; nametljiva raskoš, osobito prenavljanje u boli, tobože s nekom hitrinom; oskudica ideja; hinjena ganutljivost i mukotrpnost; a nigdje pravoga daška istinitoga života".[1]

Ta je karakteristika nastala sintezom svih bitnih oznaka toga stila. No bilo bi krivo, da po njoj mjerimo svakoga baroknoga pisca. Đorđiću ona pristaje kao salivena, a opet ga ne smijemo po njoj suditi. Kad ga živa upoznamo, izgubit će se mnoga oštrina te karakteristike, premda ona stvarno vrijedi. Individuum se uvijek opire podređivanju pod šablonu; pojedinci sa živim osebnim svojstvima stvaraju povijest, a ne smjerovi i škole. Zato valja da i naše barokiste otvorimo s pomnjom i s poštivanjem njihovih osobina.

I.

Uzdasi Mandaljene pokornice.

1. Unutarnja forma.

Dok moderni umjetnik u djelu donosi ispovijest sam o sebi ili o doživljajima, kakove ih je nablizu motrio, renesansni a osobito barokni umjetnik drži pjesnički predmet odabranom temom ili objektom izvan sebe, konvencionalnim sredstvom, kojim može pokazivati, što znade i umije. Moderni umjetnik i kad poseže za predmetom (sujetom) iz daljine ili prošlosti — tako kad nam iz sv. Pisma dramatizuje Salomu —, svakiput podvrgava predmet bitnoj promjeni, kojom postaje subjektivnim izričajem umjetnikove individualnosti. Kod pjesnika iz renesanse biva to isto, samo s tom razlikom, što on sebe skriva i taji, gdje se noviji pjesnik otkriva i ispovijeda. Taj hoće, da mu se u djelu osjeća „život", a onaj, da se u njemu vidi „književnik". Moderni se drži analitikom sebe samoga i svojega „milieua", a stari učiteljem i artistom.

Zato i jest izbor predmeta u Đorđića više pitanje literarno negoli pitanje biografije pjesnikove.

---

[1] Storia letteraria, VII, p. 456—57.

Sv. Pismo govori o sv. „Mandaljeni“ kratko i priprosto.[1] No duboke i jednostavne riječi sv. Pisma podražuju maštu mladih kršćanskih naroda, i oni razmiču evanđeosku priču u legendarnu pripovijest. Nalazimo u djelu Acta Sanctorum legende o sv. Magdaleni pod crkvenim danima 5. i 22. srpnja.[2] Te su se legende i stilom i sadržajem daleko udaljile od sv. Pisma; pripovijedaju, kako sv. Magdalena uzdiše u pećini kraj Marsilje u južnoj Francuskoj za Spasiteljem, kako doživljuje čudesa, kako je biskup Maksimin pričešćuje, i kako napokon svetica živa s anđelima leti u nebo u krilo ljubljenomu Gospodu.

Već ta legenda odaje oznake preradbe u duhu onoga kraja i vremena. Južna je Francuska zemlja trubadurstva; ljubavno uzdisanje Mandaljenino za nebeskim zaručnikom zaista sjeća uzdahnjive ljubavi trubadura. Na tom stepenu razvitka ostaje predmet o sv. Magdaleni kroz cijeli Srednji vijek. Ali po vremenu biblijski se predmeti u književnostima Evrope sve više obrađuju, a u tom se obrađivanju jasno odrazuju promjene i periode ljudskoga ukusa i duha. Najbolje se to vidi na legendi o Ahasveru ili „Vječnome Židu“[3]; on je do danas prošao toliko isto metamorfoza, koliko i vijekova.[4] I na Juditi i na Salomi može povijest književnosti pratiti ovakove promjene. Svako doba ima svoju Juditu i svoju Salomu. Dok je patriotična kršćanska knjiga humanizma i renesanse prikazivala Juditu kao kreposnu domoljupku, koja služi omladini za primjer (poput kralja Kodra ili Atilija Regula), dramatik 19. vijeka u njoj gleda ženu, tragičnu zbog toga, što je morala da pogubi baš onoga, koji joj se od svih ljudi ukazao najvećim i najmoćnijim [Hebbel: *Judith*]. A Saloma predašnjih vijekova ulazi u prikazanje o sv. Ivanu Krstitelju kao sporedno lice, kao „Igruša, hći lrudičina“[5], dok je u modernoj drami O. Wildea narasla do glavne junakinje, zanimljive sa strasne ljubavne želje.

---

[1] Testamentum Novum, Luc. X. 39; VII. 36—50; VIII. 1—3; Iv. XI. 2. 5. 32.; XII. 3; XX. 11. 16.; Mat. XV. 39.; XXVI. 7.; Marc. XVI. 1.; XIV. 3.

[2] Acta Sanctorum Jul. V. 187. squ.

[3] Tako ga zovu Nijemci; Francuzi kažu: Le Juif errant.

[4] Jakob Minor: Goethes Fragmente vom ewigen Juden und vom wiederkehrenden Heiland. Stuttgart u. Berlin 1904. — F. Helbig: Die Sage vom ewigen Juden. Berlin 1874.

[5] Stari pisci knj. XX. str. 188—218, Prikazanje Svetoga Ivana Krstitelja. Porojenje i smrt.

Tako je i Marija Magdalena drukčija u renesansi negoli u Srednjem vijeku. I ona je dočekala dane, koji su je shvatili kao ženu i koji su potpuno razumjeli poeziju bludnice i pokajnice.

Dok je lirika stajala u znaku trubadurstva, gospodovala je njome idealna čista „gospoja", pa kad je srednjevječni vitez odložio opremu, da svoje posljednje dane proživi u tamnoj ćeliji manastirskoj, zacarevala je njegovom maštom opet „gospoja", obasjana sada nebeskim sjajem, i on ju je pjesnički nazivao: „Moja Gospa" — Madonna. U djelima Rafaelovim i u stihovima Sannazarovim *(De partu Virginis)*, u bezbrojnim zbornicima o „Čudesima bl. Dj. Marije" *(Miracoli della Santa Madonna)* dohvaća srednjevječni ideal svoj najviši umjetnički ispon.

Renesansa probudila je u čovjeku čovjeka, njegovu ćutljivost, tjelesnost, sensualizam. I lik čiste Djevice nije više jedini gospodovao novim umovima. Na sjeveru je protestantizam stojeći na osnovi razuma i racionalnoga vjerovanja napuštao tajanstveni ideal Madonne. I južna se umjetnost obraća novim predmetima, da u njima izrazi novi duh Preporoda. Uz djevicu, suprugu i majku razvija se u renesansi žena individualna i slobodna, žena, koja ženskom vlašću gospoduje javnim životom prema prirodnim i ličnim svojstvima svojima. Ona, koja je estetično nadarena, otvora salon književnikâ, predsjeda pjesničkim akademijama, kao primjerice švedska kraljica Kristina ili markiza de Rambouillet i mnoge druge; ako je u nje talenat, da gospoduje, ona kuje i plete te ulazi u volju krunjenim glavama, kao na pr. ozloglašene milosnice francuskoga dvora i talijanskih dvoraca, pa čak i njemačkih.[1] Erotična žena okružena je pratnjom štovalaca, chevaliera i vitezova.

I sada se vraća ljudima pred oči antikna hetera, odlična i duhovita Aspasija, Mesalina, Kleopatra, Dalila sv. Pisma, Suzana, napastovana udovica, i druge. Bludnica dobiva neki čar, postaje tip žene neobične, demonske, razbludne i poetične.[3] — To je doba

[1] Isp. Kraus Fr.: Geschichte der christlichen Kunst. Freiburg im Breisgau 1897. II. 425: Entwicklung des mittelalterlichen Madonnenideals. — Wetzer u. Welthes Kirchenlexikon VIII. (Freiburg im Breisgau) str. 480: „Es entspricht dem ritterlichen Geist des Mittelalters, dass die Bearbeitungen der Wunder Unserer lieben Frau fast überall zu den ersten Blüten gehören, welche die Poesie in den Landessprachen geschrieben hat."

[2] A. Rambaud, Histoire de la civilisation française. Paris 1887. II, 14.

[3] F. Gregorovius: Lukrezia Borgia 2. Aufl. Cotta. Stuttgart 1874. str. 89: Die Hetäre wurde die Muse der schönen Literatur der Renais-

Mandaljenino. — Proljeće i preporod čovjeka, vrijeme mladenačke erotike, doba razvezanih strasti — njezino je doba. To je i Đorđić pogodio stihovima *Uzdaha:*

V, 9: I ti iz groba hod' ovoga,
Vience kiti, beri cviće
I obasjaj lica tvoga
Premaljećem premaljeće
Znaš, da njekad drago tvoje
Mandaljena vrieme ovo je.[1]

Najprije postade Magdalena junakinjom crkvenih prikazanja u Italiji. Već iz XV. vijeka imamo *„Rappresentazione di un miracolo di S. Maria Maddalena"*. Antonio Allamani obradio ju je u formi komedije god. 1521.[2] Na izmaku XVI. vijeka nastade odlično književno djelo, epska pjesma od Erasma da Valvasone-a *Le lagrime della S. Maddalena* zajedno izdana s poznatim epskim djelcem od Luigija Tansilla *Le lagrime di S. Pietro,* Genova 1587.[3] — Godine 1609. napisa Riccardo Riccardi tragediju o istom predmetu, a g. 1616. izađe *Rappresentazione* od Benedetta Cinquantea. Od svih ovih prethodnika najvažniji je za Đorđića Erasmo da Valvasone, jer već u njega isto je shvaćanje svjetske i duhovne erotike. No zanimljiva je sa svojega savremena duha i jedna „opera scenica" *Maddalena* od Giambattiste Andreinija (Mantova 1617.). Dosta je, da se navedu lica ove drame, pa da nam sine slika

---

sance... Die Heilige des Himmels und die Jüngerinnen der Venus wurden ohne weiteres nebeneinandergestellt, als berühmte Frauen. — A. Rosenberg Handbuch der Kunstgeschichte, Bielefeld u. Leipzig 1902., str. 444. — Glavna djela slikara Battiste Tiepola su u Mlecima freske u dvorani od Palazzo Labbia, a prikazuju Antonija i Kleopatru.

[1] Služim se u cijeloj ovoj radnji Gajevim izdanjem: Uzdasi Mandaljene pokornice u spili od Marsilje spievani po D. Ignaciu Gjorgji, opatu melitenskomu. Preštampano troškom Matice Ilirske. U Zagrebu tiskom narodne tiskarne dra. Ljudevita Gaja. 1851. — Pravopis navoda okrenuo sam na novi fonetički, koliko se ne kosi s dubrovačkim izgovorom. Rimski broj kazuje pjevanje, a arapski strofu.

[2] Storia letteraria V, 206. [Sacre rappresentazioni dei secoli XIV., XV. e XVI. pubblicate ed illustrate da A. D'Ancona, Firenze 1872. 2 vol.]

[3] Le lagrime di S. Pietro del Sign. Luigi Tansillo di nuovo ristampate con nova gionta delle lagrime della Maddallena del Signor Erasmo Valvasone. Et altre Rime spirituali del molto R. D. Angelo Grilo, non più vedute et ora novamente date in luce. In Genova appresso Girolamo Bartoli 1587. [Egzemplar bečke dvorske biblioteke.]

dvorske gospođe tadanjega vremena. Protagoniste jesu: Magdalena; Marta; Anđelo; Baruk, njegov paž; Merdakaj, njegov pivničar; Emanuel, njegov kuhač; Arone i Lione, njegovi patuljci; mnogo sluga, gospojinska pratnja, napokon tri starice, koje se moraju u hodu pogrbiti i upirati o palicu. Prva nas tri čina upoznavaju s razbludnim i griješnim životom pokornice.[1]

Uporedo s literaturom osvaja Magdalena i slikarstvo. Znatna je Magdalena Tizianova. Ona natkriljuje sve Magdalene Bolognesâ, i najbolje od njih čine se prema toj divnoj ženi u Pittijevoj palači slabašne i patvorene. „Jedva se može naći jači primjer za razliku između shvaćanja renesanse i restauracije", veli historik umjetnosti[2], „nego što je ova figura pokornice. Tizianova Magdalena toliko je prožeta ognjem života, da i sama jedva shvaća, što li joj treba okajavati. Tizian je i u svojim kasnijim djelima samo spolja slijedio ukus vremena unatoč svojemu „Ecce Homo", svojoj „Mater dolorosa" u plačnoj Magdaleni u Petrogradu; . . no Bolognesima je najglavnija plačljivost Magdalenina, a uzato su pazili i na to, da grješnicu naslikaju dražesnu i zavodljivu. Da ojačaju učinak, prikazuju Magdalenu kao mlađahnu nedozrelu djevojčicu." Mnogo im je i do toga, da izreku veliku koju strast, osobito čeznuće; slikali su s pikanterijom bludnice i Salomu s glavom Ivana Krstitelja. pa i junakinju Juditu prikazivali su tako, protivno sv. Pismu. Uzor Bolognesima bijaše Corregio, i od njega ima jedna Magdalena: krasna žena kleči pred Spasiteljem i s čežnućem gleda u njega. Znamenita je i Magdalena od Giuseppa de Ribera, zanesena žena. Mnogo Magdalenâ ima i u XVIII. vijeku, spominju se remekdjela Batonijeva, Mengsova i Greuzeova. U Francuza nahodimo Magdalenu u knjizi, kiparstvu i slikarstvu.[3] [Nekih reprodukcija Magdalenâ ima u Strossmayerovoj galeriji slika Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Vidi brojeve kataloga 169., 201., 212.]

To veliko značenje Magdalene u umjetnosti i književnosti glavni je razlog, zašto ju je Đorđić odabrao za pjesnički predmet većemu djelu, jer se na obrađenome predmetu umjetnik baroknoga stila

[1] Storia letteraria VII, 252. [Giornale storico, XXIII, 76—155, XXIV, 82—165.]

[2] Allgemeine Kunstgeschichte von H. Knackfuss, M. G. Zimmermann und V. Genzel. Bielefeld und Leipzig, Velhagen et Klasing 1903. Bd. III, str. 60.

[3] A. Rambaud, Histoire de la Civilisation en France II, 328., 387., 403., 409., 414.

može takmiti s prethodnicima, može da dokaže svoju snagu u nadmašivanju i stilističnom potenciranju. Manje od ovoga razloga vrijedi činjenica, da su i neki Dubrovčani obrađivali istu temu. (Tako Bunić Vučićević: *Mandaliena pokornica* i I. Palmotić epizodično u *Kristijadi.)*

Đordić bijaše po svojoj književnoj obrazovanosti spreman, da svlada veliki ovaj predmet, jer se već u svojim mladenačkim pjesmama razvio u erotika prvoga reda. Njegove vile i gospoje studije su za kasniju Magdalenu, za svjetsku gospođu, koja umije i kao bludnica čuvati noblesse de cour, tako da joj se u svemu vidi odgoj, stil i umjetnost. Đordićeve *Piesni razlike*, zbirka ljubavnih mu pjesama, ona su škola, u kojoj se razvija pjesnik *Mandaljene.*

Druga mu je škola bila nauka psalmodična. Đordić je mnogo godina proučavao Psalme Davidove u originalnom tekstu hebrejskom, grčke i latinske prijevode, klasičke komentare i studije o psalmima. Plod toga zanimanja *Saltijer slovinski*, izdan je iste godine, koje su izdani i *Uzdasi* (Mleci 1728.). Ta parafraza *Psalama* dokazuje, da se Đordić toliko uživio u poeziju velikoga uzora i u njegov patos kajanja, da mu je postala pravom ličnom svojinom.

Svjetska erotika i patetična elegija *Psalama* zajednički utječu na *Uzdahe Mandaljene*. Đordić je dakle spajao dojmove raznoga podrijetla i duha u jednu umjetničku cjelinu. A činio je to po uzoru toliko drugih baroknih pjesnika [vidi str. 118]. Na tome spajanju protivnostî najbolje se vidi način, kojim Đordić obrađuje predmet. On stoji nad njim kao virtuoz i umjetnik; književnost mu je umjeće, vještina — ars. Zato mu erotika i nije drugo nego „literatura", a literatura mu je i psalmodija. Jedno i drugo može se studijem naučiti, a naučeno primjenjivati na prikladan predmet. Književnost ima svrhu konvencionalnu i društvenu, kao plemenita zabava u dokolici. Ona poput svega u baroku postaje nakitom i uresom života; ona je odličan način za savoir vivre ljudi, umjetnikâ života. Lijepe gospođe, govorile one o materijalizmu s enciklopedistima, ili čitale galantne stihove s ljubavnikom, ili se kajale u ispovijedaonici za lijepe grijehe svoje, jednako sve ovo smatrahu prigodom za koketeriju. „U šuškanju svile, u mirisu parfuma, u

[1] Vidi izdanje Gaja: Ign. Gjorgjića Piesni razlike izdate po dru. Ljudevitu Gaju. U Zagrebu 1855. [Ovo je izdanje po rukopisima priredio i predgovor mu napisao A. Mažuranić.]

govoru očiju i lepeze cijela je igra tek dobivala pravi smisao svoj".[1]

Valja dakle prvo posmatrati, kakova je u Đorđića i u literaturi, kojom se služi, erotika, da bi razumjeli poeziju *Uzdaha Mandaljene*.

Galantna lirika 18. vijeka služi društvenoj zabavi, u Njemaca se i naziva Gesellschaftslied[2], a Francuzi od polovine toga vijeka značajno je nazivaju „Poésie légère": Houdard de la Motte, Saint Lambert, Panard, Jacques Dellile i drugi njeguju ovdje tu vrstu. Amor ima glavnu ulogu. Ekloge prema Teokritu. Inače anakreontička tema. Priroda se naširoko promatra. Shvaćanje je ljubavi epikurejsko.[3] U Lansonovoj literaturnoj historiji to se poglavje zove: la poésie sans poésie. Jer sve je u nje verzifikacija, igra esprita, razuma, koji analizira, argumentira i kritizira; nema u nje velike strasti ni dubokih dojmova; nema jednoga lika pa ni tračka iz neposredne prirode i života.[4]

U Talijana procvala je ova poezija već na kraju XVII. vijeka u književnom kolu „Arcadia". Zavisna je o petrarkizmu, elegantnom i rafiniranom već u činkvečentista; ona je konformna u inspiraciji i oblicima, bilo da pjeva o temi ljubavnoj, bilo političkoj ili religioznoj, bilo panegiričkoj ili prigodnoj.[5]

Đorđić se u svojim *Piesnima* povodi za tom elegantnom i rafiniranom lirikom „Arkadije". Njim se dubrovačka lirika diže na novi stepen razvitka. Počela je trubadurstvom i renesansnim reminiscencijama; onda se spustila u lagodno pastirstvo nazivajući ljubljenicu općeno pastiricom i diklicom, napokon bude sve zbiljnija i imenuje ljubljenu svoju pastirskim imenima (n. pr. Rakla, Sunčanica, Ljubica), a u Đorđića ljubav je galanterija i dokolica. Đorđić je napustio liriku stradanja, platonizma i bola, koja je vladala dubrovačkim Parnasom još od vremena Menčetića i Držića.[6] Doduše već Gundulićeva pastirska erotika *Dubravke* unosi u dubrovačku

[1] Karl Widmer: Die Frau des Rokoko, 21. [Die Frau, Sammlung von Einzelndarstellungen hg. von Arthur Roessler Bd. XVIII.]

[2] Max Freiherr von Waldberg: Die Galante Lyrik, Beiträge zu ihrer Geschichte und Charakteristik. Strassburg 1885.

[3] Ausfeld F.: Die deutsche anakreontische Dichtung des 18. Jahrhunderts. Strassburg 1907.

[4] Lauson G.: Histoire de la Littérature française, str. 633.

[5] Storia letteraria, VIII: Tullo Concari, Il Settecento str. 11. L' Arcadia.

[6] V. Jagić: Trubaduri i najstariji hrvatski lirici Rad IX. — Stari pisci II.

liriku poeziju plandovanja, lagodnoga uživanja[1], a u Bunića Vučićevića ima i nešto anakreontike i nestašnoga veselja[2]; ali pravu društvenu lakoću i frivolnost neku unio je u nju istom Đorđić. Nije ljubav, već je ljubakanje tema njegova. Nije više lirski monolog oblik njegov, već on pjeva male pjesmice u malim kiticama, kanconetu, koja konvencionalnom frazeologijom priča ljubavne zgodice galantnoga ljubavnika. Epigramatička doskočica, što skače na kraj pjesmice, sjeća nas takovih madrigala i soneta u pjesnikâ „Arkadije".[3] Pjesmica mu je pisana u obliku listića, zapisa i ljubavnoga domjenka u dijalogu. *[Piesni,* VII. Zgoda ljuvena. XIX. Cviet na dar poslan. XXI. Smiješan razgovor]. Ljubav je umjetnost, ars amandi; stječe se vještinom govorničkom, a liječi se — novom ljubavi — remedia amoris.[4] Đorđićev je učiteli Ovidije:

K tebi dođoh po prilici,
Jer si mnogo sličan meni,
Obadva smo mi pjesnici
I pjesnici zatravljeni. [P. I]

Ovidiju posvećuje Đorđić uvodnu pjesmu u svoje *Piesni.* On ga je naučio:

„A nada sve poj ljuveno,
Jer je i moj plam suze lievo,
Ki da mi je dopušteno,
Ah, ko željno još bih pjevo.
A za krunu truda tvoga
Steć ćeš dragu tvû Ljubicu,
U sred plama razbludnoga
Užeženu ljubovnicu".
(P. I. 49., 50.)

Utjecaj Ovidija bio je velik na galantnu liriku talijansku, francusku i njemačku.[5] Isto je shvaćanje u Đorđića o ljubavi kao u Ovidija u talijanskih arkadijaca. Pjesnik „Arkadije" Francesco di Lemene naziva Amora „okrutnim" (crudele), „siročetom" (pove-

[1] Stari pisci IX.

[2] *Plandovanja* izd. Orsat Pucić u almanaku „Dubrovniku" na ljeto 1849. — Ispor. Branko Drechsler: Gjivo Bunić Vučićević, Ilustrovani Obzor 1909. br. 1.

[3] Scelta di sonetti e canzoni. Bologna 1718.

[4] Spominju se već u Hektorovića, hvarskoga pjesnika lat. i hrv. izgubljene pjesme *De remedio amoris.*

[5] Waldberg M. Die galante Lyrik 133—135. — Ausfeld F.: Die deutsche anakreontische Lyrik, s. 7.

rino) „nestašnim“ (vagando) i „prpošnim“ (giocando)[1]. Đorđić, *Piesni razlike*

VIII: Eto tuj ljubav dolieta
U slici mala djeteta.

U pjesmi Ovidiju:

Malo diete, bog ljuveni
Igrajuć se oko njega,
Kako roba u nescieni
Samovoljan zatječe ga;

Sad ga udire rukom, sade
Bježi, i opet priđe k njemu:
Sa svoim plamom iznenade
Kose i lovor prižeže mu.

On ga tjera u razbludi
Uhićena prima u krilo,
Uživajuć, da se bludi
Oko njega diete milo“.

Nestašni Amor igra se ljubavlju; on je kriv, da se ljubavnici iznevjeruju jedno drugomu, da pastirica ne ljubi više istoga pastira. Klori ne ljubi više Amintu nego Damona: Giovan-Battista Richieri:

Io pur ti vidi al tuo Damone in braccio,
Clori i n f e d e l, sotto quell' elce ombrosa;
— — — — — — — —
Franto d' onore, e d' onestate il laccio,
Darsi in preda ad altrui no fu r i t r o s a.[2]

Isporedite s ovakovim mjestima čestu nevjeru u *Piesnima* Đorđićevim:

XXVIII, 3: Dvie diklice malo prije
U veselju ljubjen ljubih,
Sad jer ljubih objedvije,
Obje uvriedih, obje izgubih.

Lagodni duh ove lirike najbolje označuju sinonimne riječi Đorđićeve „Liepos, pokoj i razbluda“ (*Uzdasi* V, 8) ili „Rados, pokoj i razbluda“ (*Piesan* XV.) prema talijanskom: „la bellezza, le grazie e la dolcezza“. Paolo Rolli, *L' Inverno:*

[1] Lirici del secolo XVII, 259., 266. [Biblioteca classica economica n. 60. ed. Edoardo Sonzogno. Milano 1878.]
[2] Scelta, III 302.

Soave condimento
Daran la tua bellezza,
Le grazie e la dolcezza.[1]

Značajni su sentimentalni razgovori rastužena srca s prirodom. Pjesmice se počinju često invokacijom prirode: „Ti mrkla šumo . .“ ili „tamni lugovi“ . . . N. pr. Paolo Rolli, *Ode:*

Solitario bosco ombroso,
A te viene afflitto cor.[2]

A Đorđić pjeva:

Čujte, hridi kamenite,
Pod kiem glasim tužbe moje.

Najčešći su u galantnoj lirici ovi motivi, koji ako se hronološki poređaju, čine suvislu priču — tipni ljubavni roman onoga vremena, a podjedno su osnovne crte mladenačke povijesti Đorđićeve Mandaljene.

Prvi stepen ljubavi: Stidljivost djevojke i plašljivost mladića. Stidljivost je znak, da je djevojka dozrela do ljubavi, premda za to ne zna. A u tome pjesnici nalaze veliku dražest: *Piesni*, XXII. *Ljubica sramežljiva:*

str. 3: Ali u srcu dikle mlade
Kad se združi sram s ljubavi,
Dvakrat svoju liepos tade
Ljubovniku ljepšu objavi,
str. 4: Svaki za njom pastier gori.

Girolamo Preti pjevaše o bojazljivom ljubavniku *(L' amante timido).* Marino veli:

Ma ritrosa beltà ritroso core
Non prende *[Adone* II, 20, 7.][3]

Gundulić prevodi *„Ljubavnika sramežljiva“*. U pastirskih anakreontika njemačkih tipična je figura: die spröde Schäferin und der blöde Schäfer. A dolazi iz francuskog pastirskog romana „Astrée“ od Honoré d' Urféa.[4]

[1] Lirici del secolo XVIII, 37. Ispor. i Giovann-Pietro Zanotti. Scelta III, 307: Ove grazia, e vaghezza unite io veggo.

[2] Lirici del secolo XVIII, str. 30.

[3] Ispor. Canevari: Lo stile del Marino, str. 78.

[4] Ausfeld F., Ib. 67—68.

Na tom stepenu ljubav je nesvijesna i ljubavnici ne znaju, što im se dogodilo. Mati govori Zagorki u *Eklogi* VII:

Znaš što 'e djevstvo; ne znaš, što je
Bit ljubjena i ljubiti:
I n e v j e š t e misli tvoje
Svoj ne znaju raj doprîti.
Nu kušaj, hćerce mâ, to dobro najprie,
I nać ćeš, da nije
Pod suncem nać ikad sladosti milie.

Slično govori Klori u Giovanbattiste Zappia, pjesnika Arkadije

Pargoletto, a h n o n s a i, c h e c o s a è A m o r e,
Ella d'altri s'accese, altri di lei;[1]

Paolo Rolli, *Sonetto Pastorale:*

Te felice, o pastorello,
Che n o n s a i, c h e c o s a è A m o r e.[2]

U francuskoj galantnoj lirici zaljubljenici često upotrebljavaju obrat: „Je ne sais quoi". J. G. Neukirch navodi istu njemačku frazu: „Ich weiss nicht was".[3]

Drugi stepen ljubavi: Ljubavnici nalaze zapreku u r o d i t e l j i m a i b r a ć i. *Piesan* XLI strofa 62:

Malo ne sve, da ti 'e znati,
Djevice su milostive:
Razmi što im ćud mnokrati
Ponosite m a j k e iskrive.

XXXIII, 6: Kad što prosiš, taj čas na to
Sada stražu m a t e r i n u,
Sad susjedstvo domišljato,
Sad iznađe kû laž inu,
Da joj b r a t j a blizu leže.

O raširenosti toga motiva svjedoči paralela u Giovanbattiste Felice Zappia:

Vago, leggiadro, caro bambolino,
La tua g e r m a n a, ov' è? più non la vede
L'usato fonte e 'l bel colle vicino;
Dimmi: ove andò col gregge, e quando riede?

[1] Scelta III, p. 69.
[2] Lirici del secolo XVIII. p. 32.
[3] Waldberg M.: Die galante Lyrik s. 70.

*

Ma tu chiami la madre (oh! miei fallaci
voti), la madre, ch' è già meco irata!
Prenditi il pomo, semplicetto, e taci.[1]

U Lessinga *Die Mutter* i u francuskoj pjesmi *La Défense inutile* s refrainom: „Maman l' défend" dolazi ista misao.[2]

Treći stepen ljubavi: Između ljubavnika i djevojke posreduje prijateljica; u Đorđića se ona zove „potajnica srca moga". Ona poučava nevještu drugaricu u ljubavi i uriče skrovne sastanke. *Piesni*, XXVII, 3.

Mislim, da nas nije u čemu
Potajnica naša izdala.

Potajnica se zove u pastirskim igrama „la compagna". U Tassovu *Aminti* svjetuje prijateljicu Silviju: „Dafne, la compagna". Vidi A. I. c. 1:

Tu prendi a gabbo i miei fidi consigli
E burli mie ragioni. O! in amore
Sorda non men che sciocca: —

I još u Goetheovoj mladenačkoj pastirskoj igri: „*Die Laune des Verliebten*" nalazimo uz Aminu potajnicu Egle.

Četvrti stepen ljubavi: Ljubavna služba. Ljubavnik zapisuje svojoj vili „službu i misô". *Piesni* XLI:

I što si se tuj zapiso
Služit svietlu djevojčicu
Ter si prido srce i miso
Nje ljuvenom rajskom licu.

Galantnom svijetu nije bila dosta strast; ljubavnik mora da ima i misli, duha i govorničke vještine. „Galantan" — izraz je za ova društvena njegova svojstva.[3] (Koliko je vrijedila galanterija duha, najbolje nam prikazuje divna drama Edmonda Rostanda: *Cyrano de Bergerac.)*

Govorničkom vještinom, zamamljivom besjedom može ljubavnik da skrši otpor svoje gospođe; on razmišlja s njom o časti, slika joj ljubavnu sreću, dokazuje joj. *Piesni* XLI, 91.

Jer čas drugo, znaj, da nije,
Neg li časnom da te reku. —

[1] Scelta III, 383.
[2] Ausfeld F., Ib. str. 67.
[3] Waldberg M., Die galante Lyrik.

Slična je motivacija časti u pastirskoj igri, u Tassovu *Aminti* I, sc. 2: S'ei piace, ei lice — što se sviđa, to je i slobodno.

Ljubavnik šalje djevojci darove, svoju sliku, vrvce i cvijeće. *Piesni*, II (*„Posila sliku svoju gospodji“*):

5: „U toliko slike od moje
Čin, što hoćeš u nescieni,
Samo reci: Moj ljubjeni
Podložan mi ovako je“.

Piesni XIX *„Cvijet na dar poslan“*.

Znatna je anakreontička pjesma Goetheova: *„Mit einem gemalten Band“*. Ispred nje i ispred Đorđića nalazimo bezbroj ovakovih pjesmica od manje vrijednosti. Pastiri nude pastirici plod od voćke ili od stada. Vidi gore: „Prenditi il pomo, semplicetto, e taci“ (G. F. Zappi, Scelta III, 383).

Peti je stepen: zgoda ili prigoda, kad se ljubavnici sastanu. Da nije zgode, još bi djevojka ostala pobjednicom; ali zgoda je kriva, te ona podlegne. *Piesni*, XIV: *Svi ini spahu ljeti u podne*, VII: *Zgoda ljuvena*, XXXI: *Srećna prigoda*.

XXXI, 5: Zgodo svietla, zgodo slavna,
Zgodo, časti ma do vika,
Zoro od sreće nepristavna,
Sunce sliepieh ljubovnika,
13: Jer kad zgoda k vam pristupi,
Samo umiejte, dikla je vaša.

Dovoljno je, ako se ovdje sjetimo Goetheova Fausta, I. dio. On naumice crta u tragediji ljubavnoj o p ć e n e crte galantne lirike. Jer Gretchen doživljuje ljubavnu dramu u tipnim crtama. Zato se i tu izim stidljivosti, zavodnice, zapreke majke i brata, ističe i zgoda ili prigoda; dok je majka otrovana zaspala, pala je Gretchen.

Anakreontika nalazi mnogo čara u opisivanju ljubavnoga u ž i t k a. Zato vidimo i u Đorđića mnogo volje za analizu ćutilnoga ljubavnoga uživanja. Detaljno pjeva o slasti cjelivanja, o ustima „lijepe i ljuvene“ (*Piesni*, XV., o ljuvenom uživanju u krilu gospođe (XXV.), o *„sladosti zamjenite ljubavi“* (XXXV.), eklogu o *„ljuvenoj zabavi“* i dr. O ustima pjevali su prije Đorđića i iza njega vrlo često. Ne radi se pjesnicima toliko o psihologičkoj analizi ljubavi, koliko o duhovitom opisivanju, o metaforama i poredbama, o stilističnoj bravuri. Takov je barokni eksperimenat od Benseradea:

Bouche vermeille au doux sourire,
Bouche au parler délicieux,
Bouche qu' on ne sçauroit décrire,
Bouche d' un tour si gracieux.[1]

O ustima pjevahu Clément Marot „*D' un doulx baiser*“, Du Bellay „*Bayser*“, Jacques Tahureau, te Nijemci Hagedorn: „*Die Küsse*“, Lessing „*der Handel*“ i dr.

Mila je misao, da se može od ljubavne slasti umrijeti, *Piesni*

XXV, 12: Grlimo se, ma gospođe,
Ljubimo se, ah jaoh meni,
Dokle od slasti iz nas pođe
U celovieh duh blaženi.

Faustina Maratti Zappi, supruga poznatoga arkadijca, pjeva:

E il suo bel foco, e la sua face io lodo,
Che a un così puro ardor l' alma costrinse,
Soave ardor, ch' ogni mia pena estinse,
Talchè vivendo io ardo, e ardendo io godo.[3]

O tome ljubavnome o g n j u i s l a s t i ljubavnoj pjevali su galantni lirici najviše. Đorđić *Piesni* XXV, 10.

Iza slasti slas mi je draža,
Ista obilnos tvo'ih milosti
Veći u meni plam uzmnaža.

A jedan je izraz za ovo stanje bio Đorđiću najdraži: r a z b l u d a. *Piesni* XXV, 3.

Tebe grlih, nađoh paka
Samu sjenu od r a z b l u d e.
VI, 3: Ne će slatkoj u r a z b l u d i,
Nje ljepota da se gane.
IX, 1: Tvom u licu skupljeno je
Blago obilno svieh r a z b l u d a.
X, 1: Ma Ljubica, ma r a z b l u d a.
4: Romonitoj u r a z b l u d i.

U talijanskoj lirici služi za „razbludu“ više sinonima. U Carla Marije Maggija dolaze u *Pensieri di primavera:* d o l c e z z a, d e l i z i e, v a g h e z z e, f r a g r a n z a;[4] Benedetto Menzini, *Per la*

[1] Waldberg M., Die galante Lyrik, str. 64.
[2] Ausfeld F.: Die deutsche anakreont. Dichtung, 50.
[3] Lirici del secolo XVII, p. 345.
[4] Ib. 179.

marchesa Giulia Corsini Corsi: „Ma qual si è mai vaghezza".[1] — Eustachio Manfredi: *Per la monaca Giulia Caterina Vanda:* Vedea, quanta dolcezza e quanta pena — Vedi, Amor, quanta in lei dolcezza piove. Za „razbludno" služi pridjev „dolce": Girolamo Pompei:

Dolce tra foglia e foglia,
Gentil Fillide mia,
Dolce armonizza il sibilar dell' ora,
Dolce il ruscel gorgoglia
E dolce l' usignol nel bosco plora.

U francuskoj precioznoj i galantnoj lirici stoji naprama „dolcezza" i „razbluda" — volupté; douce liberté; paresse; a u Nijemaca die Wonne, Jacobi: „Die reine Wonne".[2]

* * *

U duhu takove galantne lirike stilizovao je Đorđić i svoju „mladu, lijepu, gizdavu gospodičnu Mandaljenu". On je možda namjerice Mandaljenu naslikao prema savremenoj pomodnoj lirici, jer upravo želi, da ona bude moralnim primjerom za „diklice", da se čuvaju od grijeha: „tako i ja htjeh stavit diklicam pred oči prelijepo i prekorisno ogledalo: neka se čuvaju i od malijeh početaka, i neka bježe općenje od zlijeh družica, i ako se ćute, da su što skrivile, isplaču, iskaju, ispokore svoj grijeh zajedno s grješnicom i pokornicom, mladom, lijepom, gizdavom gospodičnom Mandaljenom" *(Uvod* VIII.).

Dok je Đorđić znao, da mu je Mandaljena grješnica ogledalom savremene „diklice", nije ni slutio, da je i pokajnica njegova ista ta „diklica", ista erotična duša galantne lirike. I duhovna ljubav Mandaljenina može se svesti na neke tipne motive galantne erotike. I ona je stilizovana po ukusu vremena.

Isporedimo najprije prikazivanje mladenačke i svjetske ljubavi Mandaljenine s erotikom *„Piesni razlikih"*.

I Mandaljena isprva ne zna, što je ljubav; plaha je i stidljiva. Ali ona izgubi već za mladih godina majku i braću, te ostade sama u svijetu.

Bješe sebi mlados moja
I svjetnica i gospoja.

[1] Lirici del secolo XVIII, 13.
[2] Ausfeld F.: Die deutsche anakreont. Lyrik, 42.

Odgajahu je kao gospođicu iz galantnoga svijeta. Ona zarana uči „skladno izvijat stupaj mili“ (II, 22), „tad besjedu dvornu učiti“ (II, 22), „sudit tuđe misli i lica“. Sve je to učila i mlada francuska ili talijanska aristokratkinja. Od malih joj je nogu dodijeljen „maître à danser“, i uči je koraku, koji se u salonu preodio u gracioznost plesa, pa traži, da istom stilizovanošću i gracioznošću kreće glavom, vlada licem i riječima svojima.[1] O mladoj Mandaljeni pronosi se glas po gradu da je lijepa kao „božica“. Tada njena svijest „uzbjesni“, ona gubi mir i želi biti ljubljena i ljubiti. No mlada ne zna, što hoće:

II, 26: I nestavnieh želja u smeći
Svieh ne ljubjah svieh ljubeći.

Još se ona nije dovinula do stepena, na kojem bi je smjeli nazivati ljubavnicom:

II, 27: Znah, što kušah, da drago je;
Ali ne znah prem to što je.
28: Znah, da je njeka skrovna sila,
Koj ni'e moć duh da se ogluši,
Da je njeka boles mila,
Ka me slatko škaklje u duši.

„Sram ju usteže i strah prepada“ (II. 29.), no ona razmišlja posve u duhu estetike amusementa, „da je dobro, što je milo“ (II. 30.). I tako ju prvi „strah minu“ (II. 34.).

Prebrodivši prva dva stepena, sram i zapreku s roditelja i braće, eto je na trećemu, gdje joj se približava jedna iz mlade družbe, vješta u ljubavi „djeklica“.

II, 37: „Jedna vrhu svieh djeklica
Bješe između skupa toga
Moga srca potajnica“.

Ova drugarica

II, 38: Znaše sve, što može znati,
Duh zatravljen domišljati.
II. 39. Nje rieč, izgled i hitrina
Kuda mene, vaj, ne uputi.

Mandaljena stoji s njome na prozoru, te gleda mladiće, koji prolaze „s pošetajima razbludnieme“ (II. 41.). No stid ona samo još ukazuje zato, da ih jače rasplamti:

[1] K. Widmer, Die Frau des Rokoko, 12.

II. 42. Nu stid kažem, i gledana
Ne gledajuć gledam na nje.

A drúga je sveđ puti i uči:

Posmiehni se sad, a sada
Skrij tve lice, sad ga ukaži!

Na te se riječi Mandaljena još pomalo nećka:

II. 44. Ona tako rieči uzmnaža,
Na nje rieči n e v a m j a s e.

No riječi iskusne drugarice otklanjaju svaki strah od svijeta. Sjede zajedno u perivoju, prijateljica ubire cvijetak:

II. 48. Nu da između tamne trave
Cviet sad niesam ubrala
Njegova bi tuj b e z s l a v e
Sva ljepota na tle opala:
Da ti čemu tvoj cviet gubiš?

I sada dolazi glavni i opet isti moralni princip pastirske erotike, kao dokaz, da treba uživati:

II. 49. Tebi 'e zakon volja tvoja,
Tebi 'e časno, što je ugodno —

Prema onom Tassovu: „slobodno je, što se sviđa".

II. 49. Jer gospodske znaj razblude
Sliede puci, a ne sude.

U vijeku konvencionalna morala i bon-tona ove su riječi značajne. I Mandaljena s ovih riječi ostaje „predobita" (II. 51.). Ona samo čeka, da joj se pruži n a č i n t. j. zgoda, da se upozna s kime. I evo „zgodi se", veli Đorđić, te dolazi željeni vitez. On je uzor galantna kavalira:

II. 54. U raskošjah on zadojen
I u d v o r n i č k o m h i t r o p ć e n j u
S koga egipski puk je brojen
Nad svim s k l a d a n u d v o r e n j u.

On se odmah, čim u dvore doleti, daje u službu ljepotice.

II. 55. Da bi na čas mû zapiso
Dvornom rieči s l u ž b u i m i s o.

Potajnica nosi listove i darove, a Mandaljena vidi, kamo to vodi:

II. 61. Od tieh pjesnih, od tieh dara
Vidjah svrhu, i što iskaše.

Mandaljena se još bori sa stidom, ali ona je „jazu“ već odviše pristupila, i ona pade.

Sad nam Đorđić podaje sliku savremene galantne gospođe, koju prati „dvorba“ sijedih starica, kad polazi crkvu te uzdiše pred Bogom. Ljubavnika žestoko huli, ali žestina njezina samo je izraz strasti njezine — za njega.

II. 75. Ah kolikrat ljubovnika
Riečim hulih, što znah gore:
Da s huljenja prem velika
Pozna on silne me govore,
I u njima prozriet bude
Unutarnje me požude.

Ogovaranje drugih ljudi u galantnom svijetu vrlo je značajna tema. Mandaljena ogovara druge ljepotice. Zlobni prigovori njezini ujedno su znak duhovitosti, médisance začinja konversaciju[1] (II. 76—77.).

Međutim, dok se „s dvora prikazivala prava“, potajno se sastajaše s ljubavnikom. Šapat ide po narodu, i glas o grješnom njezinu životu sve se više širi. Sumnje i preuveličavanja rastu, kad se tajno ljubi; zato Mandaljena odluči, da ljubi otvoreno i na vidiku cijeloga svijeta (II. 88.). Sada joj se približe i drugi, da je dvore:

II. 91. Ja im mjesec bjeh od noći:
Ja im sunce bjeh od dana:
Ja božanstvo višnje moći,
Ja hvaljena, ja spjevana:
Ja, za prikor neba i svîta,
Mom sramotom ponosita.

Igre, gozbe, plesovi i krvave borbe priređuju se njoj u slavu. Mandaljena zatravljuje stare i mlade, obećava i vara, hini i mori, ljubi, rasipa i griješi (II. 93.). I priroda sama je žali:

II. 97. Nu neharnos sa svieh strana
Vrh sionski zamnievaše,
Bistra rieka od Jordana

[1] Widmer K., Die Frau des Rokoko, 21.

Me sramote romonjaše
I suzama mirisnieme
Kitni Liban plakaše me.

Evo svih glavnih momenata galantne lirike u toj Mandaljeni: Najprije sram, onda shvaćanje ljubavi kao umjeće, savjetnica i prijateljica, koja je uči vještini ljubavnoj, zapreka roditelja i braće uklonjena, čekanje na zgodu, dvornička služba i umovanje o ljubavi i časti, darovi, uživanje ljubavi javno. Dok Mandaljena ovako živi, iznenada nastaje u nje novo zaljubljenje. Nije je dakle njezin život doveo do spoznaje o grješnom stanju, u kojem se nalazila, nema duševnoga preokreta u Mandaljene, nego iz ljubavi svjetske ona neposredno prelazi na ljubav prema božanskom zaručniku. Biva to na način *Piesni razlikih:*

I. 15. Istom lice Jezusovo
Vidje i skupljen raj u njemu,
Kroz gorjenje čisto i novo
Ponovljena osta u njemu,
Leteć svoga iz pepela
Pomlađena ptica biela.

Istina je, ovakovo je i shvaćanje Đorđićeva uzora, Erasma da Valvasona, *Le lagrime* strofa 17.:

Ma non sì tosto ha poi la vista intensa
Nel gran fulgor di quel divino volto,
Che tutta si trasmuta, è 'l seme parve
Del novo amor, che in lei subito nasce.

Ali obrat je to tipičan u svoj renesansnoj lirici. Predodžba o ljubavnoj strjelici, o strjelovitom zaljubljenju i o gorjenju, po kojem se duša poput ptice feniča obnavlja, dolazi već u lirici Menčetićevoj i Držićevoj:

Nu nisam fenice, da se opet pojavi,
Kada me nje lice ljuveno otravi.[1]

U *„Piesnima“* je ta ista misao galantno ovako izrečena:

XIII, 8. Ja te vidjeh, i ljepotom
Tvom ugrabljen bih sam sebi:
Vidjeh, umrieh, da životom
Ljepšiem živem, dušo, u tebi.

[1] Stari pisci knj. II. str. 16. br. 31.

Poznate su riječi sv. Pisma, koje Krist govori grješnicima: „Idi u miru!“ I Mandaljeni je rekao: Fides tua salvam te fecit; vade in pace (L. VII. 50.). Duševni je preporod Mandaljenin shvaćen u primirenju, u onome stanju, kojemu su predani oni, koji spoznaše dobro. Taj sveti mir spoznaje — Đorđić ne poznaje. Njegova preporođena Mandaljena, ljubavnica Kristova, gori novom strašću i gine u novom nemiru.

Uzd. I. 18. Pokoj naći jaka nije,
Pravi 'er pokoj nje prošo je;
Mre, jer ne mre, kad umrije,
Tko bi duša duše svoje;
I bez duše živa ako je,
Sama ljubav duša joj je.

To su reminiscencije iz svjetske lirike Đorđićeve i zajedničke s galantnom lirikom uopće.

Piesni XXXVIII. 2. A ja u vječnom nepokoju,
Svieh nesrećnieh izgled pravi,
III. 1. Živem tužan bez života
I bez duše, dušo mila

Isporedi gore već navedeni stih Faustine Maratti-Zappi:

„E il suo bel foco, e la sua face io lodo,
Che a un così puro ardor l' alma costrinse.[1]

Nemir zbog ljubavi vječna je tema galantne lirike. „Ah! que je sens d' inquiétude. Que j' ai de mouvemens qui m' étoient inconnus (Madame Deshoulières I, p. 6.).[2]

Umiranje i izdisanje od ljubavi isto je u pjesnika *Piesni* zaradi „Zorke liepe“, kao i u pjesnika Mandaljene zaradi Krista.

Piesni XXXII. 1. Zorko liepa, ka dostoja
Mjesto srcu mom najviše,
S tebe živc, s tebe moja
Uzdišući duša izdiše.

Uzd. I. 16. Njega živa, mrtva njega
Ište, žudi, dvori i sliedi,
I jedina s njim saviše
Njim odiše, s njim izdiše.

Glavna je tema galantne lirike ljubavno osvajanje duhovitim dokazivanjem, erotičnom dijalektikom. Teža je, i zato mnogo važ-

[1] Lirici del secolo XVIII. str. 345.
[2] Ausfeld: Die anakreont. Dichtung, 48.

nija tema, kako ćemo steći ljubav Božju. Mandaljena Đorđićeva ima i u tome za učitelja njega, pjesnika *Piesni razlikih*. Cijelo jedno pjevanje (VII.), *U ljubjenju*, na neki se način čita kao *Ars amandi* za duhovnu ljubav. Mandaljena uzima u ruke krvavu Božju sliku, gleda je i grli:

Uzd. VII. 9. Odi u č i s e prava (kliče)
Ljubav, rajski ljubovniče!
10. N e k a m i s l i tve bolesti,
N e k a p a z i rane tvoje
I r a z b i r a pomnom sviesti
Tve preteške nepokoje,
Tkogod žudi znat, moj Bože,
Š t o j e l j u b a v i što može.

Dakle kao da i ovdje čujemo: „Pargoletto, non sai, che cosa è amore!“ Jer da znate, što je ljubav, vi biste ljubili:

VII. 18. O moj Bože, s a d z n a m, š t o j e,
Što su tuge me vesele;
21. Misli, o dušo, vrhu svega,
Kad je slatko tač cviliti
I truditi rad Višnjega,
S njim uživat, što će biti.

I onda Mandaljena d o k a z u j e filozofijom srednjevjekovne sholastike potrebu ljubavi; i argumenti savremene filozofije o prirodi, kakova je u Rousseaua došla do značenja, nalaze ovdje mjesta:

VII. 33. Majka je n a r a v u nas stavi,
Da 'e sveđ naše biće spravno
Ljubit stvorca od n a r a v i,
Dočiem ljubi, što je n a r a v n o,
I dopremo da do njega
P o l j u b a v i s v i e t a o v e g a.

Misao, da se mora narav proučavati i da se po njoj spoznaje ljubljeno biće, misao je *Piesni razlikih*. Pjesnik savjetuje prijatelja u ljubavi:

XII. 21. Iskušat je najprie triebi,
Kakva u sebi n a r a v ima.
48. I prikloni n a r a v tvoju,
Kud nje n a r a v prigiba se.
Nastoj pomno nje n a r a v i
Djelu u svakom sličan biti.

VII. Urešenje nepriprosto
Ti si od ljeta po naravi.[1]

I Arkadija i anakreontika talijanska sva je nadahnuta težnjom, da se približi prirodi. Po primjeru antiknih klasičnih autora treba da novija poezija slijedi „prirodu". Nijemac rado teoretizira, i zato njemački anakreontik Uz piše prijatelju Gleimu: „Die schreiben schön, die gleich den Alten schreiben: Sollt ihr Geschmack nicht unser Vorbild bleiben? Wer ihn verlässt, verlässt auch die Natur, verlässt mit ihr der wahren Schönheit Spur".[2] — A na čelu talijanskim anakreonticima „Arkadije" stoji Vincenzo Gravina, koji uči novomu prirodnomu ukusu.[3] Već pastirske igre Tassa i Guarinija slave „zlatno doba" poput Ovidija („aurea aetas"), gdje sve bijaše priroda i prirodno.

U ovakovu raspoloženju govori i Mandaljena, da iz prirode možemo spoznati Boga, da se u prirodi možemo učiti ljubavi Božjoj:

VII. 55. Ah ka tamnos svies mi ugasi,
Ter se u srcu mom ne objavi,
Da početak i svrha si
Od stvorene ti ljubavi
I svjetovna da sva dika
Od dike je tve prilika.

Kao pčela iz cvijeta, tako čovjek iz svijeta siše med Božje uspomene, i kako pčela bere rajsku sladost iz cvijeća, tako pjesnik srče med iz ustiju ljubljenice. Jedna je poredba iz *Uzdaha*, a druga iz *Piesni:*

V, 1. Blago onemu, ki od svieta
Iz zamjere sej stvorene
Vadi jakno pčela iz cvieta
Med božije uspomene,
Kuša on bića dio rajskoga,
Jer sveđ gleda sviesti Boga.

Ekloga III: Eto jakno pčela iz cvieća
Berem rajske med sladosti
Iz živoga primaleća
Uzdisane tve lieposti,
Gdi celivam lijepos tvoju,
Dušo duše me ranjene.

Dok čovjek Boga ljubi, ne čini drugo, nego se slaže sa svojim prirodnim određenjem, jer čovjek teži na Boga kao na svoj pri-

[1] Isporedi, kako u Arkadijca Fr. di Lemene „natura" jednako dolazi:
Non formò Natura ancora
Di voi, donna, opra più bella.
Voi donna, la belezza, ed io l' arsura,
Io prodigio d' Amor, voi di Natura.
(Lirici del secolo XVII, p. 262.)

[2] Ausfeld: Die anakreontische Dichtung, 34.

[3] E. Reich: Gian Vincenzo Gravina als Aesthetiker. Wien 1890.

rodni izvor i središte. To je filozofija sholastička. Tako i rijeke hrle pučini rušeći svaku zapreku, samo da se sjedine s početkom svojim. Tako

VII. 35. Plam u drvo svezan stoje
Ne ima pokoja od ničesa:
Sveđer gleda mjesto svoje,
Ke je gori kraj nebesa:
Tako i plamen naš najliše
Odi stojeć hlepi više.

Ova je težnja: appetitura naturalis. Prema njoj i kamenje teži na središte zemaljsko, jer je od zemlje, a protivno vatra teži na gore, jer je postala od vatre, koja okružuje svu zemaljsku atmosferu. Tako je učio Toma Akvinski, i tako pjeva Dante; i u Dantea biva, kad munjom vatra na zemlju padne,

fuor di sua natura
in giù atterra.[1]

Čovječjom voljom upravljana dakle priroda; ovu misao Đorđić izvodi ovako:

VII. 37. Duša s htienjem ni'e razlika;
Htienje i ljubav, znaj, da isto je;
Dakle osudit mož pravedno,
Duša i ljubav da je sve jedno.

Eto ovdje razumijemo, zašto u Mandaljene nema tragičnoga spora između ljubavi prema svijetu i ljubavi prema Bogu. Toga spora nema, jer jedna i druga ljubav ista je, ona se razlikuje samo potencijalno, a ne supstancijalno.

Priroda je zato i u *Piesnima* i u *Uzdasima* u skladu s osjećajima ljudskima. Svako raspoloženje Mandaljenino javlja se i odrazuje i u prirodi. Nitko do Đorđića nije tako osjećajan u prirodi, nitko nije dao tako dubokih meditacija o duši prirode, kao on. Jedini mu se Gundulić približava u *Dubravci*, gdje opisuje pršanje vjetrića „po lišću zelenom zovući dan bieli i zoru rumenu". Oduhovljenje prirode u Đorđića često sjeća veličajnosti Goetheovih panteističkih snatrenja o prirodi. Đorđić umije izazivati dojmove duboke i snažne.

Tajanstvenost natprirodne sile, kojom Mandaljena priteže raj, uspoređuje Đorđić s prirodom, koju priteže mjesečina:

[1] Divina Comedia, Paradiso XXIII., 42. Na tu me je paralelu upozorio prof. I. Kršnjavi.

III. 6. Ter ko mjesec, kad prostrle
Na nj su svoj mrak kobne sjeni,
Sve priteže k sebi umrle,
Da ga paze začuđeni:
Tako i ona tamna i blieda
Raj priteže, da je gleda.

Ceżnju pak Mandaljeninu isporeduje ovako:

VIII. 5. Ter ko uzgori leti ureda,
Koja iz vodâ zraka sine,
Kad se mjesec noćno ogleda
Valovite sred pučine,
Leti i ona, za u raj doći
Plačna iz mora, hridne iz noći.

Priroda zajedno s Mandaljenom plače i uzdiše:

I. 10. Čuˈeš iz klisurˈ muklo odisat
Vjetre i rieke gdi se ore,
Za potopom satarisat
Sela u sebe, sebe u more,
Reve voda, i u vrlini
Plače raspe, koje čini.

III. 7. Skupnieh kapalj vlažnu silu
Zgar lievaše hridna spila,
Ko da i hrid plačnu uz vilu
Bješe cvilit naučila:
I grezniaše strana svaka
Kućniem daždom bez oblaka.

Nijesu ni ova mjesta sva originalna, nego će imati uzore u talijanskoj književnosti. Za neka se to može paralelama pokazati. I Marino, barokni erotik, veli za zemlju da je njena unutarnja grmljavina i šum njen ljubavno uzdisanje i gibanje:

I rauchi suoni, i crolli impetuosi
Gemiti son d' amor, moti amorosi.[1]

Proljeće osjeća Mandaljena s istim obratima, kakovih ima u talijanskih pjesnika:

V. 8. Eto rados dragu svuda
Ponovljena narav plodi:
Liepos, pokoj i razbluda
Po livadah tančac vodi:

[1] Canevari: Lo stile del Marino, 60.

U ljuvezni slatkoj gore:
Zviezde, nebo, kopno i more.

Guarini, *Pastor fido:* a. I. sc. 11.

L' amante cielo, d' amante terra, l' amante mare. Paolo Rolli: *La primavera:*[1]

Tornasti, o Primavera,
E l' erbe verdi e i fiori
E i giovani Amori
Tornarono con te.

Marino *Adone* VIII. 18.[2]:

Ride la terra qui, cantan gli angelli,
Danzano i fiori e suonano le fronde,
Sospiran l' aure e piangono i ruscelli.

Priroda je dakle u *Uzdasima* stilizovana prema sentimentalnom raspoloženju ljudi i prema savremenoj literaturi.

Duhovna ljubav Mandaljenina ima s *Piesnima razlikima* još jednu zajedničku erotičku crtu. A to je analiza ljubavnoga užitka. Anđeli dignu Mandaljenu živu u raj, i ona tjelesnim okom gleda u Boga. Po legendi anđeli su više puta na dan nosili Mandaljenu u nebo. Eto Đorđiću zgode, da se napjeva ljubavnoga uživanja. Njemu je posvećeno cijelo posljednje pjevanje: „*U uživanju*".

VIII. 72. O mê srce zatravljeno,
Ovo je tvoga raj pokoja,
Ovo je dobro tvê žudjeno,
Tva razbluda, ljubav tvoja,
Ljubav vrhu srebra i zlata,
Tve ljuvezni kruna i plata;
Ovo je Bog tvoj, koga mnogu
Čiem slavu izriet moj duh trudi.
Ni lieposti svoj, ni mogu
Zadovoljit moj požudi:
Ne mogu izriet, a o njem rîti
Ne mogu se nasititi.

To se odnosi na Boga, a „gospoji ljubjenoj" posvećuje Đorđić u *Piesnima* slično „*Ljuveno uživanje*":

XXV. 6—8. Ovo je lice, kê s pogleda
Stavi krila môj požudi,

[1] Lirici del secolo XVIII, 33.
[2] Canevari, Ib. 97.

Ovo su one usti od meda,
Gdi se u ružah ljubav bludi.
Ovo su one prsi od sniega,
Voće od rajskieh perivoja:
Ah priliepieh vila kruno,
Ah priblaga ma gospoje,
Ah mo'i trudi, ah potpuno
Zaplaćene suze moje!

Tjelesna erotika i duhovna splije se u jedno, kad Mandaljena veli:

Uzd. VIII. 32. Duh je ljubeć većma u tebi,
Neg li u tielu, stanom gdi je:
I u tielu je, hoteć time,
Da te i tielo ljubi š njime.
Ah ljubi te š njim i tielo,
Ter ljubeći ne počiva.

Kao što galantni ljubavnik, umire i Mandaljena od ljubavne slasti:

VII. 74. Eto plama tvoga silu
Moj podnieti duh ne može,
Ah sladosti, ah ljubavi,
Ah jaoh ginem; duh me ostavi.

Evo ljubavni je roman Mandaljenin stilizovan prema galantnoj erotici: bila je plaha i stidljiva djevojčica, dođe sjajan zavodnik, ljubav s njime kratka je, jer lijepa gospođa hoće da bude suncem svemu svijetu, otvora dvorove i provodi život u veselju i naslađama; tada je stigne Božja ruka, i ona usplamti novom ljubavi, nemirnom, čeznutljivom, plače i uzdiše, i u plaču i ognju ljubavnom izdahne: to je pripovijest, kakovu možete čitati i u *Manon Lescaut* od abbé Prévosta, to je sinteza svih onih pričica i ljuvenih zgodica, koje je Đorđić prošao u svojim *Piesnima*.

Druga je još lirika, ovoj po dojmovima daleka, iz *Psalama* Davidovih i možda iz drugih pokajničkih pjesama ušla u *Uzdahe*.

Iz *Psalama* dobio je Đorđić onu široku i opširnu misaonu elegiju, koja preteže nad samim pjesničkim predmetom, nalik na to, kako i u Gundulića nad parabolom o izgubljenom sinu vlada lirika kajanja. Veliko nerazmjerje između same pjesničke priče i razmišljanja o njoj, glavna je, mislim, odvojna crta naših dubrovačkih pjesnika prema talijanskima. Talijanski su uzori u tome mnogo umjereniji. Čim uzmemo u ruke Đorđićev *Saltijer slovinski*, odmah nam opširnost njegova bogoslovnoga znanja u *Uzdasima* bude jasna.

Parafraziranjem i komentiranjem *Psalama* Đorđić se nakrcao refleksionom lirikom više od i jednoga Dubrovčanina.

Iz *Psalama* potječu razmatranja o Bogu strogom sucu i krvniku, koji strahovito kazni grješnika. David zaziva sud Božji na se i na neprijatelje svoje (n. pr. *Ps.* XXXVII. i dr.) — a Mandaljena tako isto vapi za osvetom Božjom.

Uzd. I. 75.	*Salt.* ps. XXXVII.
Zgar krvaviem meni oblakom	Dosti, dosti biča i jada
Kršite se oko čela	Ustav' ruku, Bože, zgara:
S bukom, s treskom, s smećom svakom,	U gnjevu me već ne kara'
Daždi od oganj, gradi od strielâ	Ni u rasrdžbi napopada';
I života od mojega	Evo t' prsi me probjene,
Porazite do biljega	Vidj kako me gorko ustrieli,
	Vidj, gdi tvâ se i ne dieli
	Ruka osvetna svrhu mene.[1]

Iz *Psalama* dolazi plačljiva elegija Mandaljenina:

IV. 44.	*Salt.* ps. VI.
Plač moj i trud dospjet ne će;	Plakah dosle; nu i od sada
Trudih, plakah: plačem, trudim	Ne ću ustavljat plač na licu:
I koliko plačem veće,	Prat ću suzam' mu pernicu
Vele veće plakat žudim,	Po sve noći s gorka jada.
Nu ne za te, neg jer momu	
Moj plač drag je predragomu.	

Poput kralja Davida, koji udara u kitaru hvalospjeve u slavu Božju (Ps. IX.), slavi i hvali Mandaljena svevišnjega tvorca neba i zemlje. V. pjev. „*U razmišljanju*".

Mandaljena moli milost Božju, kao što i grješni David:

VI. 102.	*Salt.* ps. 50.
Smiluj mi se, moj predragi,	Smiluj mi se i za utjehu
Srce gledaj, slabos prosti:	Ne brani mi, vječna diko,
Prosti, suče mili i blagi,	Milosrđe tvê veliko
Zaklinam te tvôm milosti:	Mom velikom slično griehu.

Korisno je razmišljati o stvorenju Božjem; oni, koji to čine, uživat će vječno blaženstvo; — tako razmišlja i Mandaljena i kralj David. (*Uzd.* IV. 48. — *Salt.* Ps. 41.).

[1] Saltjer slovinski, spjevan po D. Ignaciu Gjorgji, opatu melitenskomu. II. izd. Troškom Matice Ilirske. U Zagrebu. Tiskom narodne tiskarne dra. Ljudevita Gaja. 1851. — str. 61.

*

Tako bi se mogla naći paralela za svako Đorđićevo razmatranje u njegovu *Saltijeru slovinskom;* dakle je i patos pokajnički u njega literarnoga podrijetla. I grješnica Mandaljena, budući ljubavnicom, stilizovana je po književnom uzoru.

Kako je u Mandaljene duša stilizovana, takova joj je i spoljašnost u grijehu i u pokori. U grijehu je ona živa prilika galantne gospođe s bujnom coiffureom i elegantnim corsageom, u pozlaćenim cipelicama, u nakitu, grimizu, dragom kamenju, umivena mirisavim vodama i osvježena pomastima u bojama: „još na liere lica svoga od sniežane lier pomasti i nad ustam svo'im istinim silni trator nicat čini" (III, 41). Lice je Mandaljenino u literarnom smislu stilizovano: ono je „perivoj svih lijeposti" — obična književna fraza. Giovannbattista Felice-Zappi:

Fior di tanta beltade in volto avesti,
Quanta n' avrai su ne' giardin celesti[1].

„Mjesta uresima nije već i još bit žudim gizdavija", govori Mandaljena kao i uzor njezin u Erasma da Valvasona: „Bramosa veder non fa dimora" (str. 124., 3.).

Tako iščezava pod teretom nakita svaka individualna crta Mandaljenina tijela, i tijelo joj je stilizovano konvencionalno.

Ni u pećini, gdje je pokajnica vrgla sa sebe napravu à la mode i sinula u prirodnoj ljepoti, nije Mandaljena prirodna; i tu je opisana s umjetničkom namjerom i po ukusu neprirodne savremene umjetnosti: u pozi, u frazi. [Isporedi Mandaljenu u slikarstvu str. 125.] Đorđić je ovako opisuje:

I. 32. Zlato, kiem se pram dičio,
Na svenuto pređe lice:
Od usta je trator mio
Uzeo sliku od ljubice,
A svagdanji biči ljuti
Poraziše liere od puti.

Opet u stilu i opet nikakova realna slika.

I. 31. Taka 'e u cviet svo'e mladosti
Mandaliena u dnu od gore,
Čiem perivoj nje lieposti
Hara silnos od pokore,
Koliko joj dušu shara
Njegda od svieta zla prevara.

[1] Scelta III, 388.

A kakova je ona? Evo:

I. 29. **Ako 'e ikad tko vidio**
Drag perivoj pun miline
Gdi 'e proharan ubliedio
Pod udarcim zle godine,
Komu ostavi prieka oteta
Plot bez busa, bus bez cvieta.

Ova paralela služi samo umjetničkoj svrsi, da bi slika propale ljepotice i pokajnice još uvijek izlazila što zanimljivijom i ljepšom. Poznavalac onoga vremena veli: „Na gospođinskim slikama od Greuzea uzela je koketerija na se pozu sentimentalnosti. Žene odavaju na njegovim slikama djevojačke crte. Coiffure i gospodski steznik otpao je. Raspuštena kosa valovito pada na pleća i prsa. Igraju se nevinosti, djeteta. Lijepa grješnica postala je Magdalenom. Ali čeznutljivi pogled očiju vrlo je varava krinka. Na zabranjenim vratima vreba radoznalost preuranjene pokvarenosti. I u očima čezne melanholija odricanja preko volje. Nemoć njihovih muževa — krepost je ovih žena“.[1]

I doista — može se reći — ova karakteristika dekadence 18. vijeka razjašnjuje i veliki kult stila i forama u pjesnika kasne renesanse. Dekadenca uvijek se maskira poezijom dojmova i stilizovanosti.

Sva je dakle jakost i Đorđićeva u stilu; zato ćemo u bližnjem poglavlju napose pokušati, da mu odvojeno prikažemo stil.

2. Vanjska forma.

Jedinstvenost stila, stroga stilizovanost, jedna je od glavnih odlika baroka: „Strogo se pazilo na umjetničku harmoniju svih dijelova u učincima njihovim. Zato su graditelji često bili i slikari i kipari, samo da im tuđa ruka ne bi narušila jedinstvo građevne umjetnine. Pa i kad bi obnavljali stare zgrade, žrtvovali bi sve, štogod bi moglo svojom tuđom prirodom narušivati načelo jedinstva; stare dijelove podvrgnuli bi jedinstvenoj ideji, po kojoj umjetnina mora da bude simetrična, da se mora složiti u jednoj misli i u jedan cjeloviti učinak. Ostvarivanje ove ideje glavni je razlog, zašto nas se barokne umjetnine tako silno doimaju“.[2]

[1] Widmer K., Die Frau des Rokoko, 41.
[2] Gurlitt C., Geschichte des Barokstils in Italien, 226.

a) Teorija.

Dubrovčani nijesu teoretizirali o pjesništvu. U drugim renesansnim književnostima nalazimo veliki broj poetika, pjesničkih florilegija, traktata i antologija, jer renesansna knjiga radi po estetičkim normama, po uzorima antike, s reminiscencijama i s velikom poetičkom tehnikom.[1] Značajno je, da je Đorđić prvi Dubrovčanin, koji se u *Uvodu* k svojim *Uzdasima* donekle bavi oko načelnih pitanja estetike. Ne bi ni on to učinio, da ga nijesu izazivali neki nama nepoznati protivnici. Đorđić je čitao svoje *Uzdahe* u književnom kolu ljudi, gdje su ih „malo ne svi" mudri proslavili, — dakle ih je bilo i takovih, koji nijesu među njima bili „mudri", te ih nijesu proslavili. „Svako tijelo pod svjetlosti ima svoju sjenu: i svako složenje, koje na svjetlos izide, ako je pohvaljeno, steče, tko mu tu hvalu prione, nenavidno obsjenivati". (*U.* VII.). Tako se nađe i ovdje Đorđiću neprijatelja, koji govorahu: „da uzdisanje Mandaljenino nije naravno, i da tko plače nazbilj svoj grijeh, nije moguć urešeno bolovati". Evo protiv ovoga prigovora Đorđić ustaje na teoretičku obranu o formi svojega djela rješavajući načelno pitanje: vrijedi li naravno i zahtjev naravnoga u pjesmotvoru?

Time je Đorđić, kako ćemo niže vidjeti, dirnuo u pitanje, za njegovo doba vrlo aktuelno. Dirnuo je u problem i danas još neriješen[2]. Zanima nas dakle, kako ga je Đorđić rješavao.

Najprije upozorava pristalice „naravnoga" na posljedice njihova zahtjeva: „pokli otole slijedi (dim za špotu), da razboričnije i uljudnije, neg svoj grijeh u mojijeh pjesnih Mandaljena, plače u popijevkah kneza Nikolu kneginja Vidosava, koja naravnom i neredbenom bolesti kidajuć vlase, mećući ih za se leleka i bugari: Jaohve si njoj žalosnoj".

Narodnom pjesmom, koja je prirodna, mislio je Đorđić da je pobio svoje protivnike. Znao je, da mu ovaj dokaz mora uspjeti,

[1] Vidi povijest poetike renesanse u drugom dijelu Estetike od Benedetta Croce: Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale. Bari 1909. (III. ed.) p. 175.: Storia dell' Estetica.

[2] Max Dessoir: Die Grundfragen der gegenwärtigen Aesthetik (Die neue Rundschau XVI. Jahrg. 8. Heft.) — M. Dessoir izdaje i estetički časopis, u kojemu se današnji problemi estetike mogu sa različnih gledališta pratiti: Zeitschrift für Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft. München. I—III. Jahrg.

jer u njegovo je doba narodna pjesma bila još prezrena kao plod prostoga i neuljuđenoga ukusa.

Drugi mu je razlog u autoritetima. I tu se vidi epigon, koji se zakriljuje velikim uzorima. „Dakle sveti bogoslovac Grgur aliti mudarac Apollinario zađe, kad u prikazanju muke Gospodinove stavi u usta od boleznivijeh nasljednika tužbe i mudroznane i urešene? Dakle Jerolim Vida, i Sanazar i Mantuan, i tolici ini sagrubiše skladno-pjevajući suze i uzdisanja od svetijeh i ne slijedeći nered od naravnoga hukanja i jaukanja, koje urnebesno iz srca žalostiva uzbuknjiva i oglasiva se?“

Grgur i Apollinarije grčki su crkveni pisci, koji se odlikuju kićenošću u izrazu, vizantinizmom u stilu[1], a spomenuta trojica: Jerolim Vida, Sanazar i Mantuan ostavili su velika djela u klasičnoj kultiviranoj latinštini, oni su u novolatinskoj poeziji isto što Rafael, Michelangelo i Leonardo da Vinci u crkvenom slikarstvu i graditeljstvu — stilizovali i idealizovali su kršćansku mitologiju antiknom ljepotom. Na njih se poziva Đorđić, jer su u načelu njegovi uzori — i on stilizira predmet iz sv. Pisma, a nije mu do „nereda od naravnoga hukanja i jaukanja . .“.

Treći mu je argumenat logički, formalni: „Ukratko, kad bi to tako bilo, ne bismo nikad imali složiti nijednu tužbu u pjesan; jer naravnijem načinom zaisto nitko ne poje tužeći se“. To će reći našim riječima, da nitko, dok je zaista tužan, ne slaže svoju tugu u pjesmu, nego se tuži prozom, jer je proza, a ne pjesma, naravni oblik tugovanja.

Đorđić se brani još od jednoga prigovora, a obrana mu je sofizam s krivom premisom, da je i Isukrst bio duboki „bogoslovac“. „Bi i još tko reče, da Mandaljena neprilično besjedi, pokli duboko bogoslovstvo, aliti Teologija, koja se pod meštrom uči, malo se nahodi u ženah, premda presvetijeh. Snebivam se na taj govor; jer Mandaljeni, koja Isukrsta istoga za učitelja u bogoslovstvu imala je, ako ikomu, podoba se na učiteljsku bogoslovno besjediti.“

Svedemo li sve ove riječi na jednu, to vidimo, da se ovdje pristalica umjetničkoga idealizma bori protiv realizma, pjesnik protiv ljudi racionalista („razboritih i uljudnih“), umjetnik protiv načela „naravnoga“. Đorđić je umovao prema baroknomu stilu, no oni,

[1] Krumbacher Karl, Geschichte der byzantinischen Litteratur II. Aufl. München 1897. [Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft Bd. IX. 1. Abt.] str. 653—654.

koji su ga izazivali, doskora su u Evropi pobijedili. Barok je unatoč svojim dobrim obranbenim razlozima pao pred racionalizmom.

b) Stil.

1. Kompozicija. *Uzdasima* vlada forma monologa. Pripovijedanje mladosti Mandaljenine biva u monologu ili razmatranju, što ga čini pokajnica u pustinji. Ljubav duhovna izriče se u monolozima, opisuje se u monologu ljepota raja nebeskoga, i pred smrt svoju Mandaljena govori monolog. Time se postiglo veliko jedinstvo formalno i umjetničko: cijelim djelom vlada jedan dojam, sve je to uzdisanje Mandaljenino.

Monolog nije forma epska, nego lirska. Dijalog više je epski, jer dopušta radnju mnogih lica, razvitak vanjskih događaja. Ali to je Đorđić baš htio da mimoiđe. Njegova junakinja stoji pred nama osamljena zato, jer bi svako drugo lice do nje odvratilo našu pozornost, i jedinstvenost dojma izgubila bi se. Takove su i skulpturne umjetnine onoga vremena: svetica, mučenik ili junak osamljen na uzvišenom pijedestalu, pogled mu se gubi u nebeske visine, a kretnja mu je patetična i dramatična.[1] Patos i retorika *Piesni razlikih* prešao je iz svjetske erotike u *Uzdahe*, u erotiku duhovnu. I u drami prevlađuje ista tehnika lirska, u melodrami od klasičnoga njena pisca Pietra Metastasija pa sve do lirske drame Goetheove, do Ifigenije, razvija se kult monologa i nutarnje duševne radnje namjesto vanjske, epske. I sam epos napušta realno bogatstvo podrobnosti i odvaja u liriku i refleksiju; Klopstockova je Mesijada već posvema izgubila epski značaj.

Đorđić se uklonio svemu epskomu, što bi moglo narušiti jedinstvo *Uzdahâ*. Zato ne pripovijeda poznatu epizodu sv. Pisma, kako je Mandaljena Isusu prala skupocjenom mašću noge. Netko je prigovorio Đorđiću, da nije znao izgraditi svoju pjesmu onom zornom podrobnošću, koja treba epskomu pjesniku, jer da nije imao fantazije „ondje, gdje ga vrela ostavljaju", n. pr. da nije opisao put Mandaljenin iz Palestine u Marsilju[2]. Taj prigovor samo potvrđuje, kako se Đorđić znao čuvati realizma, u koji bi ugazio današnji pjesnik.

2. Tropi (metafora i metonimija). Epigonski značaj i pravo biće baroka ne izbija toliko na vidjelo u kompoziciji i strukturi,

[1] Hartmann K. O., Stilkunde str. 198. Der Barockstil.
[2] Školski Vjesnik IX, 154—155.

koliko u ornamentici i ukrasnome detalju umjetnine. Poznat nam je ukrasni način baroka na pokućstvu, na pozlaćenim okvirima, na oltarima starijih crkava, na stropu kazališnih zgrada, na pročelju dvorova iz XVIII. vijeka i davnijih vremena — a poznata je i kićena besjeda Molièreovih *Kaćiperaka* i bombastični stil Cervantesova *Don Quixota*. Barokna ornamentika i metafora ima zajednički značaj: neprirodnost i bujnost. Metafora je skraćena poredba, slikovit izraz, koji treba da naš govor čini j a s n i j i m i z o r n i j i m. Barokna metafora postizava baš protivno ovome: ona ne razjašnjuje i ne ojačava zornosti, nego nas zabavlja neobičnom i nesuvislom slikovitošću. Ona je u s i l j e n a (forzata), p a t v o r e n a (erronea), n e r a z m j e r n a (sproporzionata), n e p o d e s n a (non conveniente), n e i z v e d e n a (malamente prosequita), n a b r e k l a (accumulata), p o d v o s t r u č e n a (sovrapposta[1]).

U s i l j e n a je metafora Đorđićeva, kad veli:

I. 24. I u napravah svieh gizdava
Svo'im napravam bi n a p r a v a,

jer čitalac treba da se na razumijevanje sili: Mandaljena dok uživa u napravama i u gizdi, bez duše je: sama je postala naprava, kao što je tijelo tek naprava ili stan duši. I doista, talijanski pjesnici često nazivaju tijelo „napravom“ — i l v e l o. N. pr. Petrarca II son. 82: „Lasciando in terra lo squarciato v e l o“, Marino „seppelisce il v e l t r a f i t t o“ (XIV, 130)[2].

Grijeh naziva Đorđić:

I. 63. O g u s a r e vječnieh dara,
Božje krvi raspe ludi,
Vječnieh šteta v o ć k o stara,
Koja truješ u razbludi:
O p u č i n o zla svakoga,
Koja uzvireš tja do Boga.
I. 64. Z u b l j o, kâ si pakô stakla,
P a k l e od svieta, p a k l e o d p a k l a!

P a t v o r e n a je metafora, kad je sličnost između slike i poređenoga predmeta neistinita, tako n. pr. kad Đorđić naziva ljepotu:

III. 19. Z i d na sniegu, s n i e g na vodi,
V o d a u rieci, r i e k a u moru,

[1] Cf. Canevari E., Lo stile del Marino, 129: La metafora.
[2] Ib., 130.

20. Grob pozlaćen: štetna mama,
Medni čemer, smrt žuđena,
Pjena, magla, vjetar, slama,
Plam, hip, san, glas, prah, dim, sjena..

Sve ove slike treba da nas navedu na misao o prolaznosti ljepote; one su patvorena slikovitost. Slične su metafore već u Pietra Bemba:

Di pena in pena, e d' uno in altro scempio
Menando i giorni, e per aspre contrade
Morte chiamando a passo infermo e lento,
Nebbia e polvere al vento
Son fatto, e sotto 'l sol falda di neve[1].

I u Gundulića *Suze:*

II. 89—90. hip u viku svieh godišta;
vjetar, magla, sjen, dim, ništa.
II. 165—166. na ognju vosak, dim na vitru,
snieg na suncu, san o zori —

Nerazmjerna je metafora hiperbolična ili bombastična, koja traži efekat.

I. 80. More je stvorno, da 'e do vika
Izgled stvorca veličini;
Kruna je nebo, tries šibika,
Prestolje mu oblak čini,
Slikuje se posried tmina
Svoja otajna kraljevina —
81. Zviezde oči njegove su.

Nepodesna je metafora, koja trivijalizira pojmove. Đorđić n. pr. za milost Božju veli da čovjeka združi s Bogom, kao što se vjerenik i vjerenica na pirnoj pernici združe, i to kaže metaforički:

V. 57. Ona dušu kiti u licu
Slavom, koja ne zahodi:
I nju srećnu vjerenicu
K ljubovniku rajskom vodi,
Pernicu joj pirnu tere
U božjemu srcu stere.

Za rane Božje služi Đorđiću metafora: kladenac; cvijeće:

V. 33. Pet kladenac pusti s križa —

[1] Lirici del secolo XVI str. 19. Canzone v. 4—8.

36. I kaza mi svo'e sunčane
Procvjetale slavom rane.

Neizvedena je metafora, koja ne odaje sveze sa poređenim predmetom, nego je s njim vezana tek u daljem izvodu.

Spasitelj, koji je uskrsnuo, čini se Mandaljeni kao perivoj usred zelenoga svijeta, koji je objava Božja:

V. 36. Perivojnik čineći se
Sried zeleni tvoje objavi.

Duša bez milosti isto je što

V. 42. I perivoj suh na ledu.

Nagomilavanje metafora nastaje u Đorđića i baroknih pjesnika, kada gotovu metaforu raširе daljom slikom.

Dok Guarini, kako gore vidjesmo, kaže

L' amante cielo, l' amante terra, l' amante mare,

to prevodilac njegov Lukarević Burina dodaje metaforičan predikat. da „gore“:

Nebo, zemlja i more
Može se pravo reć ljubavi da gore[1].

A Đorđić ispušta „može se pravo reć“ i gradi metaforički obrat „u ljuvezni slatkoj gore“:

V. 8. U ljuvezni slatkoj gore
Zviezde, nebo, kopno i more.

Podvostručenje metafore ili nadbijanje metafora nastaje, kad se jednu prikazuje drugom.

Jednostavna je metafora u Gundulića prema Girolamu Pretiu, *Ljubovnik sramežljivi* str. 53:

Nu za malo od ružica
Ako vidiš rujnos milu
Promjenut ju usred lica
Bielih liera na bljedilu;

ali složena je metafora i nadbijena u Đorđića:

III. 40. Neg iz suda mirisnoga
Presađivam hitrom vlasti

[1] Stari pisci IX, 10.

Još na liere lica moga
Od sniežane lier pomasti
I na rusam mo'im istinim
Silni trator nicat činim.

Šećentista Marino ljubi slične metafore; o bradi Adonisovoj veli

I. 41. Nè su le rose de la guancia bella
Alcun germoglio ancor d'oro fioriva[1].

Parini iz XVIII. vijeka[2]:

Torna a fiorir la rosa
E molle si riposa
Sopra i gigli di prima.

Gundulić *Osman* VIII, 257:

Paće scieneć da je zora,
Što su oči nje ljuvene,
Rumena se rusa otvora
I razliko cvieće zene.
Uzd. V. 10. Znaš, kad slavic sta pjevati
Mneć, da u tebi zoru sreta,
Kad za tebe celivati
Vjetric celov pusti od cvieta?
Kad sunčani cviet gledo je
Mješte sunca oči tvoje?

Opisi u Đorđića uvijek su metaforični, tako kao da nijesu metafore prikazane radi predmetâ, već predmeti radi metaforâ. A reminiscencije iz drugih autora neprestano mu se potkradaju. Isporedimo li opis pećine i mjesta, gdje uzdiše Mandaljena, s onim, gdje je Gundulić svojega Izgubljenoga sina zatekao, pa obadva opisa s istom situacijom u Erasma da Valvasone, otvora nam se pogled na zajedničku njihovu sličnost.

Gundulić, *Suze* I, 49—54.

Pod česvinam grm prignuti
Gdi u spletenu gaju raste.
A o klisurah strme ljuti
Gledaš visjet divje hraste
Ter pod sniegom vrsi bieli
Planinam su posiedjeli.

[1] Canevari, Ib. 139.
[2] Ib. 139.

Đorđić *Uzd.* I, 8.

Gdi od vieka zaharana
Ustaraniem mrakom blîdi
A niz pleći briega s t r m a
N o r e luzi pusta g r m a,
Naježenieh iz ponora
Crne magle l j u t izmeće,
K a m e n i t i e h vrhu gora
Leže od s n i e g a gore veće
Ter uzrasla kruni zima
S i e d o čelo oblacima.

E. da Valvasone, *Le lagrime:*

Tra dure s e l v e e tra s a s s o s e r u p i,
Ove human piè segnar l' herba non suole,
Hospitale magion d' horridi lupi,
Et d' auge che n o t t u r n i odiano il Sole,
Sotto humil tetto d' a n t r i a s c o s i et c u p i
Celato hauvea le sue bellezze sole
La nobil peccatrice, che di sante
Lagrime al Salvator lauvò le piante . . .

Po talijanskom uzoru građene su i običnije metafore Đorđićeve. N. pr. ova:

III. 14. Ter u misli zadubena
Osta v r h u s t i e n e s t i e n a.

Ariosto Orlando X. 29.

Si ferma s' un sasso e guarda il mare.
Nè men d' un vero s a s s o u n s a s s o pare

Marino Ad. XX. 137.

Sembra torre sensibile e spirante,
Sembra v i v a m o n t a g n a a la statura[1].

Formalno izvedena metafora je poredba (c o m p a r a t i o). I ona je u Đorđića puna prepuna metaforâ.

Uzd. I. 29. Ako 'e ikad tko vidio
Drag perivoj pun miline,
Gdi je p r o h a r a n u b l i e d i o
Pod u d o r c i m zle godine,
Krunu ostavi prieka šteta

[1] Canevari Ib. str. 95.

Plot bez busa, bus bez cvieta,
Ter pod s i l u t e š k u odviše
S l o m j e n čemin s r u s o m cvili,
A prekiden gorko izdiše
Uz Ljubicu Ljubdrag mili,
Mlade dikle plaču svoga
Poraz cvieća ljubljenoga:
Taka 'e u cviet svo'e mladosti
Mandaliena u dnu od gore,
Čiem perivoj nje lieposti
Hara silnos od pokore.

Marino, *Ad.* XX, 398:

Qual r o s a o p p r e s s a dal notturno g e l o
O di pioggia brumale il crin d i f f u s a,
Sovra le spine del materno stelo
I m p a l l i d i s c e l a n g u i d a e s o c c h i u s a —

3. Hiperbola je jedna od glavnih osobina baroknoga stila. Navest ću samo ovu, kojoj ima slične i u Marina:

Uzd. VIII. 17. Piši, što se željet more,
Zbiraj pisôce od svudiera,
B u d l i s z e m l j a, i n g v a s m o r e,
Z r a c i od dana zlatna pera,
Sve, što željom mož začeti,
Potpisano tuj bit će ti.

Marino XX, 248:

Carta è il ciel, l' ombra inchiostro, e penna il raggio.

Hiperbolična je sva Mandaljenina duhovna erotika, kako smo je u prednjem poglavlju iznijeli. Cijelo njezino uzdisanje samo je hiperbola do hiperbole.

4. E p i t h e t o n o r n a n s. „Lav se prepoznaje po pandžama, a pjesnik po ukrasnom pridjevu", rekla je jedna renesansna poetika. Zato je atribut, adverbijalna oznaka i pridjev u Đorđića važno i bitno sredstvo stilizovanja. Njegove su pandže zlatne i pozlaćene, on voli prezioznom nakitu, kao i sav barok. Barok je pozlatio; štogod se dalo pozlatiti: okvire, pokućstvo, kipove, stijene, vezivo, knjige, ograde, kola, ormu, crkve, i usred cvijetnjaka je podignuo pozlaćene kugle, da se ljeskaju i bliješte. Strast se pozlaćivanja nije zaustavila ni na živome tijelu ljudskome: u jednome medicejskome triumfu nalazilo se i pozlaćeno dijete, koje je od toga i

poginulo. [Vidi M. Medini: Povijest književnosti prema Nardi, Triumfi, 144.] Ista manira pozlaćivanja vlada i u književnosti. Rado se opisuju dragocjeni i pozlaćeni predmeti. Đorđić pozlaćuje odijelo Mandaljenino, a na drugom mjestu nebeski raj. Evo Mandaljenine toilette sve u z l a t u

III. 42. Pak na prame ruku uzdižem — —
Dokle učine u dva diela
Z l a t n u dugu, suncu od čela.
46. Z l a t n o cviće, z l a t o m svito
Trepti z l a t n i e m nad kosama,
Uši i grlo ponosito
Gore u zracieh z l a t n a plama,
I z l a t o m se opkružilo
Bielieh ruka s r e b r o bilo.

Pored zlata evo i b i s e r a:

47. B i s e r o m se pobien vije
Oko bedar pas zamjerni,
Na grimiznoj svili krije
Tkana cviete grad b i s e r n i
Obuća je b i s e r doli,
Da ga stupaj pleše oholi.

Takova je i u Valvasonea 14, 1:

Ma ponsi in dosso pellegrina vesta
Che di vari s p l e n d o r satia, et colora
D' o r o, et d' a r g e n t o porpora contesta:
Et del più fin t h e s o r c' habbia Aurora
Diverse g e m m e s' incoronna le fiammeggia,
Et sciolto il crin già per le spalle ondeggia.
A u r e a catena da bel collo scende
Su 'l bel petto le trema a u r e o monile,
Et a u r e a ciata i fianchi annoda et prende
Mista di g e m m e con lavor sottile,
Tal apre il ricco sen la terra et stende
Di mille fonti fiori al novo Aprile:

Đorđić naziva nebo:

IV. 50. O nebeske dike i gizde,
O prevedri sviem prostori,
O pisane z l a t o m zvizde:
O pobjeni zviezdam dvori!
VIII. 61. Još pri'e, nego iz ničesa
Probuđena svjetlos ova

Za opstrieti sva nebesa
Svo'e zlaćeno platno osnova.

U jednakoj mjeri obasut je Mandaljenin govor cvijećem; cvijet služi joj za ukrasni obrat i za pravi nakit; sve je cvjetno, štogod je lijepo: „me naprave cvjetna zora" (I, 45); „tva je slika mila u ovem cvietu, cviete od vila" (II, 47); „jedna rados, ku grieh poda — cviet prošasti s malo ploda" (III, 27); „k nebu obraćen cviet videći" (VII, 58); i dr. — Dalje se često u Đorđića čita sunce i zora: „kô cviet zoru, sunce zora" (VIII, 22); (VIII, 27); „ja im sunce bjeh od dana" (II, 91); „vi zovete zorom čelo, vi danicam oči mile, vi glasite, da 'e veselo sunce u licu dične vile, nu dan jedan, znate, u moru gasi zviezde, sunce, zoru" (III, 22); „sunce u suncu mo'ieh oči" (III, 36); i t. d. — Marino upotrebljava namjesto „cviet" — rosa: „Vedonsi accese entro le guancie belle — Dolci fiamme di rose e di rubini" XIII, 78 (Canevari Ib., 139) — a vrlo mnogo metaforički: sunce; Apolo vidi u Hijacintu „un altro sole — Ch' avea due soli in fronte" XIX, 33 (Ib. 141); i dr.

Pravi je epitheton ornans u Đorđića: ognjen i sladak; do ovih pridjeva stoji još razbludan, razbludno.

„Ljubovnica ona ognjena" (I, 14); „mač njegove pravde ognjene" (II, 45); „da za ispunit želje ognjene" (II, 51); „mladci ognjeni" (III, 26); „moj se užeže bies ognjeni" (III, 44); „grom ognjena pun poraza" (VII, 61); i dr.

„Vašu liepu da vidite, ka vas njekad slatko izrani" (III, 17); „u ljuvezni slatkoj gore" (V, 8); „slatka utjeho naša uzdana" (V, 64); „Jezus naša slatka nada" (VI, 34); „milosrđe slatko tvoje" (VI, 103); „slatke ćutim nepokoje" (VII, 20); „kad je slatko tač cviliti" (VII, 21).

„U mirisu i uresu ponosito razbluđena" (II, 38); „Od pokoja razbluđena" (V, 18); „U tanacu razbludnomu" (II, 22); „S pošetajim razbludnieme" (II, 41) i dr.

Značajni su i pridjevi: željan, žudjen: „Tuj, gdi puklom pod grebeni — Pridušena noć boravi, — Željno stupaj svoj hrabreni Mandaljena liepa uslavi" (I, 13); „Za pomasti me žuđene" (III, 61); „U to zorni san žuđeni" (IV, 76); „Eto dočiem željno cvieliš" (V, 72); „ko vil, koja željnu zdravlja" (VI, 5); „Tješih i ja željne utjehe" (V, 9); „koga željno ti obljubi" (V, 95); „Kad ga uzljubiš željna i hrla" (VII, 47); „Pred tve lice željno doć ću" (II, 51).

I ova skala epiteta i metonimija — zlato, biser, ognjen, sladak, razbluđen, željan — prema talijanskim je baroknim uzorima. Marino i svi barokni pjesnici razviše veliku raskoš u zlatu i dragocjenostima, Talijani to nazivaju lo sfarzo. U Achillinija dolaze „tumulti preziosi" i „piogge e procelle d'oro" (Canevari, Lo stile, 93). Preti naziva nebo cvjetnim: „Un bel fiorito ciel", a cvijeće zvijezdama „E i fiori in varie guise quasi stelle" (Ib. 93).

Sladak ima već u Petrarkinoj lirici često; njegov se stil i zove „dolce stil nuovo": dolce oro, dolci lumi, dolce pena, a u Marina još češće: „un dolce minio, un dolce foco ardente" (Ib. 166). — Ardente — ognjen — stoji uz dolcemente — slatko; Giovanni Guidiccioni: „Il bel volto disegna, e quell'ardente — Luce, ove dolcemente — Piove Amor gioia pura"[1]; „Tua pietà ardente"[2]. Pridjevu „razbludan" odgovara talijanski vezzoso (i „dolce"): Faustina M. Zappi: „vezzosi accenti"[3]; a željan — vago: „La vaga tua belleza"[4] i dr.

5. Antiteza. Marinu je antiteza sama po sebi jedna od glavnih ukrasa stila[5]. Đorđić je antitezu razvio preko cijeloga svoga pjesmotvora. Predmet sam dozvoljava vrlo veliku porabu ove figure, jer se sva lirika *Mandaljene* kreće u protivnostima između pakla i neba, grijeha i ljubavi, svijeta i Boga, smrti i života; i biće Mandaljene paradoksno je, ona je — „sveta grješnica". Antiteze vrlo jačaju patos i govornički učinak njena pokajničkoga monologa.

III. 56. Griehu vruća, dobru mrazna
Čiem za dobro, što je zlo, sudi,
Pometaše bezobrazna
Strah od neba, sram od ljudi,
Podušena u brlogu,
Živa griesim, mrtva Bogu.

U toj strofi našli su se zajedno svi najčešći kontrasti Đorđićevi: vruće i mrazno (oganj i led, sunce i snijeg), živ i mrtav.

IV. 12. „Griešni pakô tvoj pazeći
I ne prođe zimno u biće" —

[1] Lirici del secolo XVI, 139.
[2] Ib. 157. i dr.
[3] Lirici del secolo XVII, 344. i 264.
[4] Ib. 283.
[5] Canevari E., Lo stile, 152.

24. Magle od sumnje, g r o m i od straha
Mraz u srcu,
25. I moj koriš l e d g o r e ć i.

U Marina govori Falsirena ljubavni monolog c. XII:

Stan perch' io g e l i ed a r d a il foco e il ghiaccio,
Gran prodigi d' Amor che può sovente
G e l i d a far l' a r s u r a, il g e l o a r d e n t e (202)[1].

Antitezâ: život i smrt, živ i mrtav ima izobila u monolozima Mandaljene:

VII. 72. Slavna s m r t i, s m r t i blaga,
S te ljuvezni, ka dohodiš,
Ti si od tuge svrha blaga,
Ljepši ž i v o t ti dovodiš,
Pače s vlasti tvôm ljuvenom
Djelom ž i v o t, s m r t si imenom.
VI. 69. Pogledajte: On je od muke
Veće m r t a v, živ nego li
I. 16. Njega ž i v a, m r t v a njega
Ište, žudi, dvori i sliedi.
Ž i v u ć s m r t n o m pri zatvoru
M r e, jer n e m r e, kad umrie.

Ista je igra antitezâ u Marina: *Adone* c. VIII „muor non morendo" (117), vital morir (132), morendo io vivo (134), insieme a vivere e morire (134)[2].

6. G l a s o v n e f i g u r e. Kako barok teži na dojmove, mnogo se služio igrom riječi, da postigne dojam ritma i zvučnosti. Osobito su Talijani njegovali oduvijek muzikalnost riječî, a još su pomnjivije sada pazili na nju. Dok se Shakespeare titra riječima zbog njihova različita smisla, a sličnoga zvuka, to se Talijani igraju riječju čisto s motiva glasovnoga. Marino *Adone* II. 148.: A m a a m i c a d' A m o r, d' e s s e r e a m a t a II. 28, 8. Ahi, tanto a m ò la non a m a n t e, a m a t a![3] — Đorđić se ne samo povodi za Talijanima, nego ih obilnošću glasovnih figura natkriljuje. Glavni je bio književni ponos u Dubrovčana, što im je slovinski j e z i k tako isto m i l o z v u č a n kao i talijanski. Već je Gundulić u *Suzama* slijedio Tassa i Girolama Prettija u glasovnim figurama[4]. A Đorđić je

[1] Canevari E., Lo stile, 153.
[2] Ib. 154.
[3] Ib. 78.
[4] Šrepel M., O Gundulićevim Suzama sina razmetnoga, Rad 127.

tražio u tome zadaću svojega života, da uzvisi slovinski jezik u red jezika talijanskoga i jezika klasičnih. „Perspicies, optime Lector, quam difficillimis perplexisque rebus exhibentibus contorquendae vibrata suavitate sententiae excitandisque quibusdam in oratione, ita dixero, igniculis Slavonicum Idioma, carmenque suffecerit, ut nulla vel calumniae vel oscitantiae venia reliqua sit quibusdam ex Nostris, parem illi cum Italico, Latino, Graecanico vim majestatemque inesse negantibus". *[Uzdasi* str. 190.]

U Đorđića nalazimo množinu aliteracija, asonancija, anominacija, revokacija, anafora, epifora, ponavljanja riječi svake vrste. Namjesto primjera za svaku vrstu, evo samo statistike o prvom pjevanju, a ostala ne zaostaju za prvim. Glasovne figure dolaze u ovim strofama I. pjevanja: 1., 3., 6., 7., 11., 16., 17., 18., 19., 23., 24., 28., 33., 38., 41., 44., 45., 46., 47., 48., 49., 54., 57., 60., 63., 64., 73., 80., 85., 86., što čini 30% od cijeloga broja strofa, tako te čitaocu besprekidno zvone glasovne figure.

Često su figure složene prema poznatim talijanskim. Prema figuri sa „amor", „amare" Đorđićeva je:

Uzd. I. 27. Ljubjah, ali još ne smijah
Ljubovnicom zvati mene,
Jerbo ljubeć još ne smijah
Znat, da ljubim me ljubjenje.

Prema *Adone* I. 3:

L' estinse e tinse del suo sangue l' erbe.

IV. 86., 8. Da respiri respinta ella fuggiva

ima Đorđić *Uzd.*

I jedina š njim saviše
Njim odiše, š njim izdiše —

Marino, *Adone* I. 82:

E vorrei più volere e più non voglio,
E per più poter fo quanto io posso

Đorđić, *Uzd.* II. 29.

I novina želje ne da
Željet želji moj naprieda —

*

Marini, *Adone* VII. 82–83.

Un fiore, un fiore apre la buccia e figlia[1]

Đorđić *Uzd.* II. 48.

U ovem cvietu, cviete od vila —

7. Izbor riječi. Pjesnik, koji stilizira, bira riječi. Vulgarne riječi, idiotizme u govoru, anakolute i otrgnute rečenice označuju stil realistični ili naturalistični; no izbor pjesnika, koji stilizira s namjerom ukrasnom i retoričnom, bit će posve drugi. On se uklanja svemu, što bi ga moglo sniziti do zbilje i proze; zato se dogodi, da često poseže za opisivanjem ondje, gdje mu se običajna riječ čini neskladnom, a za arhaiziranjem, gdje mu se podesna vidi riječ zaboravljena i stara. A uz to će se najčešće uteći nagomilavanju riječi, živom upotrebljavanju sinonima, kojim jezik dobiva veću dojmovnu snagu.

I u rječniku se Đorđić povodi za Talijanima. Sav je dubrovački književni jezik prijevod talijanskoga književnoga jezika renesanse, Đorđić samo nastavlja i sabire vijekovima nabrano blago jezika. Gdje Talijan ima terminus, ondje ga i Đorđić kuje: „destrezza da corteggiano nel conversare“ — u njega je: hitrobćenje dvorničko; „far la ritrosa“ — veli Đorđić nevati se; za „occhi“ veli oči, ali za „lumi“ — pozor[2].

Opisivanje namjesto konkretnoga ili pojedinačnoga izraza značajka je za stil barokni i preciozni; poznato je, kakova je strast slikovitoga i opisnoga govora zahvatila više društvo francusko u doba galanterije i rokokoa. Molière se u svojim *Kaćiperkama* ruga precioznomu govoru. I Đorđić odaje pravi preciozni ukus, i u njega je sve „dilicato“. Treba samo da se isporedi način, kojim on o istoj stvari govori, s Gundulićem. Gundulić još nije u onoj mjeri stilizovao, kao Đorđić; Gundulić govori o grješnom životu Sina razmetnoga namjerno u odvratnim bojama.

Suze I. 307. A rigahu usta huda
Krv smrdeću gnusna bluda
315. jazovito staše grlo,
da proždrstvo vječno raspe,
391. U smrdeću bludu mnogu
Rastijahu mo'i prikori,

[1] Canevari, Lo stile, 72 i sl.
[2] Isp. Dellabellin Rječnik.

Živuć kao zvier u brlogu,
Ku sad pasem u ovoj gori,
Gnjusoba me s tamnih dila
Bješe svega priklopila.
373. Ona i trbuh, moj bog s' nebi
bjehu;

Riječi kao: smrdeći blud, rigati, gnjusno, gnjusoba, proždrstvo, trbuh" ne poznaje Đorđić, premda opširno govori o Mandaljeninu „predživotu". Nije njegova Mandaljena prosta bludnica, ona je, kako Đorđić veli, „mlada, liepa, gizdava gospodična" i gospođa:

I. 35. Bih gospođa i jasnom dikom
Zlato uresi prame moje:
Pod vlastitom môm šibikom
Slavni Magdal robovô je:
Dvoriše me, jaoh, njekade
Dični mladci, dikle mlade.

Đorđić, kad dođe do mjesta, gdje treba reći, da je Mandaljena pala, da se podala zavodniku i grješnom životu, odvraća lice od zbilje i govori slikovito o izgubljenom — s r a m u:

II. 67. Ti si slika od nebesi,
Zviezde tamni svietlos tvoja:
Ti gizdavi stražnik jesi
Djevičkoga perivoja,
Ures tiela neprošasti,
Čas od duše, duša od časti.

A g r i j e h, s kojega Mandaljena dušu gubi i u propast druge zavodi, evo kakav se na preciozni način spominje:

I. 61. Kobna zviezda, plam od trieska,
More, vihri, trešnje i kuge,
Sva svjetovna, sva nebeska
Srdžba, osvete, brige i tuge
Tva bit slika mogle ne bi,
Jer što mogu, sve 'e po Tebi.

Samo rijetko, gdje se monolog i patos uspne do vrška, pada po koji nelijepi obrat radi ekstaze. Tako čitamo i u Đorđića jedamput: „crv smrdeći od spoznanja" (I. 84.). A na drugom mjestu, gdje Đorđić ne ima riječi za Judu, izdajicu Gospodinovu, veli: „crknuo si na visini, jer te zemlja ne htje na se" (VI. 50.). Inače Đorđić odvaja od svih Dubrovčana biranim riječima i ishitrenim preciznim opisima. Mandaljena gleda Spasitelja pogrđena u „ružnim

odjećama“ svezana i kaziva sve, što vidi, apstraktnim riječima, samo da ne mora realnima narušiti stila:

VI. 43. Gledat tamnu slavu i krjepos
Čas grđenu, dobro streno,
Bez lieposti višnju liepos,
Veličanstvo potlačeno
I od zlobnieh predobito
Svemogućstvo vjekovito.

Koliko se Đorđić klonio realizmu u jeziku, vidi se u tome, što svoj rječnik arhaizira, t. j. uzima iz starih dubrovačkih pisaca riječi, koje u njegovo doba u Dubrovniku više nijesu poznate. Na kraju *Uzdaha* slijedi popis „Od njekoliko riječi ne sasma poznanijeh, i malo obićajnijeh u svagdanjemu govorenju, koje se u štenju od ovijeh pjesni nahode i susretaju“ *(Uzd.*, 182—186.). Tu čitamo riječi kao: goj — veselje, mir unutarnji; grimiz — porpora; jezbina — jestojska; krvnik — manigoldo, boja; kob — slućenje, avgurio; kopniti — rastapati se; pozor — oko; povjetarce — aria; stanac — živac kami; i dr. Eto, Đorđić je mnoge od tih riječi tumačio talijanskima, jer je vjerojatno, da za njih u Dubrovniku i nije bilo slovinske riječi.

Želješći što veći učinak nagomilavao je Đorđić riječi na raskošan način. To je slaboća i starijih Dubrovčana. Upravo se može mjestimice pokazati, da Đorđić cijele stihove preuzima od njih. Cubranović reče u *Jeđupci*[1]:

preda sahne, gasne i bliedi.

Isti stih ponavljaju za njim Palmotić i Gundulić, a prešao je i k Đorđiću:

Uzd. VIII. 34. preda, sahne, gasne i bliedi.

Scherzer je pokazao, da se Gundulićev stih: „Vjetar, magla, sjen, dim, ništa“, kojemu gore nađosmo i talijanski uzor, ponavlja u Đorđića[2].

Evo nekoliko drugih primjera nagomilavanja riječi u njega:

Nagomilavanje pridjeva:

[1] П. Петровскій: О сочиненіяхъ Петра Гекторовича. Казань 1902. str. 27.

[2] I. Scherzer: Nastavni Vjesnik V, 14.

I. 2. Ti prečista liepa i draga
VI. 32. Blied, isčeznut, van pameti,
IV. 75. Oštre, blage, rotne, isprazne
VII. 26. Izbjen, smucan, psovan, koren
VII. 17. Uzvišena, radostiva, mirna, jadna, mrtva i živa.

Ima pridjeva, koji svagda dolaze povezano; znak je to, da se smatraju književnom formulom. Tako se u Gundulića čita „liepa i draga". *(Dubravka:* O liepa, o draga, o slatka slobodo") kao u Đorđića: „Ti prečista, liepa i draga". Tako stoji u Marina: muta, confusa, attonita" (XII, 259), a u Đorđića:

VI. 92. U tuzi bo moj zabjena
I ginućem stvorca môga
Isčeznuta, zapanjena.[1]

Asindetično spajanje imenica dolazi u Đorđića često u gradaciji — u zaključku strofe:

IV. 65. Prie neg striela sunce hrli,
Prie neg sunce, vjetri slide,
Brže od vjetra, gre tries vrli,
Brže od trieska pogled ide:
A vi, o misli, brže vele
Vjetra, trieska, sunca i striele.

Ispor. još I, 59:

Nesklad, nered, nemir, šteta
Tiela, duše, neba i svieta.

A i I, 82., III, 22., V. 8; — U posljednjem pjevanju kao vršku cijeloga pjesmotvora i u kulminaciji predmeta — gdje Đorđić opisuje vječnu radost — naviru glagoli, pridjevi u još većoj mjeri. Na pr.:

VIII. 35. Ti s' mâ svrha, kruno, ufanje.
Veličanstvo, slava i sciena,
Straža, pomoć, put, vladanje
Otkup, plata, liek, zamjena,
Želja, utjeha, slas, ćućenje,
Srce, život, duša i htienje.
36. Tebe molim i zazivam,
Ištem, prosim, sliedim, stižem,

[1] Ispor. još Marina:

„Pallida, fredda, sanguinosa ed atra" (VI. 85.)
Uzd. III. 50. Mrazna, crna, gola odveće . .

Mislim, žudim, spomenjivam,
Štujem, klanjam. dim, uzdižem,
Častim, dvorim, scienim, gledam,
Slavim, glasim, pripoviedam.

Ispor. VIII, 48.; 74; — Ispor. asindetična spajanja i gomilanja u Marina[1]. Prema Đorđiću:

I. 82. Kitam voća, cvieća i trave,
Polja, livade i dubrave

može se navesti u Marina:

„Il fiore e l' erba e la campagna e il colle". (III. 7.)

U Đorđićevu rječniku nekako se vide tri naslage sinonima. Jedni prikazuju sferu: svijetlosti, sunca, zore, dana i slave — njima se pridružuju riječi jednakoga raspoloženja u Mandaljene: gizda, ljubav, razbluda, uživanje; druga vrsta izražava neku polusvjetlost njezine duše: čežnju, požudu, nesvijes, nepokoj — njima odgovara mjesec, more, spila, sjena i bljedilo lica; treća je serija riječi strašnih i strastvenih, tamnih kao pakao, trijes, krv, tmina, otrov, žuč — one kažu stanje grijeha, zloće, krivine Mandaljenine.

Primjeri:

III. Serija sinonima i njihovih korelativa:

spila (I. 21.), hrid (VIII. 5., 26.), stijena (I. 13.)
kamen (III. 10.), mramor (I. 17.), klisura (I. 46.)
drač (I. 56.), otrov (I. 29., VI. 86.), čemer (I. 74.)
krv (I. 63.), rana (III. 66.), rat (IV. 2.), suprotiva (IV. 2.)
boj (IV. 22.), plijen (IV. 24.)
zmija (I. 59.), pakao (I. 64.), trijes (I. 61.), strijela (I. 75.), oganj (I. 75.), pučina (VI. 60)
tamnos (IV. 54.), noć (I. 53.), mrak (I. 24.), tmasti (IV. 72)

sramota (II. 91.), strah (I. 11.), tuga (VII. 49.)
muka (IV. 51.), sumnja (IV. 51.), smeća (I. 47.)
grijeh (I. 84.), krivina (I. 13.), krivac (I. 85.)
zloća (I. 85.)

zloba (IV. 55.), prevara (IV. 11.), pokora (IV. 9.), plač (I. 49.), cvil (I. 49.)
smrt (I. 61.), mrtav (I. 16.), umrijeti (I. 64.)

[1] Canevari, Lo stile, 168 i sl.

II. Serija:

more (II. 11.), val (II. 11.), pjena (II. 11.), vjetri (II. 103.), dažd (III. 7.)
suze (I. 17.), uzdah (II. 13.) odihaj (I. 73.)

mjesec (I. 74.), sjena (I. 74.)
milost (III. 66.), nada (VI. 39.), miso (IV. 19.), nemir (I. 59.), nesklad (I. 59.), nered (I. 59.)

zora (I. 46.), biser (V. 18.), rosa (V. 18.)
čežnja (VIII. 23.), želja (I. 2.)

magla (III. 20.), san (III. 20.), prah (III. 20.)
preda, sahne, gasne (VII. 34.)

snieg (III. 21.), oblak (IV. 17.)

bljedilo (I. 28.), blijediti (I. 8.)
požuda (I. 23.), žudnja (VIII. 21.), bolezniva (VI. 75.)

premaljeće (V. 3.)
mlados (IV. 33.)

I. Serija:

vedrina (III. 23.), zraka (I. 64.), sunce (IV. 24.), svijetlos (IV. 24.)
zdravlje, jakos, plemstvo, znanje (IV. 27.), blago, lijepos, veličina (IV. 27.)

zlato (I. 15.), oganj (VIII. 76.), plam (VIII. 76.)
ljubav, slast (I. 37., 42.)

raj (I. 15.)
uživanje, razbluda (I. 43.), život (VII. 70.)

Bog (V. 76.)
dar (IV. 38.), stavnos (IV. 37.), sreća (IV. 39.), istina (IV. 40.), pomoć (IV. 74.).

8. Metrična forma.

Đorđićeva strofa teži na efekat kao i njegov pjesnički govor. Ona je sazdana pravilno i u zvučnim srokovima po uzoru Gundulićevih strofa u *Suzama*. Ritam je trohejičan i daktiličan.

III, 22: Vi zovete zorom čelo,
Vi danicam oči mile,
Vi glasite, da 'e veselo
Sunce u licu dične vile:
Nu dan jedan, znate, u moru
Gasi zviezde, sunce, zoru.

Đorđić nije tu uveo ništa novo; ali je usavršio arhitektoniku strofe time, što je sadržajno prva četiri retka odlučio od posljednja dva. Taj je sastav njegove strofe opazio i I. Scherzer[1], ali mu nije

[1] Nast. Vjesnik V. 6—7.

rekao umjetničke namjere: Đorđić ide za pointiranim stilom — posljednja dva reda kontrastiraju s premisama u prva četiri reda, ona su isto što zaključak u silogizmu, iskrica u govoru ili epigram u pjesmi. Misao se u njima dovija do nekoga vrška, gdje kao da puca u cvijet; ova nas arhitektonika sjeća onih svijenih stupova na isusovačkim oltarima, koji nose sjajne pozlaćene zaglavke.

Da ponovimo glavne crte stila. Od glavne strukture pa sve do najsitnijega i najelementarnijega nakita stil je Đorđićev u sebi jedinstven, prožima ga jedan veliki sastavljen dojam, sklad dojmova, što se splinuše u jedno, u duhovnu erotiku Mandaljeninu, čutljivu, sentimentalnu, patetičnu i precioznu. Njezino se uzdisanje ritmički očituje u monologu, bez ikakve epske realnosti, čisto lirično. Pjesnički govor seže joj za nečuvenim metaforama, izvanrednom težnjom, za umjetničkim efektom mimoilazeći običajnu logiku i vezu slikâ predodžbama: one su usiljene, patvorene, nerazmjerne, nepodesne, neizvedene, nabrekle i nagomilane — s jednom riječi, barokne, kao što je barokan nakit isusovačkih crkava i baroknih zgrada s kubama, balkonima, ornamentikom urešenom i obilnom s naduvenim plohama, fantastično složenim figurama, s elegantno zavijenim bridovima i smjelim uvojcima, s nabranim teškim okvirima. Hiperbole i epiteta raskošni su pribor, kojim se kiti unutarnjost Mandaljenina, kojim se izražava njezina ognjevita, razbludna i slatka strast; zlatom, cvijećem i biserjem obasuta je njena naprava, a sva priroda sja suncem, zvijezdama i mjesecom, kada ljubavno gori ljubavnica Kristova. Borbe života i duha unosi u ovo obilje dragocjenosti i uresa — antiteza, a glasovne figure podavaju svemu neku toplinu, boju i simfoniju: riječ se ljeska i premeće, vije i vrti kao cvijetni vijenci oko baroknoga stupovlja. I najsitniji dijelovi stila podvrgavaju se nekoj harmoniji, izbor riječi opisivanjem, arhaiziranjem i gomilanjem sinonima slijedi iste umjetničke namjere kao i sav stil djela. Od najtamnijih pokajničkih do najsvijetlijih i triumfalnih riječi razvija se cijela skala dojmova, kao što se i strofa razvija i kulminira u iskri i epigramatičkom espritu.

Djelo Đorđićevo diže se pred našima očima kao barokna crkva. „Ne traži ona jednostavnu, jasnu i kroz sve dijelove podjednako razlivenu svjetlost, nego stupnjevanje od tmine do svjetlosti tako, da su u jednome hramu oltar i njegova čudesa stajala u nadzemaljskoj rasvjeti, a u drugome su tonula u tajanstvenu tminu mističnoga stanja. Barokisti su naučili od Mlečana, da sve svoje

boje razviju do jedinstvenoga skupnoga učinka time, što su ih vodili kroz fine prijelaze. I ova slikarska metoda dovodi do zanemarivanja detalja. Detalj ne smije da se sam istakne, nego mora da se cjelini priljubi. Slika postaje dekorativnim dijelom, a kip postaje kompozicijom crtâ. Ne stvara umjetnik lica, da prikaže umjetničku misao, nego traži ideju podesnu za obradbu prema oblicima, kakove ih traži arhitektonika. Duševno značenje iščezava pred sve većom vještinom ove ornamentalne veleplastike i slikarije"[1].

3. Uzori.

Od svih talijanskih „Maddalena" Đorđiću je najbliže djelo Erasma da Valvasonea: *Le lagrime di Santa Maddalena* (god. 1587.)[2] Kako je djelo izašlo zajedno s Tansillovim djelom *„Le lagrime di San Pietro"*, koje je Gundulić poznavao i za njim se povodio[3], bilo je poznato u Dubrovniku.

Đorđić je jamačno htio, da ovaj svoj uzor natkrili. Kako svi Dubrovčani, tako je i Đorđić nadmašio original opširnošću i obujmom pjesme. Valvasone broji 49 strofa, a Đorđić ništa manje od 681. U Đorđića naraslo je djelo opširnim prikazivanjem mladosti, onom galantnom erotikom u duhu *Piesni raslikih* i monolozima teologijskoga i psalmodičnoga značaja, a nešto i onom širinom, kojom Đorđić crta prirodu. Ako te dijelove Đorđićevih *Uzdaha* izlučimo, ostaje nam djelo u osnovi vrlo slično Valvasoneovu. Kompozicija je onda ista: monolog pred pećinom na obali marsiljskoj, sjećanje mladosti i grijeha, sjećanje muke Kristove; i stil je talijanskoga uzora u nekoj mjeri barokni. Đorđić je ne samo opširniji, on je u stilu i jedinstveniji i bogatiji. Valvasone pripovijeda, kako Mandaljenu ostavljaju grijesi leteći iz njena tijela; on se služi vrlo običajnim obratima, koje kasnije susrećemo i u Bunića i u Palmotića; pripovijeda pranje nogu; a ne stvara takovih dubokih razmatranja kao Đorđić. Što Valvasonea više čitamo, to nam se više otvora spoznaja goleme razlike između pisca 16. vijeka i Đorđića iz 18. vijeka; ista razlika, koja je između Gundulića i Đorđića. Valvasone je jednostavniji, erotika je u njega u duhu petrarkizma. I njegovu Mandaljenu zahvaća oganj nove ljubavi, u kojem se preporađa. (Vidi gore str. 139.) S ljubavlju raste i ljubavni oganj:

[1] Gurlitt K., Die Geschichte des Barocks, str. 225—226.
[2] Vidi gore str. 124.
[3] Šrepel M. Rad knj. 127.

44: Del grande amato ogn' hor cresce l' ardor,
Et quanto cresce, tanto ella più gode,
Ch' avampi l' alma di sì degno amore,
Felice Salamandra, et util fiamma
Che refrigera più, quanto più infiamma.

Nemir su i bol zbog ljubavi u Đorđića isti kao u Valvasonea; Valvasone *Madd.* str. 61.

Amoroso dolor, dove s' incora
E via più che al piacer sempre tenace:
L' amante doma a tanti segni ancora
Seco stessa non fa tregua, nè pace:
Sopira ancor inquisa, inquisa plora
Che in vento e in pioggia si dilegua et sface:

Ispor. *Uzd.* str. 18:

Pokoj naći jaka nije . . .

Ali bludnica nije kao u Đorđića odlična gospoja s dvorbom vitezova, nego puštenica, koja se na trgu prodaje:

8. Già s' ha tratto a le spalle ogni vergogna,
Ogni usato rossor in lei vien meno:
Qià da marito esce a le piazze, vaga,
Et mirar et mirata esser s' appaga.

Pojedina mjesta podudaraju se u Đorđića s Valvasoneom tako, te su riječi Talijana poput sirove građe, iz koje je Đorđić načinio kićeni slikoviti stil.

Valvasone *Le lagrime* 31:

O crin felice, o beati occhi, o quanto
V' han sempre ad invidiar donne e donzelle,

Uzd. I. 32. Zlato, kiem se pram dičio,
Na svenuto pređe lice,
Od ustah je trator mio
Uzeo sliku od ljubice,
A svagdanji biči ljuti
Poraziše liere od puti.

Valvasone opisuje podrobno i realno, gdje Đorđić zašućuje i poljepšava. N. pr. Valv. *Le lagr.* 46:

Stratiata innanzi al bianco sen la vesta
Sparsa sul tergo l' indorate chiome
Dà loco a' gridi, et furiosa et presta

Esce de' tetti, et vien correndo, come
Fiera Menade suol per la foresta
Al primo suon del riverito nome:
Tra l' arme e tra destrier passa ella, e sorge
Al monte, dove in croce ecco lo scorge.

Đorđićeva Mandaljena u muci Kristovoj ne nalikuje ovoj Valvasoneovoj „divljoj Menadi"; ona je naprotiv tako lijepa, da vojnici začarani njezinom ljepotom zaboravljaju, da joj zabrane olakšati muke Spasiteljeve. *Uzd.* VI. 71.

S tiem uspregnu vojska i sila
Nepoznano pazeć lice:
I ustavi (ah sljepila!)
Od preliepe glas grješnice,
Kieh ne može da ustavi
Sa sviem mukam' Bog krvavi.

Valvasone prelazi mladost Mandaljeninu u nekoliko strofa, a najviše se bavi oko promatranja muke Isusove. U Đorđića idu tri pjevanja na mladost, a jedno na muku. Evo načina, kojim Valvasone prikazuje život svjetske Mandaljene:

2. Già riverita donna avvezza a gli agi
D' uno stato regal, ancelle e manti
Et ori, et gioie, et splendidi palagi,
Otii, feste, armonie, comiti, amanti,
Cangiato haver in boschi aspri et malvagi,
In digiuni, in sospir, romiti e pianti,
Quanto mutata homai, quanto da quella,
Che già lasciva fu, non men, che bella.

I Valvasone poznaje paralelizam između p r i r o d e i duše Mandaljenine, ali ne u tolikoj mjeri kao Đorđić:

71. O diletosi guai, dolci dolori,
Che mansuete fean fere, e angelli:
Et felice ermo, et fortunati horrori,
Antri cupi, ombre oscure, aspri ruscelli.
Ch' a sì nova armonia fecer sonori
I suoi cari lamenti, et pianti belli;
Ogni piena cittade humil paraggio
Fia sempre al vostro incognito selvaggio.

Drugi je neposredni uzor Đorđićev bio G u n d u l i ć. *Suze sina razmetnoga* kriju u sebi istu pjesničku osnovu, koju i *Uzdasi.* Zadaća je ista: prikazati grješnika, koji pokorom stječe milost

Božju. U Gundulića nema dakako one duhovne erotike, s koje uzdiše Mandaljena Đorđićeva, jer sin razmetni napokon se vraća k svome ocu, u koga je izmolio oproštenje. Ali pjesnička je pripovijest ista. I Gundulić je zatekao svojega grješnika u pustoj prirodi osamljena i raskajana. I sina razmetnoga iznenada obasjava zraka Božje milosti, kao što se i Mandaljena iznenada zaljubi u Gospodina. *(Uzd.* I. 15).

Suze II. 13—15. Netom ovi zrak udari
u stražnika žirnieh stada,
vidje i pozna sve privari, —

Ono, što se u Gundulića zove „spoznanje", samo je promatranje o gotovu grijehu nakon dovršena preokreta s pomoću milosti. Nema dakle ni u njega psihologije obrata, nego je i ovdje samo dijalektika i retorika protiv grijeha. Grijeh je smrt, milost je život, život i smrt poznate su antiteze i u Đorđićevim *Uzdasima (Suze* I. 9—10, III. 211—212 a *Uzd.* vidi str. 157/8). I kompozicija je u osnovi jednaka: monolog. U monologu sin razmetni priznaje svoje grijehe („Kliče ovako sav u smeći — sebe u sebi ne videći" I. 71—72). I sadržaj toga monologa jasno odaje iste dijelove, koje poznajemo iz *Uzdaha*. Nesretni pokajnik vidi, da ga mjesto negdašnjega sjaja „pozlaćenih" dvorova okružuje divlja pustoš, a mjesto ugodne piće „jestojska je ma jedina nepoznano gorko travje". Tako i Mandaljena, „nekoć od liepih cviet i kruna", sada „gorko zelje i neznano" uzima za hranu *(Uzd.* I. 24, 29). Značajno je, da je i mladost sina razmetnoga ispunjena slikom bludnice, a nije tolikom njegovom osobom samom. Tako negdje i Đorđić priča o grješnoj ljepotici kao Gundulić *Suze* I. 139: „Bješe zlata pram vrh čela za razbludu raspustila" (Ispor. *Uzd.* III. 42.). U Đorđića sva je u zlatu — barokni ures, u Gundulića sva je u cviječu. *Suze* I. 181. „Pristavljenih vrhu kosi trepte od cvića perivoji; na ušiju cviće nosi, na prsijeh cviće stoji, cviće u rukah, cviće svuda, i ona u cviću zmija huda". No razlika je opet u crtanju bludnice kod Gundulića i Đorđića. Gundulić je prikazuje još prema shvaćanju Srednjega vijeka odvratnom, ružnom i starom, njezina je ljepota lažna, ona je „bezočna i lakoma" (I. 372.); *Suze* I. 159—162.: „a ona stara i skorjena priobrazila sliku biše, čim oblipi i namasti bliede kože suhor tmasti"; „pepeo lica pogrešpana, suha, žuta i pjegava bi načinit toli znana hitrom silom od naprava" (I. 169—178.). Koliko je milija i odličnija lje-

potica Đorđićeva! Ne stoji to samo u predmetu, nego i do različnoga shvaćanja jednoga i drugoga pjesnika o ženama, koje suvisi sa shvaćanjem njihova vremena. Gundulićeva se bludnica prodaje za zlato, da, svaka žena žudi za zlatom — u Đorđića se osvaja galanterijom i viteštvom [Ispor. *Suze:* „Liepos, razum, ljubav, vira — sve 'e pričica i besjeda: kakav si, ona ne razbira, koliko imaš samo gleda; zlato iz tebe izet ište, za vrć pak te na smetlište" — Đorđićeva *Mandaljena* II. 62. „Moj drag tako ne man stavi, za osvoit me, pomnju i smienje: priazan poče, plam se objavi, za tiem nasta zaljubjenje"]. Gundulić opisuje proždrljivost, gnjusobu i niskoću bludnoga grijeha; Đorđić prelazi sve to decentnom i precioznom slikom Mandaljeninih zabava.

I u spoznanju ima jedna odvojna crta Gundulićeva značaja, koje u Đorđića nema. Gundulić je s osobitom težinom i jakošću izricao misao o prolaznosti i ništetnosti svijeta. Njegov *Osman* zasnovan je na toj misli: „Kolo od sreće u okoli vrteći se ne pristaje" (O. I. 13—14.), on je predao tmini svoje prve pjesme „tašte i isprazne", a evo i u *Suzama* je na široko izveo misao o prolaznosti: „Mru kraljevstva, mru gradovi, i njih plemstvo trava krije" (II. 235/6.) Đorđić se tek zaradi slike i pjesničke domisli dotiče ove misli: „Vi zovete zorom čelo, Vi danicam oči mile — — nu dan jedan znate, u moru, Gasi zviezde, sunce, zoru" (III. 22.). — Šire i dublje od Gundulića izveo je Đorđić misao o ljubavi Bogu, koju nas uči svakolika priroda. [Ispor. *Suze* III. 145—385. s onim, što smo gore istaknuli o Đorđiću prema prirodi str. 141—144.]. Napokon im je zajednička hvala na milosti Božjoj, koja u jednoga i drugoga završuje poznatom elegijom „Rorate, coeli" s malom izmjenom: *Suze* II. 115. „Zarosite, o nebesa, milo s vrhu srca moga", *Uzd.* V. 70. „Zarosite, o nebesa, — na me milos dara ugodna". — Neku sličnost pokazuju i opisne metafore o „ljepoti" kod Gundulića (II. 30—90.) i o grijehu kod Đorđića (I. 55—65.). Gundulić veli o ljepoti: „Ti si oblak, ki zastupa — viđenje nam od nebesi" *(Suze* I. 37.); a Đorđić o grijehu: „Ti sam kroz tvu sjenu opaku zastupaš mu božju zraku" (I. 64.) i „Vidje nebo, kad joj s čela od napravâ oblak minu (III. 5.).

I stilom Gundulić je Đorđiću prednjačio. Već u njega nalazimo gradaciju na koncu strofe gomilanjem sinonima i asindetičnim sastavljanjem imenica i pridjeva. (N. pr. I. 75—77. znan, plemenit, bogat, vrijedan, slavljen, dvoren, služen, gledan! Ispor. još I. 46—77, I. 132., 191—192., 240., 319—320. i dr. i s ovim u

Uzdasima gomilanje sinonima (Vidi gore str. 163—165.). Gundulić voli istim antitezama smrt — život (I. 9—10.); oganj — led: I. 188: oči ognjene, prsi od leda; 206: žeravom me led satvara i dr. I u njega iste hiperbole: „daždi od oganj — grädi od striela“ (II. 305—306.) [ispor. *Uzd.* I. 75.: „daždi od oganj, grädi od striela“], slične metafore *Suze* II. 165. „snieg na suncu“ *Uzd.* III. „snieg na vodi“. I glasovne figure zapremaju u *Suzama* vrlo mnogo mjesta. Na početku *Uzdaha* i *Suza* gotovo da su namjerice istaknute glasovne figure; *Suze* „Grozno suzim gork plač sada, gorko plačem grozne suze, ke razmetni sin nekada kajan z' grijeha lievat uze; je da i mo'e griehe oplaču suze u suzah, plač u plaču“. [I. 1—6.]. To se čita kao uvertura ili predigra za osnovni motiv cijeloga djela. I Đorđić počinje s titranjem riječi, koje su za *Uzdahe* značajne (ispor. izbor riječi na str. 165.): *Uzd.* I. 1; „Vjero sveta, koju zače slavnom rieči ćaćko slavni: davne istine novi zrače, novieh slava zrače davni: Bog je sunce rajskieh dvora, ti rajskoga sunca zora“.

Pojedinih reminiscencija, koje su i drugim dubrovačkim pa renesansnim pjesnicima uopće zajedničke, ima dakako i u Đorđića prema Gunduliću. N. pr. *Suze* I. 13.: na službu me tvu zapisa — *Uzd.* II. 55.: Da bi na čas mu zapiso dvornom rieči službu i misô; *Suze:* 214—215. gasnem, blidim, venem, sahnem i uzdišem [Ispor. *Uzd.:* VIII., 34.]; *Suze:* I. 143.: a capćaše posred lica združen trator i ružica“; *Uzd.* III. 41.: I nad mojim rusam istinim silni trator nicat činim“; i dr.

Treći je Đorđićev prethodnik poznati pjesnik *„Mandaliene pokornice,* u tri cvilenja“, Ivan Bunić Vučićević[1], a do njega treba da se obazremo i na Đona Palmotića, jer i on se u *Kristijadi* svojoj dotiče Mandaljene, ljubavnice Kristove[2]. Gotovo se čini, da je Bunić izlučio svoju *Mandaljenu* iz Palmotićeve *Kristijade*, jer način, dikcija i stil je isti, a daleko je od stila Gundulićevih *Suza.*

Bunić dijeli svoju pripovijest na 3 pjevanja — istina, i Gundulićeve *Suze* broje 3 pjevanja — ali tri su i epizode o Mandaljeni i u Palmotićevoj *Kristijadi* pjev. II. 1—292.; XX. 100 i sl., pjev. XXII., 66—272. Prema Gundulićeu možda je rasporedba, premda

[1] Ivana Bunića Vučićevića vlastelina dubrovačkoga Mandaliena pokornica. U Dubrovniku. P. Fr. Martekini 1849. [I. izd. 1630.]

[2] Đ. Palmotić, Stari pisci knj. XIV. na str. 11., 184., 203.

je učinjena po shemi renesansnoga lirskoga epa, kao u Tansillovim *Le lagrime di San Pietro* i kao u Valvasonea. Pjesnik ide „in medias res“, t. j. Mandaljena i tu priča svoju mladost retrospektivno. Ali mnoga se podrobnost u tome pričanju podudara s Palmotićevim prikazivanjem. Iz ustiju grješnice dižu se, čim opazi Krista — „strašne srde“ [*Mad.* pjev. I. — *Kristijada* II, 205.]; ljubavnici Mandaljenini jesu poput lepirića oko plama svijeće [*Mand.* I. 12. — *Krist.* II. 125.]. Mandaljena se ispoređuje s divljim konjem, a tamo s ohmicom [*Mand.* II. 60. — *Krist.* I. 41.]. U Bunića i u Palmotića, a bit će tomu uzor Girolamo Vide, pjesnik Kristijade talijanske, prikazana je Mandaljena kao „gospoja“ dvorska i odlična. Način prikazivanja isti je u obojice umjeren, prost od svake figurativne i slikovite težnje. Značajno je, da Bunić u svome naivnome realizmu i nehotice lokalizira i oličuje svoju Mandaljenu na narodnu. Naziva je „slavna kći Bana“ [I. 8.], ona se stidi u „crkvi“ pred „vladikom“ (I. 53.), njene plačne oči obilno teku kao „Sava i Drava“ (I. 51.). Ona „bugari“: „Za ono mliko slatko i drago, koje primi od djevice“ [III. 69.]. Njezina je retorika jednostavna, gotovo sjeća narodne pjesme: „Moj jedini razgovoru, liepi cviete, svenuo si“ (III. 70.). A Palmotić nema ni toliko patosa, mimoilazi retoriku rekavši: „zlatne vlase s glave cijepa, jadno uzdiše, grozno suzi“.

Zbog tolike razlike u stilu nema ni traga kakovu jačem književnom utjecaju Bunića Vučićevića na Đorđića. Na Mandaljeni Bunićevoj i Đorđićevoj može se najbolje — premda i *Piesni razlike* ispoređene s Bunićevim *Plandovanjima* to potvrđuju — omjeriti, koliko Đorđić nadmašuje maloga dubrovačkoga prethodnika, koji se posve neopravdano svagda iznosi kao treći „znameniti“ pored Gundulića i Palmotića.

Đorđić je Bunića plijenio — a možda i nije; tko će dokazati? — Biva u nekim reminiscencijama i u titranju riječi, kakovih ima i u drugih pjesnika. N. pr. zajednička je Buniću, Gunduliću i Đorđiću ova reminiscencija:

Mand. I. 165.		*Suze* I. 40—41.
Veće 'e tvoje smilovanje		Veće božje da 'e smilenje
I veća je tva dobrota,		Neg sve ljucko sagriešenje —
Neg li moje krivovanje	*Uzd.* II. 106.	Nuti, ćaćko, u kom veće
Nečasnoga od života —		Vir milosti viek svršiti,
		Prostit možeš vele veće,
		Neg ja tužna sagriešiti.

Ili druga jedna, za koju smo već gore (str. 163) upozorili na slične figure u Marina.

Mand. I. 53. Ne uzdiše, neg izdiše
Uzd. I. 51. Njim odiše, š njim izdiše

I ova se podudara:

Mand. III. 102. Navjesnicim navjesnica
Da bi od Boga određena
Uzd. I. 18. Da učitelja slavna i živa
Navjesnicim navještiva.

S Palmotićem Đorđiću zajednički je slični opis Mandaljenine toalete, a treba svesti na to, da je opisivanje ženskoga odijela u renesansnoj knjizi locus communis. [Isp. *Krist.* II. 160. — *Uzd.* III. 46—48.]. Đorđić je i tu svoga premca nadmašio raskošnošću.

Palmotića možemo i drugom jednom njegovom pjesmom držati prethodnikom Đorđićevim. Njegova *Sveta Katarina iz Siene*[1] po svojim je osnovnim dojmovima ista erotična i ognjena ljubavnica Kristova kao i Mandaljena. Sv. Katarina moli Boga, da joj dade drugo novo srce, kojim bi ga mogla bolje uzljubiti. Spasitelj uzima njenu molbu doslovno i vadi joj srce, te joj dade drugo nebesko. Tim časom plane ona novom ljubavi i ljubavnim nepokojem, nježni oganj ljubavni raste, dok ju svu ne uništi.

Eto plama tvoga s nebi, . . .
Tvoje rajske et' svietlosti, . . .
Grabi me ona samoj sebi,
Višnjom puni me radosti.

I napokon Katarina ne može više da podnese taj plamen:

Neg na rukam nebeskomu
Ljubovniku iznemože.

To se ponavlja i u Đorđićevim *Uzdasima*.

Nije dakle ispravno svagda spominjati „*Suze sina razmetnoga*" kao jedini uzor Đorđićev. Njihov utjecaj iščezava pred silom utjecaja talijanske i ostale dubrovačke knjige. A u tome i stoji Đorđićeva jakost: u obilnom i slobodnom vladanju nad cijelom „literaturom" predmeta.

[1] Preštampana u „Dubrovniku" za godinu 1850. U Zagrebu. Tiskarnica dra. Ljudevita Gaja 1851. str. 19—35.

4. Milieu.

Biografija. Đorđić potječe iz plemenite kuće dubrovačke. Rodio se god. 1675. Dubrovački je plemić bio svagda estetički raspoložen; donosio je to društveni ton i blizina Italije. Mnogi bio je trgovac i književnik podjedno. Ova literarna i umjetnička okolina za pjesnika je renesanse i baroka važnija negoli za današnjega; renesansna je umjetnost društvena, konvencionalna, osnovana na stalnim normama ukusa i stila, i zato se uvijek obraća na književnu okolinu. Napose u Đorđićevoj porodici bilo je književne tradicije. „Nomen non haud obscure" bio je njegov pradjed Dminko Zlatarić. [Vidi *Saltjer Slovinski* str. II.]. Mati Đorđićeva bijaše Frančeska Zlatarić, kći toga znamenitog dubrovačkog pjesnika. Đorđić je zarana odavao naslijeđene sposobnosti: živu maštu, duboki um, opširno i vjerno pamćenje. Isticaše se u gramatici i retorici, u učenju grčkoga jezika i u filozofiji. Bijaše u dobroj školi Isusovca Luke Kordića iz Hercegovine. Čim je ostavio školu, pronese se o njemu glas kao o vrlu pjesniku slovinskom i latinskom. Mnogo kasnije, kad je Đorđić spremao već i svoje *Uzdahe*, da ih izda, bilježio je u „Uvodu" činjenicu, da mu „njeke pjesance, one navlastito, koje ljuvezni i taštine ishitrenije sadržahu, još idu od ruke do ruke s natpisom od ‚Razlicieh piesnih Nika Barnje Gjorgji Vlastelina Dubrovačkoga'." Obukavši mušku togu i stupivši u veliko vijeće zavezao se u misli o ženidbi. Ali jedva što je godinu dana ostao governator Župane na samotnom otoku, promijeni mu se ćud, i on odluči, da ostavi svijet i da pođe u redovnike. U 22. godini života on se u Rimu zaredio u red Isusovaca. Iznova se dade na proučavanje latinskoga i grčkoga jezika, filozofije, matematike, teologije, hebrejskoga jezika, crkvene i svjetske povjesti. Viši ga poslaše u Ascoli, gdje predavaše retoriku; glas mu se pronese po gradu i mnogi mu književnici posvećivahu na čast sonete. Iza sedam godina ostavi red, a razlog je vrlo značajan — kako Frano Sorgo pripovijeda, zato, što mu priori reda ne dozvoliše, da stane uz P. Giambattiste Tolomea kao „Lettore di Controversie" na rimskom kolegiju. Đorđić se povrati u Dubrovnik i ovdje proživi neko vrijeme kao samac i učenjak. Ali već godine 1706. iznova stupi u kongregaciju Benediktinaca na otoku Mljetu. Biografija veli, da je Đorđić ovdje napisao svoja veća djela naučna i umjetnička. Godine 1712. opet ga nalazimo u Italiji; u samostanu sv. Severina u Napulju predaje retoriku. Vrati se u Dubrovnik i po-

hodi Padovu i Mletke. S Mlecima ostade odsada u živahnom književnom saobraćaju. Dubrovački senat ponudi mu biskupiju trebinjsku, ali je Đorđić odbi i prihvati čast opata nad samostanima sv. Jakova i Mljeta, i postade predsjednikom svoje kongregacije. Veliki naporni poslovi redovnički i književni zarana mu iscrpiše tjelesnu snagu. Umre od kapi u Dubrovniku kod prijatelja Šiška Tudisija god. 1737.[1]

Već ova oskudna biografija odaje osnovne crte onoga značaja, kakav nam se ukazao i promatranjem djela: duh nemiran, živ, koji se baca u protivnosti, ponosan i jednako pohlepan za znanjem kao i za priznanjem. Appendini ga opisuje za čovjeka izvanredna: „Bijaše Ignacije humora tako hitra, da mu rijekove i doskočice još danas pripovijedaju. Razmjerno prema svojemu velikomu tijelu malo je jeo, a umjereno i spavao. Onomu, koji bi mu se čudio, običavao bi odgovoriti, da samo krepost jača i obnavlja snagu. Bio je život oca opata Ignacija Đorđića takov, da bi već sa slavom njegovih dijela isporeden bio dosta velik.[2] „Vrlo živ i dubok um, pamćenje nevjerojatno imao je od naravi.[3]“ A učio je „con ardore“. Strastvena njegova narav baš je razlogom, što se nezasićen odreknuo svijeta i „s vatrom“ dao na teologiju i filozofiju. U srcu mladoga Isusovca ljubavni se plamen obratio u oganj duhovni, no duša mu nije utonula u askezi ni teoriji, nego je svestrano spajala život s naukom, strast ličnu s najvišim idealima, pjesnika s učenjakom. „Bijaše jednako jak i duhom i tijelom, da se mogao u isto vrijeme zaokupiti pisanjem djelâ posve različita značaja, u stihovima i u prozi, na jeziku ilirskom, latinskom i talijanskom.[4]“

Baš u toj svestranosti javlja se Đorđić kao moderniji Dubrovčanin i kao umjetnik življenja naprama staromu svome i pokajnički skrhanomu velikomu prethodniku Ivanu Gunduliću. Poznata je bol Gundulićeva, kojom se odvraća od svoje mladosti. Poput srednjevjekovna kralja i pjesnika sažiže Gundulić djela mladosti kao tašta i isprazna i priklanja se tužno k harfi kralja Davida pjevajući s njime „*Piesni pokorne*“. U punom jeku muževnosti, u 32. godini života na „prvoga Oktumbra god. 1620.“ uvuklo mu se u

[1] Prema Farlati Ill. Sacrum VI. 20. Appendini Notizie II. 20. 30. 148. 240—245. Šafařik P. Gesch. der südsl. Liter. II. 55—56. i prema Uvodima u Uzdahe i Saltijer Slovinski.

[2] Appendini Notizie II. 243.

[3] Ib. 240.

[4] Ib. 241.

dušu jesenska nelagoda, i on sve svoje dosadašnje pjesme proglasi za porod tmine, koje „u tminah ostavlja". I nema traga tim „tamnim" plodovima; pjesnik ih je uništio![1] A Đorđić? S velikom ljubavi još u 37. godini spasava one svoje male pjesmice, što ih je „kô stvar zalihu i male scijene" užgao, kada ono pođe u Rim. Našao ih je u prijatelja u prepisima, i eto on ih prikuplja iznova: „Malo su, znam, dobre; nu svaka mati djecu i nezgrovnu ljubi, ter ne će da izginu. Ista mojemuča priljubka je svomu porodu, i mni za prelijepe sve nje porođene grdobe i izopačenja od naravi". Stavio ih je u jednu knjigu s *Uzdasima Mandaljene pokornice*, tek tu i tamo dodavajući im moralnu pouku: pjesme ljubavne, remedia amoris, pjesme pirne, ekloge, uz pjesmu o ljubavnici Kristovoj i o slatkom imenu Isusovu. A gotov mu bijaše u rukopisu *Saltijer Slovinski;* i njega je Đorđić iskitio umjetnički kao i prednje stvari „tašte i isprazne", kojih se Gundulić odricao. Kako mu stil prikazuje elastičnost i prijelaze iz tmine u polusvjetlost i u sunčanu svjetlost, takav mu bijaše i nazor o životu; spajao je protivnosti kao umjetnik u umjetničke cjeline. Bijaše on kao i ljudi renesanse, koji spajahu antiku s kršćanstvom, erotiku s askezom. Najsigurniji put do Palestine vodio je kroz Arkadiju vesela uživanja.

Za umjetničku obrazovanost Đorđićevu najvažnije je vrijeme, što ga je provodio u Italiji. Bit će, da je već u mladosti ovdje zasnovao svoju Mandaljenu. Samo tako mogu se razumjeti njegove riječi: „juvenili olim aetate cecineram".[2] Tim, što je mladi pjesnik stupio u red isusovački, postao je i pristašom sečentizma, jer su Isusovci najodlučnije isticali sečentizam protiv „novoga ukusa", s kojim se kasnije Đorđić sukobio i u Dubrovniku — kako nam je iz polemike njegova „Uvoda" k *Uzdasima* poznato. Isusovci bili su svagdje, ne samo u Italiji, branitelji umjetničkoga idealističnoga načela protiv racionalističkoga načela razuma i prirodnosti. Racionalizam bijaše im mrzak već za to, što je bio plod protestantizma i materijalizma. Bili su duboko uvjereni, da braneći pravu umjetnost i podržavajući u njoj dobre književne tradicije i kulti-

[1] Isto su činili i drugi, tako n. pr. Ivan Gučetić (god. 1502.) spali tri knjige ljubavnih pjesama, knjižicu *Delphinum*.

[2] Vidi Uvod u latinski prijevod autorov. *Uzd.* 189.: Pios Divae Magdalenae, in Masiliensi specu delitescentis, amores atque suspiria octo Libris, Slavonico sive Illyrico rhythmo conscriptis, juvenili olim aetate cecineram".

viranu formu, brane i vjeru od propasti. Noviji neki posvema nepristrani umjetnički kritik veli za njih: „Štogod tko govorio, ali to stoji, da bez Isusovaca ne bismo imali mi, a ne bi imao ni cijeli svijet, nikakove umjetnosti više. Nije dosta naprečac tvrditi, da su oni stvorili umjetnost protivureformacije, barokni stil; što više, oni su nam uopće sačuvali i spasli pojam i predaju o pravoj umjetnosti uza sve bezumno kipoborstvo protestantizma“.[1] — I u Italiji bijaše potkraj 17. vijeka organizovana borba protiv baroka i poezije sečentizma. a na osnovi gesla razumnoga i prirodnoga. Začetnikom novoj estetičkoj školi bijaše teoretik Vincenzo Gravina.[2] Povratak k prirodi, jednostavnom osjećanju i pisanju bijaše zadaća novoga literarnoga udruženja osnovana na novim načelima u Rimu g. 1669. pod značajnim imenom „Arcadia“. Arkadija bijaše t. zv. „akademija“ književna s naročitom zadaćom, da reformira „ukus“. Prirodnost očitovahu pjesnici „Arkadije“ osobitom ljubavi za pastirsku poeziju, a sami sebi nadijevahu pastirska imena. Valja znati, da ovi književni pastiri unatoč geslu „prirodnoga“ i „razumnoga“ produživahu poeziju u formama petrarkizma i u literarnima manirama renesanse. Načela im bijahu nova, no praksa ostade neizvorna i epigonska. Doskora je brojila u Italiji do sto podružnica. U njima se okuplja sav talijanski književni život na početku XVIII. vijeka. Književna povijest govori o poeziji Arkadije s poraznom kritikom: „Vidjeli su samo jednu stranu ljepote, i jedan put, da je steku; i u praksi i u teoriji, u invenciji i u imitaciji vladali su isti zakoni i pravila, koja se nitko nije usudio narušiti ili oprovrgnuti, pa odatle tolika jednoličnost u slikama, mislima, stilu i jeziku, već sama po sebi očiti znak neplemenitosti.[3] — Đorđićeve *Piesni razlike* pisane su pod utjecajem te lirike.

U ovo doba ulazi Đorđić u red Isusovaca i predaje u Ascoliju retoriku. I ovo je ostavilo duboke tragove u *Uzdasima Mandaljene*. Mandaljena umije „na učiteljsku bogoslovno besjediti“ — ne kao Isukrst, već kao profesor retorike. Godine 1712. predavao je Đorđić retoriku u Napulju, u starome sjedištu marinizma.

---

[1] Baumgartner: Die Geschichte der Weltliteratur IV. 640. prema dr. Albert Ily: [Berichte u. Mitteilungen des Altertumsvereins zu Wien XXII. (1886.) 222.]

[2] E. Reich: Gian Vincenzo Gravina als Aesthetiker. Wien 1890.

[3] Storia letteraria VIII. 11.

Kod kuće u Dubrovniku još manje su se osjećale opreke između staroga i novoga ukusa, negoli u Italiji. Dok su u Italiji ipak načelne razlike postojale, u Dubrovniku pripadao je Đorđić Isusovac i pristaša urešenoga t. j. staroga stila društvu, osnovanom po načelima „Arkadije". Bijaše to „academia degli oziosi" — ili društvo „dangubnijeh", neki „književnozborni skup pastira", kako ga naziva jedan od članova, Đuro Mattei. Članovi su se sastajali, da naizmjence čitaju i slušaju svoje proizvode. Đorđić dolazio je s otoka Mljeta češće ovamo, te je ovdje veći dio svojih pjesama čitao, a bijaše neko vrijeme društvu i predsjednikom.[1] Da je Đorđić i svoju Mandaljenu prijateljima čitao, vidimo po riječima Uvoda u *Uzdahe:* „Bogu hvala, moja Mandaljena malo ne sve mudre nadje za proslavnike" (Uvod VII.)

I ovo je jedan od razloga, zašto je djelo izašlo ovako formalno usavršeno. Đorđić je svakako sa svojim prijateljima raspravljao i s njima se savjetovao. To je i bila svrha sjednicama akademije: da usavrše slovinski jezik i knjigu. „Njena je svrha u početku bila prečišćavanje jezika, ili kako su kazivali, imali su primati sirov jezik ‚na Taboru', mjestu na Pločama, u istočnom zagrađu Dubrovnika, gdje su dolazile karavane iz Hercegovine, a uglađivati taj jezik u akademiji".[2] Akademija spremala je i izdavanje jednoga riječnika. Crijević kaže, da su doprli do slova *D*, no od rječnika nije ništa sačuvano, a pogrješna je tvrdnja, da ga je Ardelio Dellabella štampao za svoj.[3] Znade se i to, da je akademija namjeravala napisati i gramatiku našega jezika.[4] Neposrednim utjecajem akademije nastala su djela kao Rastićevi *Anali* i Đorđićevo rukopisno djelo *Historia Illyrica.*[5] — Iz pisama se Đure Mattea[6] može vidjeti, koliko se to društvo bavilo oko pitanjâ jezika i poetike. — U takovu književničkom kolu razvila se i usavršila

[1] Appendini Notizie II. 244. Ispor. Građa za istoriju dubrovačke pedagogije od V. Adamovića u „Slovincu" 1882. str. 348—349., listovi Đure Mattea.

[2] Akademija „Dangubnijeh" (Otiosorum) i njen rad oko jednog rječnika u Dubrovniku. Po usmenom izvještaju P. Kolendića piše A. Vučetić. Srđ V. (1906.) str. 681 i sl.

[3] Srđ V. str. 685.

[4] Ib. 685 prema Nastavniku 1901. str. 33, gdje je štampano Đorđićevo pismo i dodatak jedan od Mattea, upravljeno popu Rafu Miliću, o dubrovačkim književnicima.

[5] Ib. 685.

[6] Otštampana u Srđu V.

barokna *Mandaljena* Đorđićeva. Imamo jasan dokaz, da ju je Đorđić prerađivao i u tome poslu umio istaknuti tanko svoje formalno osjećanje.

U rječniku Ardelia Dellabelle *[Dizionario.* Ven. 1728.] ima obilno navoda iz Đorđićevih *Uzdaha.* Uspoređujući te navode s mjestima u *Uzdasima* nalazimo, da vrlo često odvajaju pjesničkom formom. Kako je Dellabellin rječnik štampan iste godine kada i *Uzdasi*, moramo suditi, da je Dellabella imao neke rukopisne dijelove iz *Uzdaha*, ako nije bilo štampanoga izdanja *Uzdaha*, ranijega od poznatoga nam iz god. 1728.[1]

Izmjene su vrlo male i na oko neznatne, ali iza svake stoji umjetnik tankoga osjećanja za stil. Đorđić obogaćuje sinonima (I. 9[3]), traži podesan pridjev (gluha zabit mjesto strma zabit I. 23[1]), bira izraz (ljut mjesto gnjusan I. 40[6]), premeće stihove tako, da izilazi gradacija; n. pr. III.[66]

I. Tuče i dere, što dohita,	II. Tuče i dere, što dohita
I potopom krv proljeva,	Dažde rane s desna, s lieva,
Zvižde uvit gvozdovita,	Zvižde uvit gvozdovita
Dažde rane s desna, s lieva	I potopom krv proljeva.

[1] Ovoga nijesu opazili pri drugom izdanju Dellabellina rječnika (Ragusa 1785.), jer se štampani *Uzdasi* (od g. 1728.?) navode ovdje među izvorima. Ni Appendini ne spominje razlike između navoda Dellabellinih i *Uzdaha*, pače veli, da je Đorđić pregledavao Dellabellin rječnik (Notizie II. 304). Ja ću ovdje navesti sve navode stavljajući napose one, koji odvajaju (varijante), u prvi red; mjesta, koja se podudaraju, opet napose, a na treće mjesto navode rječnika bez paralela u *Uzd.* Bilježim broj stranica prema Dellabellinu I. izdanju, a pjevanje, strofu i stih *Uzdaha* prema Gajevu izdanju (koje se u tim brojevima podudara s I. izd.).

I. Varijante. U. I. 9.[3] Kamenitieh — D. 605. Strmenitieh; 21.[4] marsiljske — D. 94. Franačke; 23.[1] Gluha — D. 635. Strma; 40.[5] teškom — D. 720. vječnom; 40.[6] Ljutiem — D. 621. Gnusniem; 40.[6] pamet — D. 621. dušu; 41.[2] snađe — D. 109. nađe; 55.[3] vjekuvječnieh — D. 630. Iz nebeskieh; 55.[5] Nesmotarno na vrat — D. 630. U kolovrat doli; 55.[6] Tamnieh — D. 630. Vječnich; 58.[6] Ljubim vojnu — D. 214. Brata bratu; Pjev. II. 27.[4] ljubim — D. 661. S ljubim; 70.[3] Tebe — D. 341. sram; 79.[6] ružna — D. 190. skrovna; 99.[3] vrgoh — D. 2. pustih; Pjev. III. 7.[3] i hrid — D. 352. i ona; 7.[4] cvilit — D. 352. suzit; 40.[2] naravni — D. 27. i 428. ljuveni; 40.[5—6] Ali u temu nie mi dosti — Zadovoljnom sjat svjetlosti — D. 428. Dokle rajom budem sjati — Umivena tisuć krati. 41.[1] Neg — D. 50. Pak; 41.[1] mirisnoga — D. 50. zlaćenoga. 41.[3] Još na — D. 50. Vrhu; 42.[6] suncu —

Na drugom mjestu ublažuje hiperbolu. Namjesto: „Dokle rajem budem sjati — Umivena tisuć krati“ veli „Ali u tem ni'e mi dosti Zadovoljnom sjat svjetlosti“ (III. 41[1]); bude dapače, da briše cijelu strofu, jer mu se ne sviđa nelijepa glasovna figura sa „htjeti“:

D. 661. Bješe miso moja upala
Njeku vajmeh u tjeskoću;
Znah, što ne bih h t j e t imala,
Nu još ne znah, to da hoću,

D. 169. sunca; 46.[5] opkružilo — D. 529. opkrunilo; Pjev. III. 51.[1] Pred kiem spravljah red od tiela — D. 696. kiem užižah zrake od tjela; 66.[1–4] i D. 262. (premetnuti stihovi ovako) 1. 4. 3. 2.; Pjev. IV. 6.[5] A hukahu — D. 129. I bukahu; 37.[2. 3. 4.] Tuj — D. 539. Gdi; 39.[1] Tuj — D. 539. Gdi; 39.[3] Tuj zlom — D. 539. gdi zrakom; 39.[5] Tuj — D. 539. Gdi; 52.[2] O — D. 561. Ah; Pjev. VII. 55.[1] mi — D. 561. me.

II. Mjesta, koja se podudaraju: P j e v. I. 3.[1–2] — D. 212.; 5[1–2] — D. 697.; 8.[1–4] — D. 408. i 464.; 8.[1] — D. 685.; 8.[5–6] — D. 328., 551.; 10.[1–2] — D. 630.; 10.[4] — D. 685.; 12.[1–2] — D. 697.; 16.[5–6] — D. 772.; 17.[3–4] — D. 587.; 20.[5–6] — D. 616.; 26.[1–4] — D. 149.; 26.[5–6] — D. 2.; 28.[1–2] — D. 368.; 28.[5–6] — D. 640.; 30.[1–4] — D. 506.; 37.[1–4] — D. 729.; 38.[1–4] — D. 741.; 42.[1–2] — D. 602.; 43.[3–4] — D. 426.; 47.[1–6] — D. 218.; 55.[4–6] — D. 630.; 58.[5] — D. 214.; 64.[5–6] — D. 283.; 73.[1–4] — D. 45., 101., 613.; 75.[1–4] — D. 327.; 79.[5–6] — D. 715.; 83.[1–4] — D. 265.; 84.[3 4] — D. 621.; 85.[5–6] — D. 202.; — P j e v. II. 9.[1–2] — D. 606.; 16.[4] — D. 258.; 19.[3–4] — D. 233.; 22.[1–4] — D. 244.; 23.[1–2] — D. 21.; 24.[5–6] — D. 552.; 27.[1–6] — D. 661.; 28.[1 2] — D. 269.; 28.[3–4] — D. 685.; 29.[5–6] — D. 515.; 291.[6] — D. 661.; 38.[1–4] — D. 284.; 39.[3–4] — D. 728.; 43.[2] — D. 594.; 44.[1–2] — D. 628.; 54.[1–4] — D. 233.; 66.[1–4] — D. 615.; 69.[4–6] — D. 341.; 71.[1–4] — D. 419.; 79.[4–5] — D. 190.; 81.[1–4] — D. 685.; 87.[3–4] — D. 262.; 99.[3–4] — D. 2.; — P j e v. III. 6.[1–4] — D. 283.; 7.[1–3] — D. 352.; 9.[1–2] — D. 367.; 9.[1–4] — D. 45.; 20.[3–6] — D. 751.; 26.[4] — D. 545.; 37.[1–2] — D. 684.; 40.[1. 3. 4.] — D. 27.; 405.[6] — D. 428.; 42.[1–5] — D. 169.; 46.[1–4] — D. 529.; 47.[1–2] — D. 691.; 55.[5–6] — D. 339.; — P j e v. IV. 2.[1–4] — D. 364.; 6.[1–4] — D. 514.; 14.[3–6] — D. 95.; 15.[3–4] — D. 270.; 38.[3] — D. 7.; 39.[1–6] — D. 539.; 52.[2] — D. 561.; 65.[1–6] — D. 579.; 68.[2] — D. 245.; Pjev. V. = 0; Pjev. VI. = 0; Pjev. VII. 22.[1–2] — D. 741.; 30.[1–] — D. 307.; 56.[1–2] — D. 401.; 68.[5–6] — D. 400.; 69.[3–4] — D. 261.; Pjev. VIII. = 0;

III. Mjesta, kojima nijesam našao izvora u Uzdasima: Dellabella str. 63. 86. 130. 239. 413. 661. 681. 685. 696.

I htjah nehtjet u pameti,
Što htjah i što sumnjah htjeti.

Nije se u „knjižnozbornom skupu pastira“ razvio samo formalist Đorđić, nego i pjesnik; ovdje se izim gramatike, rječnika i poetike njegovala i poezija. Članovi su sebi nadijevali pastirska imena. Tako n. pr. žali Đuro Mattei za drugom „Lovorkom pastirom“, koji nađe smrt u morskim valovima, a odnosi se ta pjesma na istinitu smrt člana Lovra Sorkočevića.[1] Onaj duh pastirstva i Arkadije, što lebdi nad lirikom *Uzdaha* i što ih veže u srodstvo s *Piesnima razlikima*, s galantnom erotikom, nalazio je dakle odziva i njege u „akademiji dangubnijeh“. Prerušeni pastiri ljubav su shvaćali za dokolicu, sav život za plandovanje i nazivahu se družbom „dokônih“ ili „degli oziosi“. Rado su u duhu lutali po samotnim dubravama pjevajući i uzdišući. I pozadina Mandaljenina na obali marsiljskoj, njeni razgovori s prirodom izviru iz ove pseudo-pastirske literature.

Tako možemo reći, da je Đorđićevo djelo sklop od dviju književnih struja, koje su se u Italiji jedna protiv druge borile: sečentizma i lirike Arkadije. Ovo ukrštavanje smjerova bilo je moguće u Dubrovniku, na zemljištu, gdje barok nije došao do one neumjerenosti, budući da ga je istom Đorđić potpuno proveo; a donekle su se obje struje lako spojile i radi neutralnosti teme: sam predmet duhovne erotike dopustio je i retoriku sečentizma i erotiku Arkadije, svjetsku galanteriju. I talijanski arkadijac Francesco di Lemene pjeva „*A Dio paciente*“ s Magdalenom ispod križa.

Ah, di mie colpe ingrate
Voi siete opre spietate,
Piaghe omicide, ohimè, piaghe vitali.
Mio ben, vo' pianger tanto,
Che col mio pianto il tuo gran sangue io paghe,
Deh, lascia, che col pianto
Lavi le colpe mie ne le tue piaghe.
Ma l' alma invan si duole, indarno langue:
E reo, perch' io lo spargo, il pianto amaro.
Pur so, che a Dio sia caro,
S' al mio pianto, o Gesù, mesci il tuo sangue[2] —,

Sjećamo se, da i Đorđićeva Mandaljena u nekoliko strofa doživljuje iste misli i slike:

[1] Čitao sam tu pjesmu dobrotom vlasnika, druga svoga Petra Kolendića.
[2] „Srđ“ 1906. str. 682.

VI. 89. I kom drvo polito je
Miešam s krvi suze moje —
VI. 97. Ja te u srce mojim griesim,
Oni u tielo raniše te,
Oni sliepo, ja nemilo,
Moj bi uzrok, njih bi dilo —
98. Čavli u rukah tvojih ma su
Nepravedna djelovanja.

No društvo „dokônih" imalo je i svojih neprijatelja; ti su godine 1719. utemeljili „Akademiju od Sturaka" protiv „Akademije Dangubnijeh".[1] A. Vučetić u „Srđu" dobro sudi po pismima Aletićevima, da su se tu sabirali ponajviše pučani i opskurni pjesnici. Ta je akademija imala i drugi, talijanski naslov: „Accademia degl' Invidiati" (Akademija Zaviđenijeh). Predsjednik joj bijaše opat Frano Getaldi senior, a prisjednici: Antun Gleđević, pisac lakih dramoleta, i Petar Kontisti. Potonjemu ruga se prerađivač Molièreove komedije *Misantrop*, gdje je svađa o sonetu, a Đone, koji ne može da sluša loše stihove nekoga prijatelja, govori mu: „za što će se poć stavljat u cijenu od jednoga smiješnog poete; bit ko Pero Contista . . ." — „Činiš se uskrsnuo drugi Pero Contista; samo da je rima, a nije skladna versa vragutoga . . . stavljate se pisat naški, a ne umijete ni govorit naški . . . Što stucaš, putiš i rutiš? Rđa me ne ubila, ako nije bolja ona popijevkinja bosanska: nu poslušaj, kako govori, koliko je naravnija, slađa i ljepša".[2]

Ako se to isporedi s onim, što je Đorđić u Uvodu k *Uzdasima* protivnicima svojima govorio, nije daleka misao, da u Akademiji Zaviđenijeh treba gledati anonimne one pristaše „prirodnoga" i „naravnoga", koje Đorđić pobijaše. Ona rugalica Peri Contisti s narodnom popijevkom, koja da je još „naravnija" od neskladnih pjesama smiješnoga poete, sjeća nas istih riječi Đorđića, kad svojim protivnicima za primjer naravnoga ali neskladnoga (nerednoga) hukanja i jaukanja spominje popijevku knjeginje Vidosave.

Meni se čini, da su protivnici Đorđićevi, „zavidnici" akademije, u istinu dosljedno i proveli onu književnu struju, koju su talijanski Arkadijci samo zamislili. Jer novi ukus ili nova estetika Vincenza Gravine tražila je nada sve priprost, prirodan stil i razuman

[1] Ib. str. 682.
[2] T. Matić: Molièrove komedije u Dubrovniku. Rad 166., 98.

sadržaj. Što se htjelo u Italiji, bolje se postiglo na onome tlu, gdje nije bilo tako jake zaraze sečentizma, u Dubrovniku. No sudbina nije htjela, da je izim Gleđevića bilo kakova samostalnoga talenta, da provede novi estetički program. Vidimo, da se Pero Kontista vrlo slabo dojmio Dubrovčana, a ni drugi nijesu se digli do boljega priznanja. No što nije u Dubrovniku uspjelo, s vremenom je ipak pobijedilo u Italiji, u Francuskoj i Njemačkoj. Velike zapadne književnosti sve su stale u reakciju protiv baroka, marinizma i sečentizma. U Francuskoj vraća se Nicolas Boileau klasičnoj jednostavnosti zahtijevajući, da razum (raison) dođe do svojih prava (L' art poétique); u Italiji uz Vincenza Gravinu rade za „buon gusto" Muratori (Della perfetta poesia italiana, Modena 1706.) i Calepio, koji je s Nijemcem Bodmerom raspravljao o naravi pjesničkoga ukusa (Briefwechsel von der Natur des poetischen Geschmackes, Zürich 1736.); u Njemačkoj izlazi iz Wolfova racionalizma Gottschedova poetika. U Engleskoj, koja nikada nije bila toliko barokna, kao kontinent, stoji i pjesnička teorija uza sensualizam Lockeov, Shaftesburyev i Hutchesonova.[1] U hrvatske i srpske zemlje prodire racionalizam sporo i kasno, nešto u slavonsku književnost i u novu srpsku potkraj XVIII. vijeka.

Glavnom zaprekom, da se racionalizam u Dubrovniku udomi, bio je sam Dubrovnik. On je u Đorđićevo vrijeme bio podesna pozadina za epigonsko veliko barokno djelo, a nipošto za poeziju protestantskoga racionalizma i sensualizma; prijao je poeziji idealizovanoj, duhovnoj i aristokratičnoj.

„Veliki potres od godine 1667. uništio je i dubrovačku knjigu", tako i slično govori većina naših književnih historija i studija. Baš se protivno može ustvrditi; nikada nije umjetnički duh toliko obladao kao ljudima u Dubrovniku poslije potresa. I drugi su razlozi, socijalni i politički, da je Dubrovnik stao ekonomski padati. Njegove temelje više je potresao dah francuske revolucije i nemilost velike Rusije, negoli elementarna nesreća od g. 1667.; potres je naprotiv nukao Dubrovčane, da restauriraju svoj ugled i svoj glas što vidljivije — ta, bili su trgovci i ponositi takmaci sjajnih Mletaka. Jaketa Palmotić diplomat, trgovac, plemić i pjesnik pjeva dugi i predugi epos o obnovljenju Dubrovnika, a temeljna misao, koju između redaka čitaš na svakoj stranici, ova je:

[1] B. Croce: Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale. III. ed. Bari 1909. p. 213—230.

I. 3. **Ko li veći pak uzraste**
Svoga iz raspa i pepela
I iz mrkline komu tmaste
Svietlja sinu čes vesela.

Kao ona ptica „feniče“ u dubrovačkih pjesnika, tako se i Dubrovnik u požaru obnavlja, da izađe „svijetliji i veći“. Ljubav prema rođenom gradu nuka i Đorđića grozničavo na rad: „i sve što pišem, činim, da nju [domovinu] gleda, da nju utišti, da nju hvali i uzmnaža u plemenitoj scijeni i svijetlu imenovanju pred svijetom“ [Uvod u *Uzdahe* str. IX.]

„Pred svijetom“; to je geslo novoga dubrovačkoga pokoljenja; Dubrovnik se otvora pred svijetom. Redovi starih dubrovačkih plemića razrušiše se kao i zidine gradske i u njih naviru pučani, kojima je do sjaja pred svijetom, i u grad provaljuje seoska svjetina, kojoj je do gradskoga površnoga uživanja. I zgrade same promijenile su svoje lice. Restauracija, težeći na efekat „pred svijetom“, otvorila je širom vrata talijanskom baroku. Stare zgrade s bizantinskim i gotskim motivima koje propadoše, koje biše pregrađene, a nove zgrade povodile su se za glavnim novim zdanjem u Dubrovniku, za isusovačkom crkvom, koja se gradila punih 25 godina (g. 1699—1725.); poznavaoci je drže remek-djelom isusovačkoga stila sa svim oznakama bizarnosti, raskošnosti i baroknosti njegove.[1]

Socijalne novotarije još više izmijeniše lice grada. Novo plemstvo — i Đorđićev otac Bernardo Giorgi bio je od ove vrste —, što je unišlo u patricijske redove poslije potresa, pomamilo se za gospodskim sjajem i slobodom. Još do godine 1763. bilo je doduše stegnuto nekim zakonima, ali baš zato htjelo je da dokaže svoju ravnopravnost u životu, da se vidi, da je ono de facto, što su stara propala vlastela de iure. Na način parvenua novo plemstvo voli raskošnomu odijelu i domu, pače i u nauci pošlo je novim putevima, mimoilazeći izvor mudrosti starih, Salamanku, a polazeći francesku Sorbonnu. „Sorbonezi“ su jamačno izim francuskih nošnja donosili sa sobom i francusku knjigu uz obligatnu talijansku. Mnoge nam je lijepe podatke o dubrovačkoj nošnji i lektiri iznio u preradbama

[1] Eitelberger: Kunstdenkmale Dalmatiens. Gesammelte Schriften Bd. IV., 313. — G. Gelcich: Dello sviluppo civile di Ragusa 1884. str. 103. — Isp. još „Dubrovnik“ od g. 1849. I. Staro književstvo. Uvod Orsata Pucića u Plandovanju Ivana Bunića Vučićevića sa slikom o Dubrovniku prije potresa.

Molièreovih komedija iz dubrovačkih rukopisa. T. Matić.[1] U komediji *Nauk od mužova* opisuje Lambro mušku nošnju galantnih mladića ovako: „. . . da si bi me htio usilovat, da ja uzmem malo po malo slijedit ove tvoje mladiće pune vjetra, da nosim ko i oni jedan klobučić ovolišni, ispod koga ne samo im se surinja glava, nego im vjetri i ono žlje slabijeh moždani, što imadu u njoj; da stavim jednu peruku biondu, u kojoj veće se ne pozna po ničemu tvoje prilike; velatu kratku izviše koljena, a sprijeda da ti otvora sve gaće; s letima da srše gore nego obruči ženski, da kad gdje mu drago dođeš, hoće ti se toliko mjesta za sjesti, koliko bi mogli komodno sidjet šestorica? Gaće uske, da ti ispod njih puca meso, i da, ko te gleda, ne zna, ali si go ali obučen; s centurinima i fibijam pod koljenima, koje te gore stegnu nego mazgu potpruzi od sedla; zašake do sred ruka, s kojijem, kad iješ, valja da zabrotaš i pometeš po svoj plitici; krovatu s fibijom na vratu, koja ima više od ogrlina od kučka nego od krovate; crevljice, da se jedva mogu nategnut na noge, koje valja per forza da ti natru sto žulja, a opet na njima tačići ovolipašni, u kojijem gledamo po vas dan ove gizdeline, gdje pješe laki, ko da lete po ariji?“[2] A život gospođe ovakav je: „Da ide tamo i amo po posjedima, da udara, bala i kanta, da je sveđ među družinom, sveđ po funjestram, da se malo od ikoga i krije“.[3] A dalje udara na žene „koje umiju saviše tezijeh pisama, frančezarije i talijanarije i versarije“, jer više da vrijedi „neznanstvo i simpličat puna srama i poštenja“, nego sve te žene „s njihovijem versima, s njihovom leturom frančezom i talijanom“. . . „Da ja uprtim u jednu, koja sva na iglici žuberi ko slavić, i grbješa, gdjegod se namjeri, te je ne čuješ o drugomu, nego je li ko zatravljen, oli kad će se ti i ti, ta i ta veće vjeriti, od kako se žive u Italiji, što je proštila više života i ljubavi koje Dukese d' Orleans ali Principa od Conti! Koja bi umjela lijepo pisat, puna verasa ljubljenijeh, puna popijevaka, po vas dan i po svu noć u balima i u maškaratam, a više tega svega načinjena ko paun, gdje se prošetiva tamo i amo, za bit viđena veće od svakoga drugoga nego od mene, koji sam joj muž, samo bih ja imo ime muža gospođe te i te, a u istinu bio

[1] T. Matić, Rad 166.
[2] Ib. str. 109. prema „Slovincu“ 1881. str. 330.
[3] Ib. str. 110.

bih samo ko statua aliti slika, koja ne služi za drugo nego za znat, čija je ono prilika u njima".[1]

Evo, to su bili modeli za galantnu liriku i erotiku Đorđićevu u *Piesnima razlikima* i *Uzdasima Mandaljene!*

Ne treba ovdje ponavljati, da je od svega, što je ulazilo i ispunjavalo dušu pjesnikovu, najodlučnije bilo njegovo obrazovanje u školi i kasnije u redu isusovačkom. Isusovci su u Dubrovniku već ovamo od XVI. vijeka nastavnici dubrovačkih pjesnika, ali poslije potresa njihov se broj i njihova snaga podvostručila.[2] Papa je pomogao unesrećenom gradu, ali zato je tražio od dubrovačkoga senata, da raširе slobodu Isusovcima, koju su im do sada kratili. Njihov je utjecaj posve bio u duhu talijanskoga sečentizma. Većina ih bijahu i neprijatelji slavenstva te gorljivi Talijani. I u „akademiji" dugo se borila talijanska stranka protiv slavenske, a motivirali su svoje latinsko pravo: „perche questa Patria è anche figlia benemerita di Roma, trono della Latina eloquenza".[3] I zato Đorđiću treba dvostruko u zaslugu upisati, što je s takovom ljubavi pisao „ilirskim" jezikom; za cijelo ga je ovo patriotično nastojanje stojalo žrtava i odvažnosti. Možda se u ovakovu raspoloženju i zametnuše riječi Uvoda: „Ovo ti sve pripovidjeh, neka poznaš, da moje književno nastojanje zasve o druzijeh naucijeh zabavljeno, uzdržalo je sveđ osobitu ljubav svomu rodnom jeziku i svojoj adrijano-slovinskoj pokrajini, koju, prem da i sada prionut latinski i talijanski pisati razlika nepogrdiva umohitrenja, držim srčano i dobrohoćno sveđ pred očima" (Uv. VIII.—IX.).

I ono nedostajanje realnih i narodnih elemenata u *Uzdasima*, kakovih ima u poeziji Palmotićevoj, Bunićevoj i Gundulićevoj, mogli bismo pridati nenarodnom odgoju Đorđićevu u Isusovaca. Đorđić je vruće ljubio svoj Dubrovnik i slovinski jezik, ali mislio je u formama i duhu tuđem. Njegovi *Uzdasi* mogli bi bez promjene biti preneseni i u koji god drugi svjetski jezik onoga doba, i nitko im ne bi znao za slovinsko podrijetlo, — toliko su nenarodni i stilizovani u duhu općenoevropskom. Istina, barokni je stil nivelovao sve evropske književnosti u jednakom duhu, a

[1] Ib. 113. — Slovinac 1882. str. 195.

[2] V. Adamović, Građa za istoriju dubrovačke pedagogije, Slovinac 1882. str. 348—349.

[3] Iz pisama Mattea, Slovinac 1882. (Adamović, Građa).

narodnih motiva onda nije bilo u umjetnoj i literarnoj knjizi ni u jedne književnosti na zapadu.

Mimo sav utjecaj milieua i literature — kako smo naprijed istakli (str. 175) — ne smijemo zaboraviti, da je l i č n a organizacija Đorđićeva ipak bila najjača osnova njegovu književnomu radu. Baš pod onim formama, koje nam se čine čisto literarne, tinja vreli temperamenat strastvena čovjeka. Koliko današnji književni historici i osuđivali praznoću i formalnost, lažnost galantne lirike, ne mogu me uvjeriti o tome, da mnogi od tih retoričnih i šablonskih plodova unatoč svojoj konvencionalnosti nijesu izraz žive ljubavne strasti i moćnih osjećaja. Đorđićeva erotika, i duhovna i svjetovna, književna je oblika, kreće se u tipičnim književnim obratima, — no ona je k jednu i izljev ličnoga patosa pjesnika. A zar je njegova epigramatična duhovitost samo literarna shema; ili zar se nijesu sve te iskre i iskrice rodile na ognju nemirnoga i plamenoga duha Đorđićeva?

U Đorđića je svakako bila l i č n a dispozicija razvijena za sve ono, što je milieu i što je literatura izgradila. U svestranom primanju dojmova iz svijeta i literarnih oblika i u ličnom preobražavanju spoljašnih podražaja u novu i samostalnu umjetničku sintezu — u tome procesu stoji veličina Đorđićeva duha. Taj je epigon pjesnički talenat prvoga reda u cijeloj našoj književnosti.[1]

III.

Sveta Rožalija, panormitanska divica.

1. Unutarnja forma.

Književna srodnost Kanižlića s Đorđićem osniva se na činjenici, da su obojica Isusovci 18. vijeka; budući to, oba njeguju duhovnu erotiku. No razlika je njihova gotovo tolika, kolika je ova srodnost: svaki od njih ima posve druge književne uzore; obrazovanost Đorđićeva je talijanska, a Kanižlićeva je njemačka.

---

[1] Šafařik P., Gesch. der südsl. Literaturen II. 56. ocjenjuje ga ovako: Unter den Dichtern dürfte ihm der einzige Ivan Gundulić an Schwung der Phantasie, Fülle der Gedanken und Bilder und an Kraft der Diction, wiewohl in geringer Ferne, überlegen sein; in kühner Handhabung der von ihm bis in ihre geheimsten Falten und Tiefen gründlich studierten und schöpferisch beherrschten S p r a c h e scheint er sogar diesen grossen Meister zu ü b e r t r e f f e n".

Ima doduše dokaza, da je Kanižlić Đorđića poznavao; oko toga ćemo se pitanja niže napose baviti; — ali književna sprema i smjer Kanižlićevih misli kreće se u predodžbama primljenih iz njemačke isusovačke lirike. Koliko i bilo u Kanižlića reminiscencija iz Đorđića, ipak on ne stoji pod utjecajem njegova stila i duha; on je čvrsto vezan uza sjevernu, uz njemačku kulturnu sferu.

Njegova *Sv. Rožalija* rađa se u toj sferi; u njoj dozrijevaju forme njezine i osnovno raspoloženje Kanižlićeve poezije. Zametke ovoj poeziji možemo naći već u predašnjim djelima Kanižlićevim.

Najraniji su plodovi Kanižlićevi prijevodi ili kompilacije iz latinskih, njemačkih i nešto iz domaćih crkvenih radova. Obje njegove prve knjižice: *Primogući i srce nadvladajući uzroci* i drugo: *Utočište blaženoj Divici Mariji*[1] imaju neke oznake, po kojima se mogu svesti na neki književni smjer. *Primogući uzroci* šire štovanje srca Isusova, a *Utočište* odgaja ljubav prema blaženoj Djevici Mariji, a to su teme, koje je ne samo u Slavoniji, nego svagdje isticao u molitvi, propovijedi i pjesmi red Isusovaca. Isusovci su ona vojska katoličke crkve, koja ratuje s racionalizmom i protestantizmom; na ustuk razumnoga shvaćanja sv. Pisma težili su oni na bezrazumno, mistično i čuvstveno pojimanje svete vjere i otajstava njezinih. Ne umom, nego srcem može čovjek spoznati Boga — ljubavlju, a ne razumom. Na Marijinoj i Isusovoj želji osniva se, kako Kanižlić u Predgovoru *Utočišta* veli, red Isusovaca: „Rodila si (Marijo) duhovnim načinom družbu ovu; ali kada, u koji li danak? — Kada se diže Martin Luter, crkve svete odmetnik. Rodila si, o Majko! rodila si Muško; to jest jedno, a ne višje; jedno Društvo u Imenu Sina tvoga Isusa skupljeno i sjedinjeno“ (str. VII.). Kanižlićeva prva djela izvršuju ovaj zadatak; prvo, propovijeda uzroke, koji srce nadvladaju, da „svom dušom

[1] Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci o kripostnih Podpomochmah za lyubiti Gospodina Isukarsta spasitelya nascega sa svim sardcem, sa svom duscom, i sa svom jakostju. Najprie u Francuski, posli u Nimaczki jezik na svitlo dati a sada u Illyricski, illiti Slavonski prinesceni, i s razlicsitima Naucih, i Pripovistma, illiti Izgledih uzmloxani obilatie istomacseni Po Antunu Kanislichu Druxbe Isusove Misniku. Pritiskano u Zagrebu od Cajetana Franc. Härl. Godiscta 1760. 8⁰ 16 i 272.

Utocsiscte blaxenoj Divici, ugodno i prietno a nami velle koristno, i potribito na prosctenye Gospi Almaszkoj prikazano. U Mnecih. Anton Bassanes 1759. 8⁰ XXXVI i 873.

i svom jakostju svojom" ljubi Gospodina Isukrsta, a drugo, utječe se ljubavi Marijinoj. One su dakle smjera isusovačkoga.

I pjesnički aparat, kojim djeluje Kanižlić, isti je, kakov se razvio u isusovačkoj duhovnoj lirici njemačkoj. Govori sveđ o Ljubavi u alegoričnom i personificiranom obliku uz određene termine: ljubavna strjelica, ljubavni oganj; molitve su „strijele", što ih šalju pobožne duše u nebo, one „kao ognjene strijele od srca kao od luka odapete do prijestolja najvećeg veličanstva božjega lete, i zato ih zovu strjelovitim molitvama".

Francusko-njemački uzor Kanižlićev nije nam poznat, ali ima u isusovačkoj književnosti zbornik propovijedi i pjesama, koji i osnovom i pjesničkim obratima svojima vrlo nalikuje Kanižlićevim *Primogućim uzrocima.* Djelo je to pisano latinskim jezikom od Isusovca Huge Hermanna u Nizozemskoj i štampano u Antwerpenu god. 1623. pod natpisom *Pia desideria animae sanctae.* Sudeći po bibliografiji toga djela, bilo je rašireno u nebrojeno mnogo izdanja i prijevoda na sve veće jezike Evrope po cijelome redu isusovačkomu. I zato stalno mislim, da je Kanižlićevo djelo neki kasni izdanak toga znatnoga zbornika. Teško je ući u trag neposrednom francusko-njemačkom uzoru njegovu, jer su prevodioci i prerađivači često promijenili natpis originalu; tako se u njemačkom prijevodu Pia desideria zovu: *Himmlische Nachtigall, singend die gottselige Begirden der büssenden, heiligen und verliebten Seel.* (I. Chr. Hainzmann. Weingarten 1683. Augsburg 1684.)

Pia desideria imaju poslije natpisnoga lista, predgovora i posvete pred početkom samoga teksta natpisnu sliku: zaljubljena duša kleči na zemlji — mlada djevojka — stisnuvši obje ruke na srce, a iz srca se dižu strjelice s ispisanim vrvcama leteći u otvoreno nebo, gdje gađaju u oko i uho lica Božjega; u krilu zaljubljene duše leži luk, a do nje tobolac sa strjelicama. Djelo se to raspada na tri knjige, na dvije knjige čežnje — desideria, i jednu knjigu uzdisanja — suspiria. Iz toga se djela najbolje vidi, kako je duhovna erotika davna i ustaljena. Vuče lozu iz Sv. pisma Staroga zavjeta, iz *Pjesme nad pjesmama*, iz *Psalama Davidovih* i iz *Proroka;* mnogo rjeđe iz Novoga Zavjeta, a najviše crpe iz crkvenih pisaca, iz sv. Augustina, iz Origena, iz Bonaventure, Grgura, Ambrosija, Hrisostoma, Benardina i Cirila. Ovo ističem upravo zato, jer se po vrelima njihovim vidi, da su *Pia desideria* plod, koji ne stoji ni u kakvoj svezi s talijanskom duhovnom erotikom, Ta se razvila naoseb u čisto pjesničke forme, nije sezala više za

crkvenim autoritema, nego se javljala kao izljev ćutljiva srca. *Fioreti* od sv. Franje Asiškoga označuju već takvu samostalnu i ličnu liriku; za njim se rađa u 14. vijeku cijeli pokret „dei Bianchi“, asketa obučenih u bjelini, koji u povorkama pjevahu hvale i elegije Isusu i Mariji. („O dolce mio Jesù“ i „D'i, Maria dolce, con quanto disio“.[1]) — Zbornik Huge Hermanna i slični zbornici odlikuju se više razmatranjem, nego lirikom. Pjesme, koje tu nalazimo, obično su stihovana mjesta iz rečenih crkvenih pisaca; do njih su sastavci u prozi, koji su zapravo suvisli citati (florilegija ili emblemata) iz istih pisaca. Za veću zornost svakoj je pjesmi dodata slika, koja ilustrira njezinu temu. N. pr. Iz *Pjesme nad pjesmama* uzeta je za pjesnički motiv stih: „In lectulo meo per noctes quaesivi, quem diligit anima mea; quaesivi illum et non inveni“; — slika, koja taj stih tumači, prikazuje nam rastvorenu postelju, s jedne strane djevojku sa svjetiljkom u ruci, a s druge strane pod posteljom ljubav Božju, dječaka s aureolom na glavi, gdje se skriva ispred zaljubljene duše. Ovu zornost u opisivanju prizora između Isusa i duše nalazimo kasnije i u Kanižlićevoj *Sv. Rožaliji*. Tako je svaka elegija jedna epizoda ili ljubavna avantura, lirika njena nadovezuje na konkretan događaj. I to je način Kanižlićev. Evo, kako na ilustriranu temu nadovezuje pjesma. Tema glasi: ljubav Božja grli maloga Isusa, s motom: „Num quem anima mea vidisti? Paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea, tenui illum, et non dimittam *(Cant.* 3); a stihovi:

Ah sponse! ah non es! non es, quem diligo, non es!
Imo es; quid dubito? num quid es? haud dubito.
O mea lux, video, te nunc video, mea vita;
Nil ultra dubito, lux mea, te video.
Agnoscensque; tui vocem praesentis et ora
Involo in amplexus, sponse reperte, tuos.
Pia desideria knj. II. str. 261.

Taj živi monolog, koji gotovo prelazi u oblik dijaloga, gdje se duša razgovara s Bogom, tipna je forma Kanižlićeva pjevanja.

Već njegovi pjesnički ulomci u knjizi *Primogući uzroci*, pjesma o „*Sv. Alojziji mladića družbe Isusove*“ [str. 187—218.] i pjesma o „*Mladiću Urbanu*“ [str. 213.] jasno javljaju takvu pjesničku školu. Predmet prvoj pjesmi duhovna je ljubav, koja izuenada

[1] Storia letteraria IV, 193.

usplamti u srcu čista i nevina mladića Sv. Alojzija: njemu se usred noći ukazuje „čudna djeva“ po imenu „Ljubav“, doletjela je kroz prozor, a u taj čas mladić „odmah nešto u srcu osjeti“ (str. 42—43.). Ljubav ova „nema luka niti strijele, nego pojas od kostrijeti“, zagrli mladića i „svoj mu oštri duh nadahnu“, „a z srca mladić svega“ „poljubivši dar uzdahnu“ (str. 56.). Neki oganj mu se srca hvata, mladić uzdiše: „o Ljubavi, o Ljubavi!“ Ljubav ga samo pogleda, „a kako znamo, ljubav očima govori“, veli pjesnik Isusovac. Mladić je „presretan“ — i počinje bičevati svoje tijelo. — Sveti „Mladić Urban jednako se zaljubi u Ljubav“, on „gleda, misli, boju mijenja i uzdiše“ (str. 213.)

Kanižlić je u tom plastičnom genreu duhovnu erotiku nastavio, jer je ona naišla na odziv u narodu slavonskom. Njegova je *Mala i svakomu potribna bogoslovica* (I. izd. god. 1763.) doživjela u 10 godina 5 izdanja, za ono vrijeme vrlo velik književni uspjeh. Iz predgovora saznajemo, da se narodu najviše sviđala pjesma, u „kojoj mladići Isusa, a divojke Mariju na izminu i zajedno fale“:

O Isusu! uspomena
Prislatkega tvog imena,
Kako puna radosti,
Utišenja i sladosti.

Ta poezija ide pred *Sv. Rožalijom*, najkasnijim djelom Kanižlićevim.

Rožalija je mlada nevina djevojka — nije dakle kao Mandaljena grješnica — i kad joj srce usplamti ljubavnim ognjem za nebeskoga zaručnika. Kao u onoj pjesmi o sv. Alojziji iznenada se pred njom stvori Ljubav u slici mladića, koji joj ljepotom srce rani. Dio II. pjev. V. stih 13—16:

Luk nosi niz rame, strilom se zapriti,
Mnijah, da se na me kao jednom hiti,
Jerbo sva se smutih, srce mi se ganu
Kano da zaćutih slatko vruću ranu.

Da Rožalija vidi, da je to Isus, ta se prilika odmah pretvori u propelo. U slici propela optužuje ju Isus, da je svemu ona kriva: dok je kitila kosu, plela mu je trnov vijenac; dok se odijevala, „ogolila“ ga je pred pukom. Rožalija shvaća svoju krivnju i razdire svoje raskošno odijelo, kida kosu i ranjava lice, da krvlju opere grijehe (Isporedi sv. Alojzija, gdje se bičuje). Dok je ona

tako u kajanju, to se opet mijenja slika: propelo sja suncem, a zrake sunčane raspaljuju Rožaliju na novu ljubav:

I. VII. 12. Kao iz mrtve živa rađam se u duši,
Zrake čudno vruće u me prospe svaka,
Na način goruće strile leti zraka
— — — — — — — —
23. Kao ptica Fenice, kada starost stigne,
I perjato lice k ocu suncu digne
— — — — — — — —
36. Užgaj me, usmrti, uskrisi, promini.
55. Srce mi se užeže žestoko i gane;
Mislim, da se ižeže, tako oganj plane.

Poput mladića Urbana, Rožalija „misli“ „uzdiše“ i „plače“.

Dalje se razvija ljubavni roman sv. Rožalije u epizodama i avantirama, kakove smo opazili u *Pia desideria*, dakle sasvim drugim načinom nego u Đorđića. Kanižlić prikazuje i pripovijeda, a Đorđić čuvstvuje i govori. Doživljaji Rožalijini vidljivi su i spoljašnji, a Mandaljena živi životom unutarnjim; jedno je epsko, a drugo lirsko raspoloženje; — jedno na način sjeverne njemačke duhovne knjige a drugo u stilu visoko razvijene talijanske literature.

Najprije „Ljubav nebeska“ prenese Rožaliju preobučenu u pustoš. (II., IX.). Pustoš Rožalijina nije divlja i neugodna, nego najljepša Božja priroda — idila. Pećina joj je pravo zabavište.

II. XI. 7. U njoj raj uživam, o njem živem, dišem.

Ona živi mirno, ništa je ne smeta, „jer radost vesela“ s njome „se šeće i pokoj vedrog čela“. Ali Rožalija plače od same ljubavi, a srce „od rajske radosti se utaplja“.

II. XI. 17. Ah u pustoj šumi, špiljo, moj pokoju!
Što ja ne razumih prije sriću tvoju?

Takovo shvaćanje „pustoši“ bliže je poeziji knjige *Pia desideria* negoli Đorđićevim *Uzdasima*. I *Pia desideria* Ljubav Božja prenosi zaljubljenu dušu u pustinju, na osnovi stiha iz *Pjesme nad pjesmama:* „Veni, dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis“ *(Clant.* 7.), dakle u poljane i u zaseoke, u prirodu daleko od kulture. A u Đorđića se ne radi o užitku prirode, nego o mjestu pokore i patnje, u njega je pećina i priroda kazna za grijehe, pozadina za psalmodičnu elegiju. — Ljubav Božja u Kanižlića „zabavlja“ Rožaliju različitim „prikazama“ t. j. vizionarnim slikama, n. pr.

„s prikazom mora, kano prilike od svita“ (III., I.), prikazama na raskršću „Svitom“ i „Dikom“ (ispor. Herakles na raskršću) (III., II.); prikazivanjem „svitovnih veselja i njihovih naslidnika (III., IV.); alegorijama: Strah Božji, Milost Božja, Pokora, i vizijom o „cvitnjaku nebeskom“, o „kužnom pomoru u Siciliji“. Rožaliju napastuje „Razbluda i njen sin Ljubićak“, a postojanoj svetici se ukaže Gospa s Isusom (IV., II—IV.), mami je „Ispraznost svita“. I u djelu *Pia desideria* ima sličnih anegdota, tako: poredba života ljudskoga s lađom na moru (prema psalmu 68: Non me demergat tempestas aquae neque absorbeat me profundum); i ondje napastuju zaljubljenu dušu napasti svijeta (ps. 118: Averte oculos meos, ne videant vanitatem); no alegorije nijesu odavle, jer sve, što Kanižlić u alegorijama prikazuje, u *Pia desideria* su duhovna razmatranja bez konkretnih predočaba.

Izim tih epizoda i legendarnih anegdota ima u *sv. Rožaliji* i drugih, koje dolaze češće u duhovnoj erotici: tako se Rožalija mnogo zanosi za slavujem; slušajući pticu pričinja se ona „duhovnikom, koji je tri stotine godina za pticom hodao“ — poznata nam je to pričica iz Divkovićevih *Besjeda.*[1] Rožalija bilježi u kori šumskog drveća križiće (II., XIII.). (U *Pia desideria* sjedi zaljubljena duša u sjeni drveta s propelom — „Sub umbra illius, quem desideraveram, sedi“. *Cant.* 2.); dovikuje ime Njegovo, a jeka joj odgovara namjesto Njega.

Ni ovdje nema psihologije borbe duševne i obraćenja, nego se sve događa s milošću Božjom i čudom i srcem, dakle u duhu katolicizma, a napose isusovačke duhovne knjige. Srce je izvor svim činima i odlukama Rožalijinim.

II. XV. 7—13. Kad žarko i vruće na podne uziđe [sunce]
Srce mi goruće više k Bogu iđe.
Kad u večer zajde, da mi Isus sviti,
Da ga srce najde, k njemu svu noć hiti,
Ter se suprot noći od života tužim,
Jer mi nije moći da se š njime združim.
Srce mi zacvili i od želje sane.

[1] Beside Divkovića svarhu evangelia nediljnieh priko svega godišta. Mleci 1704.

Ispor. Iz „Besida“ (Koliko su slatke pjesni nebeske) od M. Divkovića, Franje Petračića Hrvatska čitanka III. izd. prir. F. Ž. Miler. Zagreb 1898. — U njemačkoj književnosti poznata je ova priča pod natpisom: „Der Mönch von Heisterbach“.

U poeziju Kanižlićevu prodiru i motivi svjetske poezije, poznate nam iz galantne lirike, kakova vlada i Đorđićevim *Piesnima*. Proljeće iznova rasplamćuje ljubav Rožalijinu:

(II. XV. 36—39) A kada proliće zemlji studen svuče,
Da ju u novo cviće i zelen obuče,
Željna tilo svući i život umrli,
Cvilim uzdišući u raj neumrli.

Prigodom „prikazivanja svitovnih veselja i njihovih naslidnika“ pjeva Kanižlić anakreontičku pjesmu:

III. IV. 14. Beri vilo, beri brate,
Dokle cvitak dragi cvate!
Vince vijmo, glavu krunimo!
Amo mladi, evo mlika!
Amo stari, evo lika!
Vince pijmo, čaše punimo!

Na drugome mjestu donosi cijeli psalam 41.:

IV. X. Kao vruć jelin, Bože mili,
K vrutkom vodâ željan sili,
Duša moja želi k tebi. i t. d.

Mjesto se to iz *Psalama* često navodi. (Ispor. *Pia desideria* XXXXI.: „Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus“.)

Unutarnjom formom *Sv. Rožalije* vladaju dakle duhovna erotika, idila, legendarno čudo, vizije, alegorije, anegdote i prizvuci anakreontike. Općeno je raspoloženje blaženstvo ljubavne osamljenosti i čistoga užitka prirode. Rožaliju veseli „zlatna“ spila, godi joj pjevanje slavujevo i „zabavlja“ je ljubav nebeska.

2. Vanjska forma.

Kanižlić piše s manje književne spreme negoli Đorđić; on ne nastoji oko stila i stilizovanja, koliko pjesnik *Uzdaha*. Njegovi oblici nijesu birani s namjerom, da stvore jedinstven umjetnički učinak, nego su šareno i raznoliko nabačeni, kako je i sadržaj *Sv. Rožalije* rascjepkan, epizodičan i raznolik.

1. Kompozicija je nedosljedna i razvučena. Najprije se čini, kao da je sva pripovijest Rožalijina jedna poslanica, što je odbjegla pustinjica šalje svojim roditeljima, no zamalo opet Kanižlić napušta misao o poslanici te prelazi iz njena okvira u oblik pri-

povijesti. Na koncu se opet vraća u okvir: Rožalija završuje svoje pismo i odleti u diku nebesku. Djelo se dijeli bez obzira na oblik poslanice na 4 dijela, a dijelovi na paragrafe. Dijelenje je po opsegu nerazmjerno, a po sadržaju nemotivirano. Nad svakim paragrafom ili pjevanjem stoji odug natpis, n. pr.: Dio I. § VII. „Rožalija vidivši u ogledalu sunce, od njega ugrijana na novi život priporodi se, na izgled ptice imenom Fenice". — I pojedina pjevanja prelamaju se umecima i rastegnutim poredbama, n. pr. drugo pjevanje obraća se onima, koji bi djelu prigovarali: djelo nalikuje sovi, koja izlazi iz svojega duplja na danje svijetlo, a protivnici jatu ptičâ, koje navaljuje na ružnu sovu; ta navala ptica — a ne protivnika Kanižlićevih — postaje za pjesnika glavnom temom, i on onomatopoetski opisuje boj sove, njega i ptica. Tako se pjesnik udaljuje od svake zasnovane misli, zavodi ga želja za prikazivanjem i pripovijedanjem.

Vidi se po toj kompoziciji, da pjesnik nije bio dovoljno „literaran", da nije znao tehnike umjetnosti svojoj. Kao slučajno pogodio je oblik poslanice, ali ga nije znao zadržati. Najbolji pisci njegova vremena pisali su svoje romane u obliku pisma, Rousseauova *Nouvele Héloïse* i Goetheov *Werther* najpoznatiji su takovi romani. Listovna forma bila je opravdana sadržajem i raspoloženjem tih djela, ona su ispovijesti zanimljiva pojedinca, „des confessions" „Bekenntnisse". I Rožalijina je pripovijest ispovijest, no Kanižlić, joj je zatr'o organičnu formu pisma (ili, kad se ispovijest govori, monologa) i zatrpao ju je pripovjedalačkim „prikazama".

2. Alegorija je glavno ukrasno sredstvo Kanižlićeva stila. Alegorija je oznaka baroka, osobito sjevernoga baroka. Isusovci pokazuju u svojim dramama „preveliku ljubav prema alegoriji, koju je renesansa na umoru svome iskopala iz Srednjega vijeka, a razvila se preko mjere baš u doba rokokoa".[1] Osobito u slikarskoj i kiparskoj umjetnosti preotela je maha tako, te su se kritici 18. vijeka oborili na krivo shvaćanje slikara i kipara, koji mišljahu, da moraju govoriti i naučavati simbolizirajući pjesničke i apstraktne misli, i na pjesnike, koji su se gubili u slikarskom opisivanju prema zlo shvaćenoj Horacijevoj: ut pictura poësis. (Lessing: Laokoon oder Über die Grenzen der Malerei und

[1] Baumgartner A., Geschichte der Weltliteratur IV, 629.

Poesie[1]). Primjer takova opisnoga pjesništva jesu Kanižlićeve silne alegorije.

Većina Kanižlićevih alegorija klasičnoga je podrijetla, tako Razbluda i njen sin Ljubićak — Venera i Amor, Kripost — Atena, Srića — Fortuna, i dr. Evo, kako ih Kanižlić opisuje:

IV. II. 17. Ljubićak zove, bludnu ljubav budi,
Na koju se love srca mnogih ljudi.
Vojnik ovi mali, dite na zlo budno,
Srca rani, pali, streljajući bludno.
Strila je kitica, dar, posmih dragostiv,
Medena ričica i uzdis milostiv.

Kripost ima „štit i kopje". A Srića (Fortuna) se ovako prikazuje:

I. III. 27. A uz nju je Vila Srića, Vila lipa,
Da ti ne bi bila na dva oka slipa.
Neznabošcem znana, i u staro vrime
Božicom nazvana vrtećom sasvime.
Da se pako znade, kakva je i što je,
Uza se imade bilig, kolo svoje.

Kanižlić zaodijeva u alegoriju i Vrime, „side starac brade", i mjesece Sičanj, koji gleda, da sve „sveže okovom od leda", Veljaču, Ožujak, Travanj i sve mjesece po redu (I, III), zatim zvijezde, pa i apstrakta: Svitlost (II, III), San (II, III); Poslove (II, III); Nebesku ljubav; Jeku (II, XIV), Ćutenje, Vid, Slišanje, Mirisanje, Okušenje, Doticanje (III, III); Slobodu, Himbu, Smih, Dragost, Lipotu, Pismu, Igru, Salu, Radost, Sladost, Raskoš (III, IV); Milost, Bludnost, Odluku, Viru, Nevirnost (III, VIII); Mudrost, Triznost, Jakost, Poniznost, Uboštvo, Čistoću, Posluh, Milosrđe, Blagodarnost, Istinu, Čednost, Krotkost, Bogoljubnost, Ustrpljenje, Ufanje (III, IX); Stalnost (III. X); Samoću (III, XII); Napast (IV, II); Ispraznost (IV, V).

Evo primjera, kako Kanižlić opisuje alegoriju Mirisanje (III. IV):

31. Mirisanje treći brat je, njegva svita,
Mogu pravo reći, da je cviča kita,
Jer je vas u cvitu, cviće zlatom veže
I na kitu svitu kao nos proteže.

[1] A Lessingova se rasprava osniva na mnogim piscima, koji prije njega pisahu o istome pitanju; vidi Marković Franjo: Razvoj i sustav obćenite estetike. Zagreb 1903. str. 151. i 152.

Miris od dragoga cvića, i lipota
Druga, njegovoga jest duša života.
Nos i oči slipe masćom dragom maže,
S tim se, veli, kripe Vile, ali laže.
Mirisom se pasti pogibno je; ćuti
Mlogi, da od masti sva se glava smuti.
Smijuć se podaje kitice za koje
Mami, da podaje Vila blago svoje.
Blago, cvit od svete i lipe čistoće
Venut od uzete, jao!, kitice poče.

Ta alegorična poezija obuhvata dobru polovinu cijeloga djela, jer *sv. Rožalija* gotovo i ne predočuje drukčije nego u alegorijama.

Kanižlićeva prevelika ljubav za alegoriju bit će da potječe iz isusovačke drame, koja se najbolje razvila u XVIII. vijeku u carskome Beču, gdje je dvor na nju trošio za jednu večer i do 60.000 forinti.[1] Moguće je, da je i katoličko slikarstvo, kako Scherzer misli[2], nešto utjecalo. Mislim, da je utjecaj drame očit, kada se uzme u obzir, da Kanižlić svoje alegorije prikazuje na način sceničan i teatralan. Alegorične dijelove svoje pjesme naziva u natpisima „prikazanja", što mu znači „prikaza" ili „visio"; lica, t. j. alegorije obično izvode neku simboličnu akciju, koju sv. Rožalija promatra. Često ulazi u „radnju" i sama Rožalija, n. pr. IV, II, gdje od sebe tjera Razbludu, koja je napastuje, ili gdje bira između Svita i Dike (III, II). Pored tih dramatičnih oznaka i drugi su, koje govore za to, da im je uzor isusovačka drama — n. pr. raskoš, kojom su zaodjevene Kanižlićeve alegorije. Njegova Dika: „Sja se od zlatna ruha — kao da je od suha zlata, čudo je od gizde, ima krunu, biserne zvizde na odjeći, sva se cakli i iskri" (I, III 55).

Zašto je Kanižlić tako obilno govorio u alegoriji, bit će i taj razlog, što mu se takav način činio zoran i shvatljiv čovjeku iz naroda, za koga piše.

3. Rječnik pjesničkoga govora. Kanižlićeva dikcija nije toliko figurativna i metaforična kao Đorđićeva; ima i u Kanižlića stalnih renesansnih obrata, ali oni nijesu tako povezani, da bi njegovu govoru podavali crte kakova određena stila. Realizam preteže u rječniku, a tako i epska zornost u cjelokupnoj koncepciji sadržaja. Ipak

[1] Ispor. A. Weilen: Die Geschichte der Wiener Theater Bd. I.
[2] I. Scherzer, Nastavni Vjesnik III. 204—5.

ima povorka pjesničkih riječi i u njega, koje su rasijane po cijelome djelu tako obilno i značajno, da ih možemo držati osebinama njegova stila. To su riječi, koje već dobro poznajemo iz *Uzdaha* Đorđićevih, riječi, koje znače nešto sjajno, slavno i dragocjeno, riječi precioznoga nakita, koje označuju baroknost i Đorđićeva govora. To su u prvom redu: zlato, srebro, biser, drago kamenje, svila, zatim sunce, zvizde, zraka, cvitak, vinac, a od apstraknih: srića, slava, ljubav i srce. Evo otprilike najznačajnijih mjesta:

zlato D. I. III. 5., 12., 49., 55., 56., 143.; IV. 11., 46.; D. II. I., 104., 122.; III. 8., 10., 14., 39.; IV. 6., 13., 26.; V. 5., 9.; VII. 9.; VIII. 7. 71. 73. 80.; IX. 2.; XIII. 16.; D. III. III. 9. 11.; VIII. 28. 59.; XII. 24.; XIII. 39.; D. IV., IV. 4.; V. 10. 15.; V. 6. 15. 19. 21.; — srebro D. II. XIII. 51.; D. III. XII. 6.; — biser D. I. III. 58.; D. II. II. 19. 21. 26.; IV. 14. 48.; VIII. 71. 80.; D. IV., IV. 14.; V. 6.; — drago kamenje D. II. IV. 10. 11.; D. III. XII. 15.; D. IV., IV. 12.; V. 5.; — svila: D. II, I. 147. 163.; IV. 14.; — sunce: D. II. II. 37.; II. 56. 105. 109. 115. 119. 123. 131; III. 13. 42. 45. 72. 75.; IV. 1. 20.; VI. 69.; VII. 7. 9. 15. 21. 22. 24. 27. 37.; VII. 53.; IX. 61.; XIII. 36. 42.; XV. 3. 15. 18. 29 31.; D. III. III. 15.; D. IV. I. 3.; V. 34.; VI. 12.; — zvizda: D. I. I. 6.; II. 58.; III. 1. 138. 143. 146.; D. II. II. 121.; III. 67.; IV. 27.; V. 6. 11.; XIII. 31.; D. III. III. 9. 15.; XI. 21.; V. 6. 12.; — zraka: D. II. IV. 16.; VI. 69.; VII. 13. 14 39. 54.; IV. I. 5.; IV. V. 16.; — cvitak: D. I. I. 60.; III. 157.; IV. 66.; II. I. 19. 121. 167.; IV. 6. 7. 15. 48.; VIII. 2. 71. 80.; XIII. 21.; XV. 37.; D. III. III. 15. 32. 33. 35. 42.; IV. 10. 12.; VII. 102.; VIII. 26.; XII. 44. 46.; XIV. 44. 69. 79. 89.; D. IV. II. 11. 14. 26.; VII. 61.; — vinac: D. I. V. 78.; D. II. I. 18.; X. 12.; III. I. 12.; VII. 99.; IX. 34. 36.; D. IV. IV. 66.; VII. 2.; — srića: D. I. IV. 27. 31. 39. 44. 51.; V. 164.; D. II. I. 125. 127. 173.; VIII. 34. 37. 38.; X. 70.; XI. 28.; XIII. 43.; XIV. 86.: D. III. I. 51. 60.; D. III. II. 24.; X. 45. 56.; XII. 10 13.; IV. IV. 53.; V. 30. 40.; XII. 4. 73.; — slava: D. I. III. 150. 152.; V. 76.; III. 177.; D. III. I. 14.; IX. 14.; XII. 10.; D. IV. V. 3.; VI. 9.; — za ljubav i srce ima primjera gotovo na svakoj stranici knjige: D. I. I. 60.; III. 117.; IV. 66.; V. 90. 156.; II. I. 22. 35. 36. 103. 123. 161. 181. 182.; D. II. II. 77, 106. 110. 116. 120. 124. 132.; V. 4. 8. 15. 17.; VI. 54.;

VII. 11. 55. 58.; VIII. 46. 47.; IX. 6.; X. 20. 71. 95.; XI. 16. 26.; XII. 94.; XIII. 40. 62. 85. 89.; XIV. 54. 71. 76.; XIV. 110.; XV. 8. 9. 13. 28.; III. I. 71.; II. 72.; V. 26. 44.; VI. 75.; VII. 20. 37. 46. 64. 134.; VIII. 40.; IX. 14.; XII. 8. 14. 15. 43.; IV. I. 18. 38.; II. 18. 20. 31. 70.; IV. 22. 23.; VII. 63. 66. 69.

Te riječi dolaze i gomilice ovako:

D. III. XII. 24. U grad vas od zlata, čudeći se dojdo.;
Temelj slavnog grada jest kamenje drago,
Srebru cine nije, nit svitlog poštenja,
Zlata svitlost gdi je i zvizde kamenja.
Od diaspra zidovi, i bisera vrata,
A gizdavi krovi i tle jest od zlata.
Kakvo to jest misto, znat morete lasno,
Gdi se s nogom isto tlači zlato jasno.

Preciozni rječnik osobito se rado raširio u opisima prirode:

D. II. IX. 1. Jur biše prosulo sunce zrake rane
I zlatom posulo more i sve strane —
D. II. XIII. 22. polje kao mirisnima zvizdami procvate —
D. IV. IV. 16. Zelene se grmi i biserom cvatu —
D. II. VIII. 79. Svete rane tvoje kamenje su drago,
Biser, cvitje noge, zlato i sve blago —
D. II. IV. 14. Ružice od svile i bisera cvatu —
D. III. XIV. 17. rumene se vide ruže, gdi krv pada —
D. IV. XIV. 50. Onda od dragosti srce moje i slasti
Počima od radosti kao ruža cvasti.

Ti su potonji primjeri ujedno značajni kao metaforički nakit Kanižlićeva stila. Oni su barokni, jer je jedna značajka baroknoga stila, da, što je živo, izriče slikovito umjetnim predmetima: da veli za ruže — svila, za cvijeće — biser, a za sunce — zlato — metafora je to precioznosti.

4. Deminutiva. Sve te riječi, mezimice Kanižlićeva stila. dolaze i u deminutivnom obliku, dakle: sunašce, srdašce, zvizdica, srićica, cvitak i dr. I to je značajno za stil; deminutiv kazuje razpoloženje nježnosti, s kojom mlada njegova svetica pogledava na svijet, a ujedno je deminutiv srodan oblik slađahnoj lirici isusovačkoj, koja izriče osjećaje srdačne i ljubavne; s neke dragosti zaljubljena kršćanska duša vidi sve u dražesnim oblicima deminutiva, n. pr. kroz cijelo jedno poglavje Kanižlić se titra riječima sunašce i srdašce. Tko poznaje dubrovačke prve lirike Men-

četića i Đorđića, znat će, da je ta manira općeno renesansna, a Kanižlić tek ju je bolje istaknuo. Ta rekosmo, da je pjesnik baroknoga smjera u svemu epigon.

D. I. II. 105. Tako ti sunašca i danka, o zoro!
Nemoj mi srdašce kinit, sini skoro!

To je osnovni glazbeni motiv jedne pjesme u *sv. Rožaliji*, te poput refraina svaki čas ponavlja.

5. Pridjevi. Uz taj stil Kanižlićev pristaju i neki stalni pridjevi duhovne erotike, poznati nam već iz *Uzdaha* Đorđićevih: sladak: D. II. III. 93.; VIII. 41.; D. II. XI. 36. 37.; XIII. 31.; XIV. 48.; XV. 4.; D. III. XI. 21.; — vrući: (kod Đorđića ognjen); D. II. VIII. 13. 39.; XI. 25. i sinonimni mu užežen: D. III. V. 24.; D. III. VI. 13.; žarki: D. II. VI. 17.; gorući: D. II. VII. 34.; rumen: D. II. IV. 56.; VI. 16.; D. III. VIII. 74.; II. 12.; i spojeno sladko-vrući: D. II. V. 16.

Eto, to su sve glavnije oznake Kanižlićeva umjetnoga govora. Premda nijesu tako brojne i znamenite kao Đorđićeva barokna stilistična sredstva, ipak dostaju, da se i *Sv. Rožalija* donekle može uvrstiti u red baroknih umjetnina.

Kanižlićev umjetnički stil kvare i krnje elementi narodnoga i pučkoga jezika, kojih ima u njegovoj Rožaliji mnogo. Istina je, da mu je djelo kasnije, za narodnoga preporoda pa i u današnjih književnih historika narodnjaka, dobilo tek po svojim narodnim oznakama književnu cijenu; ali za umjetničku kritiku i za kritiku historičku sa stajališta stila i ukusa njegova vremena književna se kakvoća *Sv. Rožalije* zbog narodnoga govora samo oslabljuje.

U Kanižlića ima ukrasnih pridjeva narodne pjesme: rujno vino (I. III. 105.); bili danak (II. II. 104.); crna noć (II. II. 40.; VI. 67.); zelena trava (II. XI. 62.); pusta gora (II. XIV. 104.); sinje more (I. I. 16.); sitna kiša (I. I. 36.) i dr.

Značajno je za Kanižlića i svakoga renesansnoga pjesnika, koji poznaje epiteta ornantia narodne pjesme, da izim njih ne uzima nikakova druga ukrasa iz narodne poezije — a to je znak, da ti pjesnici u narodnom pridjevu ne vide ukrasno ili stilistično sredstvo. Njihova epiteta ornantia nijesu pravi ukrasni pridjevi, jer nijesu stalni: riječi, kojima ih dodavaju, dolaze i bez njih i s drugima pridjevima.

Kanižlićeva pučka dikcija nije toliko u narodnim ukrasnim dijelovima govora, koliko u priprostoj i realističnoj njegovoj sintaksi, pa u narodnim obratima iz svakidašnjega života. Osobito u onakovim dijelovima pjesme, gdje se pjesnik udaljio od književne svoje teme — od duhovne erotike i alegorije —, gdje iznosi slike iz života oko sebe, osjećamo sve oznake pučkoga mu govora slavonskoga: rečenice su onda apokopirane kao u običnom govoru, isprekidane živim interjekcijama, anakolutične, asindetično povezane, a suvislost je njihova neizrađena i neformulovana. N. pr.: nedovršena je rečenica: „Draga Seko, o da bi ja njega!" [II. I. 138]; nadopunjak se vidi iz saveza: — „mogla dobiti"! Interjekcija: „Blago tebi, rekoh, ja ga znadem, tko je (II. I. 128.). Asindetično vezane:

II. I. 112. Što će ona radit? veće znadeš, koja?
Znam, nju će razjadit, rekoh, srića tvoja;
Da još ne poludi, reče, nejma mira,
115. Vrti se i trudi, piva sve od pira.

Ima i pučke tautologije: „Priličan je zori, kad tko u njeg gleda" (II. I. 132.); pa opet na pučki način upotreba zamjenice, gdje dovršeni stil traži imenicu, a pridjev, gdje umjetnički govor daje imenicu: „Za njim gori svaka" (II. I. 130.); „Zatim jedna k tebi dozvavši me reče" (II. I. 126.); „Nećeš boljeg naći" (II. I. 137.); — to ide riječ o djevojkama, što uzdiše za momkom „sokolova oka", a nijesu za njega, već „za sijedu bradu".

Tako teče Kanižlićev govor, čim mu se nameću slike iz iskustva i života u narodu. Onda on više ne piše participijalnih rečenica kao: „I gorji od toga još čiri žegući, kano žestokoga od ognja gorući" (III. XIII. 15—16) ili „I to govoreći, koliko je moći, Slidit ga želeći u njeg uprem oči" (D. II. VII. 1—2); onda i ne piše učenih kompozita kao „slavno-cvitni" (II. III. 177), „starolitni" (ib. 178), „mudroznani" (ib. 8), nego mu teče govor u prostim narodnim oblicima. Učeni Kanižlić upotrebljava i obrate, što ih osjećamo kao germanizme[1], reći će i koju prema latinskom jeziku: „Neću tajit, koja trpim preko volje" — „vas će me dvor uskočica zvati"; ali kad prelazi u pučko pripovijedanje, onda nema ni traga takovim tuđicama, onda dolaze slavonski leksikalni provincijalizmi i turske riječi kao „alat", „alva" ili mađarska kao „varoš" i dr.

[1] Nastavni Vjesnik III, 210.

6. I metrika je Kanižlićeva dvojaka lica: učena i narodna, umjetna i neumjetnička. Naoko nas ona sjeća dvanaesterca, dakle klasičnoga stiha, ali za uho to su rimovani mali šesterci; dvanaesterac ima u Kanižlića međurimu, kao kod starijih dubrovačkih pisaca i kod Marulića. Za taj stih još su mnijenja o njegovu postanku razrožna, ali ja mislim, da se Kanižlićev — a možda i stari dubrovačko-dalmatinski — dvanaesterac povodi za uzorom latinskoga stiha mnogo upotrijebljena i u crkvi za renesanse. Primjerom neka budu ovi stihovi iz slavonskoga pisca Emerika Pavića, iz djela mu *Ramus viridantis olivae:*

I. I. 53. O Phoebe! tu qui gyras per Orbes Syderum,
Extende nunc hic miras phalanges munerum,
Primorum Orbis Terrae protende litteras,
Ipsorum tu sincere propone gratias;

Kanižlić gradi stihove po toj metričkoj shemi. Razlika je u uzmahu, koji čini, da latinski stih zvoni jambski; n. pr.

Svaki, štogod pati, i kad je put dugi,
Nevolja ga prati, ako nitko drugi;
Dakle pati patit, ne ćeš mi brez druge,
Ja ću tebe pratit, druga tvoje tuge.

M. Kraljević, koji je u Požegi 1864. izdao po drugi put Kanižlićevu *Rožalıju*, razvezao je cijelo djelo na šesterce:

Svaki, štogod pati,
I kad je put dugi,
Nevolja ga prati,
Ako nitko drugi; i t. d.,

a u tome je slijedio uho i ritam. Kanižlićevi dvanaesterci postoje samo na papiru, a za uho su mali srokovani pučki šesterci i ujedno značajna metrična forma za raznježen pjesnički govor, koji se kiti deminutivima i precioznim rječcama. —

Saberimo glavne crte o stilu *Sv. Rožalije.* Stil Kanižlićev nehotice odaje niži kulturni niveau i veću udaljenost od pravih izvora baroka; tu se potvrđuje ona, da stil nije drugo no čovjek sam; Kanižlić je presadio umjetne književne forme na tlo slavonsko, na kojem nije bilo ni razvijena umjetna jezika ni prave pjesničke književnosti, gdje je svježi narodni govor i realizam pučkoga ukusa suzbijao baroknu kulturu. *Rožalija* je po stilu svojem naivna sinteza stila galantne Evrope 18. vijeka i govora

sirovih masa narodnih naših, što su se tek stale oslobađati patrijarhalnih oblika, u koje padoše za turskog gospodstva. Kaže nam to čudna smjesa galantne duhovne lirike i pripovjedalačke epike u *Sv. Rožaliji;* ljubav prema alegoriji i precioznim riječima u jednu ruku, a konkretno prikazivanje života i zbilje u drugu; poznavanje ukrasnih umjetnih pridjeva, i primjesa stalnih pridjeva narodne pjesme; germanizmi i latinizmi — i turcizmi u istome tekstu; kompozita i učene kovanice, participijalne rečenice, i opet na način pučkoga govora građena sintaksa; metrika naoko nenarodna pseudoklasična, a u istinu pravi pučki stih malih narodnih popijevaka. Umjetno i narodno miješa se i ljeska u sto šarenih boja, uz „s i n j e more" i „z e l e n u travu" — „z l a t n a špilja" i „polje s mirisnim zvizdama", „grmi, što b i s e r o m cvatu". Barokno neprirodno uz narodne i prirodne praoblike: takov je Kanižlićev „stil".

3. Uzori.

Po teoretičnom svojem uvjerenju Kanižlić ide u red onih pjesnika, koji priznavaju za uzor klasičnu književnost. Kanižlić je unatoč svojim narodnim odlikama pravi renesansni pjesnik. Vjeruje u to, da čovjek s t r u d o m i s n a u k o m može postati dobar pjesnik, pa to ovako ispovijeda:

Rož. I. II. 141. Na Parnaš uzaći nije dato svima,
Koji hoće zaći na vrh, t r u d i t ima;
Koji onu želi m u d r u vodu piti,
Njemu Febo veli, z n o j i t s e i b d i t i.
Znoj jest mudra voda, koju tvoje, Vilo,
Krivonoga hoda pero nije pilo.
L i n o pero ove nije pilo vode,
Zato knjige nove retki hromi hode.

Tako, veli Kanižlić, da „Luda" i s njom „nike ptice" prigovaraju djelu. Svaki prigovara prema svojoj „ćudi" (I. II. 149); prigovaraju ljudi, koji „nikad ni na vrata nijesu došli tuđega z a n a t a" (I. II. 158). Ali on tvrdi, da mu je knjiga baš na Parnasu izrasla:

I. II. 131. Narasla je ona, tko drugo reć more?
Blizu Helikona i Parnaške gore.
U to pero uliše vrilo Aganipe
Vile, koja piše retke tako lipe.

O „narodnoj" poeziji Kanižlić dakle još nema pojma, i sve, što je u njega priprosto i na jednostavan pučki način rečeno, on i s p r i č a v a. Tako veli o svojoj knjizi na usta Rožalije:

I. II. 167. Niti mogu s čime, niti ja imadem,
Da te k i t i m, vrime, niti toga znadem.
Što sam doma čula, nit mi na um pada,
Nit to špilja, škula moja, uči sada.

Kanižlić se dakle izjavljuje za klasične autoritete i ujedno se čedno odriče namjere, da je svoje djelo htio kititi, jer da mu nije dotjecalo v r e m e n a. Inače bi se bio t r u d i o, i djelo bi izašlo bolje. Ta znao je on valjada, da Horacije — u 18. vijeku toliko štovani teoretički uzor — zahtijeva: „Vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna“ (De arte poëtica II. 3. 268—269) t. j. da treba nad uzorima „b d j e t i“ i učiti; da se onaj, koji što želi postignuti, mora t r u d i t i i z n o j i t i, opet prema Horaciju: „Multa t u l i t fecitque puer, s u d a v i t et alsit“ (Ib. II. 3. 413).

Nagađali smo, da je Kanižlić marljivo proučavao isusovačku nabožnu knjigu, jer da to dokazuje njegov pjesnički razvitak i duhovna erotika njegova. A ovdje bismo imali da nađemo izravne uzore njegove. Valja mi priznati, da mi to nije uspjelo, nego mi se treba zadovoljiti ispoređivanjem takovih uzora, koji su m o g l i posredovanjem d r u g i h o njima zavisnih pisaca utjecati na Kanižlića.

U Njemačkoj se razbujala isusovačka knjiga u 17. vijeku kao reakcija protiv protestantizma. Sečentizam Italije prelazi sada u njemačku književnost, jer Isusovci stoje kao međunarodna ili općenarodna organizacija svagda u živoj izmjeni misli sa svojim središtem u Rimu. Glavni je primjer isusovačke barokne lirike u Njemačkoj — F r i e d r i c h S p e e. Njegova je poezija u jednu ruku nastavak poezije spomenutih *Pia desideria;* djelo mu se zove *Trutznachtigall,* a njegov prijevod djela „Pia desideria“ zove se *Himmlische Nachtigall;* k tome Spee izriče oblike barokne možda pod utjecajem umjetne savremene lirike.[1] Speeova zbirka donosi pjesme, što ih zaljubljena duša uzdišući pjeva nebeskomu zaručniku. Čas govori pjesnik sam, a čas sv. Magdalena. Pjesnički pribor i stilističke oznake možemo s Kanižlićevom *Rožalijom* u ovo deset momenata izjednačivati.

1. Ljubavna strjelica, srce, oganj i sladost riječi su lozinke jednomu i drugomu.

[1] Speeov stil prikazan je u Uvodu kritičnoga izdanja Gustava Balkea: Trutznachtigall. [Deutsche Dichter des XVII. Jahrhunderts hg. von Karl Goedecke u. Julius Tittmann Bd. XIII.] Brockhaus Leipzig 1879.

Trutzn. X. 17. Er gleich zu mir thät zielen
Mit reinem Augenblitz,
Auf mich mit Haufen vielen
Die Strahlen voller Hitz,
Die Pfeil da kamen loffen
Von seinen Äuglein getroffen
Mit bittersüssem Feuer.

Ispor. *Sv. Rožalija* I. V. 13.

Luk nosi niz rame, strilom se zapriti,
Mnijah da se na me kao jednom hiti,
Jerbo sva se smutih, srce mi se ganu,
Kano da zaćutih slatko vruću ranu.

I VII. 13. Zrake čudno vruće u me prospe, svaka
Na način goruće strile leti zraka.

U Speea se predodžbe: strijela, zraka, oganj, slatkost često ponavljaju: Pfeil [I. 22; II. 4; III. 35; IV. 29; VIII. 37; 63; X. 21]; Strahlen [III. 35; V. 123; VII. 4; X. 20]; Flamme [III. 6, 25, 41; XI. 26; X. 27; XI. 390]; Hitz [II. 13]; Brand [VII. 31]; Süssigkeit [I. 11, 24, 32, 33, 63; II. 14, 45; III. 29, 30; V. 11; VII. 34; X. 26, 145; XI. 122, 151] — süssem Pfeil [I. 22]; süsse Hitz [XI. 120]; ispor. slatko-vruću ranu [I. V. 13).

2. Preciozni izrazi: zlato, srebro, biser, grimiz, sunce:

Trutzn. X. 76. Sonne, Mon han ihm entstohlen
Von seiner Stirnen rein
All ihren Glanz und Strohlen,
Den Gold- und Perlenschein

Trutzn. X. 81. Corall und Purpurschein
Gleich jedes auch erwarb
Von seinen Lefzen beiden
Die schöne Rosenfarb.

Gold, gülden IX. 106; XI. 35; II. 4; VII. 4; X. 7; VI. 79. — silberweiss III. 2; IX. 110, 128; XVIII. 70; Purpurschooss X. 4; purpurschön XI. 74; purpursüss XI. 250;

3. Opis zore kao početak pjesme u Speea i Kanižlića:

Trutzn. I. 1. Wann Morgenrot sich zieret
Mit zartem Rosenglanz —

VI. 17. Wann früh vor hellen Tagen
Die Morgenrot aufgaht

Und kaum ihr Pferd und Wagen
Mit Rosen kleidet hat,

Rož. II. III. 12. Zora, kad mladi Danak s Jutrom hodi,
Jeda kroz ta vrata sunce, kralj od danâ,
Iđe s koli zlata od Istočnih strana,
Ružam odivena goraše ta Vila.

II XI. 1. Jur biše prosulo sunce zrake rane
I zlatom posulo more i sve strâne.

Morgenröt u Speea još: II. 1; X. 1—5, u Kanižlića kao preciozni nakit: II. I. 132; 101. 103. 105. 109. 115. 119. 123. 130. 131. 137; III. 6. 50. 123. 125. 126; IV. 4. 27. 54; XV. 14; IV. II. 59 i dr.

4. Veselje u prirodi.

Trutzn. XVIII. 17. Eia, lasset uns spazieren,
Jesu viel Geliebter mein,
Weil die Garten sich nun zieren,
Weil die Blümlein offen sein,
Weil die grünen Wiesen lachen.

Ispor. Radost spile i kupanje Slavića (II. XI.).

5. Nachtigall — slavuj. Spee najviše ljubi od svih ptica slavuja kao i Kanižlić.

6. Glasovne figure, onomatopoetično podražavanje ptičjim glasovima i titranje sjekom

Trutzn. VIII. 42. Die Meng der Vöglein hören lasst
Ihr Schyr- und Tyre-Lyre.

Rož. I. II. 62. Što se čini? čikću, klokću i piskuću,
Kliče, čokću, klikću, kreče i cvrkuću.

Jeka. *Trutzn.* cijelo pjevanje IV. „ist ein Spiel der Gespons Jesu mit einer Echo oder Widerhall“ — „Rožalija pogledanjem u ogledalo zanešena u duhu želi umrti: vara ju Jeka. Nauk od Jeke. (D. II. pjevanje XIV.)

Trutzn. IV. 16. Ach Jesu! thät ich klagen
Da gund es bald
Auch aus dem Wald
Ach Jesu! deutlich sagen —

Rož. II. XIV. 55. Ah rajski Mladiću! — iću, Kamo? — amo
Ah nesriću! — sriću odgovori samo.

7. Deminutivi Spee: Pfleiflein I. 9; Schnäblein I. 13; Federlein I. 76; Windlein IV. 4; Brünnlein IV. 5;

Bächlein IV. 8; Wörtlein IV. 134; Pünktlein V. 10; Senfzerlein V. 101; Kränzlein V. 107; Blümlein V. 109; Schäflein IX. 129; Äuglein X. 22; Röslein X. 114 i dr. — ispor. *Rož.:* I. I. 31 vitrac; ptičice I. I. 34 [sunašce I. I. 30]; glavica I. I. 85; zemljica I. II. 6; sestričica I. V. 165; ručice I. II. 166; perce II. I. 85; konjic II. I. 116; ružica II. IV. 14 i dr.

8. Speeova zaljubljena duša razgovara se sa svojim srcem kao i sv. Rožalija. Herz dolazi u Spea: II. 40; IV. 14, 16, 114; V. 91, 95; VII. 25, 50, 74, 78, 80, 82, 99, 100, 129; IX. 13, 102; XI. 26, 70, 122, 154, 213, 294. Vidi za srce u Kanižlića primjere na str. 198.

9. Hiperbola o ljepoti, koja nadsijeva istu zoru:

a) *Trutzn.* X. 73. Die Morgenrot erbleichet
Und scheinet gleich dem Kot,
So nur man sie vergleichet
Gen seinen Wänglein rot —

Rož. II. IV. 14. Na sramotu Zori da se lipše svitim.

b) Rane Isusove Speeu se čine kao rujno pjenušavo vino, a Kanižliću kao da „cvatu“: *Trutzn.* X. 86 „von rotem Traubenschaum“, *Rož.* II. VII. 18 „svitlo svatu rane prisvetomu tilu“.

10. I metrična shema u tom je slična, što je i u Speea kratak stih od 6—8 slogova s ukrštenim srokovima.

Ako te sličnosti između Speea i Kanižlića shvatimo kao pojedine reminiscencije, kao da su izravno iz Speea prelazile, naići ćemo na opravdan prigovor, jer za sve te paralele ima i u drugih uzora svagdje naoseb primjera. Ali mi ne tvrdimo, da su Kanižlićeve paralele reminiscencije iz Speea, nego da sve njihove međusobne sličnosti, kad ih uzmemo za cjelinu, bez sumnje čine određen tip isusovačke lirike, za kojom se Kanižlić povodio.

Speeova *Trutznachtigall* bijaše raširena po Njemačkoj i njemačkim pokrajinama austrijskim. Preveo ju je već g. 1665. i na češki jezik Isusovac Kadlinský, a u Frankfurtu izađe god. 1719. latinski prijevod.[1] Kanižlić, koji je već zarana pisao i izdavao duhovne knjige isusovačke, prijevode s njemačkoga, lako je mogao poznavati i Speeovu poeziju.

A sad da se obratimo k pitanju, kako stoji Kanižlić prema Đorđiću.

[1] Izd. Gustava Balkea LI.

Prvi je J. Forko[1] u svojim *Crticama iz slavonske književnosti* upozorio, da je A. Kanižlić mogao poznavati Đorđićeve *Uzdahe Mandaljene*, jer da u svome djelu *Kamen smutnje* spominje Đorđićev *Saltijer slovinski*. Forkovu misao prihvati I. Scherzer, isporedi oba djela *Uzdahe* i *Rožaliju*, i nađe doista između njih neku vezu[2]; nađe sličnost u sadržaju: tu i tamo uzdisanje, ali u „obradbi" da je „velika razlika"; Đorđićevi *Uzdasi* od početk do kraja samo su monolog, ali *Rožalija* je, premda su joj *Uzdasi Mandaljene* bili uzor, zamišljena kud i kamo ljepše: u njoj ne nalazimo samo monologa (pripovijedanja), nego i „jako mnogo" dijaloga, osim toga mnogo više radnje i „jako zgodno" upletenih epizoda kao . . ." (Nast. Vjesnik III. 207.) — „Što je u Đorđića u kratko napomenuto, to da je u Kanižlića u više pjevanja obrađeno, a vješto zamišljene alegorije daju pjesmi upravo dramatičan polet". I u podrobnostima sudaraju se oba pjesnika, opaža I. Scherzer. „Tko isporedi ove stihove, uvjerit će se, veli on, da je Kanižlić svoje prenio iz Đorđića: *Sv. Rožalija* II. 4. str. 36. 37. i *Mandaljena* III. str. 37—38. (izdanje Matice ilirske 1851.)". I tu slijedi cijeli izvadak od 6 strofa iz *Uzdaha Mandaljene*, gdje Đorđić opisuje ustajanje, češljanje, odijevanje i urešivanje mlade Mandaljene riječima sličnima onim, kojima Kanižlić isto pripovijeda o Rožaliji; dalje upozoruje I. Scherzer na paralelu između Kanižlića i Gundulića, jer obojica opisuju Sreću ili Fortunu kao kolo od sreće, koje se okreće te kralja robom a roba kraljem izmjenjuje. U Đorđića i u Kanižlića ima gomilanje „glagola i supstantiva".

Sva su ta Scherzerova opažanja točna, ali gube svoju dokaznu snagu za vezu između Đorđića i Kanižlića, čim pomislimo, da su sva paralelna mjesta između obojice samo općene oznake cijele one književne struje, za kojom se i jedan i drugi povodi. I „uzdisanje" i gomilanje glagola (i supstantiva), te „kolo od sreće", sve je to poznato iz bezbroja baroknih pjesnika. Preostaje samo ona velika remininencija, koju „preuzima" Kanižlić od Đorđića, da opiše ljepotu, odijevanje i kićenje sv. Rožalije. Ali baš to mjesto pravi je locus communis u renesansnoj književnosti, sva

[1] Josip Forko: Crtice iz slavonske književnosti u XVIII. stoljeću. Izvješće velike gimnazije osječke 1884—1888.

[2] I. Scherzer: A. Kanižlića „Sv. Rožalija" i „Kamen pravi smutnje". Nast. Vjesnik knj. III. 201.

sila pjesnika opisuje baroknu ljepoticu pred zrcalom pri jutarnjoj toaleti. I slikarstvo se rado zabavljalo tom temom; u francuskom je društvu lever i toilette osobita točka u životu galantne dame. Je li čudo, da dva pjesnika iz XVIII. vijeka jednakim riječima opisuju prizor, koji je u doba stroge šablone morao i sadržajem i formom biti isti: obrazi su ružice, a pût je snijeg; ljepota nadsijeva zoru, a odjeća je posuta cvijećem; igla, koja je vezla cvijeće, nadmašila je istu prirodu, a nakit je sav od zlata. Sve te obrate možemo čitati i u Gundulića i Palmotića i Đorđića, oni ih imaju iz talijanske knjige, odavle su ušli u sve evropske književnosti i postale zajedničkim fondom, iz kojega crpu svi barokni pjesnici u isto doba a ne znajući, tko je komu „uzor". Ispor. za ružu i snijeg talijanske uzore Đorđićeve i Gundulićeve, primjere na str. 155—156., a za zlato Palmotićevu *Kristijadu* II. 160—180.; primjer za vezeno cvijeće kao prirodno ispor. Metastasija:

Si distingue e compone
Di seta e d' oro il variato drappo;
E l' istessa natura
Par che stupida ammiri
L' arte del Gallo industre
[Lir. del. sec. XVIII. str. 59],

a primjer za ljepotu, ljepšu od zore, ima u dubrovačkih pjesnika na pretek, pače i u Speea 73: „Die Morgenrot erbleichet — so nur man sie vergleichet gen seinen Wänglein rot".

Dopustimo li unatoč svim ovim činjenicama, koje priječe vezu između Đorđića i Kanižlića, da je ipak Kanižlić preuzeo neka mjesta ravno iz Đorđića, a ne od drugih: može li se, pitamo, na osnovi takovih remeniniscencija govoriti, da su mu Dubrovčani ili da mu je Đorđić bio književnim uzorom? Tko promisli ono, što nam je analiza Kanižlićeva stila donijela, poreći će ovo pitanje. Razlikujmo reminiscencije, t. j. pojedine sukladnosti između dvaju pisaca, od pravoga književnoga utjecaja, od književnih uzora! Ne može se primjerice reći, da su *Psalmi Davidovi* Đorđiću služili kao „uzor" *Uzdasima*, premda u njima ima vrlo mnogo reminiscencija iz *Psalama*, kao što se ne može reći, da je Ovid bio uzorom pjesnika *Uzdaha*, premda one vuku reminiscencije iz *Piesni razlikih*, koje su pune Ovidija; a još manje se može reći, da je Đorđiću bio uzorom n. pr. Friedrich Spee, premda između Speea i Đorđića ima mnogo jačih dodirnih točaka negoli između Đorđića

i Kanižlića. Sa Speeom Đorđić ima 1. jednaki predmet uzdisanje Mandaljenino; 2. obojica shvaćaju ljubav Mandaljeninu kao muku i uživanje u isti mah (*Uzd.* VII. 17. „radujem se žalostiva"; VII. 20. „slatke ćutim nepokoje"; Spee III. 29. „O Süssigkeit in Schmerzen") i sl.; 3. o ranama Raspetoga veli Đorđić: V. 33. „pet kladenac pusti s križa", a Spee X. 3. „Allda die Brünlein spritzen"; 4. isporedi preciozne riječi: zora, sunce, zvijezde, grimiz, zlato, srebro i t. d. kod sve trojice; 5. Đorđić sa Speeom ima zajedničku cijelu vrstu duhovne lirike t. zv. ekloge, koje jedan i drugi donose kao dodatak svojoj duhovnoj pjesmi. No nitko na osnovi svih tih sličnosti, koje sam samo letimice sabrao, ne će tvrditi, da je Nijemac Dubrovčaninu u baroknoj knjizi bio uzoran, kad se znade, da se sve suglasne crte njihove dadu svesti na zajednički fond iste isusovačke knjige, jednake i konformne u cijeloj Evropi.

Kanižlić stoji prema Đorđiću kao Đorđić prema Speeu, sve sukladnosti njegove s Đorđićem potječu iz općene im stilistične srodnosti.

Drugo je pitanje, da li je Kanižlić nadmašio Đorđića „ljepšom" zamisli, dramatičnim „poletom", „jako zgodno" upletenim epizodama i t. d. To nije pitanje o „ljepoti", nego pitanje književne karakteristike obojice pjesnika. Ako se veli: Kanižlić je nadmašio Đorđića, priznaje mu se time veće umjeće; no Đorđić je čist i savršen barokist, jedinstven i odličan u stilu, a Kanižlić ima samo neke oznake baroka, neke pseudoklasicizma, a pun je pučkih narodnih elemenata; dakle u stilu i umjeću nije Đorđiću ravan. Ako proglasimo njegovu mješavinu svega onoga, što je vrijeme i pozadina sa sobom donijela, većom ljepotom, mora se to odbiti samo na naš današnji ukus, koji voli narodno negoli barokno. No mjerilo, kojim se mjeri barokni pisac, nijesmo mi, nego historička pravda. Pred sucima baroknoga ukusa i pred onim istim Parnasom, kojemu se Kanižlić klanja, oteo bi mu Đorđić lovoriku. Barokni oltar u baroknoj isusovačkoj crkvi, na koji je ruka slavonskoga naroda postavila vezivo s narodnim motivima, a neuki župnik metnuo nešto ornamentike po ukusu empire-stila, može se komu bolje svidjeti od baroknoga oltara, na kojem je konstrukcija, ornamentika i sporedni pribor strogo jedinstven u baroknomu stilu, ali umjetnička je vrijednost potonje umjetnine veća, jer sa stajališta umjetničke kritike osjećaju se drugotni elementi, koji narušuju stil, za nedostatke. Tako stoji *Sv. Rožalija* prema *Mandaljeni*,

stoji kao siromašna slavonska crkvica iz 18. vijeka s baroknom stilizacijom prema velikoj i bogatoj isusovačkoj crkvi u Dubrovniku. Slavonska crkvica ima u unutarnjosti nekoliko šarenih alegoričnih slika, papirnatoga pozlaćena cvijeća, narodne vrvce oko slika, narodnoga veziva na baroknom oltaru, ali sve nekuda osjećaš, da je jača ona svježa priroda, što se smije na rastvorenim vratima ove nedužne cifrarije i što te poziva, da se prošećeš zelenom i cvijetnom livadom i da se naslušaš slavujeva pjevanja, kada i crkva i priroda tone u sentimentalnoj mjesečini. Takova je *Sv. Rožalija;* ona je naivno djelo i prirode i kulture: i zato se po vrijednosti ne da mjeriti s Đorđićevom čistom umjetninom.

4. Milicu.

Mladić željan znanja pođe u red isusovački. Isusovci već su godine 1707. u Slavoniji baš na utoku Drave u Dunav u Aljmašu niže Osijeka podignuli čudotvorni kip bl. Djevici Mariji. Štovanje bl. Djevice raširi se brzo po cijeloj zemlji, i Kanižlić se dade na pisanje svojega *Utočište bl. Djevici Mariji.* Na naukama je bio u Zagrebu. Boravio je kasnije najviše u Slavoniji, rodom je iz Požege, gdje je i kao Isusovac u isusovačkom kolegiju proboravio veći dio svojega dugoga vijeka. (Rodio se negdje oko god. 1700. u Požegu dolazi iza svršenih nauka god. 1733., a umr'o je god. 1777.). Po neštampanim dokumentima, što ih je Scherzer u Požezi našao, Kanižlić je živio naizmjence u Zagrebu i u Požezi.[1] A sudeći po njegovu opsežnom znanju i po mnogim i različnim mjestima, u kojima mu knjige izlaze (u Osijeku, u Mlecima, u Trnavi i Beču), pouzdano možemo reći, da je Kanižlić boravio i izvan svoje domovine. Najvažnija mi se čini Trnava u sjeverozapadnoj Ugarskoj. Nazivahu je u XVIII. vijeku „malim slovačkim Rimom", jer je bila sjedište Isusovaca za cijelu Ugarsku, s isusovačkim sveučilištem. U Trnavi je Kanižlić štampao dva svoja djela: *Bogoljubstvo na poštenje sv. Franceska* i *Bogoljubnost molitvena.*[2]

Iz Trnave, mislim, dolazi Kanižliću njegov predmet i njegova *Sv. Rožalija.* Evo, kako: U XVIII. vijeku donese u Trnavu neki Isusovac sv. moći Rožalijine, po svoj prilici sa svoga hodočašća u Palermu u Siciliji. Čitamo u *Acta Santorum:* „Tirnavia urbs

[1] I. Scherzer, Nastavni Vjesnik III, 201.
[2] Vidi Kukuljević, Bibliografija hrvatska I. br. 722 i 725.

Hungariae superioris hoc seculo accepit reliquias S. Rosaliae per P. Franciscum Castiglia Panormitanum Societatis Jesu" [A. S. S. II. p. 372]. Narod otada iskazivaše sv. Rožaliji osobitu čast, jer bijaše odvjetnica protiv kuge, koja je u XVIII. vijeku harala po Ugarskoj i po susjednim zemljama. Znademo, da je i u Slavoniji kuga bjesnila; od Grgura Peštalića ima još potkraj vijeka nabožno djelo protiv kuge *(Utišenje ožalošćenih u sedam pokornih pisama kralja Davida*, Budim 1797.). Zato su pobožni ljudi raznosili moći sv. Rožalije iz Ugarske i u „susjedne krajeve". „Dum elapsis annis pestilentia per Transilvaniam vicinasque regiones grassaretur, plures S. Rosaliae reliquiae pro illis religionibus petite sunt et illuc transmissae". [Ib. 372.]

I Kanižlić slavi panormitansku djevicu kao odvjetnicu protiv kuge; pošast na široko opisuje u dva pjevanja D. III., pjev. XIII.: „Prikaza kužnoga pomora u Siciliji" i pjev. XIV. Pomor pristane. „Prilika je Rožalije proti kugi odvitnice". Tako Kanižlićeva sv. Rožalija, koja nam se činila u Slavoniji slučajni predmet literarnoga podrijetla, nenadano dobiva historičku svoju pozadinu, svoje aktualno značenje.

Utjecaj se isusovačke drame na Kanižlićevu alegoriju razjašnjuje opet živim saobraćajem pjesnikovim s vanjskim svijetom i sa Zagrebom. U Zagrebu se gojila isusovačka drama[1], koja je u svezi s onom u Beču, gdje je postojao posebni Collegium croaticum, iz kojega su nam sačuvane neke latinske drame.[2]

Pored literature i pored dnevne potrebe nukala je Kanižlića na pjevanje i sama slavonska priroda. Premda je *Sv. Rožalija* gusto barokizirana zlatom, biserjem i dragim kamenjem, ipak proviruje iza nevješto nadjevene naprave pravo njeno lice — nepatvorene slavonštine. Kanižlić hoće da opiše Siciliju, ali mu izlazi slika Slavonije; hoće da opiše „cvitnjak nebeski", a to se pred nama prostire cvjetno polje slavonsko. U njegovoj se Siciliji mome zovu Orka, Ljiljanka i Zorka, a mati žali Rožaliju, što je „uboga bez drvca, i gladna bez kruha". Nema u svoj prirodi oko sv.

[1] Fachkatalog der Abteilung für deutsches Drama u. Theater [Internationale Ausstellung für Musik u. Theaterwesen]. Wien 1892. sub N. 64.: Collegii Croatici Viennensis Hilaria ante cineres. Viennae literis Geroldianis. I. Bd. — Isp. također Wetzel u. Welthers Kirchenlexikon II. Aufl. Freiburg 1901. Bd. XII. S. 1535 sub. voce „Wien".

[2] Janko Barlè: Predstave kod zagrebačkih Isusovaca. Vienac 1897. str. 375.

Rožalije znaka, da smo u južnoj Italiji, gdje naranče i limuni cvatu; oko nje žubore naše ptice, cvate naše cvijeće, romone naši potočići, prolaze pastiri i stada, zelene se livade i blistaju žitna polja slavonska. A „cvitnjak nebeski" bogat je raznolikim slavonskim cvijećem: ružicama i ružmarinom, đurđicom i ljubicom, ljiljankom i suncokretom (D. III. XII. 49.). Sva je ta priroda minijaturna, kakova je i u ravnici slavonskoj. Koja razlika prema Đorđiću, koji promatra mjesec, kako nad crnom pučinom plovi; koji sluša odisanje vlažne pećine i mjeri snježne vrhunce i tamne ponore!

Tko hoće da nađe original Kanižlićevoj prirodi, neka se s pjesnikom prošeće po požeškoj dolini. „Preko Arslanovacah, između smijernih zanatlijskih kućicah", pripovijeda Kanižlićev životopisac A. Rumpler, „vodi šetajućeg čovjeka upravni drum nuz podnožje plodonosnih brdašca, od kojih na najbližem već je odavna mjesto ozbiljna razmišljanja i skrušena pokajanja, naime tiho groblje sv. Ilije. Od ovog divnog mjesta pozivlje krasna okolica na koj korak i dalje, te odatle četvrt ure napram Pleternici smotriš po bogoljubnih obiteljih u podobnoj ljepoti držanu priliku drage Gospe, ka kojoj ne samo na veće blagdane, već i o drugo doba opazit možeš hodočasteće iz varoši, želeći k viru milosti pristupljati po onoj blaženoj, koja Previšnjeg nikad ne uvrijedi. — Ovu navedoh jerbo ovo mjesto bijaše njekoč milo i A. Kanižliću, kamo obično izlažaše u šetnju, i gdje pred jednom oda nj izloženom slikom bl. D. M. uzveličavaše gospoda neba i zemlje".[1]

Usred ovakova milieua gradila je milovidna mašta nabožnoga Isusovca, a srcem Slavonca, čarobne slike idilične i nasmijane prirode s likom mlade zaljubljene svetice, koja se nakon svih pretrpljenih boli srca svoga diže ovjenčana vijencem od bijelih i rumenih ruža u „cvitnjak nebeski".

O historičkom značenju Đorđićeva i Kanižlićeva stila.

Osamnaesti vijek ima dva lica: zovu se pijetizam i racionalizam. Katolički jug bio je odan isusovačkoj poeziji, a među protestantima bilo je pojedinaca i čitavih društava, što stvarahu posebne mistične općine kršćanske ljubavi, poznatih pod ime-

[1] Iz predgovora 2. izd. Sv. Rožalije od Miroslava Kraljevića god. 1864 str. V.

nima „Herrenhuter“ i „Pietisten“. Njemački pisac Gellert ruga se pietistkinji i bogomoljki u svojoj komediji: *Die Betschwester.* U duševnom srodstvu s njima bijahu i oni, koji su tražili utjehe i sreće u vlastitom srcu uklonivši se iz društva ljudskoga u zabitnu prirodu. Sentimentalnost s prirode javljala se u pustinjačkim romanima, od kojih je svjetski glas stekao *Robinson Krusoe* od Engleza Daniela Defoea god. 1719. Goethe je oba ova tipa, pijetistkinje i samotnika, studirao u nizu dubokih psihologičkih studija u svojem romanu *Wilhelm Meister;* u petoj knjizi donosi „ispovijesti lijepe duše“ *(Die Bekenntnisse einer schönen Seele),* čime je ovjekovječio duševni lik prijateljice svoje, gospođice von Klettenberg, koja ga je u svoje vrijeme bila zainteresovala za religiozni pijetizam.[1]

U katolika ne nalaze religiozni dojmovi izraza izvan crkve, nego samo u crkvi, jer katolička crkva kao nijedna druga prija vjerskome čuvstvu i umjetnosti vjerskoj. Katoličke „lijepe duše“ i „pijetistkinje“, i ako hoćemo, „robinsonke“, jesu svetice pustinjarke, kao što je sv. Mandaljena i sv. Rozalija. U 18. vijeku razvije se štovanje takovih svetica, osobito štovanje sv. Rozalije. Goethe pripovijeda kao protestant svoje dojmove, koje je osjećao klečeći u Palermu pred pećinom i likom sv. Rozalije. Njegov nam opis tumači erotično raspoloženje pjesničko, miješano s osjećajima otajstvenosti, bolje negoli ijedan drugi izvještaj; stoga evo nekoliko redaka iz njegova *Putovanja u Italiji*[2]*:* „Vidio sam na otvore velike mjedene mreže od lišća svjetlucanje svjetiljaka podno oltara; ja sam posve blizu kleknuo i gledao na otvore. U nutrini bijaše još jedna mreža pletena od vrlo tanke mjedene žice, tako da je poput koprene zastirala predmet za sobom. Opazim pri svijetlu mirnih svjetiljaka lijep ženski lik. Ležaše kao preobražena i zanesena sa napola rastvorenim očima, spustivši kao nehajno glavu na desnu ruku, koju je resilo mnogo prstenje. Nijesam se mogao dosta da nagledam ove slike; za me je bila od osobita čara. Odijelo joj bijaše načinjeno od izdjelana lima, koji je podražavao bogat, zlatom vezenomu odijelu; glava i ruke isklesane od mramora nijesu doduše odavale visoke umjetnosti, ali su bile, smijem reći, tako prirodne i mile, kao da životom odišu. Do nje stoji maleni anđeo, koji kao da joj ljiljanom u ruci domahuje hlada. Sav se podadem dražesnoj iluziji ove slike i ovoga mjesta. Nakon pje-

[1] Scherer W., Gesch. d. deutschen Litteratur. 9. Aufl. str. 564.

[2] Goethes Werke. Hempel, Berlin. Bd. XXIV. Italienische Reise str. 226—227.

vanja svećeničkoga zbora zavlada neobična tišina u toj kao obamrloj samoći: velika čistoća u divljoj pećini; kićena gizda katoličkoga bogoslužja, osobito sicilijanskoga, kao da je ovdje sačuvala još neku jednostavnost; iluzija, koju je izazvala lijepa uspavana djevojka, predražesna i za vješto oko — dosta, ja sam se samo teško mogao da odijelim od ovoga mjesta i kasno u noći stigoh opet u Palermo."

Ovdje je veliki pjesnik očućivao u glavnome ono isto, što naša dva književna Isusovca: ljepotu, samoću, zlato, čežnju i erotiku. Što je u njega bilo otkriveno estetičko raspoloženje, u Đorđića se i Kanižlića očitovalo kao vjerski zanos.

Tako su obojica, i Đorđić i Kanižlić, vrijedne i znatne pojave u našoj književnosti, jer nas povodeći se svojim djelima umjetnički za visoko kultiviranim stilom i najtanjim dojmovima duševnim dovode u kolo inih zapadnih naroda. Isti predmet izazvali su u Talijana prve slikare, da ih slikaju. A Van-Dykova velika slika sv. Rozalije u carskoj galeriji bečkoj (iz god. 1629.), koja je jedna od najljepših njegovih umjetnina, nije možda više i dublje djelovala na gledaoce negoli Kanižlićeva *Sv. Rožalija* na domaćega čitaoca. U tome i stoji neprolazna zasluga naših pjesnika, što su i umjetnički odgajali naš narod u doba, kada do crkve nije imao druge odgojiteljice.

Žalibože njihov umjetnički učinak nije bio duga vijeka. Vidjeli smo, da je Đorđić već u Uvodu svojim *Uzdasima* morao pobijati neke protivnike, koji su mu stali djelo „nenavidno obsjenivati". Tražili su od njega, da pjeva prirodno, i zahtijevali su pjesmu razumnu. Ta je struja u Dubrovniku ojačala. Dubrovčani potkraj vijeka pišu Ezopove basne[1], grade latinske stihove, bilježe književne memorije[2], a propadaju moralno i politički podavajući se sve više i više onomu materijalističkom vlasteoskom egoizmu, koji im razori patriotične ideale: napokon vojevahu svi protiv svakoga. Duh tih posljednjih Dubrovčana nije ni u jednom djelu do danas bolje prikazan negoli u Vojnovićevoj Trilogiji dubrovačkoj. *Uzdasi Mandaljene* posljednje su veliko kulturno djelo starih Dubrovčana.

---

[1] Juraj Ferić: Pričice Ezopove u pjesni slovinske prinešene. Dubrovnik 1813. — Ad Cl. Virum Joannem Mueller Epistola . . Ragusii 1798.

[2] F. M. Appendini Notizie istorico-chritiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei. Ragusa 1800—1803. 2 knjige.

Kanižlić je u Slavoniji doživio istu sudbinu — i on se pojavio, tako rekavši, prekasno, kada je već zastrujio drugi vjetrić s protivne racionalističke knjige. Antun Reljković svojim je *Satirom* budio razumno i racionalno mišljenje u narodu slavonskom, i time je i nehotice podrezao krila Kanižlićevu sentimentalnom čuvstvovanju. Broj izdanja Reljkovićeva *Satira* govori više nego cijela nelijepa polemika, što su je vodili za njega i protiv njega neki nama nepoznati slavonski pisci.[1] Kanižlić nije izazvao književne polemike — a značajno je, zašto nije, jer mu je djelo izašlo poslije njegove smrti i tako je već od prvoga dana pripadalo historiji! Stekao je pohvalu Katančićevu, kojemu se sviđahu njegova deminutiva (Ispor. *De Istro eiusque accolis* p. 143), te ih je sam u jednoj pjesmi svoje zbirke *Fructus auctumnales* obilnije upotrijebio (str. 73: ptičica, divičica, kukavica, glasak, krunica, pismica, dušica), a nešto mu se sviđalo i onomatopoetičko imitiranje pticama (str. 75: „cii, cii, popiva, milo ljupko, tanko, cara, cara poziva, čuti ju je medeno"). Katančić je prvi ispoređivao s formalna gledišta Kanižlića s Dubrovčanima, dakako na veću slavu svojega zemljaka. Neke reminiscencije iz Kanižlića bilježi I. Scherzer kod Krmpotića (Nast. Vjesnik str. 209—210).

Devetnaesti vijek stoji u znaku narodnoga preporoda. Sada istom prestadoše u nas vrijediti norme i načela renesansne književnosti; ljepota se više ne traži u renesansnim i klasičnim uzorima, nego u oblicima narodnim. Dubrovački pisci gube svoju umjetničku vrijednost kao plodovi stvoreni u tuđinskom duhu a vrijede još samo kao historički spomenici nekadašnje minule

[1] Uz Reljkovića pristajaše Vid Došen *(Jeka planine)*, koji već u *Ažđaji sedmoglavoj*, dakle ranije od Reljkovića, isticaše „narav mater" lozinku racionalizma, i pored nje riječ „razum" (n. pr. str. 12. „I po Bogu narav mati" str. 33. „Kan' da narav majka pazi" str. 52. „od naravi to imamo" — ispor. i Predgovor štiocu: „po naredbi od Boga, i Naravi", „da sadanje razumne i ljubezne štioce", „svitlost od nauka", „koji s razlogom piše", „da sadanji štioci ne samo prvanje tmine nerazložne ne slide", „nego od knjige prije među razumne odniknuti" i dr.). Protivnici Reljkovićevi ostali su nepoznati. Ipak mi se čini, da je Rapićev *Satir u nauku kršćanskom Ubavistit* pisan s polemičnom namjerom, premda se to poriče; dokazi su za moje uvjerenje ovi: 1. polemičan natpis; 2. savjetuje dobromu kršćaninu, neka ne prima nauke ni od koga, izim od onih, koji su zato Bogom određeni; 3. ilustracije iza naslovnoga lista prikazuju vojnika u časničkom odijelu, kakovo je bilo u Reljkovića, i Satira, koji ga vodom krsti, dakle navraća na pravu vjeru.

kulture naše —; oni postaju „stari pisci", koje Ljudevit Gaj i Matica Ilirska izdavaju s razloga patriotičko-historičkih i — jezikoslovnih. Umjetničku vrijednost Kanižlićevu nitko ne shvaća, a još manje shvaćaju ono duševno raspoloženje i kultiviranost stila jednoga Đorđića. Njega i Kanižlića preporučuje Maksimilijan Vrhovac, pristaša prosvijećenosti i racionalizma, zbog njihove lijepe štokavštine.[1] Slavoncu Filipoviću čini se, da Kanižlića do sada „nitko nije mogao priteći".[2] Tako i Gaj izdaje Đorđića i Kanižlića u „Danici Ilirskoj" u odlomcima kao primjere valjanoga jezika književnoga.[3] Nešto je umjetničku vrijednost Đorđićevu cijenio Matija Ban, ali i on s rezervom narodnoga čovjeka: „Začinke Đorđića, koje takodjer biše pritalijanjene, pribaviše svojemu sačinitelju ime ilirskoga Ovidija. Njegovomu iztočnomu umišljenju škodio je djegod ukus evropejski, medjutim njina smjesa često krat je vrlo dobro udešena, ter ako se u Đorđiću nalazi bešića ovih dvajuh piesništva', nalazi se takodjer i mnogo znamenitih krasota' njihovih".[4] God. 1851. izađoše u tiskari Ljudevita Gaja „*Uzdasi Mandaljene pokornice*" i „*Saltjer slovinski*" a god. 1855. Đorđićeve „*Piesni razlike*". Ilirci su počeli od onda cijeniti Đorđića poput Palmotića i Gundulića, ali njihova ljubav, možemo reći, bila je besplodna; uvijek su ostali Đorđićevoj poeziji daleki i tuđi. Preradović prevodi neke pjesmice Đorđićeve — na njemački[5], a spominje slavne „Gunduliće i Đorđiće" pjevajući pjesmu o gradu Dubrovniku (g. 1849.)

God. 1864. izdaje Miroslav Kraljević Kanižlićevu *Sv. Rožaliju* razvezujući Kanižlićeve dvanaesterce u šesterce. Tendencija mu je posve neumjetnička i neknjiževna. Vrijedni izdavač sa svećenikom Rumplerom veli, da je ta knjiga „u valjanosti i krijeposti ništa slabija nego su odasvuda među nas posijane knjižice različnih academijah" [Uvod XIII.]. Dakle tendencija klerikalna protiv

[1] Šurmin Đ. Hrvatski preporod I. 45. 213. — I Katančić u predgovoru Sv. pisma knj. I. str. X. preporučuje „vrloga" Kanižlića radi blagozvučnosti jezika.

[2] Život velikoga biskupa A. Mandića. Pečuh 1823. str. 88.

[3] Vidi Danicu Ilirsku od g. 1837. br. 6. 10. 17.; 1838. br. 19. i 22.; 1840. sa primjerima iz Kanižlića; god. 1837. br. 7. 24. 29. 30. 39. 40. 43.; god. 1838. br. 21. 24. 26. 28. 33.; g. 1840. br. 47.

[4] Dubrovnik za g. 1849. str. 152. — Dubrovčanin Matija Ban donekle nastavlja liriku Đorđićevu u svojim Anakreonkama, ali u posve novom realističnom liku. [Dubrovnik za god. 1850.]

[5] Nastavni Vjesnik XVI. 786.

nauke i prosvjete, stajalište Nesmira Kudilovića iz dana Reljkovićevih. Jer Kraljeviću je do toga: „neka nam oplemenjuje srca naša najprvo u duhu pravoga kršćanstva, zatim u duhu narodnom, kakovim je i njezin pisac po svjedočanstvu njegovih djelah nadanjen bio“ (str. XIV.)

Ovo čedno kršćansko-moralno i k tomu još patriotičko-moralno ocjenjivanje naših baroknih umjetnina nastavilo se u našoj književnoj povijesti do danas, jer nam još uvijek mjerilom umjetnine radije vrijedi sve drugo negoli načela umjetnička, i jer se u nas stari pisci sude po današnjem ukusu bez obzira na historičke im osnove.

U njemačkoj romantici, kojoj donekle odgovara naš narodni preporod, pisci su iz doba baroka nakon vijeka racionalizma iznova došli do cijene. Ne samo stilistička njihova sredstva, nego i religiozno njihovo raspoloženje postalo je nanovo moderno. Duhovna erotika XVII. vijeka utječe na velikoga romantičkoga lirika Novalisa i na Clemensa Brentana, a Friedrich Schlegel izdaje neke odlomke iz Speea kao obrasce prave pjesničke mašte, a na utuk trijeznomu i didaktičnome shvaćanju poezije „prosvjetitelja“ racionalistâ. Cjelokupno izdanje Speeovo zajedno s drugim mistikom iz 17. vijeka Angelusom Silesiusom izdaje Clemens Brentano.[1] A godine 1846. eno iznova isto izdanje pomnoženo pjesmama Novalisovima (izdano A. Gebaurom, Stuttgart). Romantike osvajala je romantika baroknih lirika: bujni stil, kićena mašta, pa ono tajanstveno snatrenje zaljubljene duše, mistično sjedinjene njezino s Bogom, i samotna divlja priroda, umjetničko raspoloženje u vjeri, sažimanje vjerskih ideja u umjetničke oblike, jako osjećanje i patos govornički, epigramatične doskočice, ritmika i muzikalnost stiha. Sve su to romantiei istaknuli protiv racionalističke prosvjetne knjige protestantske. Umjetnički zanos romantikâ bijaše za katoličku poeziju tako velik, da su od umjetničke dosljednosti i sami prelazili na katolicizam. Zamalo je religiozna lirika u svih većih naroda Evrope našla jake talente, prvi pjesnici podavali su se religioznim osjećajima: romansijer Chateaubriand, historik Rénan, govornik Lacordaire, lirici Lamartine, Alfred de Vigny i donekle Viktor Hugo.

Od romantike nas dijeli realizam otprilike, kako je romantiku od baroka i rokokoa dijelio racionalizam. Današnja se moderna

[1] Vidi Gustav Balke, Trutznachtigall, g. 1879. str. LII.

vraća romantici i njenu „potenciranju“ umjetnosti, i polazi preko nje k vremenu kultiviranoga stila baroka i rokokoa. I naši su neki romantici cijenili dubrovačku knjigu kultiviranoga stila, tako Ivan Mažuranić, i Dubrovčani Pucić i Ban, a ima i modernih, koji se odgojiše na formalnoj kulturi starijih književnosti, ali tuđih, ne naših. I nije čudo. Dosad smo poznavali Đorđića i Kanižlića tek za „nabožne“ pisce, t. j. znali smo im za sadržaj, a nijesmo ih poznavali kao umjetnike.